This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

WIDENER
HN N5AG 8

Digitized by Google

Hus 80624.4
Reálisk. i fs. 222. n.

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Digitized by Google

3880

Digitized by Google

Digitized by Google

A PÁPASÁG

IBTA

MACAULAY T. B.

ANGOLBÓL FORDITOTTA

B. P.

DEBRECENI REÁLISKOLA IFJ. KÖNYVTÁRA

Debreceni Egyetemi Könyvtár
Ajándékozott példány

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

Digitized by Google

Aus 80624.4

V

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAY 23 1972

Franklin Társulat nyomdája.

Digitized by Google

CONTENTS

1. MACAULAY. A PAPASAG. 1880

2. PULSZKY. ESZMÉK MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE PHILOSOPHIÁJÁHOZ. 1880

3. SZILAGYI. TÖRTÉNETI RAJZOK. 1880

Digitized by Google

Digitized by Google

E könyv* tárgya különösen érdekesnek tetszett előttünk mindig. Honnan van, hogy a protestantismus annyit tett és még sem tett többet? honnan van, hogy a római egyház, miután Európának egy nagy részét elveszítette, nemcsak veszteni szűnt meg, hanem tettleg közel felét visszanyerte annak a mit elveszített? Bizonyára nagyon különös és fontos kérdés. S e kérdésre Ranke sokkal több fényt vetett, mint bárki más, a ki felőle értekezett.

Nincs, sohasem volt e földön oly műve az emberi politikának, mely annyira megérdemelje a vizsgálást, mint a római katholika egyház. Ez egyház története összeköti az emberi művelődés két nagy korszakát. Nincs más intézmény, mely visszavinné az elmét abba a korba, midőn az áldozat füstje a Pantheonból szálla föl, s giraffok és tigrisek szökelltek Flavian amphitheatrumában. A legbüszkébb királyi házak csak tegnapiak, a főpapok leszármazásával hasonlítva

* *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im XVI. und XVII. Jahrhundert.* Von Leopold Ranke.

Digitized by Google

össze. E leszármazást szakadatlan sorozatban nyomozhatjuk vissza attól a pápától, ki Napoleont a tizenkilenczedik században koronázta meg, addig a pápáig, ki Pipint a nyolczadikban kente föl; s Pipin korán sokkal följebb terjed e fönséges dynastia, mígnem a rege szürkületében vész el. A velenczei köztársaság közelíti meg régiségre nézve. De a velenczei köztársaság modern vala a pápasághoz képest, s a velenczei köztársaságnak vége, és a pápaság áll. A pápaság áll, nem hanyatlásban, nem mint puszta régiség, hanem telve ifjú életerővel. A katholika egyház most is a világ legszélső végeig küldi missionárusait, kik oly buzgók, mint azok valának, kik Ágostonnal Kentben szálltak partra, s most is ugyanazon szellemmel állnak szemben ellenséges királyokkal, melylyel Attilával álltak szembe. Híveinek száma nagyobb, mint bármely előbbi korban. Szerzeményei az új világban bőven pótolták kárát veszteségeiért az óban. Szellemi uralma kiterjed a nagy országokon, melyek a Missouri síkjai és Horn foka közt fekszenek, oly országok, melyeknek egy század múlva, nem valószínűtlen, szint annyi népességök lesz, mint a mennyi most Európát lakja. Felekezetének tagjai bizonyára nincsenek kevesebben 150 milliónál, s nehéz lenne kimutatni, hogy a többi keresztyén secta összevéve 120 millióra rúg. Nem is láttunk jelenséget, mely oda mutatna, hogy hosszú uralmá-

Digitized by Google

nak vége közeledik. Ő látta kezdetét minden kormánynak és minden egyházi intézménynek, mely jelenleg a világon létezik; s nem tudjuk bizonyosan, nincs-e arra hivatva, hogy mindeniknek végét lássa. Nagy volt s tisztelt mielőtt a szász Brittanniába lépett, mielőtt a frank átment a Rhénuson, midőn még görög ékesszóllás virágzott Antiochiában, midőn bálványokat imádtak a mekkai templomban. És talán fenn fog állani ernyedetlen erővel, midőn valami új-seelandi utazó egy nagy pusztaság közepett a londoni híd egyik tört ívezetén foglal helyet, hogy sz. Pál romjait vázolja.

Gyakran halljuk mondani, hogy a világ folytonosan fölvilágosodottabb lesz, és hogy e fölvilágosodásnak kedvezőnek kell lenni a protestantismusra és kedvezőtlennek a katholicismusra nézve. Szeretnők, ha ezt hinnünk lehetne. De nagy okunk van kétkedni e várakozás alaposságában. Látjuk, hogy az utolsó kétszázötven év alatt az emberi elme a legnagyobb mértékben munkás volt, hogy számtalan nagy előmeneteleket tett a természet-philosophia minden ágában, hogy számtalan találmányt állított elő, melyeknek czéljok elősegíteni az élet kényelmét, hogy orvostan, vegyészet, sebészet, építészet nagyon haladtak, hogy kormányzat, politia és jog tökélyesültek, habár nem oly nagy mértékben, mint a physikai tudományok. De látjuk, hogy ezalatt a kétszáz ötven év alatt a protestan-

Digitized by Google

tismus nem tett említésre méltó hódítást. Sőt azt hiszszük, a mennyiben változás történt, a változás egészben véve a római egyháznak volt kedvező. Ennélfogva nem bízhatunk abban, hogy a tudományok haladása szükségképen végzetes lesz egy oly rendszerre nézve, mely, hogy keveset mondjunk, megőrzötte terét, daczára a roppant haladásnak, melyet az emberi nem a tudományokban Erzsébet királynő óta tett.

Valóban az állítás, melyet tárgyalunk, szerintünk egy nagy tévedésen alapszik. Vannak ágai a tudománynak, melyekre nézve az emberi elme törvénye a haladás. A mathematikában, ha egy tétel meg van fejtve, többé nem vonatik kétségbe azontúl. Minden új emelet oly szilárd alap a fölibe való építésre, mint az eredeti alap volt. Itt tehát folytonosan növekszik az igazsággyűjtemény. Az inductiv tudományokban szintén haladás a törvény. Minden nap új tényeket nyújt, és az elméletet mindig közelebb viszi a tökélyesbedéshez. Nem valószínű, hogy a tisztán elméleti vagy a tisztán tapasztalati tudományokban a világ valaha hátra menjen, sőt csak veszteg maradjon is. Soha se hallott senki visszahatásról a Taylor theoremája vagy visszahatásról Hervey vérkeringési tana ellen.

De a hittannál egészen más az eset. A mi a természeti vallást illeti, — a kijelentést jelenleg egészen mellőzve — a mai philosoph nem igen

Digitized by Google

látszik kedvezőbb helyzetben lenni Thalesnél vagy Simonidesnél. A világ-egyetem alkotásának czéljáról ugyanazon tanúságok állanak előtte, a melyek a régi görögök előtt állának. Azt mondjuk, ugyanazok; mert a modern csillagászok s anatomok fölfedezései valóban kevéssel növelték az érvnek erejét, melyet a gondolkodó ész minden állat, madár, rovar, hal, levél, virág és csigában föltalál. Az okoskodás, melylyel Sokrates Xenophon jelenlétében czáfolta Aristodemust, a kis istentagadót, tökéletesen Paley természeti theologiájának az okoskodása. Sokrates épen úgy használja Polykletes szobrait és Zeuxis képeit, mint Paley az órát.

A másik nagy kérdést illetőleg: arról a kérdésről, mi lesz az emberből a halál után, nem látjuk, hogy a magas műveltségű európai, ha pusztán eszére hagyatik, jobban eltalálná az igazat, mint a fekete lábú indián. A sok tudomány között, melyben a fekete lábú indiánt felülmuljuk, egyetlen egy sem vet a legkisebb fényt is a lélek állapotára az állati élet kialvása után. Valóban minden philosoph, régi és modern, ki megkísérté a kijelentés segélye nélkül bizonyítani be az emberi halhatatlanságot, Platótól Franklinig, szerintünk siralmas kudarczot vallott.

És ismét, azok a nagy rejtélyek, melyek zavarba hozták a természeti theologusokat, ugyanegyek minden korban. Egy nép éles esze, mely

Digitized by Google

épen most emelkedik ki a barbárságból, tökéletesen elegendő föltevésökre. Locke vagy Clarke lángelméje tökéletesen képtelen megoldásukra. Tévedés azt képzelni, hogy fínom vizsgálódások az isteni tulajdonságokat, a rossz eredetét, az emberi cselekedet szükségességét, az erkölcsi kötelesség alapját illetőleg nagy értelmi művelődést föltételeznének. Ily vizsgálódások ellenkezőleg értelmes gyermekek s félig művelt emberek gyönyörűsége. A fiúk száma nem csekély, kik tizennégy éves korukban eleget gondolkoztak ezekről a kérdésekről. hogy tökéletesen jogosúltak legyenek a dicséretre, melyet Voltaire Zadigról mond: «Csak annyit tudott felőle, a mennyit minden időben tudtak, t. i. nagyon keveset». Jób könyve mutatja, hogy sokkal azelőtt, hogy tudományok és művészetek ismeretesek lettek volna Jóniában, nem közönséges ügyességgel és ékesszólással vitatták e gyötrő kérdéseket az idúmiai emírek sátrai alatt; az emberi elme három évezred lefolyta alatt sem fedezte föl kielégítő megfejtését a rejtélyeknek, melyek Eliphast és Sobhart zavarba hozták.

A természeti theologia tehát nem haladó tudomány. Eredetünk és rendeltetésünk azon ismerete, melyet a kijelentésből származtatunk le, valóban egészen másképen világos és egészen másképen fontos. De a kijelentett vallás sem bír a haladó tudomány természetével. A protestans

Digitized by Google

egyház tanai szerint minden isteni igazság bizonyos könyvekben foglaltatik. Egyformán nyitva áll mindenki előtt minden korban, kik e könyveket olvashatják; s a világ összes philosophjainak fölfedezése sem tehet egyetlen verset is e könyvek bármelyikéhez. Világos tehát, hogy a hittudományban nem lehet ahhoz hasonló haladás, mely folytonosan történik a gyógytanban, földtanban és tengerészetben. Egy ötödik századbeli keresztyén nincs sem jobb, sem rosszabb helyzetben, mint egy XIX. századbeli, természetesen föltéve, hogy mindkettő egyformán becsületes és eszes. Legkisebbet sem tesz, hogy a delejtű, nyomtatás, lőpor, gőz, gáz, himlőoltás és ezer más fölfedezés, mely ismeretlen volt az ötödik században, ismeretes a XIX-ikben. E fölfedezések s találmányok egyikének sincs legkisebb vonatkozása is a kérdésre: vajon a hit egyedül megvédi-e az embert, vagy a szentek közbenjárása orthodox gyakorlat-e. Úgy látszik tehát, hogy nincs biztosítékunk a jövőben bármely hittani tévedés ellen, mely valaha a múltban túlnyomó volt a keresztyének közt. Meg vagyunk győződve, hogy a világ soha sem tér vissza Ptolemaeus naprendszeréhez; az a körülmény sem rendíti meg legkevésbé sem meggyőződésünket, hogy még oly nagy férfi is mint Bacon, megvetéssel veté el Galilei elméletét; mert Baconnak épen nem volt módja ahhoz a józan következtetéshez, melyhez

Digitized by Google

mi eljuthatunk, s mely oly embereket biztosít az ő tévedésébe való eséstől, kik nem lettek volna méltók tollát hegyezni. De ha meggondoljuk, hogy Sir Thomas Moore kész volt meghalni az átváltozás tanáért, nem lehet nem éreznünk némi kétséget, hogy az átváltozás tana nem diadalmaskodik-e minden ellenzésen. Moore kitűnő eszű férfi volt. Mindazt tudta erről a tárgyról a mit mi tudunk, vagy a mit, míg a világ tart, bármely emberi lény tudhat. «Ez az én testem» épen úgy megvolt az ő új testamentomában, mint a mienkben. A betűszerinti magyarázat képtelensége oly nagy és világos volt a XVI-ik században, mint a milyen most. Semmiféle haladás, mit a tudomány tett vagy tenni fog, nem nevelheti azt, a mi szerintünk az érv döntő ereje a valódi jelenlét ellen. Ennélfogva tehát képtelenek vagyunk megfogni, hogy a mit Sir Thomas Moore hitt az átváltozás tana felől, miért ne hihetnék a világ végeig Sir Thomas Mooreral egyenlő okos és becsületes emberek. Pedig Sir Thomas Moore kitűnő példánya az emberi bölcseségnek s erénynek; s az átváltozás tana egy neme a próbakőnek. Az a hit, mely ezt a próbát kiállja, minden próbát kiáll. Brother jóslatai s herczeg Hohenlohe csodái vele összehasonlítva csekélységekké silányulnak.

Azonban egy kivételt kell tennünk. Valamely felekezet könyvei s hagyományai tartalmazhat-

Digitized by Google

nak szorosan hittani tételekkel vegyesen más, physikára vonatkozó tételeket, melyek ugyan egy tekintélyben alapúlnak. Ha új fölfedezések kétséget támasztanának a physikai tételekben, a hittani tételek, ha nem válaszhatók el a physikaiaktól, osztozni fognak ebben a kétségben. Ily módon világos, hogy a tudomány haladása közvetve szolgálhat a vallási tudomány ügyének. Példáúl a hindu mythologia a legképtelenebb földleírással van összekötve. Minden ifjú bramin tehát, ki geographiát tanúl collegiumainkban, megtanúl mosolyogni a hindu mythologián. Ha a katholikus vallás nem szenvedett oly mérvben az által a pápai végzés által, mely szerint a nap kering a föld körül, ez onnan van, mert minden értelmes katholikus azt tartja most Pascallal, hogy a tárgy eldöntésére nézve az egyház túllépett illetékességén, s ennélfogva méltán maradt ama természet fölötti segély nélkül, melyet törvényes gyakorlatában alapitójának igérete szerint joggal várhatott.

Ez a kivétel legkevésbé sem sérti tételünk igazságát, hogy a hittudomány, a tulajdonképen úgy nevezett, nem haladó tudomány. Nagyon mindennapi ismerete a történelemnek, nagyon csekély megfigyelése az életnek elégséges bebizonyítni, hogy se tudomány, se bölcseség nem nyújt biztosságot a legnagyobb tévedések ellen, melyek a láthatlan világ tárgyaira vonatkoznak. Bayle és Chillingworth, két nagy scepti-

Digitized by Google

cusa az emberiségnek, katholikusokká lettek őszinte meggyőződésből. Johnson, hitetlen minden tekintetben, készséggel hitt csodákban és megjelenésekben. Nem hitt Ossiánban; de hajlandó volt hinni a jóstehetségben. Nem hitte a lissaboni földrengést; de kész volt hinni a cocklanei szellemben.

Ez okok miatt megszűntünk csudálkozni az álhit bármely bohó ötletén. Láttunk nem csekély értelmű vagy elhanyagolt nevelésű férfiakat, de a kik talentumaik s képességeik által kitűnhettek volna akár cselekvő, akár elmélkedő foglalkozásokban, olvasott tudósokat, ügyes logikusokat, az élet és szokások éles szemű vizsgálóit jósolni, magyarázni, ismeretlen nyelveket beszélni, csudás gyógyításokat eszközölni, Istentől jöni izenetekkel az alsóházba. Láttuk, hogy egy öregasszonyt, kinek talentuma nem haladta meg a szerencsemondó ügyességét, s ki egy szolgáló nevelésével bírt: jósnővé exaltálva, tízezerek vettek körül mint buzgó hivők, kik közül sokan megmérhetetlenül állottak fölötte rangban s tudományban; és mindezt a XIX. században, és mindezt Londonban. De miért ne? Istennek az emberekkel való bánásáról nem nyilvánúlt több a XIX-ik századnak, mint az elsőnek, vagy Londonnak mint a hebridák legvadabb községének. Igaz, hogy oly dolgokban, melyek ezt a világot, s ezt az életet illetik, az ember mindig bölcsebb és

Digitized by Google

bölcsebb lesz. De nem kevésbbé igaz, hogy a mi egy felsőbb hatalomra s jövő állapotra vonatkozik, az ember Goethe gúnyoló daemonjának nyelvével:

« . . . . . bleibt stets von gleichem Schlag,
Und ist so wunderlich, als wie am ersten Tag.»

A katholikus vallás története föltűnően illustrálja ezeket a megjegyzéseket. Az utolsó hét század alatt az európai közszellem folytonos haladást tett a világi ismeretek minden ágában. De a vallásban nem nyomozhatunk folytonos haladást. E hosszú időszak egyháztörténelme az ide-oda mozgás történelme. Mióta a nyugati keresztyénségben megalapult a római egyház hatalma, négyszer kelt föl az emberi szellem e járom ellen. Kétszer tökéletesen győztes maradt az egyház. Kétszer kegyetlen sebekkel jött ki a csatából, de az életerő még mindig hatalmas volt benne. Ha elgondoljuk a rémítő támadásokat, melyeket túlélt, nehezen bírjuk elképzelni, mi módon fog elveszni.

Az első e fölkelések közt abban az országban tört ki, hol az Oc gyönyörű nyelvét beszélték. Ez ország különösen kedveltje a természetnek, a XII. században legvirágzóbb és müveltebb része volt nyugati Európának. Semmi tekintetben sem tartozott Franciaországhoz. Különvált politikai élettel, nemzeti jellemmel, szokásokkal és

Digitized by Google

nyelvvel bírt. Földje termékeny s jól művelt vala-s a vetések és szőlős kertek közt sok gazdag vá: ros mind megannyi miniature császári udvar emelkedett. A lovagiasság szelleme itt veté félre először borzalmait, itt öltött először emberi és bájos alakot, itt jelent meg először mint elválhatlan társa művészetnek és irodalomnak, udvariasságnak s szerelemnek. A többi dialectusok, melyek az V-ik század óta keletkeztek a római birodalom régi tartományaiban, még durvák s tökéletlenek voltak. Az édes toscán, a gazdag és erőteljes angol nyelvet mesteremberek s pásztorok beszélték. Egy író sem bocsátkozott le oda, hogy e barbár zagyvalékot a tudományok tanítására, nagy események följegyzésére vagy az élet és szokások festésére használja. De Provence nyelve, már a tudós és művelt nyelve volt, s használta számos író, kik a compositió s verselés egész művészetére törekedtek. Egy balladákban, harczi énekekben, satirában s mindenek fölött szerelmi költészetben gazdag irodalom mulattatá a lovagok s delnők szabad idejét, kiknek erősített házaik a Rhone és Garonne partjait díszíték. A művelődéssel jött a gondolatszabadság. A megszokás eloszlatá az iszonyt, melylyel másutt a nemhivőt tekintették. Soha normann vagy breton nem látott muzulmant, kivéve, hogy sebeket adjon és kapjon valami siriai csatatéren. De azon gazdag országok népei, melyek a Pyrenaeusok alján fe-

Digitized by Google

küdtek, megszokták udvarias és hasznos közlekedésben élni a Spanyolországbeli mór királyokkal; s vendégszeretőleg üdvözölték az ügyes orvosokat és mathematikusokat, kik a cordovai s granadai egyetemeken jártasokká lettek az arabok minden tudományában. A görög, még megőrízve a politikai sülyedés közepett atyái gyors elmésségét s tudni vágyó szellemét, még olvasva az emberi compositiók legtökéletesbikét, még beszélve a leghatalmasabbat s hajlékonyabbat az emberi nyelvek között, Narbonne és Toulouse piaczaira a távol égaljak fűszereivel s selymével merész és fínom elméleteket hozott, melyek soká ismeretlenek valának a tudatlan és hiszékeny nyugat előtt. A paulicianusi theologia, a melyben, úgy látszik, sok tan vegyűlt a modern kalvinistákéból a régi manichaeusok némely tanával, gyorsan terjedt Provence és Languedocban. A katholika egyház papságát megvetéssel és kicsinyléssel tekintették. «Aljasabb mint egy pap» közmondássá vált. A pápaság elvesztette minden tekintélyét minden osztálynál, a nagy hűbéres herczegektől le a földmívelőig.

A hierarchia veszélye valóban nagy volt. Csak egy transalpin nemzet emelkedett még ki a barbárságból; s ez az egy félredobott minden tiszteletet Róma irányában. Európának csak egy nyelvét használták még irodalmi czélokra; s ez a nyelv gép volt az eretnekek kezében. A secta-

Digitized by Google

ház bitorlásai ellen. A papság boszúja üldözte családját a harmadik nemzedékig. Manfréd a csatatéren, Conradin a vérpadon múlt ki. Aztán változás történt. A világi hatalom sokáig el volt nyomva. A hatalmat meglepő gyorsasággal nyerte vissza. A változást kétségkivül főleg az általános elégületlenségnek kell tulajdonítni, melyet az egyház ébresztett az által a mód által, a hogy visszaélt hatalmával és sikerével. De valamit az egyének jellemének s helyzetének is kell belőle tulajdonitani. A férfi, ki e forradalom eszközlésében a legfőbb szerepet játszá, a franczia IV-ik Fülöp, Szép melléknévvel, kényúr állásánál, kényúr véralkatánál fogva, szigorú, kérlelhetetlen s lelkiismeretlen, egyformán kész erőszakra és ármányra, készséges harczosok s jogtudósok által véve körül. A legszilajabbat és büszkébbet a római főpapok közül, míg királyságokat osztott s fejedelmeket idézett bírói széke elé, fegyveres emberek ragadták meg palotájában, s oly gyalázatosan sérték, hogy dühtől s rémülettől őrülten halt meg. «Igy» — éneklé a nagy florenczi költő, — «Krisztust másodszor ragadták meg helytartója személyében az orgyilkosok, másodszor gúnyolták ki, másodszor itatták eczettel és epével». A pápai udvar székhelyét túltették az Alpokon, s Róma püspökei Franciaországtól lettek függőkké. Aztán jött a nyugoti nagy szakadás. Két pápa, mindkettő kétes joggal, viszhangoztatá Európát

Digitized by Google

kölcsönös vádló anathemájával. Róma Avignon romlottsága ellen kelt ki; s Avignon egyenlő joggal viszonozta a vádat. Az egyszerű keresztyén nép, abban a szent kötelességben neveltetvén föl, hogy közösségben éljen az egyház fejével, képtelen volt fölfedezni az egymást cáfoló érvek és bizonyságok közt, az egyház vezetése melyiket illeti jogosan a két érdemtelen pap közül, kik egymást átkozzák és ócsárolják. Ez idétt kezdé magát Wicklef János hallatni. Anglia közszelleme csak hamar legbensőbb mélyeig fel lőn izgatva; s az új tanok befolyása nemsokára érezhető volt még a távol eső cseh királyságban is. Csehország valóban rég szított az eretnekség felé. Aldunáról gyakran fordúltak meg kalmárok a prágai vásárokon; s az Alduna különösen székhelye volt a paulicianusi hittannak. Az egyház, schismák által szaggatva, s szilajúl támadtatva meg Angliában és a német birodalomban egyszerre, alig volt kisebb veszedelemben mint az albigensi keresztes háborút megelőzött válságában.

De ez a veszély is elvonúlt. A polgári hatalom buzgón támogatá az egyházat; s az egyház színleg reformálni kezdé magát. A constanci zsinat véget vetett a szakadásnak. Az egész katholikus világ ismét egy fő alatt egyesült; s oly törvények hozattak, melyek után nem látszott valószínűnek, hogy ez a fő durván visszaélhetne

Digitized by Google

hatalmával. Az új tan legkitűnőbb hirdetőit leölték. Az angol kormány könyörtelen szigorral nyomta el a Lollardokat; s a jövő nemzedék alatt alig lehetett nyomát látni a második nagy zendűlésnek a pápaság ellen, kivéve Csehország hegyeinek durva lakói közt.

Egy másik század múlt el; s ekkor kezdődött a harmadik s legnevezeteseáb küzdés a szellemi szabadságért. Az idők megváltoztak. Az athenaei s római genius fenmaradt nagy műveit ezrek tanulmányozák. Az egyház nem vala többé a tudomány egyedárúsa. A modern nyelvek ereje végre kifejtetett. A nyomtatás feltalálása új könnyebbséget adott a szellem és szellem közt való közlekedésnek. Ily előjelekkel kezdődött meg a nagy reformatio.

Megkisértjük röviden előadni olvasóinknak, mi szerintünk valódi története a tusának, mely Luther prédikálásával kezdődik az indulgentiák ellen, s mely bizonyos értelemben, lehet mondani, százharmincz évvel később végződött be a westphali béke által.

Európa északi részeiben a protestantismus győzelme gyors és határozott vala. A teuton származású nemzetek a pápai uralmat olasz uralom gyanánt tekintették, mint idegenek, mint oly férfiak uralmát, kik idegenek nyelvben, szokásokban és értelmi alkotmányban. A római szellemi bíróság által gyakorolt nagy kiterjedésű

Digitized by Google

törvényhatóság a szolgaság lealjasító jelének látszék lenni. Az öszveget, mit egy távol eső udvar ezer ürügy alatt követelt, megalázó s egyszersmind káros adózásnak tekinték. Ez udvar jelleme megvetést s ellenszenvet ébresztett a higgadt, komoly, őszinte és ájtatos népeknél. Az új hittan eddig nem ismert gyorsasággal terjedt. Minden rendbeliek, minden fajú jellemek szegődtek az újítók soraiba. Fejedelmek, türelmetlenek elsajátítni a pápa előjogait, nemesek, vágyva részt venni az apátságok kizsákmányolásában, peresek felharagítva a római kamara zsarolásaitól, honfiak, békétlenkedve az idegen uralom ellen, jó emberek megbotránkozva az egyház romlottiságán, rosz emberek vágyakodva a nagy erkölcsforradalmaktól elválaszthatatlan féktelenségekre, okos emberek, buzgók az igazság fürkészésében, ostoba emberek, csábítva az ujság fényétől: mindéz oldalon volt található. Az északi nemzetek közt egyedül az írek ragaszkodtak az ó hithez: s ennek oka úgy látszik az vala, hogy a nemzeti érzés, mely boldogabb országokban Róma ellen irányúlt, Irlandban Anglia ellen irányúlt. Ötven év mulva attól a naptól kezdve, mikor Luther nyilvánosan lemondott a pápasággal való egységről s elégette Leo bulláját Wittenberg kapui előtt, a protestantismus elérte legfőbb hatalmát, a hatalmat, melyet hamar elvesztett és sohasem nyert többé vissza. Százak, kik jól em-

Digitized by Google

lékeztek Márton barátra mint buzgó katholikusra, megérték, hogy fél Európa államaiban győztesnek láthaták a forradalmat, melynek ő volt főindítója. Angliában, Scótiában, Dániában, Svédországban, Lifflandban, Porosz, Szász országokban, Hessiában, Würtembergben, a Pfalzban, Schweiz több kantonjában, északi Németalföldön a reformatio tökéletesen diadalmaskodott; s mindenütt az Alpokon és Pyrenaeusokon innen a diadal pontján látszék lenni.

De, míg e hatalmas mű haladt északi Európában, egy egészen másnemű forradalom történt délen. Italia és Spanyolország hangulata nagyon különbözött Angliáétól s Germaniáétól. Valamint a teuton nemzeteket nemzeti érzelmök készté lerázni Itália felsőbbségét, úgy az olaszokat nemzeti érzelmök készté ellentállni minden változásnak, mely megfoszthatá hazájokat a tisztességek s előnyöktől, melyeket mint az egyetemes egyház kormányszéke élvezett. Italiában költötték el az adót, mely ellen idegen nemzetek oly keserűen panaszkodtak. Hogy Italiát szépítsék, vivék oly botrányos túlságra a bűnbocsánattal való űzérkedést, mely felébreszté Luther indignatióját. Az olaszok közt sok volt mind az áhitat, mind a kegyeletlenség; de nagyon kis kivétellel se az áhitat se a kegyeletlenség nem vált protestantismussá. A vallásos olasz óhajtott erkölcsi és fegyelmi reformot, de nem reformot a tanban, és legkevésbbé

Digitized by Google

szakadást. A vallástalan olasz egyszerűen nem hitt a keresztyénségben, a nélkül hogy gyűlölte volna. A művész vagy államférfi szemeivel nézte s így nézve jobban szerette a megállapított formában mint bármely másban. Az volt neki, a mi a régi pogány vallás Trajánnak vagy Pliniusnak. Se Savanarolla, se Machiavelli szellemében nem volt semmi közös az észak vallásos vagy politikus protestansai szellemével.

Spanyolország, a katholika egyházat illetőleg, szintén egész más helyzetben volt mint a teuton nemzetek. Italia tulajdonképen V. Károly birodalmának egy részét képezé; s a római udvar sok fontos alkalommal eszköze volt. Őt nem készté tehát, mint az észak távol eső fejedelmeit, erős önös indok a pápaság megtámadására. Valóban ugyanazon eljárást, mely Anglia fejedelmét arra indítá, hogy lemondjon minden összeköttetésről Rómával, a spanyol fejedelem diktálta. A spanyol nép érzése együtt járt a spanyol kormány érdekével. A castiliai ragaszkodása ősei hitéhez különösen erős és heves volt. Elválaszthatlanúl kapcsolatban álltak e hittel hazája intézményei, függetlensége és dicsősége. A közt a nap közt, midőn az utolsó góth királyt legyőzték a Xeres partjain, s a közt a nap közt, midőn Ferdinand és Isabella diadalmasan vonúltak Granadába, közel nyolczszáz év múlt el; s ez évek alatt a spanyol nemzet kétségbeesetten küzdött

Digitized by Google

a hitetlenekkel. A keresztes hadak csak puszta epizódot képeztek más nemzetek történetében. Spanyolország létele egy hosszú keresztes háború volt. Miután musulmanokkal küzdött az ó világban, pogányok ellen kezdett harczolni az újban. A pápai bulla tekintélye alatt indúltak fiai ismeretlen tengerekre. A kereszt zászlaja alatt nyomúltak rettenthetlenül nagy királyságok szívébe. «Szent Jakab Spanyolországért» harczkiáltással támadtak meg seregeket, melyek számra százszorosan meghaladák az övéket. S azt mondák, hogy a szent meghallgatá hívásukat, és maga, fegyverben, egy szürke hadi ménen, vezeté a rohamot, mely előtt visszavonúltak a hamis istenek imádói. A csata után a rablás vagy kegyetlenség minden kihágását eléggé igazolta az az ürügy, hogy a szenvedők nincsenek megkeresztelkedve. A kapzsiság ösztönzé a buzgóságot. A buzgóság megszentesité a kapzsiságot. Proselytákat és arany bányákat egyenlő hévvel kerestek. Ugyanazon évben, melyben a szászok, felbőszülve Róma zsarolásai miatt, lerázták jármát, a spanyolok Róma auctoritása alatt tették magokat urává Montesuma birodalmának s kincseinek. Igy a katholicismus, mely Észak-Európa közvéleményében rablással s elnyomással társúlt, Spanyolország közvéleményében a szabadság győzelem, uralom, vagyon és dicsőség kifejezése volt.

Nem csuda ennélfogva, hogy a protestantis-

Digitized by Google

mus nagy kitörésének a keresztyénség egyik részében az lett hatása, hogy hasonló heves kitörését szülje a katholikus buzgóságnak a másikon. Két reformatio jött létre, egyenlő erélylyel és hatással: északon a tan reformatioja, délen a szokásoké s fegyelemé. Egyetlen egy nemzedék alatt az egész római egyház szelleme változáson ment keresztül. A vatikán csarnokaitól az Apenninek legelzártabb remeteségeig mindenütt érezték a nagy feléledést. Minden régi intézményt, melyet a hit védelmére s terjesztésére valaha kigondolának, megújítottak s hatályosokká tettek. Még hatalmasabb erejű új gépeket készítének, a régi vallásos szerzeteket mindenütt újjá alakíták, s új vallásos szerzeteket hívtak életbe. Egy év múlva Leo halála után a camalduli szerzet megtisztíttatott. A kapuczinusok helyre állíták a régi franciscánus fegyelmet, az éjféli imát és a szótlan életet. A barnabitok és a Somasca-társulat a szegények nevelésére s segélyezésére szentelték magokat. A theatin szerzethez még nagyobb érdek fűződik. Nagy czélja ugyanaz vala, mely a mi methodistáinké, t. i. segíteni a parochialis egyház szükségén. A római egyház, bölcsebb mint az angol egyház, mindenkép támogatta a jó művet. Az új szerzet tagjai nagy tömegek előtt prédikáltak az utczákon s mezőkön, imádkoztak a beteg ágyainál, s feladták az utolsó kenetet a haldoklónak. Elől járt köztök buzgóságban Ca-

Digitized by Google

raffa Péter, később IV. Pál pápa. A theatinek velenczei zárdájában, Caraffa szemei előtt, egy spanyol nemes vett lakást, ápolta a szegényeket a kórházakban, rongyokban járt, csaknem halálra bőjtölte magát, s kijárt az utczákra, kövekre hágott fel, s kalapjával meghívólag intve az elmenőknek, elkezdett prédikálni, vegyes castiliai és toscán zagyvalékban. A theatinek a legbuzgóbb és szigorúbb emberek közé tartoztak; de ezelőtt a lelkesült neophit előtt fegyelmök lazának s mozdúlataik resteknek tetszének; mert természettől szenvedélyes és képzelgős lelke oly nevelésen ment keresztűl, mely minden sajátságának beteges bensőséget és erélyt adott. Korábbi életében Cervantes hősének volt valóságos prototypja. Az ifjú hidalgo kizárólagos tanulmányát lovagregények képezék; s egész élete megmentett herczegnők s leigázott hitetlenek ragyogó nappali álma volt. Ő választott egy Dulcineat «nem grófnő, nem herczegnő» — ezek saját szavai — «hanem sokkal magasabb állású», s azzal a reménynyel hízelgett magának, hogy lábaihoz mór kastélyok kulcsait, s ázsiai fejedelmek drágaköves turbánjait teheti. A harczi dicsőség s boldog szerelem e látomásai közepett egy veszélyes seb kórágyra terité. Szervezete meg volt törve s egész életét nyomorékság sújtá. Az erő, báj és harczi ügyesség pálmája nem létezett többé az ő számára. Nem remélheté többé, hogy óriás szultá-

Digitized by Google

nokat sujthat le vagy szép nők szemeiben nyer kegyet. Ekkor egy új látomás keletkezett lelkében s oly módon vegyűlt régi csalképeivel, mely a legtöbb angol előtt különösnek kell hogy tessék, de a mit azoknak, kik tudják mily szorosan egyesült a vallás és lovagiasság a spanyoloknál, nem lesz nehéz megérteni. Még mindig katona fog lenni; még mindig kóbor lovag fog lenni. De Krisztus jegyesének katonája s kóbor lovagja. Le fogja sújtani a nagy vörös sárkányt. A nap ruházta asszony lovagja fog lenni. Meg fogja törni a bűbájt, mely alatt álpróféták fogva tartják az emberek lelkeit. Nyugtalan szelleme Syria sivatagjaiba s a szent sír kápolnájához vezeté. Onnan a legtávolabb nyugotra zarándokolt vissza, s bámulatba ejté Spanyolország zárdáit s Franczia ország iskoláit vezekléseivel s virrasztásaival. Ugyanazon élénk képzelődés, mely képzelt csaták zaját s képzelt királynők bájait rajzolta elé, most szentekkel s angyalokkal népesíté meg magányát. A szent szűz leszállott közlekedni vele. Színről színre látta a Megváltót testi szemeivel. Ő nála kézzel foghatók voltak egész a látásig a vallásnak még azon mysteriumai is, melyek legnehezebb próbái a hitnek. Nehéz elbeszélni szánó mosoly nélkül, hogy ő a mise áldozatában látta megtörténni az átváltozást, s hogy a mint imádkozva állott Szent Domokos lépcsőin, egységben látta a szentháromságot, s han-

Digitized by Google

gosan sírt öröm s csudálkozás miatt. Ilyen volt a híres Loyola Ignácz, ki a nagy katholikus reactióban ugyan azt a szerepet vitte, a mit Luther a nagy protestans mozgalomban.

Nem elégedve meg a theatinek rendszerével, a lelkesült spanyol Rómára veté szemeit. Szegényen, ismeretlenül, pártfogó s ajánlás nélkül lépett a városba, hol most két fejedelmi, festésben és sokszínű márványban gazdag templom hirdeti az egyháznak tett nagy szolgálatait, hol tömör ezüstből vésett alakja áll; csontjai drágakövek közé foglalva vannak Isten oltára alá helyezve. Tevékenysége s buzgalma minden akadályt legyőzött; s vezetése alatt életbe lépett a jezsuita-szerzet, s gyorsan növekedett óriás hatalmának egész nagyságára. Mily hévvel, mily politikával, mily szigorú fegyelemmel, mily rettenthetlen bátorsággal, mily önmegtagadással, a legdrágább magánkötelékek mily mellőzésével, mily benső s makacs odaadással egyetlen czélra, mily lelkiismeretlen lazasággal s ügyességgel az eszközök megválasztásában küzdék a jezsuiták egyházuk csatáját: meg van írva minden lapján Európa évkönyveinek számos nemzedék alatt. Jézus szerzetében öszpontosúlt a katholikus szellem quintessentiája; Jézus szerzetének történelme a nagy katholikus reactio történelme. Ez a szerzet urává lett egyszerre minden erősségnek, mely uralkodott a közszellemen; a prédikáló

Digitized by Google

széknek, a sajtónak, a gyónószéknek s az akadémiáknak. Hol jezsuita prédikált, szűk lett a templom a hallgatóság számára. A jezsuita név a czímlapon biztosítá a könyv forgalmát. A jezsuita fülébe lehelék a hatalmas, a nemes, a szép életök titkos történetét. A jezsuita lábánál nevelték a magas és közép osztálybeli ifjút gyermekből férfivá az első elemi oktatásoktól kezdve a rhetorika s philosophia cursusáig. Irodalom s tudomány, nem rég hitetlenséggel vagy eretnekséggel társúlva, most az orthodox hit szövetségesei levének. Uralkodva déli Európában, a nagy szerzet csakhamar hódítni indult. Tengerek és sivatagok, éhség és pestis, kémek és bitófák daczára jezsuitát mindenütt lehetett találni, minden alakban, minden országban; mint tudóst, orvost, kereskedőt, szolgát; az ellenséges svéd udvarnál, a cheshire-i ó úri lakokban, a connaught-i kunyhókban; vitatkozva, oktatva, vígasztalva, meglopva az ifjak szívét, serkentve a félénk bátorságát, feltártva a keresztet a haldokló szemei előtt. Szintén nem kevésbbé tisztök volt ármánykodni hithagyó királyok trónja s élete ellen, rosz híreket terjeszteni, zendüléseket kelteni, polgári háborúkat gerjeszteni, fölfegyverezni a gyilkos kezet. Mindenben állhatatlan lévén, kivéve hűségét az egyházhoz, egyenlő készséggel apellált ügyében a loyalitás és a szabadság szellemehez. Az engedelmesség szélső tanait és a szabadság zélső tanait,

Digitized by Google

uralkodók jogát roszúl kormányozni a népet, az alattvalók jogát késüket egy rosz uralkodó szívébe mártani, ugyan egy ember hirdeté a szerint a mint Fülöp vagy Erzsébet alattvalójához szólott. Némelyek ezeket a papokat mint a legszigorúbb, mások mint a legelnézőbb lelkipásztorokat festették. És mind a két leírás helyes volt. Az igazán ájtatos tisztelettel hallgatá a jezsuita magas és szent erkölcsiségét. A vidám lovag, ki keresztűlszúrta vetélytársát, a gyarló szépség, ki elfeledte házassági esküjét, a jezsuitában könynyű, művelt világfit talált, a ki tud elnéző lenni a divat-ember apró kihágásai irányában. A gyóntató szigorú vagy laza volt a bűnbánó véralkatához képest. Fő feladata az volt: senkit sem űzni ki az egyház sorompóiból. Ha már volt rosz ember, jobb ha ez rosz katholikus, mint ha rosz protestans. Ha valaki oly szerencsétlen volt, hogy brávó, kéjencz vagy játékos vala, ez nem ok, hogy még eretnekké is tegyék.

Az ó világ nem volt elég téres e különös tevékenységre. A jezsuiták betörtek mindazon országokba, melyeket az azelőtt való század nagy tengeri fölfedezései feltártak az európai vállalkozásoknak. Mindenütt lehetett őket találni, a perui bányák mélységeiben, az afrikai rabszolgakaraván vásárain, a fűszersziget partjain, China csillagdáiban. Ők oly helyeken szereztek híveket, hova se kapzsiság, se tudnivágy nem csábíta egyet

Digitized by Google

is földieik közűl; s oly nyelveken prédikáltak s vitatkoztak, melyekből nyugat egy szülöttje sem értett egy szót sem.

S ugyanaz a szellem lelkesíté az egész katholikus világot, mely oly feltünően jelentkezett ebben a szerzetben. Maga a római udvar megtisztult. A reformatiót megelőzött nemzedék alatt ez udvar botrány volt a keresztyén névre. Évkönyvei árulástól, gyilkolástól és vérszennytől feketék. Még tisztességesebb tagjai is egészen alkalmatlanok voltak az egyház szolgáinak. Olyan emberek voltak mint X. Leó, kik az augustusi kor latinságával magukévá tették atheistikus és gúnyoló szellemét. Épen úgy tekinték azokat a keresztyén mysteriumokat, melyeknek szolgái voltak, mint az augur Cicero és a Pontifex Maximus Caesar tekintették a sibyllai könyveket és a szent csibék szemelését. Egymás közt az incarnatió, az eucharist és a szentháromságról ugyan azon a hangon szólottak, melyen Cotta és Velleius szólának a delphii oraculumról vagy a Faunus hangjáról a hegyek közt. Éltök érzéki és értelmi kéjek szelid álmában folyt le. Választékos étkek, fölséges borok, bájos nők, kutyák, sólymok, lovak, a classikusok újon fölfedezett kéziratai, sonettek és románczok a legédesebb toscán nyelven, — épen annyira szabadok, a mennyire a szép iránti fínom érzék megengedi — ezüstnemüek Benvenuto kezétől, paloták rajzai Michel Ange-

Digitized by Google

lotól, freskók Rafaeltól, mellszobrok, mozaikok, drágakövek, melyeket nem rég ástak föl a régi templomok és villák romja közül: ezek képezték életük gyönyöreit, sőt komoly foglalkozását. Tudományok és szépművészet kétségkívül sokat köszönhetnek ennek a nem elegantia nélküli tunyaságnak. De midőn a nagy mozgás Európa szellemében megkezdődött, midőn tan tan után megtámadtatott, midőn nemzet nemzet után vonúlt vissza szent Péter utódaitól: érezték, hogy az egyházat nem lehet biztosan bízni oly vezetőkre, kikről a legnagyobb dicséret az, hogy jó bírái a latin compositiók, képek és szobroknak, kiknek legszigorúbb tanulmányuk bizonyos pogány jellemmel bírt, s kik abban a gyanúban álltak, hogy nevetik titokban a sacramentumokat, miket kiszolgáltatnak, s nem hisznek többet az evangeliomból, mint a *Morgante Maggiore*-ból. Egész más fajta emberek vették át az egyházi ügyek vezetését, oly férfiak, kiknek szellemök a Dunstanehoz és Becketéhez hasonlított. A római pápák saját személyökben a régi siriai anachoreták egész szigorúságát tanúsították. Negyedik Pál ugyanazt a hő buzgalmat vitte a pápai trónra, mely őt a theatin klastromba vezeté. Ötödik Pius pompás ruhája alatt éjjel-nappal az egyszerű barát szőringét viselé. Mezitláb járt az útczákon a processiok élén; még a legsürgősebb foglalkozások közt is lelt időt magán imádko-

Digitized by Google

zásokra, gyakran sajnálta, hogy állásának közkötelességei kedvezőtlenek a szentségben való gyarapodására, s jó példát adott nyájának az alázat, könyörületesség és a személyes sértés megbocsátásának számtalan példája által, míg egyszersmind a pápai tekintélyt és az egyház változhatlan tanait Hildebrand egész makacsságával és hevességével őrzé. Tizenharmadik Gergely nemcsak utánozni, hanem felülmúlni is igyekezett Piust szent hivatala szigorú erényeiben. A milyen a fő volt, olyanok voltak a tagok is. A változást a katholikus világ szellemében az irodalom és művészet minden nemében nyomozni lehet. Azonnal észre veheti mindenki, a ki Tasso költeményeit Ariostoéival, vagy V. Sixtus monumentumait X. Leóéival összehasonlítja.

De nem egyedül erkölcsi bofolyás volt az, mire a katholikus egyház támaszkodott. A polgári kard kíméletlenül használtatott Spanyol- és Olaszországban támogatására. Az inquisitiót új hatalommal fegyverezte föl s új erélyt lehelt bele. Ha valahol protestantismus vagy csak színe mutatkozott is, annak ellenszegült, nem kicsinyes, gyötrő üldözéssel, hanem azzal a nemével az üldözésnek, a mely mindent megtör és eltipor néhány választott szellemen kívül. Ha valaki eretnekséggel gyanusíttatott, bármi lett légyen rangja, tudománya vagy híre, tudta hogy tisztázni kell magát egy szigorú és éber bírószék

Digitized by Google

előtt, vagy máglyán vész el. Eretnek könyveket hasonló szigorral kutattak és semmisíttek meg. Oly munkák, melyek egykor minden háznál láthatók voltak, annyira hatályosan nyomattak el, hogy másolataikat se találhatni a legterjedelmesebb könyvtárakban sem. Különösen egy könyvet, a *Krisztus halálának jótéteményéről* érte ez a sors. Toscanában íratott, sok kiadást ért, s hévvel olvasták Olaszországban mindenütt. De az inquisitorok bizonyos Luther-féle tant találtak benne. Eltiltották; s most oly nyom nélkül elveszett, mint Livius II-ik Decadja.

Így tehát, míg a protestans forradalom gyorsan haladt Európa egyik részében, a katholikus reactió ép oly gyorsan haladt a másikon. Mintegy fél század múlva a nagy szakadás után az egész éjszakon protestans kormányok és protestans nemzetek voltak. Délen kormányokat és népeket a legbensőbb buzgalom lelkesített a régi egyház mellett. E két ellenséges tér közt feküdt, erkölcsileg, mint térképileg egy nagy kérdéses terület. Francziaország-, Belgiumban, Délnémet-, Magyar- és Lengyelországban a tusa még mindig eldöntetlen volt. Ezeknek az országoknak kormányaik nem szakították még meg összeköttetésöket Rómával; de a protestansok számosak, hatalmasok, merészek és tevékenyek voltak bennök. Francziaországban államot képeztek az államban, erődök fölött rendelkeztek, nagy sere-

Digitized by Google

geket voltak képesek harcztérre állítani, s fejedelmök elibe föltételeket szabtak. Lengyelországban a király még katholikus volt. De a protestansok voltak többségben az országgyűlésen, ők töltötték be a főbb hivatalokat, s a nagy városokban elfoglalták a plébániákat. «Úgy látszik» — mondja a pápai nuntius, — «hogy Lengyelországban a protestans vallás tökéletesen erőt vett a katholikuson.» Bajorországban a dolgok állása csaknem hasonló volt. A protestansok többségben voltak az országgyűlésen, s megajánlott adójuk béreül engedményeket kértek a herczegtől vallásuk javára. Erdélyben az osztrák-ház képtelen volt gátolni a dietát, hogy ne confiscálja egy decretum által az egyházjavakat. A tulajdonképeni Ausztriában is általánosan azt mondák, hogy a lakosságnak csak egy harmadát lehet a jó katholikusok közé számítani. Belgiumban az újhit követei százezrekre mentek.

A következő két nemzedék története az éjszakeurópai protestansok s a déleurópai katholikusok küzdelmének története a köztök levő kétséges terület fölött. A testi és szellemi harcz minden fegyverét alkalmazásba vették. Mindkét fél nagy talentumokkal s nagy erényekkel dicsekedhetik. Mindkettő sok dőreségért és bűnért pirulhat. Kezdetben a kilátás határozottan a protestansok részére látszott hajlani; de a győzelem a római egyháznak jutott. Mindenütt sikert ví-

Digitized by Google

vott ki. Ha egy másik fél századot ugrunk át, mint győztest s uralkodót találjuk Belgiumban, Franczia-, Bajor-, Csehországban, Ausztriában, Lengyel- és Magyarországban. S a protestans vallás két század lefolyta alatt semmit sem volt képes visszafoglalni abból, a mit akkor elveszített.

Nem lehet tagadni, hogy a római udvar e diadala nem a fegyver erejének, hanem főleg a közvéleményben való nagy visszafolyásnak tulajdonítható. A reformatiót követett század első felében az Alpeseken s Pyrenaeusokon innen fekvő országokban a közérzület folyama hévvel rohant az új hit felé. Aztán megfordult az ár, s épen oly szilajul özönlött vissza az ellenkező irányban. Se az egyik, se a másik időszakban nem függött sok a csaták vagy ostromoktól. A protestans mozgalmat alig akadályozta egy perczre a mühlbergi vereség. A katholikus reactió egész gyorsasággal folyt az Armada megsemmisítése után is. Nehéz megmondani ha az első összeütközés heve volt-e nagyobb vagy a visszapattanásé. Ötven évvel a lutheranus elszakadás után a katholikus vallás alig tarthatá fenn magát a Közép tenger mellett. Száz évvel a szakadás után a protestans vallás alig tudta magát tartani a balti partokon. Az emberi ügyek e nevezetes változása méltán megérdemli, hogy megvizsgáltassék.

Digitized by Google

A két párt közti tusa hasonlított némileg a víváshoz Shakspeareben. «Laertes megsebesíti Hamletet; aztán dulakodás közben vítőrt cserélnek és Hamlet sebesíti meg Laertest.» A harcz Luther és Leo közt az erős hit és hitetlenség, buzgalom és közöny, erély és indolentia, komolyság és könnyelműség, a tiszta erkölcs s bűn közti harcz volt. Nagyon különböző volt a harcz, mit az elfajzott protestantismusnak az újjá született katholicismus ellen kellett vívnia. A kéjenczeket, méregkeverőket, atheistákat, kik a reformatió előtt viselték a tiarát, oly pápák követék, kiket vallásos buzgóságban, komoly, istenfélő életben Cypriánnal vagy Ambrosiussal lehetett összehasonlítani. Maga a jezsuiták szerzete sok embert mutathat föl, kik őszinteségben, állhatatosságban, bátorságban nem állottak alább a reformatió apostolainál. De, míg a veszély ekként fölébreszté a római egyház kebelében a reformatusok sok legnagyobb tulajdonát, a reformatusok sokat elsajátítottak azokból a hibákból, melyeket méltán megróttak a római egyházban. Lanyhák s világiak lettek. Régi nagy vezéreik sírba hanyatlának s nem hagytak utódokat. A protestans fejedelmek közt kevés vagy nem szívbeli volt a protestans érzés. Erzsébet maga inkább politikából, mint erős hitből volt protestans. Első Jakab, hogy kedvencz tervét, egyik fiát valamelyik nagy szárazföldi udvarral házasítni össze, létesíthesse,

Digitized by Google

kész volt roppant engedményeket tenni Rómának. VIII. Henrik kétszer tagadta meg a reformatus tanokat önző indokokból. A szász választó fejedelem, a protestans párt természetes feje Germaniában, nem vonakodott, a viszály legválságosabb perczében, eszközzé lenni a pápisták kezei közt. A katholikus fejedelmeknél ellenben oly buzgóságot találunk, mely néha a fanatismusig nő. II. Fülöp egész más értelemben volt katholikus, mint Erzsébet protestans. Bajor Miksa, kit a jezsuiták neveltek, egy fejedelem hatalmát gyakorló buzgó térítő vala. II. Ferdinánd inkább ismételten veszélynek tette ki trónját, hogysem a vallási újítás szellemének legkevésbé is engedjen. Svéd Zsigmond egy koronát vesztett el, melyet megtarthat vala, ha lemond a katholikus hitről. Röviden a protestansoknál mindenütt bágyadást látunk, a katholikusoknál mindenütt buzgóságot és odaadást.

A katholikusok közt ez időben nemcsak sokkal nagyobb volt a buzgóság, mint a protestansok közt; hanem a katholikus egész buzgósága a protestansok ellen irányult, míg a protestansok buzgalma csaknem egészen egymás ellen fordult. A katholikus egyházban nem volt komoly vita a tan pontjai fölött. A trienti zsinat végzéseit elfogadták; s a jansenista viszály még nem keletkezett. Róma tehát egész erejét a reformatusok ellen fordította. Ellenkezőleg az az erő,

Digitized by Google

melynek a reformatió diadalát kellett volna kivívni, polgári viszálkodásokban merült ki. Míg Európát jezsuita prédikátorok, jezsuita gyóntatók, jezsuita nevelők áraszták el, készen lelkök minden tehetségét s minden csepp véröket föláldozni egyházukért: ezalatt protestans tudorok czáfolgatták, protestans fejedelmek bünteték az oly felekezetbelieket, kik szint oly jó protestansok valának mint ők maguk.

«Cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis,
Bella gera placuit nullos habitura triumphos.»

A Pfalzban egy kalvinista fejedelem üldözte a lutheranusokat. Szászországban lutheranus fejedelem üldözte a kalvinistákat. Mindenki, a ki az ágostai hitvallás csak egy pontjának ellene mondott, számüzetett Svédországból. Scotiában Melville más protestansokkal vitatkozott az egyházi kormányzás kérdése fölött. Angliában a börtönök tele voltak oly emberekkel, kik, habár buzgó reformatusok, nem voltak tökéletesen egy véleményen az udvarral a fegyelem és tanokra nézve. Némelyek üldöztettek, mert tagadták az elkárhozás elvét; mások, mert nem viseltek papi ruhát. Az ireket ez időben valószínüen félannyi buzgalommal el lehetett volna téríteni a katholikus hittől, mint a mennyit Whitgift a puritánok elnyomására, Merprelate Márton a püspökök meggyalázására fordított.

Digitized by Google

Valamint buzgóságban s együttartásban nagy előnyük volt a katholikusoknak a protestansok fölött, úgy szervezetök is hasonlíthatlanul jobb volt. A protestansoknak támadó czélokra tulajdonkép semmiféle szervezetök nem volt. A reformált egyházak pusztán nemzeti egyházak valának. Az angol egyház egyedül csak Anglia számára létezett. Oly merőben helyi intézmény volt mint a közönséges perek törvényszéke, s küloperatiókra semmi gépezettel nem bírt. A skót egyház szintén csak Skótia számára létezett. A katholikus egyház működése ellenben az egész világra kiterjedt. Lambethben vagy Edinburghban senki se gondolt azzal, mi történik Lengyelvagy Bajorországban. Rómában, ellenkezőleg, Krakkó vagy München ép oly érdek tárgyai voltak, mint a Sz. Lateran János külrészei. Szigetünk a protestans érdek feje, nem küldött egy hittérítőt, egy ifjúság-oktatót se a nagy szellemi harcz színhelyére. Nem alapított egyetlen egy papnevelő intézetet sem arra a czélra, hogy a külföldet ilyen egyénekkel ellássa. Ellenben Német-, Magyar- és Lengyelország spanyol vagy olasz születésű ügyes és tevékeny katholikus küldöttekkel voltak tele. A protestans vallás szellemi hadserege merőben helyi őrség volt, mely hasznos lehetett betörés esetében, de ki nem lehetett küldeni s ennélfogva hóditásokat nem tehetett. Rómának volt ily helyőrsége is, de voltak harczosai

Digitized by Google

is, kiket minden perczben bármily veszélyes vagy kellemetlen külszolgálatra használhatott. Ha azt gondolták a főhadiszálláson, hogy Palermóban van egy jezsuita, ki talentumai s jelleménél fogva képes ellenállani az újítóknak Lithwaniában, a parancsot rögtön kiadták s rögtön követték. Az egyház hű szolgája egy hónap múlva túl a Niemenen, prédikált, catechisált és gyóntatott.

Nem lehet tagadni, hogy a római egyház kormányrendszere valódi mesterműve az emberi bölcseségnek. Valóban csak is ily rendszer lehetett képes ily megtámadások ellen ily tanokat fentartani. Tizenkétszáz eseménydús év, negyven nemzedék államférfiainak ügyessége s türelmes gondja e rendszert oly tökélyre emelte, hogy azok közt az intézmények közt, melyeket az emberi nem ámítására s féken tartására kigondoltak, a legmagasabb helyet foglalja el. Minél erősebb meggyőződésünk, hogy az ész és biblia határozottan a protestans vallás mellett vannak, annál jobban bámúljuk a tactica oly rendszerét, melylyel ész és biblia hasztalan állottak szembe.

Ha terjedelmesen akarnók e nagyon érdekes tárgyat fejtegetni, köteteket írnánk tele. Mi tehát csak egyetlen egy fontos részét akarjuk megvizsgálni a római egyház politikájának. Ő tökéletesen érti, a mit egy egyház sem értett soha: mint kell á rajongókkal bánni. Némely felekezet, külö-

Digitized by Google

nösen keletkező felekezetek, megengedik, hogy a rajongás elharapózzék. Más felekezetek, különösen rég megalapított és gazdagon dotáltak, ellenszenvvel nézik. A katholikus egyház se alá nem veti magát a rajongásnak, sem nem üldözi: felhasználja azt. Úgy tekinti mint nagy mozgató erőt, mely, mint egy szép ló izomereje, se nem jó se nem rossz magába véve, de melyet úgy irányozhatni, hogy nagy jót vagy nagy rosszat eszközölhet; s ő az irányzást magának tartja fön. Képtelenség volna egy lovat agyonkergetni, mint valami farkast. Még nagyobb képtelenség volna vadúl nyargalni, kerítéseket összetörni s járó-kelőket eltaposni hagyni. Az eszélyes eljárás: fékezni akaratát annélkül hogy erejének ártsunk, megtanítni engedelmeskedni a kantárnak, s aztán készteni gyorsaságra. Ha egyszer ismeri urát, annál becsesebb, mennél erősebb és tüzesebb. Épen ez volt a római egyház rendszere a rajongókra nézve. Tudja, hogy a vallásos érzés, ha egyszer tökéletesen erőt vesz a lelken, különös erélyt kölcsönöz, hogy az embert a fájdalom vagy öröm uralma fölé helyezi, hogy a gyalázatot dicsőséggé változtatja, hogy magát a halált csak egy magasztosabb s boldogabb élet kezdetének tünteti fel. Tudja, hogy az ember ily állapotban nem megvetés tárgya. Lehet közönséges, ábrándozó, tudatlan, különcz; de oly dolgokat fog tenni és szenvedni, melyeket hogy valaki tegyen és szenvedjen,

Digitized by Google

neki érdekében áll, de miktől higgadt és józan eszű emberek vonakodnának. Következéskép szolgálatába veszi, valamely veszélyes helyre állítja, a hol rettenthetlenség, hevesség szükségesebbek, mint ítélőtehetség és önuralom, s útnak indítja áldásával és helyeslésével.

Angliában gyakran megesik, hogy egy üstfoltozó vagy kőszén-hordó egy prédikációt hall, vagy valami értekezés akad kezébe, mely nyugtalanítni kezdi lelki állapota felett. Ha erős phantasiája s izgékony idegei vannak, azt hiszi, hogy a rossz szellem uralma alatt áll. Nem tudja, ha nem követett-e el valami megbocsáthatlan bűnt. Minden szilaj eszmét, mely lelkében keletkezik, az ördög sugallatának tulajdonít. Alvását a végítélet napról, a nyílt könyvekről és olthatlan tűzről való álmok nyugtalanítják. Ha mulatságokban vagy kicsapongásokban keres menedéket, hogy e gyötrő gondolatoktól szabadúljon: a csalékony könnyebbülés csak nagyobbá s reménytelenebbé teszi nyomorúságát. Végre változás áll elő. A megbántott teremtő ki van békítve. Hogy attól kölcsönözzük a szép képet, ki maga is ily kísértésen ment keresztül: kilép a halál árnyékvölgyéből, a tőr és háló, a posvány és örvények, a rossz szellemek és ragadozó állatok sötét országából. Ösvényén verőfény van. Fölér a bájos hegyre s tetejéről megpillantja távolban a tündöklő várost, mely zarándoklásának czélja. Ekkor

Digitized by Google

lelkében természetes s bizonyára nem rosszalható vágy keletkezik, közleni másokkal a gondolatokat, melyekkel saját szíve tele van, inteni a gondatlant, vígasztalni azokat, kiknek szíve fel van háborodva. Az ösztön, mely arra készti, hogy egész életét a vallás tanítására szentelje, erős szenvedély a kötelesség színében. Inti felebarátait; és ha jeles tehetségű ember, néha nagy hatással. Úgy könyörög, mintha saját élteért könyörögne, könnyek közt, égő szavakkal; s csakhamar gyönyörrel látja, mely talán nem egészen ment bizonyos vegyületétől az emberi gyarlóságnak, hogy durva szónoklata oly hallgatókat ébreszt és olvaszt, kik igen nyugodtan alusznak, míg a pap az apostoli leszármazásról prédikál. Isten iránti buzgóság, felebarátjai iránti szeretet, öröme tehetségének gyakorlásában: hitszónokká késztik lenni. Nem perel az intézménynyel, nincsenek ellenére formaságai, kormányzata. Örömest lépne legszerényebb szolgáinak sorába. De fogadják el vagy taszítsák el: érzi hogy hívatása el van határozva. Fölavatása nem az arianus vagy pápista püspök hosszú és kétséges leszármazásában szállott reá, hanem egyenesen felülről. Küldetése ugyanaz, mely a tizenegynek a Menybemenetel hegyén adatott. Nem is tartózkodik, emberi bizomány híjában, hirdetni a dicső izenetet, melylyel az egyház valódi feje bízta meg. Egy ilyen lelkűletű ember számára az intézet sorompói közt nincs

Digitized by Google

hely. Nem volt collegiumban, egy görögszerzőt sem tud magyarázni, egy latin feladatot sem tud írni: s azt mondják neki, hogy ha az egyház kebelében megmarad, azt mint tanait hallgatónak kell tenni, s ha tanítóvá akar lenni, a szakadáson kell hogy kezdje. Hamar elhatározza magát. Tower Hillen vagy Smithfieldben szónokol. Egy gyülekezet alakúl. A hatósági engedélyt megnyeri. Egy egyszerű tégla-épületet emelnek, katedrával s padokkal, s elnevezik Ebenezernek vagy Bethelnek. Nehány hét alatt az egyház örökre elveszített egy pár száz családot, kik közül egyetlen egy sem érzett legkisebb kétséget is tanai, lithurgiája, kormányzata vagy szertartása iránt.

Nagyon különböző Róma politikája. A tudatlan rajongót, kit az angol egyház ellenségévé tesz — s veszedelmes ellenséggé, bármit higyen a művelt és tanult — a római egyház harczosává teszi. Szakált növesztet vele, ráadja a sötét darócz kámzsát és csuklyát, kötelet köt derekára: s elküldi hogy tanítson nevében. Nem kerül semmijébe sem. Egy aranyat se vesz clerussa jövedelméből. Azoknak alamizsnájából él, kik szellemi minőségét tisztelik, s hálásak oktatásáért. Nem épen Massillon modorában prédikál, de úgy hogy megindítja tanulatlan hallgatóit is; s minden hatalmát felettök arra használja, hogy erősítse az egyházat, melynek szolgája. Oly erősen

Digitized by Google

ragaszkodik ehhez az egyházhoz, mint bármelyik a kardinálok közül, kiknek bíbor kocsijuk s egyenruhájok a Quirinál kapujánál tolong. Ily módon a katholikus egyház a szervezettség és a szabadság minden erejét egyesíti magában. Egy uralkodó hierarchia legnagyobb fényével fent, párosítja az önkénytes rendszer egész erélyét alant. Könnyű volna nagyon új eseteket említeni, melyekben százezrek szívét, kiket a javadalmas papság önzése, tunyasága s gyávasága elidegenített, visszavezetett a kolduló barát buzgalma.

Még a nőnek is van hatásköre rendszerében. Áhitatos nőknek szellemi működést, méltóságot és hatóságot jelöl ki. Hazánkban, ha egy nemes nő a szokottnál több buzgóságot érez a vallás terjesztésére, valószínü hogy, bárha nem tér el a megállapított vallás egyetlen tanától vagy szertartásától sem, végtére is új schismának lesz teremtője. Ha egy jámbor s irgalmas nő a fogház czelláiba lép, hogy a legszerencsétlenebbekkel és a legsülyedtebbekkel neméből imádkozzék: ezt az egyház felhatalmazása nélkül teszi. Semmi cselekvésmód sincs elébe írva; és még szerencse ha a rabok papja nem panaszkodik tolakodása miatt s a püspök nem csóválja fejét ily szokatlan irgalmasságon. Rómában Huntingdon grófné mint Saent Szelina foglalna helyet a naptárban, s Mrs. Foy alapítója és első fejedelem-

Digitized by Google

asszonya lenne a börtön-szűzek szent szerzetének.

Tegyük Loyola Ignáczot Oxfordba. Bizonyosan valamely nagy szakadás fejévé lesz. Tegyük John Wesleyt Rómába. Bizonyosan első generálisa lesz egy új, az egyház érdekeinek s méltóságának szentelt szerzetnek. Tegyük Sz. Teréziát Londonba. Nyugtalan rajongása őrülésbe megy át, nem minden vegyülete nélkül a mesterfogásoknak. Jósnő lesz, az igazhitűek anyja, az ördöggel tart vitatkozásokat, pecsétes bocsánatot ad ki imádóinak. Tegyük Joanna Southcote-ot Rómába. Megalapítja a mezítlábas karmeliták szerzetét, melynek minden tagja kész vértanúságot szenvedni az egyházért: ünnepélyes szertartás rendeltetik emlékezetére, s szobra, a szentelt víz fölibe helyezve, minden idegennek szemébe ötlik, ki sz. Péter templomába belép.

Sokáig mulattunk e tárgynál, mert azt hiszszük, hogy a sok ok közül, miknek a római egyház a XVI. század végén megmentését és diadalát köszönte, a fő ok azon mély politika volt, melylyel oly egyének fanatismusát mint Sz. Ignácz és Sz. Terézia, felhasználta.

A protestans párt most valóban le volt győzve és meg volt alázva. Francziaországban oly erős lett a katholikus reactio, hogy IV. Henrik kénytelen volt koronája vagy vallása közt választani. Daczára világos örökösödési jogának, daczára

Digitized by Google

kitünő személyes tulajdonainak, látta, hogy ha nem békül ki Rómával, még azon bátor urak hűségére sem számíthat, kiknek vitézsége megfordítá az Ivry csata folyását. Belgiumban, Lengyel- és Dél-Német országokban a katholikus vallás tökéletes felsőbbséget vívott ki. A csehek ellenállása el lőn nyomva, a Pfalz meghódíttatott, Felső- és Alsó-Szászországot katholikus hadak áraszták el. A dán király állott a protestans vallás élén mint az egyház védője; ő legyőzetett, kiűzték a birodalomból, és saját birtokain támadták meg. Az osztrák ház seregei előre nyomúltak, meghódíták Pomeraniát, s haladásukban csak Stralsund falai által tartóztatának fel.

És ismét megfordult az ár. A vallásos érzés két ellenkező irányban való kitörése ad jellemet az egész század történetének. Kezdetben a protestans vallás visszaűzte a katholikust egész a Pyrenaeusokig s Alpokig. A katholikus vallás összeszedte magát s visszaűzte a protestanst egész a Német tengerig. Ekkor, a mint a nagy éjszaki mozgalom gyengűlt, gyengűlni kezdett a nagy déli reactio is. A katholikusok buzgalma kihült. Egyetértésük felbomlott. A vallásos felhevűlés láza elmúlt mind két oldalon. Az egyik fél ép úgy eltért Loyola szellemétől, mint a másik Lutherétől. Három nemzedék alatt a vallás volt fő forrása a politikának. Franciaország, Svédország, Skótia, Holland forradalmai s polgárhá-

Digitized by Google

borúi, a hosszú küzdés Fülöp és Erzsébet közt, a véres versengés a cseh koronáért: mind hittani vitatkozásokból eredtek. De most nagy változás történt. A tusa, mely Germániában dühöngött, elveszté vallásos jellemét. Egy részről nem annyira a római egyház szellemi, mint az osztrák ház világi felsőbbségeért folytatott tusa volt. Másrészről nem annyira a reformált tan, mint a nemzeti függetlenségért folytatott tusa. A kormányok új szövetségekbe kezdtek csoportosulni, melyekben a politikai érdek-egységre sokkal több tekintettel valának, mint a vallásos hitegységre. Magában Rómában a katholikus fegyverek diadalait vegyes érzéssel nézték. Az egyház feje másodrangú uralkodó volt, s épen úgy aggódott a hatalom egyensúlya, mint az igazság terjesztése miatt. Tudva van, hogy jobban félt egy egyetemes monarchia létrejöttétől mint a mennyire az egyetemes egyház boldogulását óhajtotta. Végre egy nagy esemény tudatta a világgal, hogy a felekezetek harcza megszűnt, s hogy azt az államok harcza követi. Egy coalitio alakúlt az osztrák ház ellen, mely magába foglalt kálvinistákat, lutheranusokat és katholikusokat. E coalitio élén a század első államférfia s harczosa állottak; az első egy katholikus egyházi herczeg, kitűnő a szigor és a siker által, melylyel a hugenottákat elnyomta; a másik egy protestans király, ki trónját a római egyház gyűlöletéből eredt

Digitized by Google

forradalomnak köszönte. Richellieu és Gusztáv szövetkezése ez az időpont, melyben a nagy vallásos küzdelmek végöket érték. A most következett háború Európa egyensúlyáért folyt. Midőn végre megköttetett a westphaliai béke, kitűnt, hogy a római egyház birtokában maradt egy nagy területnek, melyet a megelőző század közepén azon a ponton látszék lenni, hogy elveszít. Európának egy része sem maradt protestans, kivéve azt a részt, mely tökéletesen protestans lett, még mielőtt az a nemzedék, mely Luthert szónokolni hallotta, kihalt volna.

Ez időtől fogva nem volt vallásháború a katholikusok és protestansok közt, mint ilyenek közt. Cromwell idejében a protestans Anglia egyesült a katholikus Francziaországgal, s aztán egy pap által vezettetett a katholikus Spanyolország ellen. Harmadik Vilmos, a kiválóan protestans hős, oly coalitionak volt feje, mely sok katholikus hatalmasságot foglalt magába, s melyet titokban maga Róma is pártfogolt a katholikus Lajos ellen. Anna korában a protestans Anglia és a protestans Holland szövetkeztek a katholikus Savoyával és a katholikus Portugalliával oly czélra, hogy a spanyol koronát egyik vakbuzgó katholikus fejéről a másikéra tegyék.

A földrajzi határ a két vallás közt majdnem épen ott végződik, a hol a 30 éves háború végével; nem is adta a protestans vallás semmi jelét

Digitized by Google

ennek a kiterjeszkedő erőnek, melyet neki tulajdonítottak. De a protestans dicsekszik, és pedig joggal dicsekszik, hogy vagyon, művelődés, értelmiség sokkal inkább növekedtek a határ éjszaki mint déli oldalán, s hogy a természettől oly kevéssé áldott országok mint Skótia és Poroszország most a világ legvirágzóbb és legjobban kormányzott részei, míg Genua márványpalotái elhagyottak, míg banditák nyugtalanítják Campania szép partjait, míg a pápai birodalom partvidékein bivalyok és vaddisznók tanyáznak. Nem lehet kétségbe vonni, hogy a XVI. század óta a protestans nemzetek határozottan nagyobb haladást tettek mint szomszédaik. Azoknál a nemzeteknél, melyeknél a protestans vallás végleges sikert nem vívott ugyan ki, de lassan küzdött s mély nyomokat hagyott hátra: a haladás tetemes volt. De ha a katholikus országokhoz jövünk, azon részéhez Európának, hol a reformatio első szikráját eltaposták mihelyt mutatkozott, s a honnan az impulsus jött, mely a protestantismust visszanyomá: a legjobb esetben lassú haladást s egészben hátramenést találunk. Hasonlítsuk össze Dániát Portugáliával. Luther idejében a portugállok felsőbbsége kétségtelen volt. Jelenben a dánoké nem kevésbbé az. Hasonlítsuk össze Edinburghot Florenczczel. Edinburgh kevesebbet köszön ez éghajlatnak, a földnek s ez uralkodók gyámolító gondjának, mint bármely katholikus

Digitized by Google

vagy protestans főváros. Florencz mindezen tekintetekben különösen szerencsés vala. De mindenki a ki tudja, mi volt Florencz és Edinburgh a reformatió előtt s mi most, el fogja ismerni, hogy valami nagy ok működött az utolsó három század alatt Európa egyik részének emelésében és a másikának elnyomásában. Hasonlítsuk össze Anglia történetét Spanyolországéval az utolsó század alatt. Művészetben, tudományban, irodalomban, kereskedelemben, földművelésben az ellentét szembeszökő. A különbség nem szorítkozik az Oceanon innenre. Anglia amerikai gyarmatai megmérhetlenül felülmúlják hatalomban azokat, melyeket Spanyolország telepített. Pedig nincs okunk hinni, hogy a tizenhatodik század kezdetén a castiliai bármi tekintetben alatta állott volna az angolnak. Erősen hiszszük, hogy az éjszak nagy művelődését és jóllétét leginkább a protestans reformatió erkölcsi hatásának köszöni, s hogy a déli országok hanyatlása Európában főként a nagy katholikus reactionak tulajdonítható.

A protestans és katholikus vallás közti határvonal végleges megállapítása után mintegy száz évvel kezdett a római egyház negyedik nagy veszélyének jelensége mutatkozni. A most keletkezett vihar egészen másnemű volt, mint az előbbiek. Előbbi támadói tanainak csak egy részét vonták kétségbe. Most oly iskola volt kelet-

Digitized by Google

kezőben, mely az egészet elvetette. Az albigensiek, lollardok, lutheránusok, kálvinisták határozott vallásrendszerrel bírtak, és ahhoz erősen ragaszkodának. Az új sectariusok hite egészen negativ vala. Egyik praemissumjokat a protestansoktól, a másikat a katholikusoktól vették. Az utóbbiakról azt az elvet kölcsönzék, hogy egyedül a katholicismus a tiszta és eredeti keresztyénség. Az előbbiekkel azt tartották, hogy a katholikus rendszernek némely része ellenkezik az észszel. A következés világos volt. Két tétel, melyek közül, különvéve, mindegyik összefér a legrajongóbb áhítattal, egymás mellé állítva a vallástalanság rendszerének alapját képezé. Bossuet tana, hogy az átváltozást az evangelium erősíti, és Tillotson tana, hogy az átváltozás képtelenség, együvé állítva, logikai szükségképen a Voltaire következtetéséhez vezettek.

Ha a secta, mely Párisban keletkezőben volt, pusztán csak gúnyolók sectája lett volna, nagyon valószínűtlen, hogy lételének mély nyomait hagyta volna Európa intézményeiben s szokásaiban. Puszta tagadás, puszta epicuri hitetlenség, mint Lord Bacon helyesen jegyzé meg, soha sem zavarták még meg a világbékét. Nem nyújt indokot cselekedetre. Nem ébreszt lelkesülést. Nincsenek missionariusai, keresztes vitézei, vértanúi. Ha a szent-bölcselmi-egyház patriarchája megelégedett volna tréfát űzni Saul szamaraiból

Digitized by Google

s Dávid nejeiből, s bírálgatni Ezékiel költészetét, abban a korlátolt szellemben, mint Shakspearet bírálgatá: Rómának nem igen lett volna oka félni. De tartozunk megadni neki s társainak, hogy erejök valódi titka azokban az igazságokban feküdt, melyek tévedéseik közé vegyültek, és abban a nemes lelkesültségben, mely könnyelműségök alatt rejlett. Oly férfiak voltak, kik, minden értelmi s erkölcsi hibáik daczára, őszintén s komolyan óhajtották az emberi nem helyzetének javulását, kiknek vérök forrt a kegyetlenség s igaztalanság látásánál, kik férfiasan harczolának, minden tehetségökkel, az ellen, a mit visszaéléseknek tartottak, s kik sok kitűnő alkalommal bátran állottak a hatalmas és az elnyomott közé. Míg megtámadták a keresztyénséget, oly haraggal és méltatlansággal, mely szégyenletes volt olyanoktól, kik magokat philosophoknak nevezték, mégis sokkal nagyobb mértékben megvolt bennök mint ellenfeleikben az a szeretet minden osztályu és fajú emberek iránt, melyet a keresztyén vallás parancsol. Vallásos üldözések, bírói kínzás, önkénytes bezárás, a halálos büntetések haszontalan szaporítása, a bírói székek halogatásai s törvénycsavarásai, a közjavak bérlőinek zsarolásai, rabszolgakereskedés, rabszolgaság: örökös tárgyai valának eleven satirájok s vizsgálataiknak. Ha egy ártatlant Toulousban kerékbe törtek, ha egy ifjút, ki csak

Digitized by Google

indiscretio bűnébe esett, Abbevilleban lefejeztek, ha egy derék tisztet, kit a közigaztalanság elnyomott, betömött szájjal hurczoltak a Grève piaczra meghalni: azonnal megszólalt egy hang a genfi tó partjáról, melyet meghallottak Moszkvától Cadixig, s mely az igaztalan bírákat egész Európa megvetésére s utálatára ítélte. Az igazán hatásos fegyvert, melylyel a philosophok az evangelium hitét megtámadták, az evangelium erkölcstanaiból kölcsönözték. Az evangelium erkölcsi és dogmai részét szerencsétlenül egymás ellen fordították. Egyik részen állott az egyház, mely az apostoloktól leszármaztatott tanok tisztaságával dicsekszik, de meggyalázta azokat a szent Bertalan éj vérengzésével, a királyok legjobbikának meggyilkoltatásával, a Cevennek háborújával, Port Royal elpusztításával. A másik részen állott egy secta, mely kinevette a szentírást, kiöltötte nyelvét a sacramentumokra, de kész volt szembe szállani herczegségekkel és hatalmakkal az igazság, irgalom és türelem ügyében.

A vallástalanság, történetesen emberszeretettel társulva, diadalmaskodott egy időre a vallás on, mely történetesen politikai és társadalmi visszaélésekkel társult. Minden engedett az új reformatorok buzgalmának s tevékenységének. Francziaországban minden, a tudományokban kitűnő embert soraikban látunk. Minden év szült munkákat, melyek az egyház alapelveit megtá-

Digitized by Google

madták okokkal, invectivákkal és gúnynyal. Az egyház nem védte magát, csak a hatalom tényeivel; censurát mondtak ki, könyveket koboztak el, insultálták a hitetlen írók holt testeit. De egy Bossuet, egy Pascal sem jelent meg, hogy Voltairevel szembeszálljon. Nem jelent meg egy védelme sem a katholikus tanoknak, mely nagy hatást tett volna, vagy melyre most már csak emlékeznénk is. Véres és irgalmatlan üldözés, hasonló ahhoz, mely elnyomta az albigensieket, elnyomhatta volna a philosophokat is. De a De Monforttok és Domokosok ideje lejárt. A büntetések, melyeket a pápok még kimondhatának, elégségesek voltak ingerelni, de nem elégségesek megsemmisítni. A harcz egy részről a hatalom, más részről az ész közt folyt, s a hatalom sokkal korlátoltabb volt, mint az ész. Az óhitüség csakhamar tudatlansággal s bárgyusággal lett egyértelmű. Ép oly szükséges volt egy művelt férfi jelleméhez, hogy megvesse hazája vallását, minthogy irodalmát ismerje. Az új tanok gyorsan terjedtek a keresztyénségben. Páris az egész continens fővárosa volt. A művelt körök egész Európában francziául beszéltek. Italia és Spanyolország irodalmi dicsősége már lehanyatlott. Németországé még nem is hajnallott. Angliáé még csak az angoloknak fénylett. Francziaország tanítói Európa tanítói valának. A párisi nézetek gyorsan terjedtek az Alpokon túl levő nevelt osz-

Digitized by Google

tályok közt, s az inquisitió őrködése nem gátolhatá meg az új eretnekségnek Castiliába s Portugáliába csempészését. A kormányok, még az önkényes kormányok is, gyönyörrel látták ennek a philosophiának terjedését. Számos, néha időre, helyre, s közérzületre való tekintet nélkül szorgalmazott, de általában dicséretes reform mutatja befolyásuk nagyságát. Porosz-, Oroszország, Ausztria és sok kisebb állam uralkodói abban a gyanuban álltak, hogy a beavatottak közé tartoznak.

A római egyház a külső látszat szerint még mindig oly pompás, oly fényes volt, mint valaha; de alapja alá volt ásva. Egy állam sem tért ki kebeléből, egy sem kobozta el jövedelmeit: de a nép tisztelete mindenütt megszűnt irányában.

Az első nagy intő csapás annak a társulatnak a bukása volt, mely a reformatióval való harczban megmenté a katholikus egyházat a megsemmisüléstől. A jezsuita szerzet sohasem üdült föl a csapásból, melyet a port-royali harczban tapasztalt. Most még erősebben támadták meg a philosophok. Erélye meg volt törve, hírneve beszennyezve. Insultalva Európa minden genialis férfia által, kárhoztatva a polgári hatóságok, s gyöngén védve a hierarchia főnökei által: bukott; és bukása nagy volt.

A mozgalom növekvő gyorsasággal folyt. Az új secta első nemzedéke kihalt. Voltaire s követői, kik tanait örökölték s túlozták, úgy állottak

Digitized by Google

egymáshoz, mint az anabaptisták Lutherhez s az ötödmonarchikusok Pymhez. Végre jött a forradalom. Vége volt a régi franczia egyháznak, minden pompájával s gazdagságával. Némely papja az által biztosította magát, hogy elszakadt Rómától s új schismák teremtője lett. Nehányan, örvendve az új féktelenségnek, eldobták szent ruhájokat, fennen hirdeték, hogy egész életök csalás volt, sértették s üldözték a vallást, melynek szolgái valának, s még a jakobinusok klubbjában is kitüntették magokat szemtelenségök s kegyetlenségeik által. Másokat, kik hívebbek maradtak elveikhez, húszanként mészároltak le, vizbe öldöstek, agyonlőttek, lámpásokra akasztottak. Ezrek menekültek ki hazájokból, ellenséges oltárok árnyánál keresve menhelyet. Bohóczok, miseingbe öltözve, egész a convent sorompójáig jöttek, a carmagnolet tánczolva. Marat mellszobraival helyettesíték a keresztyén vallás vértanúinak szobrait. Egy kéjhölgy, a nôtre-dami oltárhelyen, fogadta ezrek imádását, kik fölkiáltának, hogy valahára az igazság szavait viszhangozzák ezek az ó góth ívek. Az új hitetlenség ép oly intollerans volt, mint a régi álhit. Tiszteletet mutatni a vallás iránt annyi volt, mint az elégületlenség gyanúját vonni magára. Csak fenyegető veszedelem közt keresztelheté meg a pap a gyermeket, adhatá össze a szeretők kezeit, vagy hallgathatá a haldoklók gyónását. Az ész istenségé-

Digitized by Google

nek imádása csak rövid ideig tartott ugyan; de Robespierre és Lepaux deismusa nem kevésbbé ellenséges volt a katholikus hitnek, mint Clootz és Chaumette atheismusa.

S az egyház nemcsak Franczia országban volt veszélyben. A forradalmi szellem, megtámadva egész Európa által, visszaverte egész Európát, győztes lett, s nem érve be a belga városokkal és az egyházi választó fejedelmek gazdag uradalmaival, dúlva ment át a Rhenuson és az alpesi szorosokon. Az egész protestans vallásháború alatt Italia és Spanyolország volt bázisa a katholikus operátióknak. Most Spanyolország kész alattvalója volt a hitetleneknek. Italiát meghódították. A régi herczegségeket a cisalpin, a liguriai és a parthenopi köztársaságok váltak föl. Loretto oltára megfosztatott a kincsektől, melyeket ott hat század áhitata halmozott föl. Róma zárdái kiraboltattak. A három színű zászló lengett az Angyalvár ormáról. Szent Péter utódját, mint foglyot hurczolták el a hitetlenek. Mint fogoly halt meg kezeik közt; még a temetési végtisztességet is soká megtagadták földi maradványaitól.

Nem meglepő, hogy 1799-ben éles szemű vizsgálók is azt hitték, hogy ütött végre a római egyház utolsó órája. A pápa fogságban halt meg, Franczia ország leghíresebb főpapjai idegen földön, protestans alamizsnából éltek, a legszebb

Digitized by Google

épületek, melyeket az előbbi századok adakozása Isten imádására emelt, diadaltemplomokká, politikai társulatok lakomatermeivé, vagy theophilantrop kápolnákká változtak át: ily jelenségek után méltán lehetett várni a hosszú uralom közelgő végét.

De e vég nem jött el. Ismét halálra kárhoztatva, a hófehér szarvas rendeltetése nem volt még a halál. Mielőtt a temetési szertartás végbe ment volna VI. Pius hamvai fölött, egy nagy reactió indult meg, mely több mint negyven év lefolyta után is növekedőben látszik lenni. Az anarchia napja lejárt. A dolgok új rendje merült föl a zavarból, új dynastiák, új törvények, új czímek; és köztök kiemelkedett a régi vallás. Az araboknak egy regéjök van, mely szerint a nagy pyramist vízözön előtti királyok építették, s minden emberi mű közül egyedül ez állotta ki a vízözön súlyát. Ilyen volt a pápaság sorsa. El lőn temetve a nagy áradat alá; de mély alapzata rendületlen maradt, s midőn a vizek szállottak, egyedül állott egy elmúlt világ romjai közt. A hollandi köztársaság, a német császárság, a velenczei nagy tanács, a régi helvét szövetség, a Bourbon ház, a régi franczia parlament és aristocratia megszűntek. Európa új teremtményekkel volt tele: franczia császárság, olasz királyság, rajnai szövetség. S az újabb események nemcsak a területi határokat és politikai intézményeket

Digitized by Google

támadák meg. A tulajdon fölosztása, a társadalom szervezete és szelleme a katholikus Európa nagy részében tökéletes változáson mentek keresztül. De a változhatlan egyház még mindig állott.

Egy jövő történetíró, oly ügyes és mérsékelt mint Ranke tanár, reméljük nyomozni fogja a katholikus föléledést a tizenkilenczedik században. Érezzük, hogy nagyon közeledünk saját korunkhoz, s ha folytatjuk, sok olyat találunk mondani, mi miatt bosszús érzettel gyanusítanának, s mi minden esetre azt költene. Ennélfogva tehát csak egy megjegyzést teszünk még, mely nézetünk szerint komoly figyelmet érdemel.

A tizennyolczadik század alatt a római egyház befolyása folyvást hanyatlóban volt. A hitetlenség nagy kiterjedésű hódításokat tett Európa minden tartományában, s némelyekben tökéletes felsőbbségre emelkedett. A pápaság végre oda jutott, hogy gúny tárgya lett a hitetleneknél s a szánalomé inkább, mint a gyűlöleté a protestansoknál. A XIX. század alatt a bukott egyház fokonként kiemelkedett nyomott helyzetéből s visszanyerte régi uralmát. Senki sem kételkedhetik, a ki higgadtan gondolkozik az utolsó pár év eseményeiről Spanyolországban, Italiában, Dél-Amerikában, Irlandban, Németalföldön, Porosz-, sőt Francziaországban is, hogy a római egyház hatalma a szív s lélek fölött sokkal nagyobb

Digitized by Google

most mint az *Encyclopaedia* és *Dictionnaire Philosophique* idejében. Bizonyára megjegyzésre méltó, hogy sem a XVIII. század erkölcsi forradalma, sem a XIX. ellenforradalma nem növelték a legcsekélyebb mértékben a protestantismus uralmát. Az előbbi időszakban mindazt, mit elvesztett a katholicismus, elvesztette a keresztyénség is; az utóbbiban mindazt, mit a keresztyén vallás visszanyert katholikus országokban, a katholicismus is visszanyerte. Természetesen várhattuk volna, hogy álhitről hitetlenségre menve át vagy visszatérve a hitetlenségből az álhitre, sok elme meg fog állapodni egy közbeeső ponton. A tanok közt, miket a jezsuita iskolákban tanítottak, s azok közt, miket báró Holbach kis estélyein vallottak, nagy köz van, melyben az emberi elme, azt hihetnők, kielégítőbb nyugpontot találhatna magának e szélsőségeknél. A reformatió idejében csakugyan milliók találtak ily nyugpontot. Egész nemzetek mondtak le a katholikus vallásról, a nélkül, hogy megszűntek volna hinni a jövő életben vagy Jézus isteni küldetésében. Ellenkezőleg, ha a múlt században a katholikus megszűnt hinni a valódi jelenlétben, ezret lehetett egyre tenni, hogy megszűnt hinni az evangeliumban is; s a visszahatás beálltával az evangeliumba való hittel megjött a valódi jelenlétbe való hit is.

Épen nem akarunk e jelenségből általános

Digitized by Google

törvényt vonni le, de igen figyelemre méltó ténynek tartjuk, hogy azok közül a nemzetek közül, melyek a reformatiót nem fogadták el a tizenhatodik század vége előtt, azt soha sem fogadta el egy sem. Katholikus községek hitetlenek és ismét katholikusok lettek; de protestans egy sem lett.

Itt bezárjuk e futó vázlatot az emberiség történelmének egyik legfontosabb része fölött. Olvasóink nagy köszönettel tartoznak, ha föl bírtuk érdekeltségöket költeni annyira, hogy magát Ranke tanár könyvét olvasni óhajtanák.

Digitized by Google

Digitized by Google

222. 9
d
C 167

ESZMÉK

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE PHILOSOPHIÁJÁHOZ.

IRTA

PULSZKY FERENCZ.

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1880.

Digitized by Google

Frank.in-Társulat nyomdája.

Digitized by Google

ELŐSZÓ.

Huszonnégy éves voltam, midőn 1838—9-ben megírtam *Eszméi*met Magyarország történeteinek philosophiájához, azon időben, midőn Péczeli *Historiája* volt jóformán az egyetlen olvasható magyar történelmi munka. Felfogásom különbözött az előbbi történetírók felfogásától, s czikkeim, melyek az *Athenaeum*ban jelentek meg, ugyanazért némi feltünést okoztak, a munkát azonban nem fejeztem be, mert a censura akkori szervezeténél fogva nem lehetett reményem, hogy az osztrák ház uralkodásáról megengedje nézeteim közzétételét. Horváth Mihály terjedelmes munkái csakhamar elfeledteték vázlataimat, magam is megfeledkeztem rólok, s csak most, negyven évvel később, vettem azokat ismét kezembe, midőn Fraknói Vilmos barátom azt találta, hogy nem avúltak el s egy új kiadást csakugyan meg-

Digitized by Google

érdemlenének. Emlékeztem, hogy Toldy Ferencz is pár év előtt hasonlóan nyilatkozott, de ismeretes optimistikus felfogására nem fektettem súlyt. Most azonban újra elolvastam fiatalkori művemet s kijavítván néhány németes vagy deákos fordulatot, kicserélvén néhány szót, mely az óta megmagyarosodott, a közönség elébe adom e munkácskát, mely nem tart ugyan igényt mély tudományosságra, de tájékozásúl s eszmeébresztésűl most is szolgálhat.

Muzeum, április 12-dikén 1879.

Pulszky Ferencz.

Digitized by Google

A gazdag örökség, melyet a múlt század a jelenre hagyott, nem járt nagy terhek nélkül, s a legsúlyosabb ezek közt a rideg ész azon bálványzása, mely a históriai alapot megvetve, az egész világnak egyforma törvényeket szabni, s rendszereket, a priori, alkotni vágyott, nem tekintve a különböző nemzetiségre és előítéletekre. Mert bár tagadhatatlan, hogy az igazság csak egy lehet, mégis sokféle az út, melyen hozzá közeledhetünk, s veszedelmes a már ismert ösvényt elhagyvá, új bizonytalant törni. Amerika hallatlan arányban növekedő hatalma s jóléte ámitá el a mult időt, mely elfelejté, hogy Európa nem új világrész, s hogy a jelen erősebben gyökerezik itt a múltban, hogy az utánzás mindig a gyengeség bélyege, s hogy csak az önálló, független kifejlődés biztosíthat egészséges jövendőt. Számtalan példák mutatják, mily állhatatlan mindaz a népek intézményeiben, mi nem fejlett ki nemzetségök szívéből, s mily ritkák az idegen utánzásának maradó jó következmé-

Digitized by Google

nyei, mert a mi nem nemzeti, az soha nem olvadhat össze a nép éltével, s megszűnik azon erővel vagy ivadékkal, mely kezdeményezte. A népeknek is, csak úgy mint az egyeseknek, vannak előítéleteik, melyeket nem lehet levetni mint a ruhát, s azért nyakuk nem hajlik oly könnyen a csupán csak észszabta törvények járma alá; eszmények csak egyeseket ragadhatnak el, a népek lénye szilárdabb s csak az hathat rájok, mi történeteik szilárd földjéből nő fel, csak az, mihez ősi szokás, és százados emlékezetek kötik. De a nemzet jellemének, sajátságainak kinyomozása nem könnyű, s azért a fentérintett, régen ismert igazság oly sokszor terméketlen marad, azért hallunk oly gyakran javaslatokat, melyek a nemzet szokásaiba, életébe ütköznek, azért utasitásokat népekhez, melyekhez semmi rokonság nem köt, melyeknek jelleme a miéinkkel meg nem egyezik. — Mindenki tudja, hogy fonák azoknak elmélkedése, kik eszményi rendszereikhez akarják a világot idomítani, a helyett, hogy a történeteket vizsgálva, azon törvényeket keresnék, melyek szerint a nemzeti élet eddig kifejlett, mert a történetek összefüggése nem esetleges, egy rejtett törvény fűzi össze a különbözőket, mint a selyemszalag a gyöngysort. De ezen törvényt megismerni nehéz, mert kettő a feltétel, mely a népek történeteit alakítja: az egyik *nemzetiségök*, a másik *földrajzi helyzetök*. Mindkettő egyarányú befolyással bír, s viszonhatással

Digitized by Google

van egymásra. Így a németek szabadabb elmű s merészebb része Holland mocsárai s Schweitz hegyei közzé vitt függetlenséget, s míg a tenger habjaitól s a havasok terméketlenségétől kivívott hazája szorgalma által kertté válik, a szünetlen küzdés a természet zordon hatalmával erejét edzi, s alkalmassá teszi függetlenségének megőrzésére. Másoldalról Paestum rózsakertjei s Lucánia termékeny térei elpusztúlnak, a tunya nép elaljasodott jellleme mellett, melynek következménye, hogy a dögleletes levegő esztendőnkint az életre nem való nemzedéket tovább s tovább visszatolja.

Ez a viszonhatás az, mi annyira nehezíti a nemzetiség tiszta ismeretét, mely minden vizsgálatunkra a tökéletlenség bélyegét üti, s a tiszta igazságnak fényét ködével elborítja. De az ember rendeltetése: keresni az igazságot, s nem feltalálni azt, melyet a gondviselés gyenge szemeink elől bölcsen eltakart, s azért talán nem haszontalan a nemzetiség érdekes kérdésének megfejtésére vizsgálni, a mennyire lehet, mi a nemzet történeteiben külső erők következménye, mi az ország földrajzi helyzetének, a föld természetének, a körűlfekvő nemzetek befolyásának eredménye, hogy ezt a történetekből lehúzván, kivilágoljék, mi a nemzetiségből önállóan fejlett ki, hogy így a fa megismertessék gyümölcsiből.

Ily vizsgálat Európa legnagyobb és legmíveltebb részére nézve csaknem lehetetlen, mert a

Digitized by Google

mostani nemzetek nagy részint egykorúak, egyeredetűek, s kezdetöktől annyi viszonyos kapcsolatban és érintésben valának, hogy összekeveredvén, alig látható, mi mindegyiknek sajátja. Elemök nem különbözik, s csak a római, német és celta nemzetségek különbféle vegyülete választja el őket egymástól. De a magyar egészen másképen tűnik fel előttünk; a népvándorlásban utolsó, ki Ázsiából Európába jövén, itt egészen megtelepedett, más néptörzsökökhöz tartozó, mint szomszédjai, kik már régebben megállapodtak, s első ifjuságokat átélték, midőn a fiatal magyar nép közéjök tolódott, befolyások kitűnőbb, s könnyebben látható, mint világrészünk nyugoti nemzeteinél, de mégis le nem törleszthetők a magyarnak azon sajátságos bélyegét, mely még most is intézményeiben, alkotmányában, szokásaiban látható, s a többi Európától annyira elkülönzi, hogy bár századok óta vele a legszorosabb kapcsolatban áll, mégis csaknem egészen ismeretlen előtte. Szemei előtt fekszik, de ezek csak az ellenzésben álló különösségeken akadnak fel, a nemzeti szellem, mely őket megfejti, s egységet hoz a magyar élet minden jeleneteibe, fel nem fogható általok, mert nem tartozik a nyugoti nemzetek eszméinek köréhez.

Ha a külbefolyást azon szempontnak veszszük fel, melyből a magyar históriát vizsgáljuk, Árpád törzsökének uralkodása öt szakaszra osztható. Kezdetben a vezérek alatt egész Európának meg-

Digitized by Google

állapodott és polgárisodó állapotja, a vándor, rabló magyarok ellen csak védő szerepet vesz fel, végre nemzetünket országába visszaszorítja s a legvadabb ázsiai szokásoktól lassan elszoktatja. István alatt kezdődik nyugot befolyása. A keresztyénség behozatala össze van kötve a német befolyással, mely ellen a nép Péter, Aba, András és Béla alatt még fegyveresen is kikél, de a keresztyénség mind inkább terjesztvén szelid jótéteményeit, a nemzet jelleme is szelidül, míg Kálmán végre a pogányság utolsó nyomait is eltörli. Németország elvégezte első küldetését, a keresztyénség biztosítva áll, s a magyar szabadság ezen első, sokszor ellenséges, érintéseknél nem szenvedett. — Következik a görög befolyás, káros, a mennyiben a nemzet vad állapotjára emlékeztető kegyetlenségeknek, zendüléseknek és pártoskodásoknak oka, de hasznos is, midőn a külső formákat szabályozza, s a királyi méltóságot lassan a törzsökfejek hatalma ellen, már a külfény által is biztosítja. — A rohadó kelet ezen befolyása fölélesztí, második András és negyedik Béla alatt, a nemzeti nemes szellemet, ébredésének áldásteli eredménye az aranybulla. — De Ázsia, s annak befolyása még egyszer elborítja, a virágzásnál induló országot, hogy azt a régi vadságba taszítsa a tatár s kún árasztja el, s a polgárosodás e kétes szerencsével vívott, végre győzedelmes harczában kihal Árpád felséges vére.

Digitized by Google

AZ ÁRPÁD-HÁZ KORA.

I. IDŐSZAK.

A magyarok a keresztyénség általános behozataláig.

Ámbár Niebuhr mély tudományú vizsgálódásai után, melyek a régi római történeteket — Romulustól Camillusig — a história országából a költészetébe tették át, tagadhatatlan, hogy Béla névtelen jegyzőjének ismeretes históriája nagy részint a régi költeményeknek feloldása prózába, a mint több helyen említi is a népregéket, mégis más részről a históriai igazságot fedő poetai fátyol oly finom szövetű, hogy ez alóla könnyen kitetszik. Így az ismeretes eredeti szerződéstől, a hét törzsök közt, a történelmi igazságot megtagadni nem lehet, mely Anonymus szerint következő volt:

1. A fő vezér mindig Álmos nemzetségéből való legyen.
2. Mit a közös erő nyer, közös legyen mindnyájokkal.
3. A törzsökfejek, kik önkényt választák Álmost vezérökké s utódaik, soha ki ne rekesztethessenek a fejedelem tanácsából s a kormányból.
4. A hűtelennek, vagy visszavonást szerzőnek vére folyjon, mint az övék folyt az eskü letételekor.
5. Átok feküdjék a vezéren, ki az esküt s határozatit megszegi.

Midőn a hét törzsökfő ez esküt letevén, vé-

Digitized by Google

röket felvágott ereikből a medenczébe folyni hagyák, hogy egyesüljön, akkor vette eredetét magyar kóbor törzsökökből a magyar *nemzet*. E szerződés a legnagyobb befolyással bírt, a magyaroknak Árpád nemzetsége alatti történeteire, sőt csaknem egyedül fejti meg ezen nemzetségi királyok politikáját, s azért megérdemli a figyelmes vizsgálatot. Szerinte a magyarok uralkodásmódja az előidőben egy annál erősebb oligarchiától korlátozott örökösödő monarchia, minél kisebb a törzsökfejek száma; biztosítva volt általa a patriarchalis törzsökszabadság az egyes uralkodás mellett s a foederalismus, nem a centralisatio, a szerződés fő elve, melyből később a megyei alkotmány dicső intézménye, a nemzet legrégibb eszméivel egészen megegyezőleg keletkezett. Benne van a szerződésben végre mind a két felől a felelősség, a későbbi híres ellentállhatási czikkelynek első csirája. Midőn ily formán egy új szabad nemzet alakúlt, mely — régi lakását elhagyva, az életerő mozgékony gerjedelme s egy homályos rege által Attila reája hagyott nyugoti örökségéről, költözésre késztetve — új hazát keresni megindúlt, akkor, a kilenczedik század közepén, Európában a szabadság állapotja szomorú volt. Nyugoton elhamvadott már Nagy Károly, e világot s fényt gerjesztő gyújtó fáklya, a sötét kor éjjelében. Kis utódainak czivakodásai alatt a nemzeti élet csak lassan fejlett a feudalismus bilincseiben, bár azon földön, me-

Digitized by Google

lyet Károly kardvasával felszántott, a keresztyén hit szelíd tanításai mélyebben kezdének gyökerezni. A magot vaskéz vetette, a csirázó növény ápoló kezekre talált, de annyira még meg nem ért, hogy a német nemzetek életét egészen áthatotta s irányozta volna. Keletben pedig a vesztébe rohanó byzanczi császárság már régen elveszteté minden életerejét, elkoptatta minden rugékonyságát, előre lépni nem bírván, hátra hanyatlott, s büszke nemes férfiaknak semmi élet örömet nem nyújthatván, fáradozásaiknak semmi méltó czélt ki nem tűzhetvén, minden erejét és erélyét a circus játékaiban, s a tanítószék scholasticus czivódásaiban fecsérelte el. A két császárság közt, a későbbi Magyarországban szláv eredetű népek laktak, erőtelenek és műveletlenek, melyek a közéjök nyomuló jövevény nemzet előmeneteleit se fegyverrel gátolni, se szellemi erejök által reá nagyobb befolyást gyakorolni képesek nem valának. Az ázsiai nemzet négy év alatt, első megtámadásra foglalta el Magyarországot. Ez által lényegesen megváltozott a régi alkotmány, s a patriarchalis democraticus elvhez aristocratia is kapcsolódott, nemzeti aristocratia. Minden magyar szabad volt s nemes, természeti jogainak teljes birtokában, a legyőzött nemzetek rabszolgákká váltak, az önkényt hódolók szolgák maradtak. De a nemzetben magában is az oligarchia szélesebb kiterjedésű lett, midőn a szeri mezőn hova a törzsökök, a költözés alatt

Digitized by Google

hozzájok csatlakozott kúnokkal nyilván, az elfoglalt ország osztálya végett gyűltek össze, mert itt a törzsökfejeken kívül mások is, főkép kún vezérek s idegenek, ajándékoztattak meg a nyert föld-részeivel, s általok a fejedelem tekintélye erősítetett meg a törzsökfejek hatalma ellen, kik az ázsiai szerződés szerint a fejedelem tanácsából s kormányból ki nem rekesztethettek. Mily nagy volt azonban a törzsökök függetlensége, azt mutatják pusztító beütéseik a határországokba, melyek a fejedelem nélkül, csaknem évenként rablás okáért történtek, mert ez fő feladatának bevégeztével, az új haza kivívása után, az országból nem távozott el; ezt bizonyítja a bársonyban született Constantin, a byzanczi császár, sőt a fejedelmeknek azon ízről ízre megtartott szokása is, hogy fiaiknak éltökben hódoltattak, mutatja, hogy a törzsökfejek messzeterjedő hatalma, még a fejedelmi méltóság alapjainak biztos létét folyvást fenyegette.

A magyar Zoltán és Taksony alatt alig áll más viszonyban mint ellenségesben a többi európai nemzetekkel, s a törzsökök a mint látszik — magok számára prédálták, a fejedelem nélkül* a német s görög császárságot, Olaszországot s Lotharingiát, Burgundot s Francziaországot,

* Innen magyarázható az ellenmondás Taksony uralkodásáról, ki az Anonymus szerint békés fejedelem, míg a németeknél, kikhez csaknem évenkint beütések történtek, harczos és hadakozó.

Digitized by Google

sokszor szerencsésen, sokszor részletesen megveretve, a merseburgi s augsburgi csatákban tökéletesen meggyőzetve. Csak harcz s vérontás lehetett az európai s ázsiai szokások első összeütközésének következménye, s minden vitézség s vadság mellett is, bizonyos volt a kóbor Ázsiának legyőzetése a megállapodott s polgárisodó Európában, de szükséges is volt. hogy ennek nagyobb műveltsége hathasson arra. Ezen időszakban a fent említett elválasztó csaták vesztén kívül, melyek a nemzet jellemét némileg szelidíték, a nemzetre nézve még két nevezetes történetet látunk, a böszörményeknek bejövetét Magyarországba Taksony alatt, kik kereskedői előrelátással Pestet építették, s a görögök merényletét a keresztyénség behozatalára, mert ez, ámbár csak igen csekély részben sikerűlt, mégis a jövőre nagy hatással volt az által, hogy Gejza felesége a keresztyén Sarolta lett a megkeresztelt erdélyi Gyulának leánya; quae totum regnum viri manu tenuit et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, a mint egy régi író mondja.

Gejza uralkodása azon átmeneti időszakot képezte, mely az új eszmék uralkodását megelőzi, s a melyet a buzgólkodók mindig kárhoztathatnak, midőn t. i. új formák palástolják a régi rosszat, a jelen esetben is a fejedelem elég gazdagnak tartá magát, hogy a keresztyén Isten szolgálata mellett a pogány Isteneknek is áldozzék. Alatta kezdődik Európa egyenes hatása a magyar nem-

Digitized by Google

zetre; a békemesterségek ápolása, s a művelődés első kezdete a keresztyénséggel együtt érkezik a vad nemzethez, De itt újra kitűnik a törzsökfejek hatalma, mert Gejza nem parancsolja, csak javasolja a nemzetnek a békét s áldásait. Még inkább megjegyzésre méltó, hogy nem a görög szertartás, melyhez Sarolta tartozott, hanem a latin hozatott be az országba. Sokszor támasztatott már azon kérdés, mily fordulatot ád Magyarország, a világ történeteinek, ha görögök által terítettek meg. Ez a kérdés azonban haszontalan, a byzanczi császárságban nem léteztek többé egy új élet elemei, félig rohadva, félig megkövesűlve nem gyakorolhatott többé oly befolyást, mint az életdús, jövőteljes nyugat, hol még buzgalom és fellengés nem hiányzott úgy, mint a romlott görögöknél. Új nemzetek, melyeknek van jövőjök, éreznek magokban egy sötét hajlamot, mely őket azon országokhoz vonja, melyek rendeltetésöket még nem végezték be, s mely tiltja, hogy veszendő nemzetekhez csatolják sorsokat, — s ez a gondviselés a históriában.

A béke idegeneket hozott az országba, a keresztyénség s fejedelmi hatalom jövő istápjait a régi pogányság s törzsökfejek hatalma ellen, — itt akadunk megint azon nevezetes jelenésre, hogy míg nyugati vitézek számosabban jőnek az új hazába, a görög császárságból egy kalandor sem jelenik meg a magyar fejedelem udvarában.

Míg így egy új kor előre készűl, Gejza meg-

Digitized by Google

hal, s a keresztyénségben nevelt s nagy jelentőségétől meghatott fia István, ki ha az egyház az érdemlett *szent* nevet neki meg nem adja — a nagy melléknévvel jegyeztetnék, eléggé bízott az új hit istenségében s készebb volt nemzeti nyelvét a latinnal, magyar tanácsosait németekkel, népei szeretetét vallásos háborúval felcserélni, mint szent szándékát: a vad s hadakozó szellemű magyaroknak szelíd keresztyén nemzetté változtatását s polgárosodását, a lassan munkálódó időre hagyni. S így, midőn parancsa — mely keresztelésre s a keresztyén rabszolgák szabadítására készteté a nemzetet — a magyarok egy részénél békétlenséget szült, s a somogyi Kupa az elégületlenekkel a csatapiaczra szállt, Árpád unokája, kinek egy vitéz nemzet önkényt hódolt, a Garan vizében a német Hunt Páznán által német szokás szerint karddal övezteti körül s vitéznek avattatja magát, s hadait a német-wasserburgi Venczel által vezetteti a csatába, melyben a jobb ügy győzött. Az elesett Kupa testének véres részei négy város falain függesztettek ki rémpéldául azoknak, kik az új szellem jótékony befolyása előtt meg nem hajlanának. — A győzelmet követte a parancs, mely az egy határidőn túl az ősi hitben megmaradókat a rabszolgák sorába iktatja, s a tized behozatala, az egyházi rend számára. A keresztyénségnek nemcsak külső terjesztése azonban a nemzet oktatása volt szükséges, s azért István a nemzet fejeit magához

Digitized by Google

hívatta, s személyesen megismertetvén őket az újhit áldásaival s igazságaival, tanításai s fenyegetései által kereszteltetésökre bírta, idegen papokat a német császártól kért; az országot egy érsekségre, tíz püspökségre osztotta, templomokat épitett, s szerzeteseket küldött népei közé. Még nagyobb tekintetet kívánván adni magának nemes czélja kivitelére, Ottó császár tanácsára, Astricus kalocsai püspök által Rómából II. Sylvester pápától kérte a királyi koronát. Csodálva hallá a bölcs Gerbert István nagy tettét, ki, a pápa segedelme nélkül egy büszke ázsiai nemzetet a kereszthez térített s apostolnak nevezvén a királyt, neki a koronát, püspökeinek a palliumot megküldé. Augustus 15., 1000 évvel Krisztus születése után, koronáztatott meg István s felesége a bajor Gizela, az esztergami érsek által s az új évezered Magyarországot mint keresztyén királyságot érte.

II. IDŐSZAK.

Német befolyás, szent Istvántól Kálmánig 1000—1114.

Nekünk, egy kétlő s hideg század gyermekeinek, nehéz képzelni azon buzgóságot, melylyel a keresztyénség a középkorban a hivő lelkeket megszállta, s azon termékenyítő erejét, melylyel a közéletre, tudományokra, művészetre s mesterségekre hatott. A keresztyénség, mint egy híres iró mondja, villanyszikra volt, mely az éjszak

Digitized by Google

hadakozó népeit ébresztette, magasabb szellemi művelődésre emelte, s az új nemzetek jellemét s alkotmányát elrendezte s megalakította. Az egyház mintegy védfedél volt, mint a minden felett elterjedő mennyboltozat, melynek ótalma alatt a népek békésen kezdtek elrendezkedni, s törvényesen, s jogosan alakúlni. E szerint István is a kereszténység fölvétele után a nemzettel egyetemben folytatta a magyar alkotmány dicső palotájának építését, melyhez az ázsiai szerződés, s Árpád rendelései az elő csarnokot képezték. A keresztyénség s a rendezett szabadság volt a két fő elv, melyből minden törvényei folytak, s ezen két fő eszmében rejtezett a harmadik is, a régi törzsökfejek hatalmának korlátozása, melyek a vezér felsőségét büszkén, az ázsiai kötés értelmében, csak hadban ismerték el korlátlanúl, s vitézségök nyerte birtokaikban függetlenűl uralkodtak. Ez a hatalom megcsonkúlt ugyan már a keresztyénség behozatala előtt, jelentékenységében azóta mind inkább vesztett, minden lázadásnál azonban újra mutatkozott. Eltörlesztése volt az egymást felváltó királyok főczélja, s bár mennyire különbözött is jellemök, bár mint ellenkeztek német vagy görög hajlamaik, ez az elv mégis örökűl hagyatott királyról királyra. Ez fejti meg az árpádiak nagy rendszabásait: az idegenek kiváltságait, s némileg a keresztyénség buzgó terjesztését is, mely kétfelűl támadta meg a törzsökfejek tekintélyét, midőn a rabszolgasá-

Digitized by Google

got eltörölte, s a királyt a szentség fénykoszorújával övedzte körül.

Ha a törvényhozások történetét az óvilágban vizsgáljuk, csaknem mindenütt látjuk, hogy eredetöket az Istenekhez emelték. A régi törvényhozók jól ismerték az emberi gyarlóságot, mely minden új ellen elfogúlt, s hajlandó megvetni azt, mi szemei előtt eredett, s azért nem vágytak munkájok eredetiségének hírére, s törvényeiket a régi hithez, mint legbiztosabb alaphoz ragasztván, mindenütt mint az Istenség tolmácsai jelentek meg, így Mózes, Minos, Numa, Pythagoras, Mohamet. A keresztyén időkben ugyanazon nézet emelte az egyházi rendet a törvényhozó testnek első rendévé, hogy a törvényeknek külsőképen is a vallás szentségpecsétje ne hiányozzék. S így azon gyűlésben is, melyben István a régi rendszerhez, mely ez alkalommal sem töröltetett el, a kor kívánságai szerint új határozatot kapcsolt, fő helyet foglal az egyházi rend fényes állásának biztosítása, törvény s dézmafizetés által Átlátván továbbá a király az egyház elvének igazságát, hogy keresztyén nem lehet rabszolga, a rögtön kivitelnek lehetetlenségénél a megváltást tette lehetségessé, s javasolta a felszabadítást. A büntető törvények középkori szellemben a viszonzás és vérpénz eszméin alapúltak, s így a vérbosszú megszüntetésével e részben is a művelődésnek rés nyittaték, végre a királyi méltóság fentartására felségsértési törvény

Digitized by Google

hozatott. Hazánknak ez első írott törvényei főkép külsejökben sokat hasonlítanak a frank capitulárékhoz és zsinathatározatokhoz, mi azon befolyás mellett természetes, melylyel a külföldi születésű egyházi rend, azon időben minden tudomány élénk őre, s termékeny középpontja, a gyülésre hatott, de annál kitűnőbb István érdeme, hogy csak a valóban keresztyén, s a magyar nemzetiséggel nem ellenkező, elveket alkalmaztatá országára, az akkor már kifejlett, s egész Európában virágzó feudalismus elmellőzésével — A pogányság azonban meg mindig le nem volt győzve, s a jámbor királynak még többször fegyverhez kelle nyúlnia, most az erdélyi Gyula, most a bolgár Achtum ellen. Különös jelenet a keresztyénség históriájában, hogy csaknem mindenütt karddal is hirdették, mintegy ellenvetésül azoknak, kik a békeparancsolót erőtlenítőnek hinnék.

István életének többi idejét királyi tiszte teljesítésének, s az istenfélelemnek szentelte, s áthatva a keresztyénség magasztosságától, egy keresztyén király középkori eszményképét megtestesítve, áldásteli tetteivel leghathatósabban terjesztette az új vallást. Nagyságát leginkább tünteti ki fia Imre s unokája Péter, kik István jellemének kettős irányát, a keresztyénség s művelődés felé, egész a túlságig kiképezve öröklék. Imrének lágyabb lelke a keresztyénség tettre késztő oldalát fel nem fogta; a szentség pálmája

Digitized by Google

lebegett szemei előtt, nem a királyi korona, s még atyja halála előtt, szűz házasságban élve, gyermektelenül halt meg. Péter ellenben, miután a király közelebbi rokonait cselszövények által eltávoztatták, István halála után királyi székre ült: Magyarországot német földdé kívánta változtatni; — országlása a szent Istvánénak torzképe volt. A finom olasz nevelesűnek nem tetszett a büszke magyar komoly jellem s alkotmányának korlátai; tobzódva akart ő élni, mint korlátlan király, az emberiség magasságain. Midőn azonban német zsoldosokat tartani, s a hivatalokat németekkel kezdte betölteni, a magyarok, kik első királyuk újításait hálásan fogadták, a nemzetiséget féltve Pétertől, Abát választák királynak. De ezt is elhagyta a nemzet, midőn a Péter segítségére készülő császár engesztelésére a Lajtán túli részeket neki átengedni kész volt s ez által az ország integritását, a haza méltóságát megsértette. Péter nem tanúlt szerencsétlenségén, s hűbérbe fogadván Magyarországot a császártól, maga okozta vesztét — a belháború kigyúlt, s az Oroszországból meghitt András lett ennek vezére. Mindazok, kiknek István bölcs rendelései, Péter nemzetelleni zsarolásai, s Aba durvasága elégületlenségre okot adtak, a régi Istenek minden tisztelői, az erkölcsiség minden baráti, s mingen igaz hazafi, tőle várták különböző bajaiknak enyhítését. De ő magas hivatásának nem felelt meg, s az elégületlenek legdurvább, s a mint

Digitized by Google

látszott, leghatalmasabb részének megengedte, hogy minden újítást eltöröljenek, s az ősi szokást helyreállítsák. Ez engedelem vérpatakokkal árasztá el az országot, a nép dühöngött a papok, dézmaszedők s németek ellen, de a pogányság e durva, s eleinte győzelmes kitörése sem árthatott a keresztyénségnek, s István rendeléseinek, mert Péter meggyőzetése után András átlatta, hogy csak a keresztyén nemzetiségben léteznek a jövendő csirái, s miután egész éltében országlásának első hibáját helyre hozni iparkodott, a pusztítás is az új vallás diadalmává változott. András a német császár bosszújától rettegve, ki Péter alatt Magyarországot már hűbérei közé számítá, egy nagy következésű rendszabásnak alkotója lett, midőn vitéz öcscsét Bélát Lengyelországból segítségül hítta, s az ország harmadrészének urává nevezte ki. A herczegség a királysággal, mint két kard egy hüvelyben, nem fért ugyan össze s háború lett az intézkedés következése; de utóhangja, s nagyobb arányban utánzása levén a törzsökfejek csaknem egészen független hatalmának, ezen felosztás a nemzet szellemével nem ellenkezett, ugyanazért a herczegséggel mind a mellett, hogy már első alapítása is a király vesztével végződött, még többször találkozunk a magyar történetekben.

András meggyőzetése s halála után Béla az ország állapotját zavarban találta, a pogányság a keresztyénség szine alatt, mint a hamutól fedett

Digitized by Google

parázs tüze, mindig tovább harapózott, a birtokok uzsorások kezében voltak, a pénz értéke különbözött, az egész országban fejetlenség uralkodott. Ily nagy bajok enyhítésére rendkívüli eszközökhöz nyúlt Béla, az ország minden helysége (villa) által két követet választatván, hogy az egész haza képviselőivel a nehéz időknek megfelelő szükséges rendszabásokról tanácskozhassék. A csoportosan megjelentek a pogányság s ősi szokás helyrehozatalát, az újítások törlését s a külföldiek s keresztyénség kiirtását fenyegetve követelték, s a király kénytelen volt a pogányság ez utolsó nyilvános merényletét fegyveres kézzel elnyomni. Bölcs rendelések a pénzverés iránt, s szoros igazságkiszolgáltatás jelzik rövid uralkodását, mely alatt az árúk becse is meghatároztatott a tudatlanok megcsalásának nehezítésére. A történetvizsgáló, ki megemlékezik, hogy 1848-ig a hús ára s az aratórész a megye gyülésén szabatott meg, nem fog csudálkozni azon, hogy Béla alatt a magyar nem ismerte még a közgazdaság legelső tantételeit.

Salamon országlása csak a régibb történetek ismétlése, egyfelől a királyság, s mögötte a császár, ki merényletével fel nem hágy, hogy Magyarországot német hűbérré változtassa, másról a herczegség, Béla fiai közt megosztva, lengyelekre s a nemzeti erőre támaszkodva, a két fél közt pedig ingerlő tanácsosok, kik a törzsökfejek régi függetlenségének megnyerése végett zavart

Digitized by Google

s visszavonást szerezni iparkodtak, végre távolabbról a görög udvar, mely a hatalmas szomszédország gyengítésére a belháború lángját nevelni igyekezett. E surlódások s háborúskodások közt előre látható volt a herczegekkel tartó nemzeti erőnek győzelme.

Gejza rövid királysága alatt s László uralkodásának kezdetével még mindig tartott az egyezkedés Salamonnal, mi a pápának alkalmat nyújtott befolyását hazánkban is megerősíteni, de László egy második Szent István, s mint ez a keresztyén király ideáljának személyesítője, erős jelleme s igazi vallásossága által szükségtelenné s lehetetlenné tette e befolyás maradó megalapítását, mi főképen azért nevezetes, minthogy akkor épen VII. Gergely, a lángeszű Hildebrand, viselte a tiarát. — Két hatalom uralkodott a középkorban a népek felett, a világi s egyházi, a császár s pápa, a feudalismus és hierarchia, kölcsönös függéssel s korlátozással, s ezek most VII. Gergely alatt ütköztek össze, de a császárság fénye, a feudalismus aczélereje, s mesterséges gépezetök nem tudott sikeresen megbirkózni az egyház tiszteletével, az ész hatalmával, a pánczélos nemesség a fegyvertelen alrenddel. Mert az investitura a harcznak csak jelszava volt, az elfajúlt császárság megaláztatása s az elnyomott nép bosszúja rejlett alatta, s ez talált elégtételt, midőn a bársonyban született Henrik, Canossa várában, a kovácsfi Hildebrandtól három fagyos

Digitized by Google

napon át, könnyű ingben várta az egyházi átok feloldását. S hogy ez volt a harcz belső értelme, ezt mutatja az egyházi rend magaviselete, mely a szótlanúl szenvedő népet megboszúlva, alázta meg a királyi koronákat, sőt hogy az a mélység, mely az egyázat a feudalismustól elválasztja, a késő századokig is áthághatlan maradjon, a coelibatus jármát vette vállára, hogy elkülönözve a nagyoktól, kikhez a házasság a papot csatolhatná, csak nagyobbrészint alrendű atyafiai által köttessék össze a világgal. S így a magyaroknál is nagyobb befolyást nem nyert a pápa, mindaddig, míg férfias s vallásos királyok, magas hivatásokkal megegyezőleg, nemzeti szellemben s irányban uralkodtak, mint László, kinek érdemei oly mélyen be voltak vésve a nemzet szívébe, hogy holtát három esztendeig gyászolta. Fő elvei, mint tövényeiből is látszik, az egyházi rend biztos szabályozásában, a vagyon biztosságának megőrzésében s a pogányság kiirtásában (alatta tiltattak el az áldozatok forrásoknál, fáknál, szikláknál) pontosúltak össze. László halála után Kálmán lett király, a selyp, kancsal s béna; a szép Álmosnak a herczegséggel kellett megelégedni. Ez jegyzé meg a magyarokat az európai művelődés bélyegével, hogy ázsiai fogalmaikat elfelejtve, a lélek felsőbbségét a test felett vagyis a szellemi erő uralkodását ismerték el, a király formátlan teste jelezte legjobban a keresztyén elvek győzelmét. Ő végzé be szent István nagy

Digitized by Google

munkáját, a keresztyénség megalapítását s a rabszolgaság elenyésztetését, midőn a pogány rabszolgáknak a házasságot megtiltotta. Néhány törvényében századát megelőző szellem leng, melyekben t. i. a boszorkányperek megszűntetnek, a gyermekölő csak egyházi büntetés alá vettetik, s a kolostoroknak s egyháznak ajándékozott szerfölötti halastavak visszavétetnek. Midőn a kereszthadak német zsaroló csapatjai Magyarországban alatta s általa vesztöket találják, a németek befolyásának első szaka végét éri; ez kezdetben jótékony volt, mert a keresztyénséggel a művelődés magvát is elhintette, később azonban mindinkább nemzetellenes, s ellenséges irányt vett, de minden külső ereje mellett még nem győzedelmeskedett. Kálmán alatt mutatkoznak a görög befolyás első jelei, nemcsak a konstantinápolyi nevelésű Álmos herczeg ármánykodásaiban a király ellen, ki nemzeti erőre támaszkodva, ellenénél mindig erősebb volt, de az ingerlékeny király kegyetlenségében is, melylyel cselszövényeivel fel nem hagyó atyafiát, sőt ártatlan fiát Bélát, a görög udvarnál megszokott módon megvakíttatá.

Igy látjuk, hogy nemzetünk történetének ezen szakaszában *a magyar mindig haladott, s országa virágzott, midőn vezércsillaga nemzetiség volt, mely a kor kivánatait megérti s velök összeolvad*, mint ez időszakban a keresztyénséggel. A következő időszak ugyanazon elvet igazolja, mutatván,

Digitized by Google

hogy az ország hanyatlott, s a magyarok aljasodtak, valahányszor a nemzetiség külbefolyásoknak alárendeltetett.

III. IDŐSZAK.

Görög befolyás, II. Istvántól III. Lászlóig. 1114—1205.

Jótékony volt a németek első befolyása Magyarországra, neki köszönhetjük a keresztyénséget s nemzetünk első művelődését, de szerencsénkre nem volt elég erős, hogy a nyugoti nemzetélet másik elemét, a már kiképzett feudalismust, mely a nemzeti egységet oly könnyen veszedelmezteti, behozhatta volna, s a német császárok vágya: Magyarországot hűbéreik közé számíthatni, melynek kivitelére fegyverhez is fogtak, még inkább elidegenítette a nemzetet a németektől, kik így azon válaszfalat, mely nekik oly soká áthághatlan maradott, önkezeikkel rakták. Minthogy azonban lehetetlen volt, hogy a három, a művelődés különböző fokán álló nemzettől körülfogott Magyarországra, egyike szomszédi közől nagyobb befolyással ne bírjon, a németet a görög váltotta fel, kihez e században a sógorság is gyakrabban kötötte a magyar királyokat. De alig jött nemzetünk szorosabb érintésbe a keleti császársággal, ez már is vágyott a szép ország után, veszedelmesebben mint a nyugoti; nem erőszakkal hanem cselszövényekkel s görög ármánykodással. Nemzetünk azonban

Digitized by Google

kikerűlte e veszélyt is, se határai, se függetlensége nem csonkúltak ez időszakban, csakhogy a görög befolyás a nemzet jellemének aljasodására nem minden siker nélkül hatott. Belháborúk, s kegyetlenkedések a királyi családban könynyelműen kezdett háborúk, a királyi hatalom kiterjesztése egész az önkényig, míg másfelől nem képes a közrendetlenséget a világi s egyházi életben zabolázni: ezek a keleti rohadásnak nyomai azon időszakban, melynek egyetlen jó oldala a nemzeti egységnek fentartása, s a királyi hatalomnak mindenfelől biztosítása. A görög befolyás azonban sokkal alattomosabb volt a németnél, s a nemzet jellemére mélyen hatott, még mielőtt a császárok az országot függésbe hozni merészeltek volna; sőt már Kálmán alatt látjuk Béla s Álmos kegyetlen kinzásaiban, mily hamar terjedett a görög udvar kegyetlen politikája a fejedelem vérei irányában.

Csak tizenhárom éves volt István, Kálmán halálakor, s kiskorúsága alatt a mágnások uralkodtak, nem bánván, hogy a fiatal király buja dőzsölésben pazarolja el erejét, mert Gejza, László és Kálmán uralkodása elegendően bizonyította, mily veszedelmes a kormányzó lelki s testi egészsége azokra nézve, kiknek elemök a rohadás. Istvánban azonban megcsalatkoztak, s a király kicsapongásai nem voltak a gyengeség jelenségei, mert midőn a főhivalalnokok s mágnások elég erőseknek tartották magokat, hogy a

Digitized by Google

régi törzsökfejek módjára függetlenekké váljanak, s Wladimirbe, hova István az elhajtott Jaroslav herczeget segélni szállott, ennek elestével a király által parancsolt ostromot folytatni vonakodtak és seregökkel visszatértek, a hazaért király véresen boszúlta meg sértett méltóságát. Ugyan ez okból a görög császárral is háborúba keveredett, minthogy sok elégedetlen, köztök a világtalan Álmos, Konstantinápolyba menekedett, a császár pedig, mint szent László veje, a szerencsétleneket nem akarta száműzni, de Álmos halálálával megszűnt az eredmény nélküli háború. Szintúgy eredmény nélkül maradtak István háborúi a velenczeiekkel, a csehekkel s osztrákokkal, kik ellen a magyar részint a király fellobbanó tűze, részint a szomszédok ingerlő irígysége, s ármánykodásai következtében harczmezőre kellett szállni. Nevezetesebb volt egy kún csapatnak letelepedése Magyarországban, melyet a király szép leányai miatt különösen megkedvelt, s ez által a magyarokkal oly ellenzésbe hozta, mely gyakran vérengzésre adott okot a két nemzet közt. A fiatal, de magtalan és elerőtelenedett királynak betegeskedése alatt, midőn az árpádi házból emberek tudtára már csak a kétes születésű, Kálmántól el nem ismert, szláv nevelésű, Borics volt életben, a nemzet ellenszenve az idegen befolyás ellen, Bors és Iván ispányokat zendülésre késztette. Merényletöket ugyan életökkel fizették, de alkalmat adtak arra, hogy a király fölfö-

Digitized by Google

dözze, miképen a szerencsétlen vak Béla még él, mire István őt a kolostorból az udvarhoz hivatta, utódjának választatta s a szép szerb Ilonával megházasította. Kevéssel ezután II. István meghalt.

Vak volt II. Béla, jámbor s gyenge, de annál erősebb kezekkel kormányozta a görög fortélyú Ilona a királyt s az országot, bosszúsan föllépve a nyugtalanságot szító hatalmas törzsökfejek s főhivatalnokok ellen. Az aradi gyűlésben a sokaság elébe vezette a világtalan királyt, s bosszús beszéddel fellázította az indulatokat, s a tanácskozást mészárlássá változtatta át, melyben hatvannyolcz főúr, Kálmán tanácsosai, s Béla vakságának okai, talán hatalmok miatt is, felkonczoltattak. A mint látszik, a gyűlés minden végzésein a főúri hatalom elleni szellem lengett, de a történetirás csak töredékeket jegyzett fel e határozatokból, melyek talán épen e szellemök miatt vesztek el, s törvényeink tömegében helyt nem foghattak. E gyűlés a legsúlyosabb csapás volt a régi oligarchiára s a királyi méltóságot tetemesen emelte, következéseit azonban Béla gyenge lelkülete nagy részint neutralizálta. A lengyelekre támaszkodó trón-követelő Borics kettős szerencsétlen merénylete, s Bosnia (Rama) magyar felsőség alá jutása jelzik Béla uralkodását az aradi gyülés s halála közt.

II. Gejza kiskorúságában anyja Ilona, Uros és Belus testvéreivel együtt, erősen s békésen

Digitized by Google

kormányoztak s Erdélynek egy részét németekkel telepíték meg. Ezek azonban, nagyobb tömeget képezvén, s az egész országban el nem szóródván, a nemzet jellemére nem voltak azon befolyással, mely nagyobb művelődésökből gyanítható lehetett. Különben is a német élet a szabadabb magyartól annyira különbözik, hogy később is a szabad királyi városok, melyek csekély kivétellel német lakosokkal bírtak, s melyekben Magyarország németes civilisatiója központosúl, azon mozgalmaktól nem ragadtattak meg, melyek az országot izgatták, s a csak a reformatió idejében, midőn nem a politikai, hanem a vallásos szabadság volt a harcz jelszava, folytak be eredményesen a nemzet történeteibe sőt szabadságukat is csakhamar a dohos, magokat választás által kiegészítő belső s külső tanácsok szűk korlátaiba szorították.

A Borics miatti háborúskodások, Magyarországban s Ausztriában, a német császár s franczia király kereszthadainak átvonulása az országon, s a kétes folyamatú, s bár győzedelmes, de eredménytelen háborúk a tót nemzetekkel, csekély epizódok voltak a nemzet életében, melyeknek maradó befolyása nem lehetett. De keletről új, s nagyobb veszedelem fenyegette az országot, mert a görög császári széken veszedelmes szellemű férfi ült, az utolsó nagy ember a rohadón, szent László unokája, Mánuel, ki, a mint jellemében a keleti ármánykodással a nyugati erőt

Digitized by Google

párosította, úgy anyagilag is a nyugatot a kelettel még egyszer össze akarta kötni, sőt az egyházszakadás megszüntetésével a pápát is Konstantinápolyba átteni, s új világbirodalmat alkotni tervezett. Terve kivitelének kezdetéül hatalmát a magyarok felett akarta kiterjeszteni. Háborúra Borics s Servia adtak okot, hol III. Gejzának nagybátyja Tsudomil a görög jármot lerázva, magát Magyarországhoz csatolta. Manuel azonban, meggyőzvén a szerbeket, egész Székes-Fehérvárig nyomúlt, hol a királyi lakot elégeté, míg Gejza Galicziában az orosz herczegekkel hadakozott. Visszatértével Mánuel is visszavonúlt, s a háborút oly béke zárta be, mely mindent a régi állapotban meghagyott. Evvel azonban a király testvérei nem elégedtek meg, mert herczegséget óhajtottak a magok számára. István volt a legbékételenebb, s azért előbb a német császárhoz, majd Konstantinápolyba szökött, hol már Boricsot megtalálta, s hová testvére László követte. Byzancz gyűlpontja lett Gejza minden ellenségeinek, a király tehát szintén cselszövényeket szőtt a görögök ellen, végre kardott rántott, de több kétes harcz s egy eredménytelen győzelem után még egyszer megbékűlt Manuellel, s 1161. meghalt virágzó férfikorban; kétes időben erős király. — Gejza halála után, midőn testvérei Byzanczban időztek, s legidősb fia III. István még kiskorú volt, Mánuel legkönyebben vélte kivihetni nagy terveit, s valóban az idő

Digitized by Google

nem volt rosszúl választva, s Manuelen még egyszer kezde fényleni a halványúló, keleti bíbor, de törekedései a magyar nemzet józanságán hajótörést szenvedtek, mely idegen kormánytól mindig undorodott. S azért is Manuel kivánatára, hogy régi példák szerint, Gejza fia helyett testvére kövesse méltóságában, a magyarok felelete az volt, hogy hűbéresnek soha sem engedelmeskednek. De midőn a császár II. Béla szökevény fiait görög sereg közepett küldötte az országba, III. István, Gejza fia, az egyházi renddel, mely a görög szertartástól félt s néhány híveivel Pozsonyba vonúlt vissza, s László, és ennek hirtelen halála után IV. István, lett magyar király, uralkodása azonban csak addig tartott, míg a görög császár közel volt, távoztával elűzetett s III. Istvántól csatában is megveretett. — Látván most a nyílt erő elégtelenségét, Manuel cselszövények által akará Magyarországot trónjához csatolni, s azért magtalan lévén, s gyűlölve görög atyafiait, István testvérét Bélát Byzanczba kérte ki magához, hogy leányával jegyezze el s követőjének nevezze ki. Örömest adták őt oda a magyarok, kik eddig a királyi testvérek által mindig zavarba jöttek, de ezt most sem kerülték ki, mert a császár Béla számára herczegségűl, Dalmátországot követelte s ennek megtagadására a szökevény bitorló István által támadtatta meg a magyarokat. Kétes harcz után Dalmátország Béla őrségének engedtetett át, de a király nagybátyja, az öregebb Ist-

Digitized by Google

ván, nem tisztelte a békét, görög sereggel zsarolva rohanta meg az országot, a király megverte őt, s Zimonyba szorította, hol két nappal a vár eleste előtt megmérgeztetett. Manuel, kinek roppant terveit a magyar ellentállás gátlá, felhevült erre, s enyészetet forraló kebellel egyszerre a német császárt az osztrák s orosz fejedelmeket, és Velenczét a magyarok ellen hívta fel. István azonban mind ezekkel kibékült; Mánuel ellen Serviát ingerelte fel s Dalmát- és Horvátország átengedésével egy évre fegyverszünetet vásárlott, melynek elfolytával a háboru ismét elkezdődött. A szerencse előbb a magyaroknak, később a görögöknek kedvezett, s Dalmátország sok vérontás elnyerés és visszafoglalás után csakugyan Bélánál, Szerém Manuelnél maradott. A császár most már megelégedett, hogy legalább utódja csatolandja Magyarországot a keleti császársághoz, de a sors másképen rendelte, Manuelnek váratlanúl fia született; István a mint gyanítható, görög méreg által, meghalt, s a császár most Bélában csak fiának vágytársát látva, őt mindjárt Magyarországba küldte, miután eskü által hű szövetségét biztosította.

Gyanú fogadta a görög nevelésű Bélát, az egyházi rend félt a görög szertartás behozatalától s hatalma csökkenésétől. De Béla megszűnteté a félelmet, koronázásakor esküt tett le, hogy a római egyháznak engedelmeskedni, s a magyar clerus szabadékait fentartani kész, s huszonhárom

Digitized by Google

évekig tartó országlása alatt esküjét híven megtartotta, az országot megbékítette, zsiványoktól megszabadította, s az udvart konstantinápolyi s párisi módra szabályozta. Görög szokás, és franczia feleség késztették erre, s a cancellaria talán az országbárók is tőle származnak. Csak irás útján közelíthete a nemzet ezentúl királyához, királyi okirat biztosítá a birtokot, s így az ázsiai formák megszűntével a királyi hatalom terjedett, az ország pedig külső alakjában is európai lett. Béla több háborúba is keveredett, de mindig eredmény nélkülibe, hol Ausztriával, hol Halics-csal, hol Velenczével, s Manuelhez is minden háborújába segédsereget küldött, de ennek halálával Dalmátországot visszafoglalá. Uralkodásának legszennyesebb foltja azon görög politika, melylyel testvérét Gejzát 15 éven keresztül fogságban tartá, mind addig mig a keresztes Fridrik császár a szerencsétlen számára kieszközölte a szabadságot. Nyolcz évvel ezután Bélát is megragadta az ábránd tüze, de keresztes készületeit a halál szakítá félbe.

Legidősebb fia Imre öröklötte a koronát, a fiatalabbik András, atyja kincstárát, hogy a keresztfogadalmat teljesítse. András ez ürügy alatt gyűjtött seregével bátyját támadá meg, s régi szokás szerint herczegséget követelt. A testvérek közti viszálkodások s háború, és a keresztfogadalom be nem teljesítése alkalmat adtak a hatalmas III. Incze pápának beavatkozni az or-

Digitized by Google

ság igazgatásába, hol különben is a féketlen, egymással czivakodó egyházi rend korlátozása által, melynek kicsapongásai ellen Béla a görögösödés gyanújának elkerülése végett erősebben ki nem kelt, a pápa tekintélye nőttön nőtt. Ki is békíté a két testvért, András herczegséget nyert, s mindketten kereszthábort igértek, de igéretét egy sem akarta megtartani. A király ürügyül használta Jadra elfoglalását a velenczei zsoldban álló keresztesek által, s a szerb zavaros ügyeket, az esztergami s kalocsai érsekek czivodásait, s a koronaöröksödés biztosítását fiának Lászlónak számára. E közben András még egyszer felláza-dott, és seregei számosabbak voltak a királyéinál. De ekkor a két tábor láttára Imre fegyvertelenül csak királyi méltóságától védve, korona fején, királyi palást vállán, királyi pálcza kezében, át-ment a zendülők gyáva táborába, s tulajdon kezével megragadva öcscsét meglepett seregei közül, hívei közé vitte, börtönbe záratta s feleségét Gertrudot, mely őt mindig fellázasztá, haza küldte Meranba. Megkoronáztatván most fiát Imre, keresztfogadalmának többé semmi nem állott ellent, de elgyengülése halálát gyaníttatta, s azért még halála előtt szabad lábra helyezte testvérét, s fiának gyámjává nevezte ki. András azon ban mindjárt inkább királyúl mint helytartóúl viselvén magát, az özvegy királyné a kétévű Lászlóval az osztrák herczeghez menekedett, ki igényeit

Digitized by Google

fegyverrel kezdé támogatni, midőn László halálával 1205-ben a háború oka megszűnt.

IV. IDŐSZAK.

A nemzetiség reactiója, II. András s az aranybulla. 1204—1235.

Midőn II. András királyi székre emeltetett, a a magyar nemzet negyedik századát kezdte élni Európában. Három első évszázadában önmaga s szomszédi ellen, fegyverrel és cselszövényekkel, meg nem szűnt harcza, s ezen vitából csak a nemzetiség lépett ki sértetlenül, minden egyéb hatalom megtört, minden nagyság porba hullt, minden egyes kar ereje romokba dőlt. A törzsfejek kizárólagos uralkodását ledönté a jövevények megadományoztatása, az ázsiai előítéletekkel elenyésztek az ősi szokások a keresztyénség világa előtt, német ész s erő, a püspökök s vitézek, tolák ki a törzsökfejek unokáit a királyi tanácsból, az aradi gyűlésben folyt vér elkülöníté a királyt a magas aristocratiától, a nemzet mindig éber boszszúja féken tartá az idegenek hatalmát s az egyházi rend tekintélye alábbszállt egyes tagjainak dőzsölése s czivakodásai miatt. A király lett mind ezen hatalmak örököse, kinek tekintélye, főkép a görög befolyás alatt nőttön nőtt, s Imre alatt egész sereggel felért. De épen ezen elkülönözött magas állása lett megaláztatásának fő oka, mert kik a hatalomban részesülnek, azok veszély-

Digitized by Google

kor védik; Magyarországban pedig, midőn Andrásnak gyávasága s következetlen pazarlása a haza jólétét megrendíté, nem létezett többé semmi egyes hatalom, melyre támaszkodva a királyi tekintély új fényre derűlne, s így kénytelenséggé lett a szükséges reorganisátiónak szélesebb alapot adni: a nemzet szabadságát, — így eredett a híres aranybulla.

Míg Magyarországban a szabadság palladiumának kivívása vér nelkűl sikerűlt, egész Európában nevezetes mozgalmakat látunk, s egy pillanat reájok tanulságos azon viszony megfejtésére, melyben a magyar szabadságlevél a civilisált nemzetek történeteivel áll. A keleti császárságban, melynek befolyása Magyarországban a királyi tekintélyt nevelte, s mely nélkül a feudalismus két századdal elébb, mint tettleg bekövetkezett, hozzánk behozatik, s így mélyebben gyökerezve, a nemzeti kifejlődésnek különböző irányt ad, a korlátlan császári méltóság megszűntette a nemzet minden rugékonyságát, az ország csak a császárok személyességében találta erejét, s azért kevéssel a nagytervű Manuel után, első megtámadásra egy nyugoti kalandorcsoport kezeibe kerűlt, megmutatván a magyaroknak a korlátlan uralkodások végzetszerű bomlását. A nyugoti császárságban ellenben a hohenstaufi ház s ebben a középkor legvitézebb lelkű s legfellengőbb szellemű férfiai I. és II. Fridrik, sem vihatjak ki a császári hatalom felsőbbségét a

Digitized by Google

a pápa által támogatott feudalis herczegek s szabad város-egyesületek felett, hol az újkori szabadság első csirái mutatkoztak oly alakban, mely a birodalom egységét veszélyeztette, mely erőtelenebb uralkodók alatt tettleg el is enyészett általok. Francziaországban az ellenkező eset adta magát elő, itt független herczegségek a feudalis könnyű függés által egy országgá alakúlnak, Capet Hugótól IX. Lajosig, midőn az erőteljes királyok elébb cselszövényekkel s hatalmaskodás, később igazságszeretet és egyenes jámborság által a monarchiát erősítik, Spanyolország több királyságaiban a feudalismus s a tartományi szabadság korlátozzák különbözőképen a királyokat, s a mórok elleni harcz s az ország visszafoglalása komolyabb irányt ád az egész nemzetnek, mint hogy fejedelmeivel hosszabb czivódásokba ereszkedhetnék, kiknek hatalma minden új hódítással természetesen nőtt. — S míg a fejedelmek egész Európában tágítani igyekeznek hatalmok korlátait, ezen mozgalmak csak Angliában végződnek úgy, mint Magyarországban, a köz szabadság megalapításával, bár nagy pusztítás és vérontás után. A hódító Vilmos elfoglalta normanjaival a szigetországot Kálmán idejében, s a régi szabadság helyébe feudalismust hozott be. A békétlen szász nép elnyomatása s rendszeres kiaknázása, és a hatlmasabb bárók megalázása, volt a Plantagenet-ház véres politikája, míg János, oly pazarló s oly gyenge mint a magyar András, a

Digitized by Google

fegyveresen ellene felkelt bárók által kényszerítteték megerősíteni, királyi levéllel, az ország szabadságát.

András, ki mint herczeg emelte fegyverét királyi bátyja ellen, mégis jámbor lelkületű volt, de érezve gyengeségét, Gertrud feleségére támaszkodott, kinél az asszonyi szeszély férfias merészséggel párosúlt. A király, kormányzása kezdetén, a lengyel, halicsi s orosz zavarokban vett részt, hol a háborúk s uralkodók egymást űzték, s az ingadozó királyi székek csak magyar vitézség által tartattak fenn. De a nemzeti erő e pazarlása s a folyt magyar vér, nem hagytak maradó eredményt, sőt önérzést sem valának képesek ébreszteni a királyban, ki minden kétes esetben mindjárt panaszokkal s kérelmekkel folyamodott a római székhez; a pápa pedig, hogy hatalmának e kiterjedését biztosítsa néha olyanokban is engedett András kívánságának, melyeknek helytelenségét átlátta. Igy Bertoldot, a királyné testvérét, egy a nemzet által utált, a királytól ajándékokkal elhalmozott fiatal embert, több megtagadó, sőt dorgáló levél után, végre még is kalocsai érseknek nevezte ki, nem gyanítva, hogy ez által a népnél többet veszt, mint mennyit a királynál nyer, s felejtve a nagy Hildebrand alapelvét, ki a hierarchiát a nép sympathiájára az egyházi rend személyeinek tekintélyére s feddhetetlen életére épité. Ezen kinevezés nehéz csapás volt, az egyházi rend erőtle-

Digitized by Google

nedő tekintélyére; Bertoldot egy népcsopor megtámadá, s a bűnösöknek III. Incze általi excommunicatiója hatás nélkül elhangzott. A király meg nem szűnt azalatt meggondolatlan bőkezűséggel adományokat kiosztani, királyi jövedelmeket elajándékozni, s fényes, a jövedelmekhez aránytalan pompát űzni; a kormányzásban még akkor is legnagyobb részt hagyott Gertrud feleségének, midőn egy felfedezett összeesküvés a nemzetnek iránta meghűlő indúlatát bizonyítá. A királyné megöletése volt ezeknek következése, kiben az ország, szegénységének s nyomott állapotának okát gyanította.

Nevezetes volt ezen időben Európának vallásos állapota. Ábránd hatotta át nyugot nemzeteit, melyek Spanyolországtól a byzanczi császárságig seregenként a kelet forró halálöleléseibe rohantak, míg messze, Khína szélein, új zivatar tornyosodott felettök, mely mind a kettőnek veszélyét kebelében rejté. Egy nemzet sem vonhatta ki magát az ábránd örvényéből, s András, ki most Jolantát a byzanczi latin császár legközelebbi vérét, hitveséül választotta, már ezen rokonságnál fogva is kénytelen volt a küzdő pályára lépni, s a világ zajában részt venni. Miután második fiát Kálmánt Gácsországban fejedelemnek elhelyezte, s a veszprémi püspök s esztergomi érsek vitáját a koronázás joga iránt, mint elébb már több püspökök közti kérdéseket, a pápa ítélete alá terjesztette, régi keresztfogadal-

Digitized by Google

mának teljesítésére készült. 1217-ben a pénzérték kisebbítésével, a jobbnak roszabbal felcserélésével s a veszprémi egyház kincseinek önkényes elvételével elegendő pénzt gyűjtvén, útnak indúlt, János esztergami érseket hagyván helyetteséül. Szerfölötti adományok jegyzik útját, melyen Spalatróig jött, honnét hajón Ptolomaisba ment. A szent földön inkább mint áhítatos zarándok, nem mint ellenséges király viselte magát, Tábor hegyének haszontalan ostromlása után, rövid betegeskedése következésében, melyet méregnek tulajdonított, visszatért, de előbb mind a négy nemzettel, melyek akkor a byzanczi császárság bársony foltjait bírták, szövetségbe lépett, az ikoniumi szultánnak s a vad bolgárfejedelemnek a keresztyénség s latin szertartás felvételének föltétele alatt, két leányát igérte oda, fiait az örmény király s Lascaris Tódor görög császár leányaival jegyezte el.

Hazajötténél András mindent a legnagyobb zavarban talált. Fia, Kálmán, Gácsországból el volt űzve, a meghasonlott egyházi rend tekintélye csökkent, az országnagyok, királyi adományok s magán hatalmaskodás útján, a megyék örökös birtokába jutottak, a zsidók s izmaeliták a különben is nyomasztó kényszerített pénzváltás ürügye alatt iszonyú zsarolásokat követtek el, s a köznép ölni kezdte a tized s királyi jövedelmek beszedőit, — a keresztyénségnek új eltipratásától lehetett félni. A király e zavar

Digitized by Google

rendbeszedésére mitsem tett, a jelen pillanatnak élt, s a pápánál hasztalan panaszokra fakadott. Fia azonban, a már megkoronázott Béla, átlátta, s elég erőt érzett magában kivívni a haladó kor követelményeit. Ez Magyarországban is, mint egész Európában, a kereszthadak után *egy erős, a nagyoktól független középrend alkotása* volt, s a németeknél a polgári rend szabadalmait, Angliában minden birtokos (freeman), hazánkban a kisebb birtokú nemesek szabadságainak biztosítását vívá ki. Ezen czél elérésére öt esztendeig kelle vívnia Bélának atyja gyöngesége, s a nagyok ármánykodásai ellen, elébb kérve, később fenyegetve, végre fegyverrel fenyegetve, míg 1222-dikben az arany bulla a magyar szabadságnak második talpköve lett. Béla felekezetének jelszava a pazarolva kiosztott királyi adományok visszavétele volt, mert András a megyéket s jövedelmeit ajándékozgatta el, mi által a várnemesség a nagyok hatósága alá jutott, az ország védőinek száma kisebbedett, s a jövedelmek csorbultával a királyi kincstár szükségeinek fedezésére a zsarolásokat többé ki nem kerülhette. Béla érzé azonban nemzetének minden egyéb súlyait is, s az általa kieszközlött fő törvényünk a nemzet egy sebéről, egy osztályáról sem felejtkezett meg, s azért az ország akkori állapotának s Béla nemes gondolkozásának legélénkebb tanúja.

Először is, hogy az új rendszer a történeti ala-

Digitized by Google

pot ne nélkülözze, a törvény bevezetésében minden mostani követelés szent István idejére s rendeléseire vitetik vissza, és meghagyatik, hogy ezen király szent emléke, mint a nemzet s király közti legfőbb kötelék, évenként a nemzet s fejedelem által ünnepeltessék, (I. cz.) így a nemesség főszabadsága biztosíttatik, hogy törvényes idézés s ítélet nélkül személyében s javaiban ne háborgattassék (II., III., XV., XXII. cz.) A német földről beharapozó hűbéri rendszer ellen hozatott a czikkely, mely a nemeseknek szabad rendelkezését javaik iránt korlátlanúl fentartja (IV.). A királyok hadakozó szelleme tevé szükségessé a rendeléseket, hogy a nemesség csak az ország határain belűl köteleztessék tulajdon költségein katonáskodni, külföldön zsoldot kap a királytól, a hadban elestek vérei jutalmaztassanak meg (VII. és X.). Több czikkely szabja meg a bírák s országnagyok hatóságát, megszünteti zsarolásaikat, s megtiltja nekik az elítéltek védelmét s a hivatalok cumulátióját. (V., VIII., IX., XIV., XXVIII., XXIX., XXX.) Az egyházi dézmák szabályozása után (XX., XXI.) a király jövedelmei határoztatnak meg, hová a pénzbeváltás is tartozik, (XXIII., XXVII. és XXIX.) az özvegyek, parasztok, idegenek oltalomba vétetnek (XII., XIII., XIX.), az utolsók azon óvással, hogy hivatalokat csak az ország beleegyezésével viselhessenek, (XI.) külföldre adományok ne adassanak, az adottak váltassanak

Digitized by Google

vissza (XXVI.), a zsidók s izmaeliták a pénzváltó, adószedő és sóhivatalokból kizáratnak, egész vármegyék adományozása megszüntettetik (XVI.), de valódi érdemért nyert adományoknak elkobzása tiltatik (XVII.). Végre mind a két király ítéli az alattvalók ügyeit, függetlenül egymástól (XVIII.). Ezek a híres aranybulla czikkei, melyeknek biztosításául a végszóban az egyházi s nemesi rendnek a később híressé lett ellenállhatási jog adatik meg.

Bélának s az általa képviselt kisbirtokos nemességnek hazafisága s bölcsesége még világosabban tünik ki, ha ezen határozatokat az egykorú angol nagy szabadságlevél 72 czikkeivel összehasonlítjuk, mert ismét látandjuk, hogy bennök a kor kívánságai a nemzetiséggel legszerencsésebb arányba helyezvék. — A nemesek (a freeman szó szélesebb értelmű ugyan, de alig fordítható) szabadsága, a király s országnagyok zsarolásainak megszüntetése, az idegenek elő nem mozdíthatása, s az ellenállási jog, melylyel ez időben még Arragonban is és Castiliában (Francziaországban kopasz Károly alatt) találkozunk, mind a két nemzet szabadságlevelében előfordúl, de az angoloknál még nagyobb figyelmet gerjesztett a hűbérrendszer, s tartozásainak szorosabb meghatározása, mely 13 czikkely által biztosíttatik, míg aranybullánkban a javak iránt a szabad rendelkezés tartatik fönn. Két czikkely oltalmazza ott az egyház szabadságait (nálunk

Digitized by Google

ez III. István szabadságlevele által történt); kettő tiltja, hogy az igazságkiszolgáltatás pénzért vásároltassék; az elkobzott jószágok visszaadását négy czikk igéri; kettő biztosítja a kereskedő idegent; egy az egész országban egyenlő mértéket szab; három adósságbeli kérdéseket rendez el; egy biztosítja a városok szabadítékait, végre egy a törvénykezési módot szabja meg, s a visszaélések megvizsgálását rendeli. Mindezekből látszik, hogy a Magna chartát a feudális szellem különbözteti meg leginkább a magyar főtörvénytől, a parasztról említés nem tétetik, de helyette a városok s kereskedés gyarapodása mozdíttatik elő. Eredményei sem egyformák a két országban; míg a Magna charta által az angol népbe új szellem öntetett, addig Magyarországban főhivatalnokok, s különösen Dienes a nádor és Sámuel a tárnok meg nem szűntek számtalan akadályokat előteremteni Béla követeléseinek, hogy az aranybulla teljesítését halaszszák el. A királyfi azonban az egyházi rendre is támaszkodott, melynek adományleveleit kérdőbe sem vette, s a két főhivatalnok minden mesterkedése mellett is, azzal nem jött összeütközésbe; sőt a király kétszeres táborozása Gácsországban Kálmán behelyezése végett, Bélának majd Horvátországba, majd a tiszai részekbe, majd Erdélybe való áttétele, a patarénusok s bolgárok elleni keresztháború s a cselszövények, melyek az ifjabb királyt szeretett nejétől elsza-

Digitized by Google

kasztani czéloztak, sem rendíthették meg Bélának sziklaszilárd föltételét, hogy a szerfölötti adományok az országnagyoktól visszavétessenek. 1231-ben ki is vívta az arany szabadságlevél megerősítését, melyben a clerus némely kedvezéseket, az esztergami érsek hatalmat nyert, hogy a királyt a törvény meg nem tartása esetében excommunicálhassa, s az érsek e hatalommal egy évvel később csakugyan élt, s a királyon és családján kívül az egész országot, s név szerint Diénest és Sámuelt egyházi átok alá vetette. Ezen átok hatálya azonban elhalasztatott, s az egyházi rend tekintélye sülyedett a népnél, mely a püspököket s papokat gyalázni kezdte, minthogy a királyfi ezeket rem támogatta. András király a pápának panaszolta be méltóságának megsértését, kinek eszközlésére egy új szerződés jött közbe 1233-ban, melyben az egyházi rend minden birtoka megerősíttetik, a zsidók s ismaelíták ellen szigorú rendszabások hozatnak, a pápa részéről is a túlzott adományok visszavétele helybenhagyatik, s a királynak kötelességévé tétetik. De az országnagyok még mindig nem hagytak föl cselszövényeikkel, s a király halálát közelíteni látván, magánhasznok megtartására még a nemzetiséget is föláldozni készek, Fridriket, az ausztriai herczeget, kínálták meg a koronával. Ezen ármánykodások fölfedezése háborút idézett elő Ausztria ellen, mely Béla terveit újra elhalasztotta, míg végre 1235-ben András meghalt.

Digitized by Google

V. IDŐSZAK.

Míveletlen nemzetek befolyása. IV. Bélától III. András haláláig. 1235—1301.

Szerencsétlen volt Magyarország állapota, midőn Béla a királyi székbe ült. Atyja hosszú gyönge uralkodása, azon erős ellentállás, melylyel a nagyok Béla újító tervei ellen ármánykodtak, s a két király közti meghasonlás annyira elerkölcsteleníték a nemzet nagy tömegét, hogy az újraszületés csak egy túlnyomó hatalom által volt remélhető, s ily hatalom nem létezett többé. András alatt minden viszonyok összekevertettek, s a királyi tekintélyt, mely már a nagyok ellenzése által is megcsonkúlt, az alattvalókból bírákat alkotó ellentállhatási czikk, s az excommunicationális hatóság csaknem egészen elenyésztette. Még nyomasztóbbá tevé Béla helyzetét a Babenbergi Fridrik szomszédsága Ausztriában, kinél minden hűtelen és áruló szíves fogadást talált, a herczegnek érdekében állván a hatalmas szomszéd ország zavaros állapota. Béla azonban erősen folytatá régen kezdett munkáját, az elpazarlott királyi adományok visszavételét. A főurak hatalmának megtörése végett némelyeket fejeik közűl, kiknek ellenszegülése már András alatt oly ártalmas volt a közjónak, per nélkül megöletett; a királyi tekintély emelésére elégetteté a székeket, melyeken a főurak jelenlétében ülni

Digitized by Google

szoktak, s személyét byzanczi módra a nemzettől elszigetelvén, csak cancellára által s írásban engedte meg a közeledést, s midőn azok, kik ily rendszabásokkal elégületlenek voltak, Fridriket hítták segítségűl, Ausztriát rettentő példáúl egész Bécsig elpusztítá. Ezen férfias kormány kényelmetlenséget ébresztett a törvénytelenségben felnőtt nemzetben; Béla pedig, nem levén szilárd jellemén kívül egyéb támasza, szívesen fogadta a hazába, országgyűlés nélkül, a kúnokat, kik a közeledő tatároktól kétszer megveretve, Magyarországban kerestek menedékhelyet, bennök remélvén találhatni támaszát. De a nomád nemzet gyakor összecsapásokba jött a már polgárosodott magyarokkal, s bár mily nagyon hajlott is Béla hozzájok, mégis átlátta, hogy csak akkor polgárosíttathatnak, ha az egész országban a magyarok közé elosztatnak. Ez országgyűlésjavallta rendszabás azonban nem volt kivihető, mert a kúnok vesztöket látták elszórásokban egy ingerlékeny s ingerlett nemzet közé, holott magokat a magyarok nem alattvalóinak, de társainak nézték.

Míg az ország így százfelé oszolva meghasonlott, a királyi tekintély a főurak hatalmával s a clerus fenhatóságával, a kúnok nomád önérzete a magyarok polgárosodó nemzetiségével összeütközésbe jött, míg mindenütt zavar, mindenütt bizodalmatlanság, mindenütt kényelmetlenség uralkodott, addig külföldről iszonyú új vész kö-

Digitized by Google

zeledett, — a tatárok — kik Khina meghódítása után, Ázsiát seregeikkel elöntve, most már Európára ütöttek, s az oroszokat meghódítva, Batu khán alatt a magyar határ felé iramlottak. Béla megerősíté ezt, s hadra szólítá föl a nemességet, segítségre Fridriket, de szava viszhangra nem talált, s a nemesség csak hanyagon ült föl, Fridrik nem hitte, hogy őt is fenyegetné veszély. A tatárok első rohanása megsemmisíté a határokat őrző nádor sergeit, s az ellenség viharsebességgel előre nyomúlt. Béla késedelmezett, s az ország sorsát nem akarta egy csata kétes kimenetelére bízni, mi a magyarok büszkeségét megsérté, s Fridrik, ki kevés lovaggal, inkább mint néző, semmint segéd jött Pestre, nehezteléssök folyamát a kúnok ellen irányozta mindaddig, míg a dühöngő magyarok árulókat gyanítván ezekben, Kuthén fejedelmöket Fridrik segítségével megölték, mire a megsértett kún nemzet a tatárokhoz szegődött. Béla nem késedelmezhetett többé, s előre menvén a Mohi pusztán, a Sajó mellett megveretett. Az egész ország az ellenség kezébe esett, mely pusztítva s öldökölve, kevés hónap alatt, három század munkáját földúlta. Béla Fridriknél esengett újra segedelemért, ez pedig a király szerencsétlenségét fölhasználva, minden előbbi háborúköltségek megtérítéseül három vármegyét csikart ki tőle; a király ekkor a pápához folyamodott, végre a német császárhoz, kinek segedelméért az országot is

Digitized by Google

hűbérbe ajánlta, de mindez hasztalan volt, Béla a tatárok elől Dalmátországba s Veglia szigetére szökni kénytelenittetett. — Két évig tartott a tatárpusztítás, Oktaj khán halála visszahítta Ázsiába a vad nemzetet, mely maga után irtóztató pusztulást hagyott.

Visszajövén Béla, első gondja volt, idegen gyarmatokat szabaditéklevelek által az országba édesgetni, a megürült püspökségeket betölteni, az elszéledett magyarokat s kúnokat összegyűjteni, az elveszett adománylevelelket megújítani, a közbátorság föntartására a romladozó várakat megújítani, s újakat épiteni, s a kereskedés könnyebbségére ezüstpénzen kívül rézpénzt is veretni. Rendbe hozván így az ország belviszonyait, bosszút álla az oroszokon, kik a tatárokat Magyarország felé irányozták, s Fridriken, ki a Lajta melletti csatában életét vesztette, mi az Ausztriához csatolt három vármegyét visszakerítette; Béla még Styriát is meghódította István fia számára, mi azonban háborúra adott okot Ottokar cseh király ellen, melyben ezen tartomány, hol a magyar kormány népszerűséget nem tudott nyerni, a kressenbrunni csata által Magyarországra nézve elveszett. A király koronás fiának, Istvánnak, — kit egy kún leánynyal megházasított — a német herczegség helyébe Erdélyt, Fileket s a kúnságot adá; Bélának, kit inkább kedvelt, Szlavonországot. De a régi ellenkezés herczegség s királyság közt újra elkezdő-

Digitized by Google

dött, s az ügy háborúra került atya s fiú közt, melyben az ország még egyszer az András alatti állapotra jutott; a lucrum camerae újra visszajött a kincstár szükségeivel, vissza a zsidók zsarolása, vissza a püspökök excommunicationális hatalma, s a kettős bíróság, s a meghasonlással a királyi tekintély csonkulása. Csak kis részben segíthete mindezeken az 1264-diki gyűlés, melyben a lucrum camerae eltöröltetett, a nemeseknek szabad rendelkezési joga jószágaik iránt megerősíttetett, a kirekesztőleg írás általi közelítés a királyhoz megszüntetett, s a nemesek fizetetlen fölkelése csak a védő háborúkra szoríttatott, az egyházi rend újra a nőtlenség megtartására kötelezteteett, s az investitura, melyet a király lassan magához visszahúzni igyekezett, újra a pápa részére megerősíttetett. A béke helyre állott, s Béla 1267-ben meghalt.

Fia, V. István, tüzes volt, s hadszerető, mint szomszédja a cseh Ottokar; mind a kettő kívánta a háborút, s így könnyen találtak okot rá, de Ausztria, Styria, Morva- s Magyarország némely részeinek pusztítása után, a prágai béke mindent a régi állapotban hagyott. A király most leginkább azon iparkodott, hogy erős kézzel orvosolja országának bajait, a szepességi németek szabadítékait megerősíté, az egri püspökség előjogait szabályozá, de munkássága közepette 1272-ben hirtelen meghalt.

Fiának IV. Lászlónak kiskorúságában, név

Digitized by Google

szerint anyja, Erzsébet, tettleg Pectari, a tótországi bán, kormányozott, Ottokar ellensége, ki ellen csekélységek miatt háborút kezdett, mely — iszonyú pusztítások után — formaszerinti béke nélkül is megszünt, a magyarok elunták a mindig viszonzott pusztítást, s Ottokar figyelme a habsburgi Rudolfra fordult, ki épen akkor német császárrá választatott, s ki ellen a halálharczot már készíté. A magyarok ebben Rudolfhoz csatlakozva, megverték a cseheket. László, ki tizennyolczadik évében a laai csatában jelen volt, visszatérte után figyelmét egészen a még nagy részint pogány kúnokra fordítá, de a helyett, hogy őket megmagyarosította volna, maga is megkúnosúlt. Zavarba jövén az egyházi viszonyok, a pápa legatust külde az országba, kinek a király megigérte, hogy jobb rendet fog tartani, s a kúnokat megtéríti. Midőn azonban a legatus egy Budán összehívott zsinatban a királyi hatóság kiváltságaiba vágott, László megtiltotta a budaiaknak az élelemkiszolgáltatást, az éhség eloszlatta a püspököket, míg a király elhagyva feleségét, a kúnok közt, szép leányaikkal dőzsölt. De a pápa új dörgéseire, midőn a magyarok is morogni kezdenének, szigorúbb rendszabályokkal kezdé korlátozni kedvencz népét, mely ekkor fölzendült, de a király s a magyarok által megveretett, de ezen vereség után is régi kiváltságaitól meg nem fosztatott. A tatárok is becsaptak újra az országba, s egy rémítő csatában vesz-

Digitized by Google

töket találták. Békében élvén a külfölddel, a király ismét a kúnok közé ment s velök ázsiai életet élve, könnyelműen az országot a legnagyobb zavarba hozta, annyira, hogy a főurak kényök szerint egymás közt, sőt a güssingi grófok Ausztria ellen is, magok kezére, háborút kezdettek, mely a güssingiak minden várainak elpusztításával végződött, a nélkül, hogy a király belékeveredett volna. Az egyházi rend újra kicsapongott, a kúnok raboltak, az ország pusztult, s nem volt remény a szerencsétlen haza megbékítésére, midőn László három kún által személyes bosszúból megöletett 1290.

Árpád nemzetségéből fiágon már csak András élt, II. András unokája Istvántól, kit Beatrix Olaszországban szült, s a velenczei Morosini vejének választott. A felséges királyi háznak utolsó ivadéka is díszére vált, bár Magyarországot újra föl nem virágoztathatta, mert idegenektől minden oldalról megtámadtatva, a nemzeti függetlenségért kellett vívnia. Rudolf császár az országot mint német hűbért fiának, Albrechtnek, a pápa, mint a szentszék birtokát, Martell Károlynak, a kedvelt guelf anjoui Károly fiának, V. István unokájának ajándékozták, s mind a ketten igényeiket fegyverrel keresték. Albrecht atyja halála után szövetségbe lépett ugyan a magyarokkal, kiknek segedelmével az ellencsászárt, a nassaui Adolfot, legyőzte, de Martell Károly felekezete, még ennek halála által sem csüggedett

Digitized by Google

el, s Róbert Károly, a pápa által gyámolítva, Martell fiának részére Dalmát- s Horvátországot elfoglalta, midőn több főúr, s főkép a hatalmas brebiri s güssingi grófok csatlakozása által megerősödött. A király ekkor, mint egykor IV. Béla, a papság s kisbirtokú nemesség hazafiságában kereste támaszát, mely két országgyűlésen (1298. Pesten és 1299. a Rákosmezőn) jogai föntartása s némi részben kiterjesztése mellett a nemzet hő vonzódását nemeslelkű királyához kinyilatkoztatta, s neki a közbátorság helyreállításában — a törvénykezés s pénzügy rendbehozatalában — segédkezet nyújtott. Midőn azonban András Róbert s a főurak ellen sereget gyűjtene, méreggel megöletett, csak egy leányt, Erzsébetet, hagyván maga után. Benne az Árpád fiága kihalt.

Ha Árpád fiágának kihalásánál megállva, a nemzet politikai életére visszatekintünk, szemünkbe ötlik mindjárt annak életereje, s egészsége, mely lehetővé tette, hogy minden külbefolyás, bármily károsnak látszék is első pillanatra, a nemzetiség csonkulatlan megmaradása mellett, a jövőre jótékony befolyással volt. A magyarok gyakori berontásai s néhány súlyosabb veresége a körülfekvő míveltebb országokban a nemzet megülepedését eredményezték; előtte állott a nyugati császárság, keresztyénséget s hűbéri rendszert kínálva az ifjú nemzetnek, de a magyar csak az elsőt fogadta el, s inkább csak kelet felé

Digitized by Google

fordúlt, honnét a király méltóságának fényét s hatalmát kölcsönözte, ekkor önmagához visszatért, s önkebeléből merítette a szabadság korszerűen kiképezett eszméit. Sőt még azon időszak, melyben tatárok s kúnok a nemzetet a vadságba visszarántani látszottak, sem volt üdvös következés nélkül, * mert megerősítette az ázsiai elemet, mely nélkül a magyar szabad intézményeit s keleti nemzetiségét csakhamar elvesztette volna, s ha zavarban maradott is az ország III. András halálával, a kúnok s magyarok, a király és a főnemesség s papság összeütközésben levén: megvolt mégis a szilárd középpont, mely körül az új alakok a chaosból kristályozódhattak: az arany bulla. Érezte ezt a nemzet, s a jövő időszakban, minden királya által esküvel biztosíttatta ezen szabadságlevelét. Valóban *oly nemzet, mely észszel, erővel s cselszövényekkel hadakozó művelt s műveletlen szomszédok megtámadásai közt, európai létének első négy századában oly sértetlenül tartotta fönn nemzetiségét, s a második nagy időszakban az olasz, német és lengyel befolyást szintén oly*

* A mongol pusztítás rettentő kárait már több író méltatta figyelmére, érdekes volna azonban, s megérdemlené a tudósok vizsgálatát kinyomozni az európai életre gyakorlott hasznos befolyásait ezen népvésznek, mely a nagy míveltségű Khína széleit Magyarországig s Sziléziáig előre tolta, s talán a papiros, puskapor s mágnestű föltalálásával szorosabb viszonyban áll, mint első pillanatra gyaníttatik.

Digitized by Google

szerencsésen elviselte, hatalmasabb elemeket rejt magában, mint hogy kételkedni lehetne életerejében s tökélyesedhetésében!

KIRÁLYOK KÜLÖNBÖZŐ HÁZAKBÓL.

Árpád házának uralkodása alatt lassan fejlődött ki nemzetünk ázsiaiból európaivá; az egész korszak egészséges kifejlés volt, s még a nagyobb háborúk is oly szükséges crisisek, melyek az érlelést nem gátolták. Hazánk állása nem volt fényes, s történetei csak ritkán emelkedtek világtörténelmi nevezetességre; az első rabló dúlások után, melyek a világot Attila föltámadásával fenyegették, csak István alatt, a kereszt felmagasztalása által, a régi pogány természetimádás fölött, s megint, midőn II. Gejza s utódai Manuel byzanczi kardját a nyugattól elfordították. Mind azon harczok, melyek ez időben az európai nemzeteket fölizgatták, hazánk mellett csaknem minden viszhang nélkül zajlottak el. A magyarok nézők maradtak azon nagyszerű párviadalnál, melyben a császári méltóság a pápa tekintélyével versenyt vívott, mely IV. Henriknél kezdve, le egész II. Fridrikig, kétes szerencsével fél Európát megszédítette, és néma jelekkel sem bizonyíták részvétöket, — midőn pedig

Digitized by Google

a kereszthadak felhője hazánk fölött elhaladott Ázsia partjai felé, nemzetünk vaskarjaira nem ragadott villanyossága, s csak ritka szikrák bizonyíták, hogy a magyarnak érczmelle van, megtörhetetlen s villanyhúzó. Valahányszor a magyart, idegennel szövetségben, külföldön látjuk, befolyása soha nem döntő, mert csak kardját találjuk a vitában, melyben szelleme részt nem vesz; mint például Rudolf végcsatájában Ottokar ellen; az orosz és szerb zavarok pedig nem bírtak azon jelentékenységgel a világtörténetekben, milyet a bennök folyt magyar vér követelhetett volna. Jellemző még ez időszakban, hogy az egész nemzet lassú, de folytonos haladásánál mindenütt tömegekre akadunk, egyének nem emelkedtek ki annyira egyéniségök által, mint később, hol az ország állása is fényesebb lett s látköre tágasabb. A nemzeti élet ez első időkben csaknem egészen a királyok által képviseltetett, kik nemzetöknek vezetői voltak, mely bennök fénypontját elérte. Ilyen volt szent István, ez apostol, kit a keresztyénség feje maga fölébe tett, Béla, ki mint száműzött közvitéz is képes volt országot szerezni magának külföldön; ilyen László, a nemzeténél egy fővel magasabb, Európa egykorú fejedelmeinek legjelesebbje, ilyen Kálmán, kinek lelke korát századokkal előzte meg, Imre, ki egyedűl egy sereggel győzelmesen megmérközött, IV. Béla, ki az országot hamvából kiemelé. Ilyen királyok alatt, kiknek politikája

Digitized by Google

a hazáéval soha ellenzésbe nem jött, a nemzet történetei a fejedelmekéivel olvadnak össze, s minden dicsőség nevökhöz ragad.

Nemzetünk éltében az Árpád alatti időszak a nevelés kora; a következő szakban ifjonti tűzzel látjuk ezt a világ minden harczába rohanni, tekintélye nagyobb, ereje érettebb, befolyása sokszor európái. A pápa kívánsága teljesedett be, midőn Róbert Károly fejére szent István koronája tétetett, de a római szék hatalma nem öregbedett az anjoui ház magyar királysága által, mely a nemzetbe a középkor lovagi szellemét öntötte. Visegrád sziklái s Buda vára aranyban csillogtak s az Alpesen inneni Európa e legfényesebb udvara sokszor látott vendégei közt hatalmas királyokat, míg Kassán és Zólyomban a szomszéd nemzet sereglett össze tanácskozásra. De az akkori külházakból eredett királyok alatt már nem létezett oly tökéletes érdekegység a haza s a fejedelem politikája közt. Már a fényes, nagy Lajos alatt is anjoui családi érdek szólította a magyar nemességet Nápolyba, s midőn később a lovagi bosszúból elfoglalt ország a bűnös Johannának lovagi megvetéssel visszaadatott, e háború hazánkra csak egy következést hagyott hátra, a kilenczedet, melyet a nemesség az olasz táborozás kárpótlásául nyert. Szintén e lovagi szellemből eredett az ősiség alakja, mely, bár eredetileg a magyar alkotmánynyal összeütközött, csakhamar annyira meghonosúlt a hazá-

Digitized by Google

ban, hogy bizonyos időben a nemzetiség palladiumának tartatott.

A nemzet materialis jólétét ápolták különösen a hatalmas Károly és Lajos, a kereskedést mozdították elő, a rend uralkodott, — de lankadás fogta el a nemzet közéletét, mert a király nagyszerű tervei figyelmét a külföld felé irányozta. Magyarország határai a balti s fekete tengerig terjedtek; királyai, úgy látszott, a kelet sorsának vezetőivé valának rendeltetve. Azonban mindezek nem a nemzetből s institutióiból következtek, hanem a királyi személyességből, a mint ez megszűnt, a rend felbomlott, a kereskedés és ipar megakadt, a keleti supremetia megszűnt. Ezeknek előérzetében a nemzet a két anjoui fejedelem nagyszerű és fényes uralkodása által sem tudott megbarátkozni az új, a régitől eltérő kormánypolitikával, s csakugyan II. Károly nagy Lajos unokaöcscse meggyilkoltatása után a nagy király özvegye megfojtatott, királyi leánya fogságba vettetett s később császári veje is letartóztatott; Lajos győzelmes zászlói a török félhold előtt meghajoltak, diadalmaira Nikápoly következett és Várna. Ez volt a külső befolyás következménye; a kornak fénye oly tündöklő, mint árnyai sötétek, a színek oly élénkek mint mulékonyak.

Fejetlenségbe esett s zavarba jött az ország, midőn a kiskorú V. László idegen udvarban neveltetett; a nemzet vissza látszott hanyatlani a

Digitized by Google

régi hétkapitányos időbe; belháború, egyesek közti csaták, az erősebbnek gyors emelkedése s bukása, oly festői alakban mutatják e szakot az utókor előtt, a mily szerencsétlen és súlyos volt az akkori ivadéknak. E chaosban Hunyadi sziklalelkületén törik meg a habok zajlása; kormánya később nagy fiának Mátyásnak uralkodása alatt honunk nagyságának fénypontját érte el, alatta történt mindaz, mi legnagyobb s legdicsőbb historiánkban, s király és nemzet egyesülve oly szép egy jelenetet képeztek, mely elfelejthetetlen maradand még akkor is, ha a következő szláv befolyás alatt nem bomlott volna meg az ország, nem rázkódtattak volna meg talpkövei. Ez volt azonban a haza rendeltetése; Mátyás dicsfényére következett a gyenge Ulászló, s vele a szláv befolyás egész kártékonyságában. Századokig lakta e nemzet az ország nagy részét, századok óta állt a magyarral szoros összeköttetésben Orosz-, Gács-, Lengyelország, de e nagy nemzetiségnek, holt anyagként, nem volt befolyása, míg hazánk ép volt és erős, s midőn hatásának ideje bekövetkezett, pusztító volt ez, s szétbontó, s mindenünnen az ország enyészetét előre készítő. Rendetlenség, fényűzéssel párosítva, szép szavak, melyek tetteket soha nem termesztenek, színlett barátság, s dölyfös tunyaság, az ellenség vakmerő kihívása, míg a haza ereje szétoszlik, a szláv nemzetiség mind e jellemhibái jelezték a külországi szellemet, mely fagyos le-

Digitized by Google

helletével a nemzetiség virágait elhervasztá, melynek gyászos hatását a mohácsi szerencsétlenség örök, borzasztó emlékként tanusitja.

És így nagyszerű tragédiaként áll előttünk ez időszak, négy felvonásban egy nagy nemzet esetét mutatva, a dicsőség fénypontjától egész az éktelen halálig. Az elsőben látjuk a magyart, kinek nemzetisége Árpád háza alatt annyira megerősödött, hogy veszte nem volt félhető, miként lép ki szűk köréből, hogy súlyosabban nyomjon az európai sorsok mérlegében, miként kivergődve a belháborúból, fényesen virágzik föl; de a virág illata szint oly bájos a mint szédítő, s csakhamar következik az anjoui ház gyászenyészete, a családi vérbosszúnak szakadatlan sora, melybe Magyarország és Nápoly sorsa be van fűzve, s mely számos meggyilkolt fejedelmek temetése után, Erzsébet koporsójában, Mária börtönében találja végét. — Szintén oly nagyszerű a második felvonás; Zsigmond király húzamos és gyakori távollétéből eredett az elkülönködés, a meghasonlás s a belháború; folytattatott Erzsébet, Albert és Ulászló alatt, s e kisszerű, nyomorúlt harczok közé becsap villámként Nemesis nagyszerű itélete, a hitszegést büntető várnai csata. — Még költőibb a következő szak, melyben a nemzetiség reactiója uralkodik, s hol fény és árnyék kezdetben oly közel esnek egymáshoz, mint Rigómező Nándorfejérvárhoz, mint Hunyadi László vérpada Má-

Digitized by Google

tyás koronájához, melynek csillogása elenyészti végre az árnyat. De e szép kor sem tart tovább egy emberi ivadéknál, Mátyás meghal, s oda az igazság, a király tekintélyét fölváltja a fejetlenség s aljasodás. Következik a magyar tekintélynek csökkenése, így a tartományok veszte, a szörnyű parasztháború s utána a még szörnyebb nemesi bosszú, végre II. Lajos alatt a visszavonás s meghasonlás főurak és nemesek közt, a mohácsi veszedelem, s az éktelen szökevény halál!

I. IDŐSZAK.

Olasz befolyás. 1302—1395.

A szabadság és meghasonlás eszméi oly közel szomszédságban állnak egymáshoz, hogy a határvonal köztök alig vétethetik észre, mert a szabadság abban áll, hogy az egyéniségnek a lehető legnagyobb hatáskör engedtessék. Minden egyesülés a felek szabadságának s függetlenségének némi részét áldozatúl kívánja; s azért nemzeteknél, melyeknek éltető eleme a szabadság, mindenki csak önmagára szeret támaszkodni, mert az erős legerősebb, ha egyedűl áll, s társak és szövetségesek nézetei s érdekei által nem korlátoltatik. Ez elválás és oszlás is mindenütt megjelenik Magyarország történeteinek szövetében, mint egy keresztűlvonuló fekete szalag. Az ár-

Digitized by Google

pádi ház uralkodása alatt a törzsökfejek mindig ellent állnak a fejedelemnek, s midőn ez kihal, az ország főurai csak hatalmuk terjedését tartják szem előtt, s örömmel látják a trónkövetelők nagyobb számát s gyengeségét, a zavarnak, s ez alapuló uralkodásuknak biztos kezeseit.

Jogi szempontból András halála után, Erzsébetnek, a kiskorú leánynak, igényei a koronához voltak talán a legalaposabbak, mert a többi követelők is, a cseh Venczel és a bajor Ottó leányágon tartoztak az árpádi házhoz, sőt a szent szék is, mely felsőségi jogokat követelt Magyarország fölött, az anjoui Róbert Károlyt, a szintén leányágon Árpád házával rokont, kívánta a magyar királyi székre emelni. Az ország nagyjai közt leghatalmasabbak valának: trencséni Csák Máté, az Omodé-ház, a güssingi s a brebiri gróf s az erdélyi vajda, kik egymással viszálkodásban, egyik vagy másik trónkövetelőhöz csak színre szitva, függetlenül viselték magokat, s csak önhatalmokat terjesztették. Az egész országot Erzsébet teljeskoruságáig kormányozni, egy sem volt elég alkalmas közülök, s azért a hazát inkább magok közt aprították föl. Érezték azonban, hogy szükséges más királyt felállítani Károly ellenébe, ki a brebiri gróftól segítve, Dalmátországból Magyarországba csapott, s bár a követelők közől a koronára legérdemesebb, az ország függetlensége tekintetéből legveszedelmesebb volt, midőn igényeit nem annyira az ár-

Digitized by Google

pádi rokonságra, mint a római szék hűbéres adományára építette. Alkalmatosabbnak látszék tehát a cseh Venczel, ki is gyenge lelkületű basonnevű fiatal fiát, Erzsébet jegyesét, Magyarországba küldé, hol ünnepélyesen meg is koronáztatott. A gyermeki gyenge király azonban nem volt képes a súlyos időknek megfelelni; kezében tartotta az ország sorsát, de ez erőtlenebb volt, mint hogy elbírhatta volna, s azért önkényt elejté s visszatért Csehországba, a magyaroknak tiszteletét sem tudván magának megszerezni, mert midőn a pápától megkoronáztatása miatt kérdőre vétetett, képviselőket küldött Rómába, s igényeit a Károlyéi ellenében a szent szék ítélete alá terjesztette, mely természetesen az anjoui guelf Károly unokájának ítélte oda a magyar koronát.

Midőn a szláv nemzetek a szomszéd szép korona elnyerésére elég erővel nem bírtak, a főurak s papok többségének kívánata a németek felé fordult. A bajor Ottó sem volt azonban férfiasabb a cseh Venczelnél, csak szerencsétlenebb, mert László erdélyi vajda által, ki maga tört a koronára, szinlett barátság mellett megfogatott, s a korona visszahagyásával csak nehezen kerülhetett vissza Bajorországba. A szerencsétlen Erzsébet pedig a földi lármából s országos zavarok közől egy zárda békességébe vonúlt vissza, s a királynék sora helyett az egyház boldogai számát szaporítá. Így nem maradt más trónköve-

Digitized by Google

telő többé mint Károly, kihez a szlávok és németek erőtlenségénél fogva az ország nagyobb része a pesti s rákosi gyűléseken csatlakozott a szent szék egyenes felsősége elleni óvás s tiltakozás mellett, s így a franczia eredeti király 1310-ben végre szent István apostoli koronájával koronáztatott meg, miután már háromszor, az országlás jelképeül, más koronák tétettek fejére.

A mint Károly királyi székét elfoglalta: más szellem hatotta át a magyar történetet, nemzeti helyett európai. A magyarok láthatára hatalmasabban szélesedett, Nápoly, Lengyelország s a dunamellék vonatott körébe, melyet a költői kalandos lovagiság fénye világíta meg. A nemzeti élet felülete virágosabb lőn, de mélységében vesztett, a rend eszméjének alárendeltetett a szabadságé, országgyűlések helyébe, melyek a haza belviszonyait szabályozták, fejedelmi találkozások léptek, melyekben a nemzetek külviszonyai, a királyi családok kölcsönös öröködései és szövetségei intéztettek el. A magyarok fogalmai változtak irányokban, a király más nézetektől vezéreltetett, mint az előtte uralkodott Árpádiak; az eszmékben hatalmas forradalom következett be. E változás azonban, ez európaibb kormány befolyása, nem volt káros a nemzetre, mert a keleti elemek, erősödve a műveletlen kun nemzetek hozzájárultával, nem engedék az ázsiai municipalis szabadság elavasulását.

Digitized by Google

Károly, e kormányzó tehetség uralkodását a különféle szín alatt függetlenségre törekvő főurak korlátozásával kezdé, s a hatalmas Trencsényi Mátét, a dalmát Mladint, a gűssingi Andrást, a brebiri grófot, Pétert a zemplényi, Mózsest az erdélyi pártütőket egymásután legyőzte s meghódította, közben serény igazságszolgáltatást, rendes eljárás mellett hozott be, s az istenitéletek eltörlése által biztosította a magánosok érdekeit; a korona jövedelmeit Venczel és Otto adományainak visszavételével gyarapította, s a nemességgel lovagi játékok, s a szépnemnek könnyelmű udvarlása által a költőibb középkori életet a nyugoti fényes udvaroknál megkedveltette, melyeknek példájára czímerek jöttek szokásba, a honi udvar fényét emelendők.

De a királyi udvar fényes élénkségét megzavarta egy szörnyű eset, Zách Feliczián ismeretes királygyilkos merénylete, melylyel a szánakozásra méltó atya, leányának sértett szemérmét a királyi család vérében megbosszúlni s elmosni akarta. Ez volt a könnyelmű szellem első összeütközése a nemzetnek szilárdabb elveivel, s bár Feliczián s egész családja borzasztóan kivégeztetett és száműzetett, bár e büntetést az összehítt országos rendek ítélték a szerencsétlenekre, a tett mégis tanúságúl maradott, mennyire ellenkezék az új udvari szellem a nemzet ősi elveivel, s gyászos előjátéka volt a nápolyi ház borzasztó végének.

Digitized by Google

Szintoly kényúri tett volt a háború az adóját rendesen fizető Havasföld ellen, melynek tökéletes meghódítását kívánta Károly. A történetírók két főúr izgatásának tulajdonítják ezt, de ha a Fekete-tenger kereskedésének akkori nagy befolyását Velencze s Genua politikájára tekintjük, s ezt Károly rendszabásaival a kereskedés serkentésére összeegyeztetjük, akkor talán nem fog alap nélkülinek tetszeni a gyanítás, hogy a király, érezvén a Fekete-tenger kereskedésének hasznát, ezt, mint később Zsigmond, kezébe kívánta keríteni, s a Duna jobbpartjáról s Bolgárországból a balra átvinni. Hogy ez volt a különben oktalan háború titkos rúgója, mely által a Duna mente magyar kezekbe került volna, ez annál inkább hihető, minthogy Velencze, ugyanazon okból, Dalmátországot, a keleti kereskedés száraz útjának egyik torkolatját, mindig függésbe akarta hozni s alsó részét ugyanazon időben el is foglalta. — Az oláhok azonban, nemzeti létök védelmében, színlelt s pusztító visszavonulással s megfutamodással Károlyt mély völgytorkokba csalták és seregét megsemmisítették; — a király csak nehezen menekedhetett meg álruhában.

Családi érdekek Olaszország felé fordíták Károly figyelmét, hol ugyanazon kéz, mely őt Magyarországban királyi székre emelte, atyai örökségétől megfosztá. A pápa, kinek kezében az anjoui ház csak eszköz volt a hohenstaufeni

Digitized by Google

vér ellen, csak félve nézte kegyenczének növekedő hatalmát, s midőn a nápolyi Károly végrendeletében az országot nem előszülöttje ivadékának, a magyar Károlynak, hanem harmadik fiának Róbertnek, a magyar király nagybátyjának hagyá, a két jogtartó közt a gyengébbnek, Róbertnek itélte oda Nápolyt. Ez Károlyt elidegeníté tőle s az anjoui háznak a magyar királyi székre történt emeltetését nem hagyá a szent szék diadalává válni. — A király ugyan mindig iparkodott fenntartani az egyetértést a szent székkel, de a gazdag egyházi rendek jövedelmeiben kincstárának bő segédforrását kereste s találta s a püspököktől méltóság-foglalási s új esztendei ajándékot követelt, sőt halálok után világiak által kormányoztatá javaikat, s midőn megengedé, hogy a papi jószágok jövedelmeinek tizede a pápa számára szedessék be, az így összegyűlt pénzösszegnek harmadát elfoglalta.

Gyermekeinek azalatt Nápolyban új remény mosolygott, csak leánymagzata lévén Róbertnek, mely a pápá közbenjárására Andrással, a magyar király fiával jegyeztetett el. Károly fényes pompával s számos kisérőkkel vitte fiát Olaszországba, s bár ez, a ház érdekében tett utazás politikai következményei később károsak lettek a magyar hazára, mégis hatalmas befolyással volt, a nemzet művelődésére s nézeteinek módosítására szintúgy, mint a fényes királyi gyűlés, mely kevéssel ezután 1336-ban Visegrádon tartatott,

Digitized by Google

hova János a cseh, Kázmér a lengyel király, s a német vitézek követei megjelentek, hogy kölcsönös követeléseik Károly által egyenlíttessenek ki. Ezen bizodalommal s megtiszteltetéssel összhangzásban volt a királyi dísz és pompa, mely a várban mindenkit megvakított, s a magyar név méltósága annyira nőtt, hogy a lengyel országgyűlés, Kázmér magzat nélküli halála esetére, Károly fiát, Lajost választá királynak.

Míg a király a nemzet tekintélyét fényes és hatalmas magaviselete és számos szövetségei által növelte, a belső viszonyokról sem feledkezett meg, s a haza jólétét emelni iparkodott ön királyi hatalmából az országos rendek befolyása nélkül, kiknek nyelvét sem értette, bár gyermekkorától a magyar királyi székre neveltetett. Ismervén Olaszország gazdagságának forrását, a kereskedést, ezt új hazájában is serkenteni iparkodott, a kereskedőket s királyi városokat különös figyelmére méltatva, s a pénzbeváltásnak s kis értékű pénznek helyébe, melyek a kereskedést akadályoztatták és csaknem lehetlenné tették, rendes adót hozott be 1341-ben.

Midőn 1342-ben meghalt, az országot, mely meghasonolva, elpusztúlva s szegényen jutott kezére, gazdagon, békésen s a külföldtől tiszteltetve hagyá fiára Lajosra, ki mindjárt tizenheted napra atyja halála után megkoronáztatott, s 40 esztendeig a magyarok fölött uralkodván, a nemzet külső és belső életére oly hatalmas befo-

Digitized by Google

lyással volt, mint szent István óta a királyok közűl egy sem. Még szent László tetteit is fölülmúlták fényben a Lajoséi, s kevés törvényei oly fordúlatot adának a nemzet szellemének, hogy hatásuk csak utolsó időben szűnt meg, s épen azért csaknem lehetetlen elkerűlni a részrehajlást, ha felettök ítélünk.

Lajos hírének nagy részét azon lovagi regényes szellemnek köszöni, mely tetteiben leng, mely a magyar zászlót Nápoly falaira tűzte, a lengyel koronát békés úton elnyerte, s a magyar nevet nyugotra s keletre, a cseh hegyektől a Duna torkolatáig félelmessé tevé. Lajos korában el volt már hamvadva a lovagiság első vallásos vitéztüze, más szellem kezde uralkodni egész Európában, s azon korra, melyben a király csak a lovagok s bárók elsőbbike volt, azon idő következett, hol a monarchiai elv le kezdé rontani korlátait. Francziaországban kiirtották a vitéz templáriusok gazdag rendét, melyben a papi s lovagi feudális hatalom szem lyesítve volt, de e mellett a pápák főnnhatósága is csökkent, midőn Avignonban, a franczia király szomszédságában, oltalma alatt éltek. A német császárok, s különösen a luxemburgi Károly, házuk gazdagítására fordíták igyekezeteiket, hogy a nagy birtok a főhatalmat családjokban bíztosítsa, míg a hatalmasabb házak minden lehető módon megaláztattak s gyengíttettek, s a pápa, ki kevéssel ezelőtt hosszú vita után a nagyszerű hohenstaufi

Digitized by Google

császárházban a germán ellenszegülést a romanismus ellen legyőzte, Avignonban szintén kényelmetlenül érezte magát, s később csakugyan visszajött Rómába, hogy a franczia befolyás alól kikerüljön, s a németek védencze legyen. Ily időben, melyben a kard éle helyett a diplomatia választóvize kezde uralkodni, még fényesebben tűnt ki Lajos regényes lovagisága s azon nagylelkű vitézség, mely egy országot ugyanazon egykedvűséggel el tud ajándékozni, melylyel azt meghódította.

Uralkodásának első ideje a nápolyi ügyeknek volt szentelve, hol a pápa Róbert halála után a magyar király öcscsét csak a királyné férjének ismerteté el, midőn Johannát teljeskorúnak nyilatkoztatván, András megkoronáztatását hátráltatta. Lajos, házának érdekében, anyját Erzsébetet, tömérdek kincsekkel Nápolyba, s követeket Avignonba a pápához küldött, s így megvásárolta végre magyar pénzen az engedelmet András megkoronázására. Johanna azonban férjét, a többi királyi herczegek tudtával, Aversában meggyilkoltatta; csak magyar dajkája sietett a szerencsétlennek segítségére 1345. Nápolyban a király-gyilkolás nem tett nagy benyomást, de annál mélyebb sebet vert Lajos lelkében, ki öcscsét bosszulandó, gyászzászló lobogása alatt kis seregével Olaszországon keresztül ősei országa felé sietett, melyet 1347-ben vitézül meg is hódított. Johanna megszökött, a királyi her-

Digitized by Google

czegek megbosszúlták András halálát a kisebb bűnösöknek nagy részén, de ez nem segített rajtok, mert az elfoglalás után a királyi ebédnél Lajos szemrehányásai közt elfogattak, s az egyik közülök, Durazzoi Károly, mindjárt le is fejeztetett, a többiek foglyokúl Visegrádra küldettek, hova a király rövid idő múlva visszament. A magyar kormány azonban nem talált népszerűségre Olaszországban, Nápoly fölzendűlt, s a magyarok vitézsége már alig állhatott ellent a sokaságnak, midőn a király másodszor is új sereggel jelent meg, s személyes bátorságának számos bizonyításai mellett, ősi országát még egyszer fegyverrel elnyeré, 1350-ben. A pápa azonban, kinek, mint Nápoly hűbérurának, ítélete alá terjesztetett a koronavita, Johannát ártatlannak nyilatkoztatá, mint ki ellentállhatatlanúl megigéztetve követte el a bűnt, s oda ítélte neki az országot, Lajosnak pedig költség fejében 300.000 aranyat. De ő, kit csak bosszú, nem pénz vagy országvágy vezérlett kétszer Visegrádról Nápolyba, megvetőleg odaajándékozta a királynénak a bűnpénzt, s a herczegeket, kiket esküvel családja meg nem háborítására lekötelezett, visszaeresztette hazájokba. Az egész nápolyi háború regényes kaland a nemzet életében, közvetlen nagyobb befolyás nélkűl.

Nagyobb hatásúak voltak az 1351-diki országgyűlésben hozott törvények, melyek a régi magyar szabadbirtoki rendszert megváltoztatták,

Digitized by Google

A régi ázsiai szerződés el volt már felejtve, az első osztályban nyert javak birtokosai kisebbségben maradtak a királyi adományosok nagy száma közt, s az *adomány* természetével nem ellenkező-leg, Európa többi nemzeteinek szellemével megegyezésben, alkottatott azon törvény, mely a nemeseknek tiltja örökös jószágaikat elajándékozni, vagy végrendeletben egyházakra hagyni.

Hűbérivé alakúlt ez által a régi allodiális rendszer, mely külföldi példák szerint az elidegeníthetésre hízelkedésből kért gyakori királyi megegyezések által már régen megcsonkúlt. Innét származik az ősiség alakja, azon törvényé, melyhez nyúlni nem lehet a nélkül, hogy a nemzet egyik része föl ne kiáltana: tudjuk pedig, hogy akkor jajdúl föl az ember, ha kezünkkel sebhedt helyét érintjük. * — Ezen törvényt némely írók ugyan csupán az egyházi javak halmoztatása ellen irányzottnak tartják, a királynak jellemében azonban a lovagiság másik iránya, a vallás is tökéletesen ki volt képezve, s az egyházak számos adományokkal gazdagíttattak általa, sőt az egész anjoui ház politikája Nápolyban, mely hűbéren alapúlva, e rendszert legszigorúbb következményeiben tartotta fönn s képezte ki, bizonyítja e törvénynek egyenesen feudális okát.

* Ez 1839-ben volt írva, midőn az ősiség még fönnállt, s csak az 1848-ki forradalom következtében az osztrák Törvénykönyv behozatala alkalmával töröltetett el.

Digitized by Google

Szintoly szellemű s a régi alkotmánynyal meg nem egyező a másik két törvény, mely a parasztokat illeti, s a már divatozó tized mellé a kilenczedet is behozta, oly szigorúan, hogy ezt elengedni se legyen szabad, s az, mely a földesúr patrimoniális hatóságát alapította meg. A többi czikkek bizonyítják Lajos nagy kormányzói tehetségeit, midőn az adó egyformaságát szabályozzák, az egyházi s világi személyek kölcsönös perviszonyait rendezik, az igazságkiszolgáltatás siettetését eszközlik, a fenyítőtörvények hatáskörét egyedűl a bűnösre szorítják, a száraz vámokat eltörlik és hiteles helyekűl csak a nagyobb káptalanokat s conventeket ismerik el.

Ha ezen országgyűlés végzései ellenkezésben valának is a régi szokásokkal, a korral azonban annyira megegyeztek, hogy a magyar nemzetiségnek több sajátsága csak ezekből magyarázható.

Vizsgálván az ősiséget megalapító törvény hatását, szembetűnő, hogy következései nem feleltek meg rendeltetésének, a nemes családok gazdagsága föntartásának, mert be nem hozatván a hűbér-rendszer egész szigorúságában s minden következményeivel, annak színe alatt megmaradtak a régi rendszer károsaknak tartott részei, sőt még inkább romolva a vegyűlet által, végre a nemzet hitelét s iparát semmisíték meg. Mert az ősiséggel nem hozatott be az adományok oszthatlansága s az elsőszülöttségi örökösödés, me-

Digitized by Google

lyek egyedűl biztosíthatják a családok gazdagságát, s az egész nemzeti életnek oly aristocratiai színezetet adnak, mint Angliában. Meg nem engedték ezt a magyarok fogalmai a személyes szabadságról s nemek egyenjogúságáról, azon fogalmak, melyek magok tették lehetővé, hogy Lajos halála után leányára szálljon a korona. S így mind a két nem közt fölöszthatván az adományok az adománylevél értelmében, sőt ennek ellenére is, az első szerzeményesnek végintézete szerint, az ősiség csak a király ellenében tevé a javakat hűbérré, a nemesekre nézve e törvény csak ipart s kereskedést lelánczoló bilincs volt.

A király, országlása kezdete óta, atyja terveit követte, s örökösödési és házassági alkudozásait folytatta a luxemburgi császárházzal Csehországban, s a bajor fejedelmekkel és Kázmérral a lengyel királylyal, kinek frigyeseként a litvánokat 1351. és 1354. megverte, s Magyarország részére Veres-Ruszsziát visszafoglalta. Erre megszalasztotta a tatárokat, kik Magyarországot rablórohanásokkal ismételve megtámadták, s visszavette 1356-ban Dalmátországot a velenczeiektől, miután első kísérlete, az első nápolyi háború idejében sikeretlen maradott. Figyelme ezután a Dunamelléke felé fordúlt, s Bolgár-, Bosnyák-, Oláhország, Moldva és Servia egymás után érezték a magyar vitézség súlyát, s kénytelenek valának hűbérurokúl ismerni el a királyt. Ezen, az ország fekvéséből természetesen követ-

Digitized by Google

kezett felsőbbség azonban, mely a keleti kereskedés útja miatt oly nagy következésű lehetett, csak addig tartott, míg a vitéz király élt, mert Lajosnak ugyanazon lovagi szelleme, mely e szép tartományokat meghódította, vallásos buzgósága által megszakasztotta minden közelebbi kötelékeiket Magyarországgal. A király, ki, mint fölebb említettük, templomokat építeni s adományokkal gazdagítani meg nem szűnt, eretnekek s hitetlenek fölött uralkodni nem akart, s azért buzgóan hirdettette a nyugati egyház dogmáit, sőt az erőszakot sem zárta ki térítő eszközei közül. Buzgósága előtt a kúnok a keresztelővíz alá hajták ugyan fejeiket, de a makacsabb zsidó inkább tűrte a száműzetést, mint hogy vallását s benne nemzetiségét áldozza föl; a dunamelléki bolgárok, oláhok és ráczok pedig csak színre hagytak föl a görög szertartással, mely mindjárt visszakerült, mihelyt a király távozott. Ezen vallási viszálkodás gátolta a magyar fönnhatóságnak meggyökeresedését a Duna egész folyama fölött, s megakasztotta a keleti kereskedés fölvirágzását, melynek egyik iránya Lajos alatt Magyarországon s Erdélyen keresztül vitt, hova a kelet fűszerei örmények által hozattak, s faedényekkel s az erdélyi szászok iparának termesztményeivel fölcseréltettek, míg más oldalról bécsi és boroszlói kereskedők India fűszereit tovább szállították nyugot és éjszak felé, — s helyettök és a magyar borért, sóért, rézért:

Digitized by Google

posztót s gyapjúszöveteket hoztak. — Ezen közlekedés emelte a magyar felföld s Erdély városait kereskedő rakhelyekké, ez virágoztatta föl a dunamellékieket, melyek közt Buda emelkedett legfényesebben, melynek kies szőllődombjaira Lajos az olasz háború után tündöklő királyi várát a vadabb visegrádi szikla alól vitette át.

Az éjszaknyugat azonban nevezetesebb lett a király előtt, mint a délkelet; lovagi szellemében már elébb a császárnak, a luxemburgi cseh IV. Károlynak, háborút izent, mivel ez a magyar anyakirálynéról, Erzsébetről, tiszteletlenül szólott, de a dolog kardra nem kerűlt, s békésen intéztetvén el, a béke kezességeűl Zsigmond, a császárfi, Máriával, Lajos leányával, jegyeztetett el.

1370-dikben Kázmér halt meg, a szép zsidónőket kedvelő lengyel király, s örökösödési szerződések szerint Lajosra szállt a korona. De mint elébb Nápolyba, úgy Krakkóba sem illett a magyar, s Lajos anyja, Erzsébet, ki mint Kázmér nővére, lengyel helytartónővé neveztetett ki, a magyar kormányt nem tudta megkedveltetni, minek következése rendetlenség volt és zendűlés. A béke ugyan s a rend végre visszakerült, de a két ország nemzetisége annyira különbözött, hogy tartós összeköttetések remélhető nem lehetett, annál inkább, minthogy Lajos a lengyel ügyeket kisebb figyelemre méltatta, mint a magyarokat, mit avval is bebizonyított, hogy több lengyel

Digitized by Google

országgyűlést a lengyel határon túl Magyarországban tartatott. — Terjedt uralkodása és sok szövetségesei mellett különben is sokszor háborúba keveredni s Olaszországra figyelmezni kénytelen, még kétszer hadakozott a félszigeten a milanói herczeg, Visconti Bernabo ellen a pápa unszolására, s Velencze ellen, mint Genua szövetségese, mind a kétszer nagyobb eredmény nélkül. E számos külháborúk azonban megismertették őseinket az európai viszonyokkal, a kor eszméivel, a külföld szokásaival; az ország művelődése nőtt, s a nemzet eszméiben és lelkületében nagy fordúlatot vőn, melynek az ősiség eszméjének nagy kiképzése és gyors meghonosodása is tulajdonítható az eddig szabad Magyarországban. És ez teszi Lajos uralkodását oly következménydússá, mert Magyarország határai a király halála után régi helyeikbe oly rövid idő alatt tolattak vissza, mint a milyenben annak idejében kiterjesztettek, s ha a tartományok elfoglalása a magyar hírt emelte, gyors vesztők ezt még inkább megalázta, sőt Lajos maga is bebizonyította, hogy képesebb volt országokat nyerni, mint azokat megtartani.

Ő, kit az utókor a *nagy* czímzetével tisztelt meg, 1381-ben halt meg, miután egész életében nagyszerű terveit nem az ország összehítt rendei, hanem kedvenczei által vitette ki, kiknek lángeszét uralkodói pillanattal megismervén, fénytelen születésök mellett is, az ország főhivatalaira,

Digitized by Google

méltatott. Különös, hogy ezek közűl a többség nem volt törzsökös magyar; így a nádor, László oppelni herczeg, a tótországi Gara, s a horvát Horváthiak.

Lajos halála után kétségbe sem hozatott leányának, Máriának, országos joga, s ellenmondás nélkűl meg is koronáztatott királynak, anyja, a bosnyák Erzsébet, vevén át a kormányt nagykorúságáig.

De az országgal nem örökölte a nagy király férfias gondolkozását, és Gara uralkodott az özvegy királyné neve alatt, kényúrként, mert hitte, hogy az ország már elszokott az országgyűlésektől és alkotmányos kormánytól. Az anyakirályné szeszélyei, Gara durva keménysége és Zsigmondnak, Mária jegyesének, folytonos távolléte zavarba hozták az országot. Több főúr, Palisna az auraniai perjel, és Laczkovics a dalmát bán, gyanúból fosztattak meg hivatalaiktól, még többen kedvetleníttettek el, midőn néhány gács várnagy bűne miatt, kik a rájok bízott erősségeket a litvánoknak adák át, ártatlan gyermekeiknek is bűnhödni kellett. Hozzájárult, hogy a lengyelek a kényúri könnyelmű Zsigmond helyett Lajos leányát, Hedviget, kivánták fejedelmöknek, s hazájok teljes elválását Magyarországtól, mi végre, midőn Erzsébet minden halasztgatásaival mit sem nyerhetett, sőt a lengyel korona már veszedelemben forgott, meg is történt. A szép Hedvig lengyel királynénak

Digitized by Google

koronáztatott Krakkóban, és az épen megkeresztelt litván Jagellóhoz ment férjhez, mi által Litvániát Lengyelországhoz kötötte, sőt új hazája érdekében a magyar koronához tartozó Galicziát is elfoglalta.

A megelégületlenek reményei Nápoly felé fordúltak, hol Károly, a lefejeztetett durazzoi herczeg fia, még Lajos életében András halálát vérbosszúval engesztelte meg, midőn Johannát, 37 évvel férje meggyilkoltatása után, magyar katonák által megfojtatá, s az országot elnyerte. A Horváthiak, Pál a zágrábi püspök s János a bán, voltak az összeesküdtek fejei, kik a nápolyi királyt, mint Lajos legközelebbi férfiatyafiát, Magyarországba hítták meg. A királyné ijedtében országgyűlést tartatott, megerősítette András bulláját, s hogy férfi ellen férfit állíthasson ki, véghezviteté a házasságot Zsigmond és Mária közt. De mind hiában, Károly megjelent, a szép érett férfi, a vitéz hadvezér, a merész király, s az ország nagy része feléje fordult. Színlelt barátsággal közelíte ő a királynékhoz, mint atyafi és segéd, kik tettetett szívességgel a nemzet a budai országgyűlésen kijelentett akaratának, s a körülmények súlyának engedvén, némi vonakodás után lemondtak a koronáról, sőt Károly koronázásánál láthatólag elfojtott keservvel jelen is voltak, bosszút forralva keblökben. Egy hónappal később a király, szemeik előtt, Forgács Balázs által megöletett, Erzsébet intésére, s ha Mária

Digitized by Google

nem is volt részese a gyilkosság terve kikoholásának, mégis bűntárssá alacsonyodott, midőn Forgácsot gazdagon megajándékozta. Az olaszok s horvátok kiverettek Budából, de a zendülésnek vége nem volt, s midőn a királynék Horvátország felé utaztak, hogy jelenlétökkel az országot kibékítsék, Horváthi kezeibe estek, ki Garát és Forgácsot rövid vitéz ellenállás után szemeik előtt lefejeztette, — nagy Lajos özvegyét és leányát tömlöczbe vettette. Zsigmond, ki ekkor Csehországban sereget gyűjtött, csak lassan jött segítségökre, és szabadságuk helyett kieszközölte, hogy az ország rendei által 1387-ben királynak koronáztassék meg, nehogy fejedelem nélkül maradjanak. Erre Horváthi megöleté az özvegy királynét, — a velenczeiek pedig megszabadíták Máriát, ki 1395-ben magtalanúl halt meg, miután halála előtt még Dalmátország elpártolva a magyaroktól, Bosnyákországhoz csatlakozott. Erzsébet megöletését megbosszúlta Zsigmond, ki az egész nápolyi pártot, Laczkovicsnak, Kontnak s a 32 bujdosónak vérében, megfulasztotta.

Az olasz királyi házból csak Károlynak ártatlan kis fia, László, maradott életben Nápolyban, ki Magyarországra is tartott igényt.

Ez volt a fényes anjoui háznak enyészete, mely a pharustól a balti tengerig uralkodott, — királyi széke a hohenstaufi Konradin vérén alapúlt, s ez súlyos átokként nehezedett reá. Az

Digitized by Google

orgyilkos siciliai vecsernye után Andrást neje, Johanna, fojtatá meg; e miatt a durazzoi Károly vérét ontotta Lajos, e miatt ölette meg Johannát a második Durazzoi Károly, ki atyja halálát Lajos leányán avval bosszúlta meg, hogy trónjától megfosztotta; Erzsébet öleté meg őt; alacsony kezek végezték ki ezt, s számos főurak vére folyt utána.

Konradin árnyát megengesztelte egy négyszeres királyáldozat a győzelmes anjoui házban.

III. IDŐSZAK.

Német-szláv befolyás. 1395—1444.

Az anjoui ház vére megszáradott, a nélkül, hogy hatása lett volna Zsigmond lelkületére; ő az előtte uralkodott háznak politikáját tovább is folytatta. Csak esetnek vagy szerencsének nézte, hogy magyar király, mert országa fölött nem felejtette brandenburgi örökségét, cseh születését, s a császárkorona egykori követelhetését, mely atyja s bátyja fejein ragyogott. Háza s önérdekei nagyobb tekintetet érdemeltek előtte, mint az országéi, hol különben is egy hatalmas oligarchia és egy szabadságszerető nemesség nézeteinek minden oldalról ellentálltak, minek következésében az országgyűléseket csak úgy gyűlölte, mint akár Károly vagy Lajos, s parancsolni jobban szeretett, mint tanácskozni. Ehhez járult

Digitized by Google

még, hogy anjoui sógorságáról a diplomaticus szerződések és kiegyenlítések iránti hajlam is rá szállott, mi az országot sok kedvetlenségekbe keverte. Oly nagytervű és szilárd akaratú királyoknál, mint Károly és Lajos, e tulajdonság az ország határainak terjesztésére szolgált, s kültekintélyének gyarapítására, de Zsigmond keze nem volt elég erős a belső rendet megtartani, s gondatlan bőkezűsége — és fényűzése mellett nagyszerű tervei az ország egész erejét s a szükséges költségeket a kivitelre soha sem nyerhette meg.

Kezdetben kedvezett neki a szerencse, s a függetlenségre törő tartományok vagy fegyverrel hódíttattak meg, mint Moldva és Havasalföld, vagy egyéb körülmények által bírattak hódolásra, mint Bosnyákország s vele Dalmátia, a meghasonlott kétes fejedelmi örökösödés következtében, Tvartko halála után. Azonban mindez csakhamar megváltozott, mert midőn egy franczia keresztes sereg segedelmével a törököket, kikben a byzanczi császárság mindinkább gyengülő állapota mellett Magyarország legveszedelmesebb ellenségeit fölismervén, Nikápolynál megtámadta, tökéletesen megveretett, s életét nehezen menthetvén meg, a Dunán, fekete és adriai tengereken és Dalmátországon át, csak későn került vissza Magyarországba, 1397-ben, hol könnyelműsége és szerencsétlensége sok országnagyot, köztük Laczkovicsot a volt erdélyi, most horvát vajdát,

Digitized by Google

arra készteték, hogy Lászlót, a meggyilkolt II. Károly fiát Nápolyból meghívják, de ennek késedelme megtartotta még Zsigmondnak az országot. A király az árulót s társát Simontornyait, minden pör nélkül, a Körösudvarhelytt tartott országgyűlés alatt megfogatta s lenyakaztatta, de a törvénykezési formáknak e mellőzése büntetlen nem maradott, s a közelégületlenséget növelte, melyet Bolgárország veszte, Bosznia egy részének fölzendűlése Hervója alatt, Moldva és Havasalföld háborgása a lengyel és magyar befolyásnak és kegyuraságnak összeütközténél, s a királyi javak elzálogosítása, a nikápolyi ütközet mind e gyászkövetkezményei, szültek. A királyi tekintély sérthetetlensége föl volt már dúlva az anjoui házban történt ölések által, s így lett lehetővé azon, a magyarok közt példátlan történet, hogy Zsigmond az országnagyok közmegegyezéséből, vérontás nélkül, királyi várában megfogatott és elzáratott, de a Garák és Stibor vajda erőlködései, s az országgyűlésnek a királyválasztás iránti habozása, öt hónapi fogság után, a királyi foglyot 1399-ben fölszabadították, miután megigerte, hogy fátyolt vetve a múltra, megfeledkezik minden bántalmazásáról. László azon közben Dalmátiába jött, s horvátoktól és bosnyákoktól segíttetve, egész Győrig nyomúlt; de visszatolatva, elhagyta az országot, miután a dalmát városokat Velenczének eladta, mi új

Digitized by Google

alkalmat nyújtott e köztársaságnak megerősödésére a tartományban.

Még közel negyven esztendeig uralkodott Zsigmond 1438-ig, s bár sokat elfoglaltatva császári és cseh gondjaival, a kostniczi és baseli főzsinatokon, hol az egyházszakadásnak véget vetett, Olaszországban, hol magát megkoronáztatá, Csehországban, hol a husszitákat le nem győzhette, míg magok nem irtották ki önmagokat, és több nagy utazásai mellett, melyeket nagy fényűzéssel a királyok s fejedelmek vitáinak kiegyenlítése végett tett, Magyarországnak állását s viszonyait élesen átlátta, de bár nagyszerű tervek szövésére elégséges lángészszel bírt, mégis a jellem azon szilárdságát nélkülözte, mely a kivitelt lehetővé teszi, s melynek híja mindezen terveknek ellenkező következményeket szerzett. Magyarország természetes főérdeke mindig a Dalmátország és a Dunamellék fölötti felsőségben feküdött, hogy két tengerrel összeköttetve, termesztményeinek kivitelét könnyen eszközölhesse, s természetes határaiban szabadon s függetlenül megmaradhasson, s azért az ország természetes ellenségei a törökök voltak, kik Bolgárországot, Boszniát és Serviát részint megtámadták, részint elfoglalták; Velencze, mely Dalmátországra vágyott, és Lengyelország, midőn felsőségét s kegyuraságát, a magyar ellenére, Moldva és Havasalföld fölött kiterjeszteni igyekezett. Még veszedelmesebb volt az ország belsejében a min-

Digitized by Google

dig nagyobb erőt nyerő oligarchia, mely a kormányt bitorolta. — Mindezeknek változtatására tört Zsigmond, de hasztalanúl: a törökök ellen fölizgatta követségeivel az Azovi tenger és Euphrates körűli nomád lovag-törzsököket, Velencze hatalmának megtörésére Olaszországba vitte át a dalmát háborút, s a köztársaság gazdagságának csökkentésére a keleti kereskedés kezelését Genuára bízni igyekezett; Lengyelország ellensúlyáúl a lithván herczeget királylyá emelni törekedett, s végre az oligarchia és nemesség neutralizálására városi követeket hítt meg az országgyűlésre, s iparkodott a kereskedés viszonyait elrendezni. Terveinek kivitelére azonban nem talált elég erőt önmagában, sem elég tekintélyt az országban, s így hanyagúl folytatta a háborút a törökök ellen, melyben a nikápolyi ütközettel elvesztett Bolgárország után Bosznia, Havasalföld és Serviának egy része a török uralom alá kerűlt, ki rabló dúlásaiban már hazánk határait is, bár nem büntetlenűl, áthágta. Velencze ellenébe, Zsigmonddal császárságának főfeladata, az egyházszakadás megszüntetése, elfelejteté Magyarország érdekeit, Eugeniusnak, a velenczefi pápának közbenjárásáért, a köztársasággal kötött békében, Dalmátiának egy részét elidegenítette; a kereskedés új iránya pedig, szintúgy, mint a fölállítandó lithván királyság a király könnyelműsége mellett, létre nem jött; a királyi városok országos befolyása pedig vesze-

Digitized by Google

delmesnek látszott azon időben, melyben Németországban a polgárság mindenütt a fejedelmek és nemesek ellen harczra kelt. Zsigmond tettei különben sem nyerhették meg a nemzet megelégedését, s a morva Jodokkal s osztrák Albrechttel kényúrként kötött örökösödési szerződések a magyar korona iránt, szintúgy megütköztek a nemzet fogalmaival és szabad alkotmányával, mint az ország egy kiegészítő részének a XVI. szepesi városok elzálogítása a lengyel koronánál, és számos koronajövedelmek- s javaké magyar főuraknál, mi a királyt némileg meg is kötötte, hogy az oligarchiát meg ne támadhassa. Mindezek mélyebben hatottak a nemzet lelkületére, minthogy a királyi személy, s az általa behozatott törvény, még ha jótékony volt is, tiszteletet talált volna az országban, s azért minden jó intézkedései a királyi városok belső alkotmányának megalapítására, a kereskedés emelésére, a bányászat ébresztésére, s a parasztok sorsának könnyebbítésére az által, hogy nekik a szabad költözés megengedtetett, kevés hatással bírtak; mindenütt elkülönözés uralkodott, s önmagára támaszkodás, mi a banderiális rendszer szabályozása által még inkább előmozdíttatott, mert a főurak függetlenségre törő vágya ez által új tápot nyert, s bűnös terveik kivitelére új erőt. Mindezekhez járúlt még Zsigmond fényes, de feslett élete, második feleségének Cilley Borbálának kicsapongásai, és stiriai gyűlöletes, ma-

Digitized by Google

gyarfaló házának gazdag megadományoztatása, s nagy befolyása az uralkodásra. Ötven évig tartott országlása nem szerezhette meg Zsigmondnak a magyarok szeretetét, mindamellett, hogy az általa szokásba hozott megnemesítés jószág-ajándék nélkül, s a sárkányrend, a nemesség alapját terjesztette s fényét emelte.

Leginkább szenvedett Zsigmond alatt a királyi hatalom, miután az az anjouiak alatt az ország ellenébe annyira emelkedett, hogy ennek befolyása a kormányra csaknem egészen elenyészett. De Zsigmond halálával bekövetkezett az ország rendeinek reactiója, mely azonban most nem az egész nemességtől, hanem a főuraktól jött, s már abban is nyilatkozott, hogy a meghalt király leánya, Erzsébet, férjével az osztrák Alberttel, nem örökösödés, hanem választás útján juthattak csak a királyi székbe, a mit magok is elismerni kénytelenek valának.

Albert uralkodása rövidebb ideig tartott, mint hogy oligarchikus idejének határozott színt adhatott volna, s a budai gyűlés 1439-ben, mely az ország hatalmát terjeszti, mindamellett hogy többször nagy Lajosra hivatkozik, mutatja az egész anjoui ház törekvéseinek elégtelenségét a belkormányra nézve; a nemzet jelleme visszataszítá az alkotmány elleni kegyúri intézeteket, s első alkalommal visszanyeré régi jogait, melyeknek korlátozására a legnemesebb erők hiába fordíttattak; egy egész század e részben hatástalanúl

Digitized by Google

foly le. Zsigmond után kezdődik mindjárt az oligarchia kormánya, nagyszerű tetteivel, szüntelen harczaival, irigy haszonlesésével, melyeknek összege a nemzet szerencsétlenségét előre készíté. Minden későbbi csapásnak mintegy előjeléül, a magyar sereg, melyet Albert a törökök ellen vezetett a csata elébe, megfeledkezve nemzeti büszkeségéről, gyalázatosan megfutamlott. Albert visszatértében útban halt meg 1439-ben.

Özvegye, Erzsébet, bár magán életében példás erényű, súlyos helyzetének megfelelni képes nem vala. Az országon belül a Zsigmond alatt hatalomra jutott országnagyok oligarchikus függetlenségre törekedtek, a határokat a török fenyegette, az ország veszte közelgetni látszott, s csak hatalmas férfikar emelhette annyira a királyi méltóságot, hogy a főurak egymás ellen köszörült fegyvereit a külellenségre fordíthassa, s az ország tekintélyének még egyszer tengertől tengerig újult tiszteletet nyerjen. Ezen okok határozták el az ország rendeit, a teherben hagyott királyné megegyezésével, hogy Ulászlót, Lengyelország fiatal, deli királyát a magyar koronával kínálják meg, melyet a vitézlelkű ifjú el is fogadott, ámbár Erzsébet, fiút szülvén időközben, ennek érdekében előbbi megegyezését visszavonta, s midőn Ulászló az országba jött a koronával s fiával együtt, kit elébb párthívei által megkoronáztatá, az osztrák Fridrikhez szökött. Belháború volt a következés, s míg Murad

Digitized by Google

a hanyatló byzanczi császárságot, egyes részeinek elfoglalásával, enyészetének küszöbére hozta, a magyar önmaga ellen fordítá erejét. Thuróczy nem ok nélkül jegyzé meg: «Valóban látszik, hogy Magyarország az íjász csillagzata alatt fekszik, ha külellensége nincs, önmaga ellen harczol!» S mindenütt csak a személyes érdek volt a harcznak ösztöne, — Ulászló vagy gyermek László csak zászlóúl szolgáltak, mely alatt önhatalmokat terjesztették, így Rozgonyi Simon, így Gara, így Cilley, így végre, kit a királyné tulajdon országának pusztítására hazánkba híva, a cseh Giskra. Mert Erzsébet megfeledkezett egészen a házáról, csak hogy fiának koronát szerezzen, sőt atyja kényúri példájára Sopront s vidékét Ausztriának elzálogolta. Sok sikeretlen egyeztetési kísérlet után végre Ulászló szép nemes személyessége békíté meg a királynét, de váratlan, gyanúteljes halála, 1442 ben, meggátolta a belháború végét; Magyarország rendeltetése volt nagy csapásokon és szerencsétlenségeken keresztűl menni, hogy szabadságát és nemzetiségét tisztelni el ne felejtse. Míg azonban a honfiak egymás ellen hadakozva, az ország erejét gyöngíték, addig a nemesebb lelkűek a törökkel harczolva, örökös hírkoszorúkat arattak, mint Thallóczi, az auranai perjel, Nándorfehérvár vitézlelkű védője, s Hunyadi a temesi gróf, ki Szent-Imrét és Vaskapút a megvert oszman seregek vérével jegyezte meg. Az ilyen

Digitized by Google

győzelmek szükségesek voltak, mert áradó tengerként zúdulva, csaptak a törökök Európára, s a műveltebb nemzedék sejdíteni kezdé, hogy csak a magyar mellek azon szirtek, melyeken a hullámok ereje megtörik. Egész Európa érezte ekkor a magyar belháború szerencsétlenségét, s a pápa a keresztyénség érdekében bíbornokát, Cesarini Juliánt, küldé követül az egyeztetés eszközlésére, mely helyett ez azonban csak fegyvernyugvást köthetett, hogy Ulászló a törökök ellen folytathassa a háborút. Csak öt hónapig tartott ez (szeptembertől 1443 januárig 1444), de a Hunyadi által nyert csaták, bevett városok, elenyésztetett seregek sokaságánál fogva a hosszú név alatt tündökölt a keresztyénség históriájában. Csak a tél vetett neki véget, tavaszszal újra el vala kezdetendő, de a szultán követeket küldött elébb Hunyadihoz, úgy a királyhoz, s békét ajánlott a magyaroknak, kedvező föltételek alatt. A soká sanyargatott ország nyugalmat kívánt, a béke megköttetett, s eskü erősíté mindkét felül.

Alig távozott el a szultán követsége, máris az egész keresztyénség fölszólításai érkeztek a török végképi kiűzésére Európából, melyre kedvezőbb alkalom nem kínálkozhatott, mint midőn Murad seregével Ázsiában a zendülő Karaman ellen harczolt, s Velencze és Genua hajóseregei átjövetét gátolták. Ez és Julián ékesen szólása győzött, a királyi esküvel erősített béke megtöretett, s a magyar seregek csakugyan győzelme-

Digitized by Google

sen leértek Várnáig. Itt találta őket Murad, kit a megvesztegetett genuai hajósok átszállítottak Ázsiából. Zászlóként vitetvén seregei előtt a megszegett békekötést, a szultán megkezdé a csatát, mely Hunyadi rendeleteinek teljesítésével mármár magyar győzelemmé vált, midőn a vitézlelkű király s dicsszomjas lengyelei a hírben osztozni kívánván, a megrendült oszmánokra csaptak. Viaskodásban a király szerencsétlenül elesik, lándzsára tűzött feje rémítést gerjeszt a magyarok közt, a csata vész, a sereg egy része megfutamlik, vele Hunyadi, a másik levágatik, vele Julián, s a béke- s esküszegés rettenetesen meg van bosszúlva.

IV. IDŐSZAK.

Nemzeti visszahatás, Hunyadi-kor 1444—1490.

Nevezetes a magyar történetekben a hasonlatosság az első és második időszak egyes részletei közt. Miután az ország és nemzet első forrongásából kitisztúlt, a német elem ragadta meg őt a keresztyénség és istenszerelem (Gottesminne) egész hevével. A mint ez hatni megszünt, következett a rideg byzanczi formák befolyása, a hellenismus végső, elaggott, elkorcsosodott hatása. Erre újra feléledett a nemzet, s önmagából merité viszonhatásúl arany alkotmánylevelét, de a szép virágzást igérő reményeket elenyészteté a

Digitized by Google

a keleti népek vad pusztítása. — A második időszakban szintúgy az olasz s német befolyás után jön a nemzeti visszahatás, és szláv befolyás által a végveszély; ezen egész korban azonban máskép csoportosodtak az európai hatalmak viszonyai. A hellén elem, mely a byzanczi szellemben csak színéletet élt, a nyugoti népekre befolyással lenni megszűnt, s csekély éltető szikrái csak végenyészete által melegíthettek föl Olasz- s Németországban néhány szívet, melyekben azonban egy új kor előérzete dobogott, s az egész jövő központosúlt. A germán s román szellem, mely az árpádi kor elején meghasonlani kezdett, ez alatt az egymás közti hosszú vita által tökéletesen s ellenségesen fejlődött ki. Míg a román nemzetek, a világhódító Róma nagy központosító eszméit örökölve, mindenütt az egyéni szabadságot és testületi rendszert az általános egyformaságnak és rendnek, a szövetséges alkotmányokat az egyeduralkodásnak, a tartományokat az államnak rendelték alá, s mélyebb hatású lépésektől óvakodtak, melyek a tartományok és karok jelentékenységét növeszthetnék, addig a germanismus az egyének, testületek és tartományok szabadságában és szövetségében jelentkezett s bár zavarosabb és nyugtalanabb állapotokat teremtett, mint minőket a jobban elrendezett román országokban látunk, mégis egy mélyebb s gazdagabb életet szült s nagyobb reményeket gerjesztett. Magyarország mind a két irány-

Digitized by Google

nyal jött érintkezésbe, az anjoui ház alatt az elrendező, központosító, hódító román szellemmel ismerkedett meg, mely az egyéni szabadságot korlátozá, míg az ország határait három tenger partjáig kiterjeszté, és a kereskedést vígan fölvirágoztatá. De a nemzeti szellem ellenezte ezen rendszert, mely a közéletet elfojtotta, s nem viseltetett több tisztelettel a fejedelmi egyéniség iránt, mint a mennyivel a fejedelmek ennek szabadsága iránt viseltettek. — Erre következett a germán befolyás, és ámbár Zsigmond nem volt ennek tiszta képviselője, s maga is olasz hajlamokkal korlátlan uralkodásra vágyott, mégis erőtelen kormánya, a nagy s jövőre ható eszmék kora. Adomány nélkül is nemesítvén, ő adott szélesebb alapot, s a sárkányrendet alapítván, nagyobb fényt a nemességnek, ő országos állást a városoknak, ő a szabad költözési joggal a parasztoknak a fölszabadúlhatás hosszú reményét. Ezek voltak a germán szellemnek jelei, melyeknek azonban Zsigmond könnyelműségénél fogva mélyebb hatása nem lehetett, annál kevésbbé, mivel az e király halála után bekövetkezett zavarokban Albert, Erzsébet és Ulászló alatt, még a régibb idők közhasznú alkotmányos törvényei sem tartattak illő tiszteletben a kül- s belháború által megrendűlt nemzetnél. Ezen törvénytelen állapotból, melyben mindenki magára támaszkodva, annyi hatalmat magához ragadni igyekezett, mennyit erejével elérhetett, a magyart csak

Digitized by Google

a nemzetiség egészséges visszahatása menthette meg a végenyészettől, s az ököljogos belháborúban elerőtelenedett országot a szomszédhatalmak igájától. S ezen nemzeti erőnek képviselője először is Hunyadi János volt.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a tizenötödik század első felében egész Európában új szellem uralkodott. Míg a byzanczi császárság egyházi czivódások közt csaknem ellentállás nélkül, meghasonolva és fegyvertelenül, műveletlen törököktől darabonként elfoglaltatik, addig cseréül Spanyolországban a művelt lovagi maurok lassan-lassan visszanyomatnak, s a keresztyénség nyugaton csaknem annyit nyer, mennyit keleten veszt. Olaszországban a tudomány s művészet virágzásnak indúl, a német császárságban a husziták kiirtott vakbuzgósága után is, belső elégületlenség s tompa zúgás jelzi a reformatió közeledését, s a germán erkölcsök reactióját a román romlottság ellen. A francziáknál ébredező honszellem kiszorítja az angolokat az országból, kik szigetökön a vörös és fehér rózsa háborúiban véröket s erejöket elpazarolták; egész Európában egy új, az előbbitől különböző alapokon nyugvó kor közeledése érezteti magát.

Hazánk ritkán volt kétesebb helyzetben, mint a várnai csata után; a gyönge byzanczi császárság, mely csak török engedelemből látszott tengődni, s utolsó erejét idétlen vallási meghasonlásban elpazarolta, föl nem tarthatta többé a

Digitized by Google

próféta zöld zászlajának diadalmenetét; a tartományok, melyek Magyarország bástyái voltak kelet felé, érezni kezdék a vad ázsiai nemzet túlnyomó súlyát, s a magyar korona felsőségét a félholdéval fölcserélni készek, alig gyaníták, hogy a török, ki nem annyira politikai, mint vallási ellenség volt, vakbuzgón csak teljes meghódításban találhatja azon elv győzelmét, melyért harczra kelt. S így lerontattak azon közfalak, melyek a magyart s oszmánt elválasztották, s a kikerülhetetlen halálos harcz óriási léptekkel közelgetett a két atyafi nemzet közt, melyeknek egyike a keresztyénség s nyugati művelődés által megszelidült, másika a kelet egész rettentő erejében tombolt. De nemzetünk szemeit a sors sötét lepellel kötötte be, s a magyar a nikápolyi csata után még a várnai s rigómezei vereség által sem ébresztetett föl azon álmaiból, melyekben csak a nyugaton tornyosúló vészfellegeket látta, hol a fösvény, szűkkeblű Fridrik császár féltékenyen őrizte Albert s Erzsébet koronás kiskorú fiát, hazánk Ausztriával határos részeit Erzsébettől zálogba vette, s cselekkel mindig új foglalásokat tett. Stiriából a Cilley grófok ólálkodtak a dunamelléki megyék után, a Kárpátvidéken Giskra uralkodott cseheivel, Brankovics György a szerb fejedelem a déli részekre gyakorolta befolyását, nagy tiszavidéki jószágainál fogva, a Vágmelléket, az egész Mátyusföldet, Szentmiklósi Pongrácz foglalta el ököljoggal, s az ország szívében

Digitized by Google

több főúr csaknem függetlenül uralkodott, szünet nélkül egymás ellen harczolva. S nem volt hatalom, mely e zavart lecsöndesítse, a csatában elesett királyról még mindig különféle hírek szárnyaltak, s azon egyetlen férfit, kit erénye s tettereje a haza nemtőjévé emelt, Hunyadit, az oláh vajda tartá fogva. De érdemeinek méltánylásában a meghasonlott haza ez egyszer egységre központosúlt, s a nádor országos fenyegetésére a vajda szabadon bocsátá a hőst.

Ily körűlmények közt sereglett össze a rákosi országgyűlés májusban 1445-ben, mely a gyermek Lászlót választá királynak azon esetre, ha Ulászló, kinek haláláról még mindig kétkedtek, juniusig vissza nem térend, addig pedig, míg Fridrik Lászlót ki nem adja, az országot hét kapitány közt osztotta föl. Így törvényesíték az oligarchák vészes időkben törvénytelenül nyert hatalmokat. De csak egy esztendő kívántatott, hogy a hétfelé oszlott főhatalom elébb a két legerősebb férfiban központosúljon, később az érdemesebbikében, Hunyadiban, ki 1446-ban kormányozónak választatott, miután Fridrik, a gyámsága alatt levő Lászlónak nyugati szellemben korlátlan jogokat követelve, nevében korlátolt uralkodást választás útján elfogadni vonakodott.

Hunyadi kormányának színét Magyarország állása határozá meg; mint török ellenében a keresztyénségnek, Ausztria ellenében a nemzeti

Digitized by Google

szabadságnak, Giskra, Cilley, Brankovics és az oligarchák ellenében a rendnek képviselője, háromfelé kelle mindig kardjának fordúlnia, míg az évenként rendszeresen tartott országgyűlések kormányát korlátolták. Magyarország ez időben oligarchikus köztársaság volt, törvényhozásban a népfelsőségi elemek látszottak hatalmasabbaknak, csakhogy az országgyűlési határozatok legnagyobb része végre nem hajtatott.

A nagy kormányzó különböző szerencsével vívott meg a haza ellenségeivel, a törököket többször megverte, de a rigómezei nagy csatában 1448-ban tömérdek veszteség mellett részökre állt a győzelem, s Hunyadi e második vesztett csatája után másodszor is fogságba esett. Az ország fenyegetésére azonban a szerb Brankovics is, mint előbb az oláh Drakul, kiadta a hőst, ki veresége által sem veszté el a magyarok bizodalmát és szeretetét. A szerencse a zsaroló oligarchák ellen sem kedvezett neki egészen, s bár a Cilleyeket könnyen megzabolázta, Giskrától Losoncz előtt 1451-ben seregeinek árúlása következtében megveretett, de később több várait elfoglalva, a vitéz csehvel is kiegyezett. A Fridrik elleni győzelmes háborúnak is egyezés vete véget, de a béke csak akkor állott helyre, midőn a hazafi Eyzinger Ulrik és az ármánykodó Cilley Ulrik Osztrákországot föllázítva, a fiatal Lászlót Fridrik gyámsága alól erővel kiragadta 1451-ben.

Hazánk szerencsétlenségére a király rossz ke-

Digitized by Google

zekből rosszabbakba került, a szűkkeblű Fridrikéiből a dőzsölő zsarnok Cilley Ulrikéba, ki annyi hatalmat nyert királyi unokaöcscse fölött, hogy Eyzingert, kit Ausztria népe egy darabig a királyi tanács főszemélyévé emelt, előle rövid idő múlva hátralépni kényszeríté. Hideg idegenség váltotta föl az ifjú királynak első lépéseinél mutatott megbarátkozását a magyar szellemmel. Hunyadinak érdemeit, fényes ünnepélylyel ismerte el ugyan Bécsben, s a kormányzásról való lemondását el nem fogadva, forró szavakkal fejezte ki hálaját, hogy avval alattvalójának többé ne tartozzék. — A nemzet Pozsonyban koronázta a már egyszer pártja által megkoronázott ifjút, ki az ünnepély után tüstént visszament Bécsbe, árúlástól rettegve Hunyadi részéről, kit gyanúja minden lépten kísért. Azon időben ugyan, melyben Eyzinger vitte Cilley helyett Ausztria kormányát, a király bizodalmasabban tekinte a helytartóra, s az oszmánok veresége Szerviában s visszanyomatások egész a Balkánig, volt ezen egyetértés szép gyümölcse, mindamellett hogy a nemesség az 1454. évi budai gyűlés határozatait a fölkelés iránt csak hanyagúl hajtotta végre. Pedig a veszedelem nagy volt, Byzancz s a keleti császárság iszonyú bukása, ezen, a világtörténetben oly nevezetes fordúló pont, mely mint az újabb eszmék emeltyűjének támaszpontja, oly eredménydús vala, az akkori időkben s akkori nemzeteknél csaknem visszhang nélkül maradott,

Digitized by Google

a szerencsétlen egyházszakadás gyöngíté a nyugat részvétét, s a magyar nem is gyanítá a szomszéd császárság elporlásában tulajdon szerencsétlenségének előképét. A király udvaránál nagyobb érdekű volt Cilley szerencsés ármánykodása, melylyel Eyzingert magas polczáról leszorítá; a német császárság rendei pedig bírtak ugyan annyi erélylyel, hogy a veszedelmet átlássák, de nem elegendővel, hogy neki ellentálljanak, s így sikeres határozatok helyett hosszadalmas tanácskozásokban pazarlák el az időt; míg hazánkban az ország java az egyéni érdekeknek rendeltetett alá, s Cilley oligarchia felekezete elhitette a gyönge királylyal, hogy Hunyadi szabadsága s élte ellen ólálkodik. A nemességben sem volt jobb szellem, sok évi párthadakban elvesztette lelke rugékonyságát, s apathiába merűlt, miből még akkor sem ébredett föl, midőn II. Mohamed, Byzancz eleste után már az egész nyugat urának tartván magát, hódító seregével Nándorfehérvárhoz közeledett, a budai s győri országgyűlések 1455-ben (febr. és máj.) sikeretlenek maradtak, a nemesség föl nem kelt, s az ellenség közelítése elszánt bátorság helyett pulya félelmet gerjesztett.

Míg a király és nemesség az ország védelméről lemondani látszottak, addig Hunyadi s barátai tulajdon költségen tartott kis sereggel, hazafiságtól lelkesítve, hazájok védelme iránt kétségbe nem estek. Hozzájok csatlakozott egy rendetlen

Digitized by Google

gyülevész csoport, fegyverben gyakorlatlan, s nagy részint fegyvertelen, a keresztesek, kikben Kapisztrán, a szent ferenczi szerzetes, hatalmas szónoklatával a vallás elszánt föllengését ébresztette föl, s kik, mert halni készek, gyakorlás nélkül is győzni képesek valának. És ezen, a hazafiságot és keresztyénséget képviselő két seregen megtörtek II. Mohamed számtalan, harczokban megedzett ezrei, az ismételt ostromok nem hódíthatták meg Nándorfehérvárt, a szultán julius 12 én táborának s az ostromszereknek hátrahagyásával megfutamlott, s a zöld zászló, melyet Bécs és Róma tornyaira tűzni készült, egy megvert sereg szaladó maradványai előtt lengett.

Hunyadi s Kapisztrán diadalma tökéletes volt, s hogy semmi földi mocsok ne szeplősíthesse meg a fénykört, melyet a győzelem fejeik körül terjesztett, a sors mind a kettőnek kevéssel a diadal után csöndes halált engedett.

A korlátlan királyságnak és szabad nemzetiségnek egymással ellenkező elvei, melyek Cilley Ulrik s Hunyadi János által képviselve, többször ütköztek össze, de az utóbbinak nagyszerű személyességénél fogva csak alattomos ármánykodásokban s alacsony üldözésekben jelentkeztek ellene, a nagy hazafi halála után azon óriási tragoediára adtak alkalmat, melybe Magyarország sorsa a király halálaig beszövetett.

László, a király, s Hunyadi László álltak mostan szemközt egymás ellenébe, mind a ketten az

Digitized by Google

ifjúság legvirágzóbb szakában, s míg a fiatalabbat háladat csatlá az öregebbhez, ezt a jobbágyi hűség kötelékei fűzték amahoz. Honszeretet hatja által mind a kettőt, de minthogy két ellenkező elvnek képviselői csakhamar ellenségeskedés támad közöttök, melyet színlelt barátsággal födnek, mert mögöttök állnak Cilley és Szilágyi, az idegen kényuraság pártolói, és a magyar nemzetiség védői. A király pártja kezdte meg az árúlást, de az első vér Hunyadi László által folyt, midőn az árúló Cilleyt Nándorfehérvárott levágta. Azonban, a ki vért vet, az vért arat, s következtekezett a színlelt barátság, melylyel a király a bosszúról örökre lemondott Temesvárott, következtek a lovagjátékok Budán, melyek közepett Hunyadi László megfogatott, s rákövetkezett a nap, hol ő pör nélkűl királyi parancsra lenyakaztatott. De néhány hónappal később a királyt is elérte a Nemesis ítélete, s kevés nappal menyegzője előtt meghalt Prágában, megétetve, a mint gyanítják, azon csehek közt, kiknek nemzetiségét s vallásos meggyőződését megtörni szándékozott 1457-ben. Így szűnt meg ezen elvvita, miután mind a két részről a gyilkosság által megfertőztetett főszemélyek egymásután elvesztek.

Tiszta kezekbe, ártatlan főre került a korona, midőn az egész nemzet egyesült szava, kevés oligarchák ellenére, Hunyadi Mátyást emelé a királyi székbe, János fiát, László öcscsét 1458-ban,

Digitized by Google

Azon harminczkét év, melyet a magyarok Mátyás uralkodása alatt éltek, honunk történeteinek legnevezetesebb szaka, dicsőségének fénypontja. Nemzeti király alatt ki kezdett a magyar fejlődni azon zavarból, melybe őt századok óta kül- és belháborúk taszították, s bár a küzdelem meg nem szünt, élvezni kezdte az élet gyönyöreit; a művészet ékesíté, a tudomány nemesíté az eddigelé durva nemzetet, mely most az európai államok közt a jelentékenységének megfelelő helyet, az elsőhöz közel, foglalá el.

Egy új kor kezdett egész Európára derűlni; Konstantinápoly, hol a régi művészet s tudomány még némi színéletet élt, hol a régi bölcseségnek traditiói, a művészet gyári kézfogásai még föntartották magokat, az ozmánok többszöri ostromára elesett, mint egy elért gyümölcs a történetek fáján, melynek magvai a sok dúlás által termékenyített olasz földön újra csíráztak föl. A nemzetek fölébredni látszottak mindenütt, azon mély gyermekálomból, melyben a középkorban a vallás ringatásai alatt oly gondatlanúl éltek, a hit lassan az okoskodásnak csinált helyet, és sötét kétség vagy világos meggyőződés kezdték betölteni az emberi keblet, melyből a hit melegítő szende tüze kialudozott. Az emberek lelkébe ifjonti lelkesedés és nyugtalanság szállott, szorosoknak látszottak nekik az eddigi anyagi és erkölcsi korlátok, s még sem mertek közülök kilépni; a mai kor közeledése jelentke-

Digitized by Google

zett mindenütt, s egy irányát még nem talált mozgalom uralkodott az eszmék országában. A magyarokat ugyan, már különböző nemzeti eredetöknél fogva is, mindig csak távolabbról érintette a germán-román nemzetek mozgalma, a reformatió előkorának ezen különös jelenetei azonban nem maradtak mély befolyás nélkül a magyar életre, s okai annak, hogy a kifejlés, melyet hazánk Mátyás alatt nyert, nem volt egészen nemzeti, de épen azért, honi gyökereket nélkülözve, a bekövetkező káros szláv befolyásnak ellent nem állhatott. A tudományok ébredése Olaszország felé vonta Mátyás figyelmét, s a nemzeti nyelv emelése helyett, a deáknak megerősítése volt előtte a tudomány főemeltyűje, sőt ha a történetíróknak hinni szabad, a régi, tökéletlen bár, de nemzetiségen alapúló eleven törvénykezés helyébe Justiniannak hazánkban gyökér nélküli holt törvénykönyvét behozni sem vala idegen. Megelőzve nemzetét, sőt korát egy egész századdal, a rendes adónak, az állandó katonaságnak, az egyháztól egészen független királyságnak eszméit tettleg is életbe léptette, de nagy intézkedéseinek, melyek a nemzet lassú haladásán túlmentek, épen azért csak addig lehetett sikere, míg hatalmas keze eszméit fentartotta.

A szláv királyok alatti rettentő hanyatlásnak oka már Mátyás uralkodásában föl lenne található, ha fényétől megvakított szemeinket nem

Digitized by Google

szeretnők róla levonni. Magyarország ez időben szép viruló tájékhoz hasonlít, a déli nap sugarában, hol a legfényesebb világ a legsötétebb árnyékkal határos, melynek folytonos növekedése bizonyos, mert a nap elérte már legnagyobb magasságát az ég boltozatján.

Mátyásnak, mint minden nagy királynak, országlását az jellemzi leginkább, hogy politikája mindig a legtermészetesebb volt, hogy tettei mintegy szükségből folytak ki. Két elmellőzött koronakövetelő, az osztrák Fridrik, kinél a korona s az ország egy része zálogban volt, s a lengyel Kázmér, kinek zászlaját Giskra tűzte ki, cseheivel hatalmában tartván a felsőbb megyéket, egy erős és hatalma érzetében merész oligarchia, mely az évenként tartandó országgyűlésekben a királyi hatalom megszorítására dolgozott, végre a mindig előbbre nyomuló török, ezek képezték a nehézségeket, melyek közt Mátyás a kormányt kezébe vette, nem ügyelve az országos rendek által választása előtt kikötött föltételekre, sem Szilágyi gyámnokságára, melyeknek magát alá nem vetette.

Tettre vágyó erős lelkülete a hatalmas oligarchikus korlátokat tűrte legnehezebben, de jobban ismervén nemzetét, mint az anjoui Károly vagy Lajos, Mátyás az alkotmányos formákat, a menynyire csak lehetett, megtartotta, s oly számos országgyűléseket tartott, hogy a nemesség végre rájok únt, főleg minthogy a királyi hatalomnak

Digitized by Google

öregbítése mindegyikén sikerült. E főczél elérésére különben is, a főurak s nemesek a fölkelések elleni idegenkedése mellett, a legsikeresebb módot választotta, egy állandó sereg tartását; átlátván pedig az eddig divatozó hadi rendszerek elégtelenségét, a gyalogságba helyezte főerejét, s fekete seregének alakítása által az európai új hadtudománynak reformátora lett. Hogy ez által a nemesség a katonáskodástól elszokik, hogy gyöngébb kezek seregét nem használandhatják, s a vitézszellem a nemzetet el fogja hagyni, ilyen nézetek távolabb feküdtek, mint hogy rájok ügyelnie lehetett volna.

A király hősi szellemét legelébb is a cseh rablók érezték, kik még Erzsébet alatt Giskrával az országba jöttek s a felföldet zsarolták; ezután Ausztria felé fordúlt, miután a szegedi gyűlés, 1458-ban (deczember), hol a megyék legelőször követek által képviselve, jelentek meg, az elhatározott fölkeléssel elég erőt adott kezébe a külellenség ellen, Fridrik pedig a koronát kiadni vonakodott, sőt párthivei által, kik közt Ujlaky volt a leghatalmasabb, önmagát koronáztatta magyar királynak. Körmendnél csatára kerűlt a dolog, melyben Mátyás győzött 1459-ben. A vesztett csata engedékenyebbé tette Fridriket, kit magyar párthívei is el kezdték hagyni, s így sikerűlt végre az egyesség 1461-ben, mely által 60,000 arany váltságért Sopron s a korona Magyarországhoz visszakerűlt. Az országos rendek e

Digitized by Google

pénzösszeg födözését budai gyűlésökben 1462-ben magokra vették, s ezóta alig volt országgyűlés, melyben a nemesség pénzsegedelmet nem ajánlott volna föl a királynak, ki ezt viszont fölkeléssel minél kevesebbet nyugtalanítá. Azonközben Giskra is cseh alvezéreinek egyenkénti megveretése után mindig jobban megszorítva, egyességre lépett, s ezentúl hív jobbágya s vezére volt Mátyásnak, kinek nemes királyi jelleme lassan-lassan mindazon főurakat a maga részére hajtotta, kik elébb más pártokhoz tartoztak, mindamellett, hogy a törvényes formákat, ha büntetni akart, sokszor megszegte, és sok főurat per előtt, sőt per nélkül is befogatott, mint nagybátyját Szilágyit, nevelőjét Vitézt, Bánfyt, Csuport az erdélyi vajdát, Hampót a vámfelügyelőt, s több mást, bár mindig elég oka volt ily hatalmaskodásra.

Helyre állván az országban a rend s Ausztriával a béke, Mátyás délfelé fordúlt, hol alvezérei a törököket már elébb kisebb ütközetekben megverték, s Ali bég meggyőzetése és a vidéknek Szendrőig terjedő elpusztítása után, Boszniát s fővárosát Jaiczát elfoglalta 1463-ban. Feleségének, a cseh Katalinnak, halála, s az ünnepélyes koronázás visszahították őt országába, s míg itt szent István apostoli koronája fejedelmi ünnepélylyel a nép örömriadása közt fejére tétetett, addig II. Mohamed Bosznia visszafoglalására készűlt, s a Zápolya által vitézűl védett Jaiczát

Digitized by Google

erősen ostromolta 1464-ben, de Mátyás közelítésének hírére ijedés lepte meg a török sereget, mely ostromszereinek visszahagyásával megfutamodott. A király innét Szerviába nyomúlt, de Szrebernyik megvétele után Zvornyik alól győzelem nélkül visszavonúlni kénytelen volt. A következő éveket főkép az ország belbátorságának megalapítására használta föl, Moldvában a magyar tekintélyt megerősítette, a lengyel és cseh szabadzsákmányosokat megzabolázta, az 1467-iki országgyűlésen új általánosabb adó- s vámrendszert hozott be, s el nem feledve a tudományokat, Pozsonyban egyetemet alapított.

Itt végződik Mátyás országlásának első időszaka, melynek dicséretében a történetírók megegyeznek; egy élet-, fény- s dicsőségteljes időszak, melyben a királyt s hazát a hír dicskoszorúja ékesítette.

Máskép hangzik az ítélet Mátyás politikája fölött 1468-tól 1490-ig, midőn a király, alig figyelve a déli viszonyokra, s csak alvezérei vitézségével s neve varázsával ijesztve el a törököt a magyar határoktól, s inkább éjszak és nyugat felé fordúlt, s miután évekig (1468-tól 1471-ig) a cseh koronáért minden maradó haszon nélkül harczolt, sőt ezen háború következményei miatt alattvalói egy részének szeretetét annyira elvesztette, hogy ezek a lengyel Kázmért hívnák be az országba, végre ennek megveretése után, míg Báthory és Kinizsy a török sereget 1477-ben a

Digitized by Google

Kenyérmezőn tönkre tették, Fridrik ellen indúlt, s hosszabb győzedelmes háborúban 1486 ban Bécset s alsó Ausztriát elfoglalta.

Magyarország külérdekei, mint a dolgok természete, sőt már az ország fekvése is mutatja, mindig az aldunai fejedelemségek fölötti felsőségben feküdvén, mindenesetre különös, hogy az éleselméjű király, nem ügyelve a természetes határokra, a helyett, hogy az *országból* egy minden oldalról könnyen védhető, s a Kárpát és Balkán hegylánczainak bástyáival körözött erősséget alakított volna, inkább a Kárpáton s Morván túl terjeszté hatalmát. Ha azonban a *nemzet* lelkűletét tekintjük s az ellenséges szomszéd néptörzseket, akkor aligha Mátyás nézeteit nem fogjuk pártolni, ki jobban ismerve nemzetét, mint akárki, veszedelmét nem annyira a műveletlen török erőtől látta közeledni, melynek a magyar vitézség még mindig vitézűl ellent tudott állni, mint a nyugati és szláv nemzetek erőtlenítő, lélekemésztő szellemétől, melyet ő annyira gyűlölt, hogy az 1486-diki országgyűlésen mindazokat, kik jószágokat velenczeinek vagy lengyelnek akármily szín alatt eladni merészelnének, hűtelenségi kereset alá vettetni rendelte. — Igazolta ezen nézet helyességét a történetek sora, mert a török nem hághatott elébb a legyőzött magyar nyakára, csak miután olasz csel és szláv erőtlenség a nemzet jellemét megtörve, visszavonást szereztek és meghasonlást; a nyugati fuva-

Digitized by Google

lom mérgétől kiaszott test természetesen a kelet első erősebb megtámadására Mohácsnál összerogyott. De épen ezen történetek mutatják, mily eredménytelen volt Mátyás mindezen iparkodása, mert már négy évvel a föntemlített törvény hozatala után, mely a lengyelt hazánkban a birtokolási jogtól elzárta, lengyel király emeltetett a trónra. E szempontból Mátyás utólsó évei csak szánakozást gerjeszthetnek, midőn azon nagyszerű szellemet sikeretlenül látjuk előre készíteni természetes fia számára a trónörökösödést, melyet az olasz Beatrix cselszövényei meghiúsítanak, midőn látjuk, miként múlik ki a nemzetből az ősi egyenes tetterő, s mikép hatalmaznak el az oligarchia segítségével azon nyugati elpuhító elvek, melyek ellen Mátyás egész életében oly vitézűl harczolt. A király halála után (1490) a magyar nem tudta megtartani Bécset s Ausztriát, egy embernyommal később Bécs és Ausztria uralkodtak a magyar fölött.

Digitized by Google

Digitized by Google

222.6.d O.K. 236-240

TÖRTÉNETI RAJZOK.

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1880.

Digitized by Google

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Digitized by Google

MAYLÁTH ISTVÁN BUKÂSA.

I.

János király halálának híre rémületet, kétségbeesést, fájdalmat keltett mindenfelé.[1] Özvegye, nehány napos csecsemővel karján, azt sem tudá hova fordúljon. Kelettel és nyugottal csak nemrég kibékített országa a jövő bonyodalmaitól remeghetett. Hívei, barátai az első perczben haboztak, hogy kihez tartsanak hűséget ezután? Csak a barát nem vesztette el nyugalmát, vas markába ragadta a kormányzás gyeplőjét. És Mayláth levert lázadása emelte fel ismét hydra-fejét s lélegzett fel újra.

Csak az ő megfogyott táborának volt e halálhír örömhír. Mert attól a szablyától, melylyel a «paraszt Dózsát» leverte Zápolya s melynél jobbra Mayláth «hitván fejét» sem tartá méltónak János

[1] *Verancsics összes művei* VI-ik kötet 138-ik l.

Digitized by Google

király,[1] komolyan félthette összeharácsolt kincseit Kendy Ferencz, jól megerősített várait Balassa s nagyralátó terveit Mayláth. És várak, álmok, kincsek egymásután estek el. És minő őrült szaladással futottak ezek Fogarasba utolsó menhelyökbe, midőn Diód és Almás várait őrségeik feladták, és hogyan remegtek a szászok, midőn a várt német segély helyett János király hadai lepték el téreiket. És hogyan siettek meghódolni mind: Kendy, Balassa, a szászok, és minő közel volt Fogaras is ahhoz, hogy feladja magát! De János király csak jobbjában hozta a szablyát, másik kezében a kegyelem pálmája volt, s a mit a szablya még kivívatlan hagyott, a pálma mármár megtérítette.

Halála felmentette Fogarast az ostrom alól, Kendyt, Balassát visszavitte falai közé, s Erdélyt a lázadók önkényére hagyta. Mert mi volt a barátnak Erdély a magyar részek nélkül? nem egyéb mint egy kis tartomány, akkora sem mint Moldva és nem sokkal nagyobb Oláhországnál. Nem olyan hospodárt akart ő ura fiából csinálni mint ezek urai voltak. De ennek csak egy útja volt: a magyar trón biztosítása. Erre kelle egész erejét fordítnia, s mit tehetett egyebet, mint hogy magára hagyta Erdélyt: hadd lázongjon tovább is Mayláth, hadd fújja a követ Balassával, Kendy-

[1] *Mindszenti Naplója* Kemény József és Kovács István Erdélyország Történelmi Tára I. kötetében.

Digitized by Google

vel, — ha Buda biztosítva lesz, magától is vissza fog az térni a királyfi hűségére.

És Mayláth gyengeségnek vélve Erdély gyors kiürítését, ugyancsak lázongott, ugyancsak szította a tüzet. Kelettel tartson-e vagy nyugottal? a portával-e vagy Ferdinánddal? miért ne lehetne ő oláh hospodárrá? neki elég volt Erdély is, mi kötötte volna őt Magyarország sorsához?

Az eszme forrt agyában, a vágy égett szívében. De hogyan fogjon hozzá? A siker biztosítására, akármi útra térend is, három tényezővel kell számolnia: a keresztyén világnézlettel, mely előtt nem lehet közömbös egyik előbástyájának elszakítása; a félhold világhódító terveivel, mely a német uralommal folytatott harczában e természetes erődöt nem hagyhatja háta mögött ellenségei kezében; s lázadó czimboráival, kik még sem sűlyedtek annyira, hogy egyedül az ő kedveért fezt tegyenek tarrá borotvált fejökre. Igaz, egyikre sem támaszkodhatik, egyedül csak magára. De hátha meglelendi a sikert e három tényező egyensúlyba hozásában? Az alkalmas percz erre most elérkezettnek látszott: midőn a barát, Petrovics, Török, odahagyták Erdélyt, magokkal vivén urok tetemeit, s a hadakat, melyeket ez a lázadás megfékezésére hozott magával és magok helyett Szász-Sebesben ország kapitányául Bornemisza Boldizsárt, egy erélytelen de követelő, nem nagy tehetségű, de legalább megbizható férfiút hagyván hátra, pénz, sereg és hatalom nélkül ugyan,

Digitized by Google

de nem is kivánva többet tőle, mint hogy a mennyire lehet, tartsa össze a királyfi híveit.

Most már megint a királypártiakon volt a rémület sora. A nagy örömből, melyet a gyors siker ébresztett fel bennök, vajmi hamar kijózanodtak, midőn megtudák, hogy Bornemiszára van bízva megvédni őket a Mayláth boszújától, Kendy dühétől. Még egy hét sem telt el attól fogva hogy Petrovics és gyámtársai kivonták lábukat Erdélyből, s oly nagy számmal gyűltek fel a Mayláth által hirdetett országgyűlésre Segesvárra, s oly ritka egyetértéssel kiáltották ki kapitánynak ezt (és Balassát is, hogy meglegyen a kettős szám) mintha népszerűbb ember nem is lett volna nálánál az országban s nekik nem volna sürgősb dolguk mint arról győzni meg az új kapitányt, hogy ők bizony akaratjok ellen szorongatták őt még pár hét előtt is Fogarasban.

E gyors fordúlat fölébreszté Mayláth reményeit s irányt adott működési tervének. A habozás soha sem volt természete, s minden eddigi sikerét biztos, határozott föllépésének köszönheté. Mint egy oláh bojár fia, Mária királyné udvarában kereste emelkedését. Ott ismerkedett meg Nádasdyval, csakhamar az ifjúkor barátságának egész hevével ragaszkodott hozzá, s midőn ennek nővérét Annát nőül vette, a rokoni kötelék még szorosabbra fűzte viszonyukat. Az egyik Magyarországban maradt, a másik Erdélybe ment a «fogarasi zászlós uradalomba», melyet együtt

Digitized by Google

nyertek «örökös uraságúl». Nádasdyt házassága Kanisay Orsolyával Magyarország első dynastiái közé emelte, Mayláthot Gritti leverése (1535.) Erdély legnépszerűbb emberévé tette.

Most is abban a csillagban bízott, mely Megyes ostrománál oly fényes jövő sugárait hinté rá. Egy elért eredmény felmutatása tényezővé teheti minden combinatióban. Egyelőre csak annyira volt szüksége, hogy a porta is a maga emberének tartsa őt és Ferdinánd is, hogy ellene egyik sem vonjon fegyvert, midőn fejedelemmé választatását jelenteni fogja, s annyit könnyű szerrel elérhetőnek hitt. Egy szomszéd szandzsák bég, Kucsuk Bali, jó barátja «indítá a practicát» a szerailban [1] meggyőzni a divánt, a szultánt az ő odaadásáról, hűségéről. Bécsben Nádasdynak semmi oka sem volt kételkedni az ő pártállásában, ez tehát gyanútlanúl egész odaadással védvén sógorának ügyét, előleges akadálytól ez oldalról sem tarthatott, sőt azt is föltehette, hogy a bevégzett tény is elnézéssel fog találkozni az ő remélt közvetítése folytán.

Birván ekkép mindkét fél bizalmát, fejedelemmé választatásának gyorsan végrehajtott ténye — úgy reménylé — egyik hatalmasságnál sem fog leküzdhetlen akadályokba ütközni. De itt a gyors elhatározásnál még lényegesebb a gyors végrehajtás. Épen egy hónapra azután, hogy a meg-

[1] Varancsics munkái II. k. 71-ik. l.

Digitized by Google

halt király holttestével kiindultak, s három héttel utóbb, hogy kapitánynyá választák, összehívta a rendeket Berethalomba s egy megvesztegetett csauszszal, ki Kucsuk Balibégnek volt embere, rájok rivaltatott, hogy a szultán Mayláthnak adta Erdélyt, válaszszák meg tehát fejedelmökké s ha csak nem akarnak a kard élére jutni, engedelmeskedjenek is neki.

De vajh mi sok terv dőlt dugába, mit oly biztosnak tartott a higgadtan számolni tudó agy, vajh mi sok remény oszlott el a ködben, mit oly könnyen elérhetőnek tartott a fölhevült képzelet! Ki hitte volna hogy ugyanaz az országgyűlés, mely úgy újjongott, úgy csörtette a kardját, midőn Mayláthot kapitányának kiáltá ki, nyomorúlt harmincz nap múlva oly néma maradjon, midőn arról volt szó, hogy Mayláth fejedelemmé legyen. Kiabálhatott Kendy Ferencz torkaszakadtából, szónokolhatott Mikola László a porta haragjáról s Mayláth fejedelmi tulajdonairól; esenghetett, hízeleghetett, beszélhetett Gerendy Márton a mennyi neki tetszett: ezeket a mogorva, makacs, vasfejü embereket semmire sem lehetett rá venni. Haragudhattak Martinuzzira fukarságáért, Petrovicsra pöffeszkedéseiért, Törökre gőgjeért: sőt mellőztetésökért, mert a kormánytanácsba közülök senki sem hivatott meg, adhattak is méltatlankodásuknak szabad folyást Mayláth kapitánynyá választásával — de midőn egy czenk csausz akar rájok fejedelmet erőszá-

Digitized by Google

kolni, s midőn e választás örökre összetörné a kapcsot, mely a két magyar hazát összefűzte: feltámadt szivökben a hazafiság érzése. Véglegesen dönteni sehogy sem akartak. Előbb tanácskozni kezdtek, azután öt hónapi határidőt tűztek ki a magyarországi atyafiak gondolkodásának megtudására, s idő nyerésül Veszsződy Lázárt a portára követül küldék ajándékokkal és mentségeikkel, hogy oly nagy dolog felett oly gyorsan nem határozhattak; utóbb Harinai Farkast Ferdinándhoz indíták feltárni előtte a helyzetet s végre eloszlottak határozat nélkül.

Az egész dologban legboszantóbb volt Mayláthra nézve, hogy terveiről ekkép leesett a fátyol. Kétszinüsége többé senkit sem ámíthatott el, s a szászoknak nem volt sietősb dolguk, mint figyelmeztetni Ferdinándot: vigyázzon rá, mert nem jár el őszintén, magának kergeti a fejedelemséget.

II.

Harinait, névleg az ország, lényegében Mayláth követét, ez alatt Bécsújhelyen szívesen fogadta Ferdinánd. Erdély önkéntes ajánlkozása — legalább ő annak vette a követ által bemutatott izenetet, — épen beillett terveibe, mert ez által Magyarország visszafoglalását is könnyebben végrehajthatónak vélte. Harinai elmondta előtte, hogy minő kecsegtető ajánlatokkal érkezett

Digitized by Google

hozzájok egy csausz : hogy t. i. ismerjék el Mayláthot fejedelmöknek, lévén ők a hatalmas császárnak meghódított rabszolgái. Be is mutatta a csausz által hozott fermánt. De ők — hozzá tette — a csausznak mit sem akartak felelni ő felsége tudta és megegyezése nélkül. És — folytatá — épen azért küldték őt hozzá, hogy vagy engedje meg Ferdinánd, hogy Erdély külön egyezkedhessék a portával, vagy ha ezt nem akarná, nyújtson nekik kellő védelmet és segélyt a török ellen, s ennek czéljából hadakat és segély-serget küldjön.[1]

Harinait, Ferdinánd a szokásos kegyelmi nyilatkozatokkal bocsátotta el magától, habár némi aggodalmakat keltett benne a török terv, hogy t. i. egyenesen Mayláth személye volt a fejedelmi székre kijelölve. De a szászok titkos jelentése Mayláth törekvéseiről még nem érkezvén meg, Ferdinánd magyar és német tanácsosai, Mayláthot, kétes magatartása daczára is, megnyerhetőnek vélték s be is vonták abba a tervbe, mely a két magyar és a két oláh tartományt volt urok jogarja alá vetendő. Ezek az urak nagyon szerettek tervezgetni kelet felé, örültek volna is, ha valamely érett gyümölcs önként ölükbe esik — de cselekedni, minden erejökkel nyugot felé cselekedtek, mert arra keresték egyetemes politikájuk súlypontját.

[1] *Monumenta Com. Transsylvaniae* I. k. 57-ik l.

Digitized by Google

A terv most is nagy nyugoti szövetség volt, melybe diplomatiai álmaikban bele vonták a császárt, a pápát, a franczia királyt, melyhez megnyerték Mayláthot s a két hospodárt, s melynek kardja azon esetre, ha a nagyváradi békének végrehajtására Izabellával kezdett alkudozások siker nélkül maradnak, Fels Leonárd lett volna azzal az egypár ezer emberrel, melylyel Buda ellen ment. Hanem bizony Károly épen most egy Afrika ellen indítandó nagyszerű hadjáraton törte fejét, Ferencz a Károly emelkedésének meggátlásán munkált, a pápa nem volt hajlandó akármelyiket a versengők közül kizárólag kegyébe venni, s maga Izabella királyné is Salmmal a Ferdinánd követével szemben árvaságára, özvegységére hivatkozott egyenes válasz helyett. A tervből mi sem maradt hát meg azon kivűl, hogy Felsnek a fegyver erejével kell megpróbálni Buda gyors visszafoglalását: a tábornok rendeletet kapott, hogy Óvárról Buda megszállására siessen.

A diplomatiai reményekből pedig csak egy maradt meg, az a vékony hajszálon függő, mely a Mayláth hűségéhez volt csatolva. De itt is ágyúk helyett jegyzékbombákat, ezredek helyett oratorokat, s pénz helyett biztatásokat küldött. Hanem ez utóbbit bőven.

Eredetileg négyen voltak kirendelve oratorokúl, kiknek Harinait Erdélybe kellett volna kisérni: Nádasdy Tamás, Vingárti Horváth Gás-

Digitized by Google

pár, Balassa Zsigmond és Serédy Gáspár,[1] — de csak a három első kapta a megbizó levelet. Annak fejében, hogy kardcsapás nélkül visszaszerezzék Erdélyt sok mindenfélére fel voltak hatalmazva: alkudhattak, szerződhettek, egyezkedhettek, békélhettek hárman együtt vagy legfeljebb kettő közülök Mayláthtal, Balassával, a három nemzettel a részletes és egyetemes dolgok felett külön-külön is, úgy hogy ezek közül egyik sem állja a másiknak útját, szabadon és tetszés szerint nyújthatván igéreteket és biztatásokat a mennyi csak kell.[2]

Természetesen minden bőséges igéret egy tény jutalmául volt szánva, hogy t. i. Erdély, jövő segély reményében, teljes erejével támogassa Ferdinándot. Az utasítás a rábeszéllés minden módját a követek szájába adta: attól fogva, hogy Lajos királyt teljes erejével támogatta, addig hogy a nagyváradi béke őt tette ez ország kétségtelen urává, minden jogczíme oly kézzelfogható okokkal volt tisztára derítve, hogy annál világosabbá csak 20,000 vallon tehette volna. Persze örökre kár, hogy az utasítás logikájából csak épen ez a 20,000 vallon hiányzott, mert így a porta nem sokat törődött vele, hogy «Erdély vissza nem bocsátása János király jó hírét örökre elhomályosítja», a királyfi hívei nem

[1] Ferdinánd okt. 14-iki lev. a titkos levéltárba Bécsben.
[2] L. *Erdélyi Országgyülési Emlékek* 48. s köv. l.

Digitized by Google

nagyon aggódtak azon, hogy «egy gyermek király uralkodása mennyi veszélyt hozhat az országra» s a török erejétől rettegő erdélyiek nem nagyon biztak a jövő évre hirdetett német birodalmi gyűlés és Károly császár kilátásba helyhezett segélyében. Az már inkább volt valami, hogy fel voltak hatalmazva a székely primoroknak pénzt igérni — de aligha ezek is szivesebben nem látták volna a pénzt mint az igéretet.

Positivabb eredményekkel kecsegtető része volt Nádasdyék megbizatásának az, hogy két oláh vajdát igyekezzenek a török ellen Erdélylyel közös actióra bírni vagy legalább azoknak semlegességet biztosítni, mely czélból utasítva is voltak alkudozást kezdeni a hospodárokkal: — ez erős hátterévé lehetett volna az Izabella királyné ellen támasztott hadjáratnak.

Ugyanaz nap — okt. 14-kén — adatott ki a válasz Harinainak is, Mayláth követének: örömmel vette a felség, hogy ily fontos dolgokat az ő elhatározása elé terjesztettek, de nem hiszi, hogy nekik okuk volna örűlni a portai üzeneten. Meg van Mayláthról győződve, hogy inkább választja a halált, mint hazájának török járomba taszítását, mert a porta Erdélyt azzal, hogy ő nevezi ki fejedelmét, a két oláh tartománynál is alább sülyeszti, ezeknek ugyanis megvan szabad fejedelmi választásuk, s épen ezért a törökkel leendő kiegyezésökhez nem járulhat. De annak meggátlására tényleges segélyt sem adhat addig, míg

Digitized by Google

azok részéről, kiknek nyújtja, nem lesz kellő biztosítéka. Igen, ő meg fogja segélni őket és pedig a kértnél is sokkal nagyobbal, mihelyt biztosítják őt hűségök felől. S itt következett a császár segélyének szokásos kilátásba helyhezése.[1]

Mind e sok igérethalmazban csak egy volt a positivum, a Nádasdyéknak adott azon különös megbizatás: tárgyalják akkép e dolgokat s hajtsák úgy végre, hogy, mint ő reméli, Buda a napokban vissza fog vétetni s akkor módjában lesz lehetőleg jól megoldani a kérdést.[2]

III.

Ferdinánd követségéből csak Balassa Zsigmond indult el némi gyalog és Nádasdy Tamás némi lovas csapatokkal. Zsigmond úr valójában csak testvére Balassa Imre Mayláth kapitánytársa kedvéért lett kiszemelve, az ügy komolyabb része Nádasdyra volt bizva, s ő neki tényleg hármas feladata volt: János király hívei közül mennél többet visszatoborzani a magyar részekben, Erdély meghódolását Ferdinánd részére végrehaj-

[1] Lásd *Erdélyi Országgyülési Emlékek* I. k. 56. s köv. ll. a Harinainak adott választ.

[2] A titkos levéltárban Bécsben. Nádasdy azon külön megbizatást is nyerte, hogy Oláhországban vagy Erdélyben Ferdinandnak négy kiváló lovat válaszszon ki, s hogy a szorongatott Harinai Farkas kárpótlását vigye ki.

Digitized by Google

tani és az oláh országok csatlakozását vagy semlegességét keresztülvinni. Balassa Zsigmond gyalogjaival már Erdély szélére ért, de a tőle elvált Nádasdy még mindig a tiszai részekben tartózkodott egyik másik főúrral fútta a követ, s alkudozott.[1]

Balassa Imre csakhogy kétségbe nem esett, midőn meghallotta, hogy a testvére Nádasdy nélkül jön. Úgy látszik, maga sem sokat várt Zsigmond úr magános interventiojától, legalább oly keservesen panaszolt Fels Leonhárdnak, hogy ez nem győzte eléggé vigasztalni: «én soha sem helyeseltem ezt a választást (t. i. a Nádasdyt illetőt), hanem nagyságod szemelte ki őt magának.»[2]

Hanem valójában volt is oka Balassa Imrének az aggodalomra, mert mindkét oldalról, kapitány társától s a királyné kapitányától ugyancsak szorongattaték.

Mayláth görcsösen ragaszkodott ahhoz az izenethez, melyet Szinán csausz a berethalmi országgyülésen tolmácsolt. Barátai széltében terjesztették, hogy ők annak a kapitánynak engedelmeskednek, kit a hatalmas császár nevezett ki[3]

[1] A titkos levéltárba Bécsben.

[2] Ugyanott.

[3] Izabella királyné 1540. okt. 9-éről irja a brassaiaknak: «Intelleximus esse quosdam istic qui sub praetextu Turcarum tumultum ac seditionem concitare vellent, affirmantes Caesaris Turcarum voluntatem esse, ut reg-

Digitized by Google

s vele együtt ostromolták Görgényt és azokat a várakat, melyek a királyné hívei kezében voltak s üldözték Tomorit és azokat, kik nem akarták elhinni nekik és a csausznak, hogy csakugyan oly nagy kegyenczei volnának a portának, s kik természetesen vegyesen Ferdinánd- és Izabella-pártiak voltak.

Ez felkölté Balassa Imrének aggodalmait, ki Ferdinánd nevében folytatta a kapitánykodást, s nehezen vette, hogy társa minden dolgában kijátsza, mellőzi. Csakhamar kitört a lappangó tűz s Balassa azon vette észre, hogy Mayláth minden hatáskörétől, befolyásától s még jószágaitól is megfosztá. Hogy maga sem eszére, sem hatalmára nézve nem mérkőzhetik vele, s hogy a folytatandó küzdelemhez szövetségest kell keresnie, azzal tisztában volt. Egy egészen egyéniségéhez illő furfangot gondolt ki: felajánlotta Bornemiszának, hogy visszatér a királyné iránti hűségre. Okt. 13-án Offenbányán találkozott a két kapitány s ki is egyezett azon feltét alatt, hogy elkobzott javai visszaadása fejében 400 lovast vezet a királyné táborába, sőt ha Mayláth, Szászsebes, a Bornemisza székhelye ellen menne, azt egész erejével megfogja védeni.[1] És e tettéről gyors futárral értesíté Felset és Ferdinandot: «csak

num istud Capitaneum, qui per nuntium Caesaris istic constitutus esset, audere illique obedire deberet.» Eder Simigianushoz I. k. 214 lap.

[1] *Verancsics munkái*, VI. k. 162. és 168-ik l.

Digitized by Google

azért tette ezt — irá bizodalmasan nekik, — hogy a Mayláth törekvéseinek ellenállhasson.»

Ferdinándnak, ki időközben megkapta a szászok értesítését is, hogy Mayláth roszban töri fejét, nem volt más választása mint nagy mértékben helyeselni a Balassa Imre ügyességét. Hiszen most már mind a három Balassa az ő táborában szolgál — sőt a legfélelmesebb, Menyhért, fogságot is szenved az ő pártjára történt átállásáért! Irt hát — nov. 8-ról — Imre úrnak, a szászoknak s főként a szebenieknek visszabocsátván ezeknek hozzá küldött követét és saját oratorainak. Nagy nyomatékkal említi fel, hogy ő Mayláthról ez elvetemültségeket nem hiheti, hiszen maga irta neki, hogy a török ajánlatait nem fogadja el, — de inti Balassát, hogyha mégis úgy volna, igyekezzék visszatéritni, s biztatja a szebenieket, hogy oda küldött oratorai: Nádasdy, Balassa, majd rendezni fogják az ottani ügyeket.[1] Irt Fels is, még pedig ismételten Balassának, esengve sürgetve őt, hogy egyenlítse ki viszályát vajda társával s béküljön meg vele, mert csak így szerezhetnek diadalt ügyöknek.[2]

Hanem az intésnek egyelőre nem sok foganatja volt, mind a két úr haladt a maga útján.

[1] L. A szebeniekhez irt levelet Éder Sumigianusában, 210. s köv. l.

[2] A titkos levéltárban Bécsben.

Digitized by Google

Balassa Zsigmond a maga gyalogjaival előre megérkezett, hanem vele egy időben a királynétól is jött biztos az országba: Bebek Imre. Csakugyan e pillanatban nehéz lett volna megmondani, hogy mi lesz e küzdelem vége s Mayláth legjobbnak látta minden eshetőségre hagyni magának nyitott útat: egy felől maga, a Ferdinánd követei meghallgatására, Nagy Sinkre nov. 1-ére országgyűlést hirdetett, másfelől beleegyezését adta, hogy Bebek Imre a szászokat épen ezekben a napokban meghívja Szebenbe a királyné izenetének meghallgatására.[1]

Okt. elején közvetlenül egymásután megtartatott mind a két ellentétes: a nagy-sinki s a nagy-szebeni értekezlet. Nádasdy még eddig sem érkezett meg, s az elsőn a biztosok közűl csak Balassa Zsigmond volt jelen. A szászok helyzete csakugyan kétes és aggasztó volt. Egészen a törökök torkában levén, azok beütéseinek, pusztításainak nagy mértékben ki voltak téve. Másfelől Maylath, Balassa és Bebek a nyakukon voltak, s ezek közül csak az utolsóról tudták, hogy minő szint vall! Ők hát Nagy-Sinken Ferdinánd izenetének meghallgatása után, várakozó állás elfogadására határozák magokat: nem szakadnak el — végezék itt — a más két nemzettől, s bevárják a megtartandó egyetemes országgyűlés

[1] Lásd a Mayláth és Bebek meghivóit *Erdélyi Országgyülési Emlékek* I. k. 54. lap.

Digitized by Google

határozatát. Innen Szebenbe mentek Izabella királyné izenetének meghallgatására. Csodálatos módon Balassa Imre itt már nem tartotta szükségesnek tovább is hordozni eddigi álarczát, s tele torokkal beszélte, hogy ő, collegája, mindnyájan letették az esküt Ferdinándnak.[1] De a szászok hívek maradtak nagy-sinki határozatukhoz, csakhogy most más formába önték: «azt fogják uroknak ismerni a két uralkodó közül, ki Budát birja». E válasz kielégíthette a királyné híveit, kik tényleg birták Budát, s Ferdinándot, ki azt e napokban visszahódíthatni remélte.[2] S egyszersmind nagy titokban Literati Miklóst Bécsbe küldék, biztosítandók Ferdinándot hűségökről, hajlamaikról.[3]

Balassa pedig, még mindig haraggal eltelve szívében Mayláth iránt, nov. 16-án Fehérvárott gyűlést tartott Bornemiszával, ezt biztatta, hogy Szász-Sebest el ne hagyja, Bólyát megerősítette, de titokban ő is Ferdinándhoz küldött levelet: szidva az áruló Mayláthot, kérkedve az általa elért eredmények nagyságával, dicsekedve hűségével — de egyszersmind ahhoz méllékelve hűsé-

[1] Gerendy levele Mayláth-hoz nov. 11-ről. *Pray Epistolae Procerum* II. k. 88. és 89. l.

[2] A Ferdinánd dec. 21-iki levelében említett határozata a szászoknak csak erre vonatkozhatik. V. ö. *Erdélyi országgyűlési Emlékek* I. köt. 56. l.

[3] Eredeti a titkos levéltárban Bécsben.

Digitized by Google

gének árjegyzékét is: a követeléseknek egész hosszú sorozatát. [1]

Erdélyben e perczben minden élére volt állítva.

IV.

«Ugy hiszem hallotta már uraságod, hogy a győzhetetlen német erő nov. 16-án oly módon hagyta félbe Buda ostromát, hogy még az nap Váczra érkezett.» [2] E szavakat tíz nappal a tény után Bebek irta Mayláthhoz — s kérdés, több gúnynyal-e mint kárörömmel. Mert biz az az emberi dolog megtörtént Felssel, akármint takargatta is, hogy kénytelen volt megszaladni.

De épen ezért soha nem volt nagyobb szüksége Ferdinándnak határozott, tenni tudó emberekre, mint e perczben, mely az elpártolásra annyi kész ürügyet szolgáltathatott. Az erdélyi és tiszai részekben Fels diadala esetében még Balassa Zsigmond is nagy emberré lehetett volna, Fels bukása után Nádasdynak is munkát adott megmenteni a kétségbeesett ügyet.

Nádasdy, Buda felszabadulásának hirét a tiszai részeken vette; ott ő Ferdinánd pártja szervezésével volt elfoglalva, s a nélkül, hogy nyu-

[1] A titkos levéltárban Bécsben.

[2] Bebek levele Mayláth-hoz. *Pray Ep. Proc.* II. k. 93. s köv. l.

Digitized by Google

galmában és hideg vérében a hallott rossz hirek által perczig is megzavartatni engedte volna magát, a környék uraival még nov. végén is tartotta az értekezleteket.[1] Csak miután ott bevégezte munkáját, ment oly nyugalommal, mintha minden a legjobb rendben volna, Erdélybe. Gyorsan és biztosan járt el mindenütt, esze, tehetsége, erélye biztosította a sikert, s az ő diplomatiája meglepő gyorsasággal vívta ki azokat az eredményeket, melyeket a kard még meglepőbb gyorsasággal legalább is kétesekké tett. A tiszai részekben pártot teremtett Ferdinándnak, Péter a moldvai hospodár, Csicsó és Küküllővárak visszaigérése fejében, meghódolt, sőt János deákot ez iránti nyilatkozatával Bécsbe is küldte[2] s mi mind ennél nagyobb: rendbehozta Erdély bonyolódott ügyeit.

Itt Mayláth és Balassa közt a feszültség nemcsak tartott, hanem növekedett, s Bebek azt ügyesen felhasználta a királyné pártja nevelésére, mi annyira sikerült is neki, hogy midőn Nádasdy rég jelzett, de heteken át késlekedő beérkezése[3] csakugyan megvalósult, nemcsak az ország felső része volt a királyné pártja kezén, hanem a déli vidékek is ingadoztak.

Nádasdy hamar tisztába jött teendőivel. Min-

[1] A titkos levéltárban Bécsben.
[2] A titkos levéltárban Bécsben.
[3] A titkos levéltárban Bécsben.

Digitized by Google

denek előtt meggyőzte Mayláthot, hogy jövője csak úgy lesz biztosítva, ha azt határozottan a Ferdinándéhoz csatolja; «úgy is — jelenté urának — csak a porta elámítására játszta eddigi szerepét»; azután kibékéltette Balassával, megértetvén vele, hogy pártjok diadalra juttatásának ez az egyetlen módja s midőn e kettő végre volt hajtva, kezdett érintkezni a nemesekkel s a székely nemzet uraival, azokkal t. i. kik egyiknek vagy másiknak zászlójához voltak szegődve.[1] E művében Mayláth és Balassa is egész erejökkel támogatták — s rövid idő alatt létrejött a kiegyezés, hogy minő feltételek alatt hódoljanak meg Ferdinándnak:

hogy az ország — t. i. az ország az a része, mely e törekvésekhez csatlakozott — kiállítja a hódolati diplomát Ferdinand részére, melyben neki hűséget és engedelmességet fogadnak, de úgy, hogy e diploma addig, míg az ahhoz kötött feltételek teljesedésbe mennek, Mayláth kezében maradjon;

hogy Ferdinand az ország védelmére ezer lovast, háromezer gyalogot s néhány ágyut küld az Izabella-pártiak várainak ostromolhatása végett, híveit pedig adományokkal és jutalmakkal

[1] «Universitas Nobilium ac trium generum Siculorum» mondja Ferdinánd 1541. jun. 25-ki diplomájában, tehát nem a három nemzet egyetemes vagy részleges gyűlésén történt a meghódolás.

Digitized by Google

kötelezi még jobban le,[1] hogy az országot a külés bel-ellenség ellen védelmezni fogja saját hadaival, melyek azonban az ő zsoldján éljenek, s hogy az ország főhivatalaira: vajdaságra, székelyispánságra, várnagyságra, bíróságra csak hazafiakat emel.[2]

A mint a meghódolás feltételei meg voltak állapítva, kiállították a hitlevelet s Mayláth kezébe tették le. Azután megbizták Gerendy Mártont, hogy mint meghatalmazott követ, vigye a feltételeket Bécsbe, mutassa be Ferdinándnak s ott azok elfogadását és megerősítését eszközölje ki.

Gerendy felment Bécsbe s minden arra mutat, hogy Nádasdy is vele ment vissza. Az ő küldetése véget ért, s már nem volt több teendője Erdélyben, hol híven és tapintatosan oldotta meg azt a mit ura rá bizott. Mert nem volt oka Ferdinándnak csekélyleni az elért eredményt. Az egyik vajdát, ki maga kezére dolgozott, rá birta hogy hagyjon fel separatisticus törekvéseivel, kibékéltette vajda társával, ki bármily hig velejű ember s kevés hasznot hajtó barát is volt, de mint Balassa Menyhért testvére erős ellenzéket képezhetett, s mi legfőbb: pártot teremtett neki az országban hol pártja már csaknem teljesen szétzüllött. És midőn Nádasdy jelentést tett neki

[1] Bucholtz: *Ferdinand der Erste.* Wien 1804. 146-ik l.
[2] *Eder Simigianushoz* I. k. 242. l.

Digitized by Google

eljárása eredményéről s Gerendy bemutatta a feltételeket; Ferdinánd 1541. jan. 25-én kelt diplomával elfogadta, megerősítette az elibe terjesztett pontokat.[1]

Következtek a megjutalmazások:

Mint tudva van Nádasdyt még Szapolyay János Fogaras föld örökös urává, grófjává tette. Ez uradalom azután sógorának Mayláthnak jutott tényleg birtokába, s Nádasdy azután a mint Ferdinand pártjára tért, megszünt e czímet használni. Ferdinand most őtet Mayláthtal és Szalay János pozsonyi főispánnal újra felruházta e fényes czímmel és méltósággal s ő 1541. febr. 9-én mint ilyen le is tette az esküt. De még nagyobb jutalom várt, valószinűleg előleges megállapodás alapján, Mayláthra: Ferdinánd őt febr. 6-án Huszt várával és a máramarosi sóaknákkal ajándékozá meg jutalmául az átállásnak, kárpótlásul a nagyralátó reményekért, melyekkel szakított, s jövő lekötelezése végett.

Ekkép rendbe hozván és biztosítván az erdélyi ügyeket, azok további megszilárdítása végett czélja volt Ferdinandnak Moldvába és Oláhországba is követet küldeni, hogy a hospodárral Nádasdy megkezdett alkudozásai folytattassanak. De Moldvában szörnyen felzavarodtak a dolgok: István vajdát, mialatt ennek követe Bécsben járt, bojárjai egy éjjel meggyilkolák. Hasonló sorsa lett

[1] Kiadta *Eder Simigianushos* I. k. 241. l.

Digitized by Google

utódjának Sándornak is, még pedig alig néhány héttel utóbb — Péterről pedig, ki ezt a vajdai székben követte, maga Ferdinand sem hitte, hogy ügyének megnyerhető volna.

De Mayláth határozott színvallása folytán magában Erdélyben is újult erővel, nagyobb mérvben tört ki a belháboru lángja. Míg ő ostromokkal szorongatta ellenfeleit, Balassa Imre dúlt és pusztított kedve szerint s e kétségbeesett helyzetben néhány a pártok felett álló főúr egyezkedést akart megkisérleni. Mayláth eleinte elvetette e törekvéseket, azután a közingerültség növekedő nyomása alatt csakugyan alkudozni kezdett a királyné pártiakkal, míg végre Tordán (febr. 14) megosztozott ezekkel az országon. De az osztály feltételeit egyik fél sem tartván meg, újra összevesztek s miután egyik fél sem volt képes határozott előnyöket nyerni a másikon, újra megosztoztak az országon. Fehérvártt, jun. 6-án.[1]

Így váltakozott, hol, megújult hol enyhült a versengés a két fél közt, melyek közül mindenik csak a jövő kilátások reménye fejében harczolt: mert míg a török had, mely Izabella igényeinek volt érvényt szerzendő, Kanizsa alatt táborozott, Ferdinand a német birodalomtól várt segélyt, melynek regensburgi gyűlésére Nádasdy s a kalocsai érsek küldettek ki.

[1] L. *Az osztozkodási okmányokat Erd. országgy. Emlékek* I. 64. s köv. l.

Digitized by Google

Tudjuk, hogy mi lett az eredmény. Ferdinand Rogendorf hadjáratával biztatta az érte tevékenyen működő Mayláthot,[1] ki Buda felmentése után Erdélyt volt felmentendő. De míg az ősz német Buda alatt tehetetlenkedett, Nádasdy pedig a külföldön fáradozott a birodalmi segély megnyerésén, Mayláth folytonosan vesztette a tért lábai alól s nem tudta meggátlani, hogy az ország el ne határozza, hogy mihelyt a német sereg Buda alól eltávozik, bemutatandja hódolatát János király fiának. És a nagyravágyó férfi ismét török sympathiákkal kezdett kaczérkodni: s a két oláh vajda és Bali bég — ugyan az, kivel a mult évben még együtt fújta a követ — oly előzékenyek voltak személye iránt, hogy ő még mindig reménylett. Bizalma akkor sem hagyta el, midőn az oláh és török hadak ellepték a székely és szászföldet, s az ő erős fészke Fogaras alá nyomultak.

A táborból a két oláh logofet, egy főtörök és Bornemisza mint követek hozzá mentek, meghívták Bali béghez meghallgatni a szultán parancsait. Neje esengve kérte, hogy ne menjen el. Bornemisza figyelmeztette, hogy «most éljen eszével». Az ellenségtől jövő jó tanács gyanus szokott lenni, hátha — gondolá — Bornemisza a

[1] E követségre vonatkozó okmányokat közzé tettem a K. Papp Miklós által szerkesztett *Történelmi Lapok* II. évfolyam 27., 28., 29. számaiban.

Digitized by Google

fejedelemségtől akarja elütni? Miért ne menne el? hisz Bali megesküdött, hogy míg nap lesz az égen nem bántják? hisz két oláh, két moldvai, két török túsza van? És kiment — magára rakva Gritti drága köveit, melyek csak úgy ragyogtak a napban, negyven délczeg daliától kisérve s oly fényes sátort vonatott fel Fogaras előtt, hogy egyiké sem volt különb.

Hanem a nap nem maradt mindig az égen s a túszok sem voltak olyan emberek, hogy hatan is felértek volna egy Mayláthtal. Egy szép estve leoldották kardját, letépték drága köveit és saját övével kötözték össze lábait. Aztán Bali bég elvitte Viddinbe, s elküldte Stambulba, hol a Héttoronyba zárták. Kerek tíz évig szenvedett ottan, mignem 1550 végén megszabadítá a halál.[1] Se nejének, se sógorának Nádasdynak törekvései, se Ferdinándnak, se Erdély rendeinek közbevetése nem nyithaták föl börtöne ajtaját.

Erdély pedig sietett meghódolni János király fiának kihez saját hajlama is vonzotta, s hol egyedül találhatta megmaradását.

Így tette tönkre ismét — mint rendesen mindig — az eredményt, mit Nádasdy diplomatiai

[1] Mayláth halála idejét legbiztosabban meghatározza Báthory Andrásnak 1551. jan. 24-én kelt levele (*Történeti Lapok* II. évfolyam 26-ik szám.) V. ö. Malvezzi levelével 1551. ápr. 7-ről (*Pray Epist. Proc.* II. 250) «jam diversis literis significavi mortem domini quondam Stephani Mayláth.»

Digitized by Google

esze kivívott Ferdinánd hadvezéreinek élhetetlensége. Mert a hitlevélileg visszahódított Erdély megtartása csak úgy lett volna maradandó, ha a szétdarabolt magyar koronát sikerűl Ferdinándnak összeforrasztani. Hanem a két ország sorsára e bukás még sem volt káros: mert az események ezen fordulata által meg lett mentve a mi megmenthető volt.

Mayláth bukása pedig bármily nagy szerencsétlenség is egyénileg, nagy szerencse volt Erdélyre nézve: mert csak ezen az úton lehetett meggátlani, hogy ne jusson mint vajdaság a két Oláhország sorsára. De családja Fogaras birtokában egész addig megmaradt míg fia el nem adta János Zsigmondnak.

Digitized by Google

BÁTHORY ENDRE

fejedelem és bibornok bukása 1599-ben.

Az alvinczi kastélyban 1551 decz. 17-én végh-
hez ment tragédiát egy félszázad mulva 1599
okt. 31-én a naskaláti hegyek közt látjuk ismét-
lődni: ott és itt orgyilkos kezek magyar biborno-
kot végeztek ki. Mindkettő, Martinuzzi és Bá-
thory Endre bukásának közvetlen oka az, hogy
ők Erdély függetlenségi törekvéseinek voltak
harczosai. De feláldoztatásuk nem vezetett czél-
hoz, s nem is fejezte be az a küzdelmet. Egy fél-
tized sem kellett hozzá, s mindkettőjök halála
után kivívatott Erdély függetlensége.

A két megrendítő tragédia közül most Bá-
thory Endre bukásának történetét fogom előadni,
lépésről-lépésre kisérve egész a sellenbergi csata
elveszéséig. A befejezést, a bujdosást, a meggyil-
koltatást, minden részleteivel jól ismerjük Sza-

Digitized by Google

mosközyből, de nem ismerjük azt, mi addig történt, mert azt Szamosközy sem tudta, Istvánffy elhallgatta vagy elsimitotta, s a többiek, kik arról irtak, kósza hireket és mende-mondákat jegyeztek fel. S értekezésemnek nincs más czélja, mint e bukás történetét levéltári adatok alapján e mondáktól megtisztitva adni elő.

I.

Erdély az egész XVI-ik században állandóan kisebb nagyobb befolyást gyakorolt a két Oláhországra, melyeknek vajdái sokkal nagyobb függőségben voltak a porta iránt, mint annak fejedelmei. Épen ebben rejlett annak az oka, hogy a vajdák kényszerítve voltak a fejedelmek kegyét keresni, sőt bizonyos tekintetben felsőségöket is elismerni. Soha egy hospodár sem tudta, hogy melyik pillanatban lesz földönfutóvá s ekkor többnyire Erdélyen keresztül vezette őt a szabadulás utja. A fejedelmek pedig a vajdákat uradalmakkal kötelezték le s csatolták érdekeikhez. Sőt magok a szultánok is megkivánták, hogy a vajdák hűségét a fejedelmek ellenőrizzék s az oláh hadakat valahányszor a fejedelmek hadjáratba mentek, ezek alá rendelték. Hosszas megszokás ezt a hallgatag viszonyt egészen természetessé tette, mígnem Báthory Zsigmond a

Digitized by Google

vajdákat szerződés által annak nyilvános bevallására kényszeríté.

A havasalji vajda, ki ezt szerződésileg elismerte, Mihály volt, magoknak a Báthoryaknak teremtménye.

Még abban az időben történt, midőn a Báthory-család, Zsigmond fejedelem és unokatestvérei a legjobb egyetértésben éltek egymással, s Boldizsár az uralkodó legbefolyásosabb tanácsosa volt, hogy Mihály krajovai bán meghasonolván Sándor havasalji vajdával, Erdélybe szökött Báthory Boldizsárhoz, ki felfogta ügyét, beajánlá Zsigmondnak s kieszközlé, hogy ez a portán magán s az ottani angol követnél is lépéseket tegyen érdekében. Maga Mihály is a portára ment: csakugyan neki adták a vajdaságot s a divánban feltették fejére «a jáncsár föveget».

Időtelve a Báthoryak meghasonlottak: Zsigmond kivégeztette Boldizsárt, nótáztatta a menekült Istvánt, igen még az állandóan Lengyelországban élő Endre bíbornokot is, s Erdélyben levő birtokaikat elkoboztatta. Azután a ráczokkal despotájukká választatta magát, megkötötte Rudolffal az első prágai szerződést, melylyel őtet a császár Erdély s a két Oláhország független fejedelmének ismerte el, meg Mihály havasalji s István moldvai vajdák követeivel a fejérvári conventiot, melylyel ezek s bojárjaik hűbér uroknak jelentik ki őt, nőül vette Mária Krisztiernát a császár unokahugát s mint ennek szövetségese

Digitized by Google

a már kitört hosszú török háborúban támadólag lépett fel vazalljával Mihálylyal egyetértve, a porta ellen.

1595. végén, 1596. elején ennyi siker után Zsigmond egész Európában ünnepelt ember volt. A *Neue Zeitung*ok magasztalva emlegetik az ifjú hőst a törökök ostorát, ki egy Prágába tett látogatása alkalmával útjában mindenütt a legmelegebb rokonszenvvel fogadtatott s ott megkapta az arany gyapjat is. De mindez csakhamar megváltozik. Zsigmond házassága talán soha sem hajtatott végre, tehetetlensége s természetellenes hajlamai távol tarták nejétől. Kényes helyzetéből nem látott más menekvést, mint az elválást és lemondást. Így jött létre a második prágai szerződés, melylyel fejedelemségét Rudolfra ruházta.

Mihály mind eddig hüséges vazalja volt, kinek magatartása legkisebb panaszra sem adott okot. Zsigmond is kegyeivel halmozá. Erdély uradalmait adómentesekké tette, őt magát beajánlotta a császárnak, mikor Prágába ment, követeit magával vitte, s ily módon előkészíté azt a szövetséget, melynek éle oly nagy mértékben családja ellen fordult. Mihály — természetesen titokban — letette a hűbér esküt a császárnak, ez pedig vállalataira 12,000 katonát s azok fentartására kellő pénzt adott neki. Erre a szövetkezés pedig mindig szorosabbá s ez a segélyezés egészen állandóvá lett, a mint Prágában meggyökerezett a

Digitized by Google

nézet, hogy Mihály alkalmas és kéznél levő eszköz lehet Zsigmond ellen.

Mihály pedig valójában nem tartozott azok közé, kiket eszközül lehet felhasználni. Mint maga is félbarbar ember s egy még nem is fél barbár ország ura, épen úgy a civilisatió mázából, mint a keresztyén vallás moráljából azt sajátította el, mi legkevésbbé sem feszélyezte. Jó apa és példás férj, s külsőleg vallásos ember volt; de azon, hogy töröknek, tatárnak, németnek, erdélyinek hűséget esküdjék oly utógondolattal, hogy egyiket sem tartsa meg, legkevésbbé sem akadott fenn. Ravasz, álnok és cselszövő volt, nem a szó közönséges értelmében, hanem mint a bysantinismusnak egyik legpraegnansabb kifejezése. Semmi európai nyelvet nem tudván az oláhon kívül, titkárjai által készült magyar, olasz, latin, török leveleiért semmi felelősségérzet sem bántá, melyek nagy részének feladata eltitkolni a valót, s félrevezetni azt, kihez iratott. Mert minden összeköttetésének a portával és a császárral, a fejedelemmel és a moldvai vajdával, a tatár khánnal s a porta keresztyén alattvalóival összes szálait maga tartá kezében: számításait, terveit, melyeket ezekre épitett, s a végczélt, mit ezekkel el akart érni, senkivel sem közölte.

Az őszinteséget és bizalmasságot senki sem tudta úgy színleni, mint ő, s a legellentétesebb érdekü államok közé helyhezve, minden felé megnyerte a bizalmat. A császár és szultán egy-

Digitized by Google

aránt biztak benne: s ő ezt a csodálatos egyensúlyt éveken át ritka ügyességgel tudta fentartani.

A császár segélypénzét azzal hálálta meg, hogy minden évben folytatott egy-egy rabló hadjáratot a porta valamelyik kevésbbé védett tartománya ellen, miért aztán a felelősséget Stambulban valamelyik ellenséges pasa nyakába varrta, úgy tüntetvén fel támadását, mint kényszerített védelmet — s a dolog vége az lett, hogy ismét megkapta a zászlót és a botot. Ilyen módon a császár pénzén lassanként olyan hadat gyüjtött össze, mely őt képessé tette hódító hadjáratra vállalkozni. Mint vitéz és bátor katona, ügyes és tapintatos vezér, magához füzte zsoldosait s mindig szabad prédát engedve nekik, emelte harczvágyukat: ez volt az inger, melylyel viadalra ösztönözte őket. De mint minden félbarbar, otthon kegyetlen, vérengző, erőszakos volt. Mikor székét elfoglalta, összes hitelezőit magához gyűjté, hogy tartozásait kiegyenlítse velök. Ki is egyenlíté, oly módon, hogy mindegyiket felkonczolá. Utóbb is ezen a nyomon folytatta uralkodását.

Viszonya Rudolfhoz évről évre szorosabbá fűződött s ez folytonosan szaporitá hadait és nevelte évpénzét. Midőn Báthory Zsigmond elcserélte Erdélyt Oppelnnel, Mihály a császár biztosai kezébe letette a hűbéri esküt, s egy víg lako-

Digitized by Google

mán, melyhez bort Erdélyből vittek, a biztosok meg is itták a barátság poharát.

Ez tavaszszal történt: de a nyár még el sem telt s Zsigmond már is visszatért Oppelnből és visszafoglalta Erdélyt. Mihályra ekkor Rudolf részéről más feladat várt: ő lett megbizva, szemmel tartani, figyelemmel kisérni a fejedelemnek minden lépését, s őtet a köteles hűségben megtartani. Zsigmond pedig gondosan került mindent, mi e részben gyanut támaszthatott volna, ellenkezőleg bűnbánónak mutatta magát, ki el van határozva, megújítani bizonyos módosításokkal a második prágai szerződést s ismét lemondani a fejedelemségről s e czélból két legbizalmasabb emberét Bocskayt és Náprágy püspököt, cancellárját, mint követeket Prágába is küldé.

II.

Zsigmond, ha hihetünk Szamosközynek, már akkor el volt határozva lemondani Erdélyről Endre bibornok javára, midőn Rudolfhoz ezen két legmeghittebb emberét kiküldé, sőt egyenesen azért jelölte ki ezeket a követségre, mert tartott, hogy e két hatalmas úr törekvéseit nem fogja helyeselni, s föként, hogy Bocskay a bíbornoktól féltében meg is tudandja azt hiusítni.

A dolgot valószinűvé teszi, hogy velök egy időben küldetett Kabós Lengyelországba Báthory

Digitized by Google

Endréhez. A bíbornok eleinte habozott, de a családi versengés megszüntetésének vágyától égetve, végre rászánta magát az útra. Testvére István nélkül indult el s febr. 18-án Kolozsvárra érkezett. Zsigmond ekkor Szebenben volt, de a mint erről tudomást vett, Sennyey Pongráczot azonnal üdvözlésére elébe küldé, s márcz. 21-re Megyesre országgyűlést hirdetett. Találkozása a bíbornokkal rendkívüli szíves volt. Elébe ment, a városon kívül megölelte, bűnbánó vallomásokat tett, kérte, hogy feledje el a multat s vessen ki szívéből minden gyűlöletet.

Mire az egyetemes országgyűlés ideje elközelgett, kiparancsolta Megyesre az udvari darabantokat s lovasokat, odahívatta a székely hadat, úgy hogy a város térei, a piaczok, az utczák fegyveres néppel voltak megrakva. Mindamellett a legmélyebb titokban tartotta szándékát s a rendek és mindenki azzal a meggyőződéssel jöttek oda, hogy ez nem egyéb akar lenni, mint a rokoni kibéküles ünnepe. Egyelőre magokban a fejedelmi propositiókban sem árult el semmit, s egyszerüen csak a hadiadónak és hadfolytatáshoz szükséges eszközöknek megszavazását, a jezsuiták ellen hozott törvénynek módosítását s unokatestvérei nótájának eltörlését terjeszté a rendek elé, kérvén őket, hogy a mult évi hadjáratra tett tetemes költségei megtérítéséről is gondoskodjanak, melyeket ő mindössze 45,000 forintban számított fel.

Digitized by Google

A rendek azonnal hozzáfogtak a tanácskozáshoz. Az eddigi tapasztalatok a hadi szervezetnek hiányait napfényre hozták s mindenekelőtt annak reformálására tettek lépéseket.

Megszavazták a félévi adót is. Minthogy azonban Zsigmond személyes kárpótlási követeléseinek kielégítésére magokat elégteleneknek érzék, elhatározák, hogy János Zsigmond által az országnak adományozott arany kereszttel fogják azt törleszteni, s intézkedtek, hogy az Szebenből Medgyesre hozassék.

A jezsuiták a fejedelmi conditiók megváltoztatásával Fejérvárra bebocsáttattak.

Az 1595-ki fejérvári országgyűlés azon pontja, mely Báthory Istvánt és Báthory Endrét nótán marasztá, eltöröltetett, oly feltétel alatt azonban, hogy a maga és testvére nevében erős eskűt tegyen le, hogy se ők, se utódaik, rokonaik, hozzátartozóik soha ezért a czikkért senkin boszút nem fognak állani. Endre le is tette az esküt maga és testvére nevében, mint ennek teljhatalmazottja; melynek márcz. 28-án aláirt példányát Szebenben helyezték el. Azután elvégezék a rendek, hogy a nóta az 1595-ki articulusok minden példányából 200 frt büntetés terhe alatt kitöröltessék.

A törvényhozás ezután a közigazgatási és törvényhozási dolgokra tért át.

Mialatt a rendek a czikkeket készítették, Zsigmond is elhatározá végrehajtani lemondását.

Digitized by Google

A bíbornok nem kevéssé rettent meg ez elhatározásán s minden áron le akarta beszélni, Zsigmond vele szemben is ugyanazt az eszközt használta, melylyel korábban Rudolf megegyezését kicsikarta: valakit a nemesek sorából fogok, mondá neki, fejedelemmé választatni s azt mindketten megbánjuk.

Midőn végre Endre beleegyezett, márcz. 17-én, kezén fogva a rendek közé vezette. Itt kijelenté előttök, hogy lemond. Megunta ugymond az uralkodást, magánéletbe akar vonulni. Látja, hogy a német nem segíti meg, ő pedig nem akarja megszegni esküjét s nem kezdhet alkudozást a törökkel. Utódjául a bíbornokot ajánlja.

A bíbornok felelt szavaira. Ő nem kivánt az uralomra lépni, de ha nem kerülheti el, belenyugszik. Harag és bosszú nélkül fog székébe ülni s a régi gyűlölet eszébe sem jut.

A rendeket megdöbbenté e változás: de mindenekfelől hadakkal körülvéve, nem mertek ellene szólani. Csak Kornis Gáspár és Ravazdy György próbáltak némi aggodalmat nyilvánítni, de ők is csakhamar beleegyeztek.

Azután megkészítették az új fejedelem eskűformáját, meg a rendekét s a törvényeket Zsigmond elé terjeszték, ki azokat márcz. 29-ikén megerősíté.

Másnap márcz. 30-ikán ment véghez a nagy templomban az eskületétel Báthory Endre és a rendek részéről, kik előtt az eskümintát Sennyey

Digitized by Google

Pongrácz olvasta fel s ezzel kapcsolatban a fejedelem beigtatása. A választási feltételek a bíbornok esküjébe voltak befoglalva, úgy mint ez Zsigmond visszafogadása előtt szokásban volt, s ebben a jogok, kiváltságok, törvények és szokások a vallásszabadság, az arany bulla megtartására kötelezte magát. Ugyanez alkalommal a Szebenből időközben Megyesre hozott arany keresztet is kézbesítették Zsigmondnak.

Báthory Zsigmond jövendő fentartására nézve szerződést kötött a bíbornokkal; kap évenként 24 ezer magyar forintot s Buzdi, Asszonyfalva, Bogács és Ekemező dézsmáit teljes rendelkezési joggal; ezenkívül — mint hajdan Hunyady János — Besztercze vidékét. Minthogy azonban ez a szászok kezén volt, kik az átadást megtagadták, a bíbornokfejedelem helyette Vécset és Sajót adományozta neki, melyek Bocskay kezén voltak ugyan, de melyekért Endre Bocskayt Dévával kárpótolta.

Gyűlés után visszalépett s ő és az új fejedelem ugyanazon kocsiba ülve, Fehérvárra mentek, s ünnepélyesen, üdvlövésekkel üdvözöltetve fogadtattak. Első és legsürgősb teendő volt itt Mária Krisztiernával rendezni az ügyeket, kit férje időközben ismét Kővárba száműzött, s most e czélból Fehérvárra hivatott. Erős megpróbáltatások vártak a sokat szenvedett asszonyra, a rövid, alig egy pár havig tartó boldogság után. Világosan állt előtte, hogy e lemondás természetszerün

Digitized by Google

maga után vonja az elválást s ő abba bele nyugodott. De erős felháborodást kelle éreznie a combinatión, hogy ennek megtörténte után adja kezét Endrének, ki hasonlag kilépend az egyházi kötelékből. E terv nem sikerülésének természetes következménye volt, hogy neki hazájába kelle útaznia s férje ezt leplezetlenül tudatta is vele. Sorsodra bizlak ezentulra, mondá neki, vissza fogsz hazádba térni; de e rideg szavakhoz hozzá tette a kérést, hogy feledje el szenvedett sérelmeit. Hátra volt még a menyasszonyi hozomány s a Zsigmond által lekötött uradalmak rendezésének kérdése. Erre nézve a fejedelemasszony s a fejedelem közt ápr. 8-án jött létre a kiegyezés, mely szerint az minden erdélyi birtokait az évi április 8-ától kezdve a bíbornok-fejedelemnek adja évi 15 ezer magyar forintért (melyet a németek tallérnak neveznek) haszonbérbe, mely félévi részletekben előre fizetendő, s melyből az első félévi részletet 7500 magyar forintot április 13-án kezéhez is vette. Nem sokkal utóbb el is indult Mária Krisztierna Dersffy Ferencztől kisérve. A bíbornok diszes kocsival s jó lovakkal ajándékozta meg s egész Tövisig kisérte. Egy válogatott nemes csapat Tasnádig ment vele. April 26-án Berkeszen volt Szabolcsmegyében, Kassán Carrilloval találkozott s május 12-ikén Túróczban látjuk.

Zsigmond ez időben eleinte Fogaras vidékén utazgatott, onnan Vécsre ment s egy ideig ott

Digitized by Google

tartózkodott, nyár derekán pedig gyorsan kiment Lengyelországba Zamocskyhoz, sógorához.

III.

Báthory Endre Fejérvárról Kolozsvárra ment, hova összehivta tanácsurait s nem tudván, ha nem fenyegeti-e Magyarország felől Basta a kassai parancsnok részéről támadás, egyidőben ugyanoda hadait is táborba szólítá.

Csak erről az oldalról tartott rögtöni támadástól, országa többi szomszédaival úgy hitte, diplomatiai úton is ki fog egyezhetni. Kolozsvárra hívta tanácsurait is s azokkal egyetértve, erre azonnal megtette a lépéseket. Küldöttségeket küldött a lengyel királyhoz, Mihály vajdához a temesvári beglerbéghez s szerdárhoz jó szomszédsági viszonyok helyreállítása végett s a tatár khánhoz, hogy azt országától távol tartsa. Alkudozást kezdett a moldvai vajdával is, kivel szorosabb viszonyba akart lépni s leánya kezét megkérette mostoha testvére Iffju János számára.

Ezalatt a portáról is jöttek követek hozzá junius első napjaiban, épen akkor, midőn az országgyűlés Kolozsvárt együtt ült. Régi tapasztalt csauszok voltak, kik a kibékülés előkészítésével voltak megbizva. Endre midőn még nem tudta, hogy sikerülend-e Rudolfot megengesztelnie, nem hitte tanácsosnak elutasítni a portai

Digitized by Google

ajánlatokat. Maga is küldött követeket a szerdárhoz oly feltételekkel, melyek az egyezkedésnek alapjait képezhették, s melyek közül az egyik pont azt kívánta, hogy rendeltessék Havasalja Erdély alá.

Ez a dolog pedig már akkor tényleg — de valójában csak szinleg megtörtént.

Mihály vajda az naptól fogva, hogy Endre megválasztásáról biztos hírt kapott, már kivetette hálóját. Alkudozni kezdett a törökökkel, s elfogadta egy basától a neki küldött zászlót. De ugyanakkor követeket küldött Prágába is, kik felhatalmazást kérjenek a császártól, hogy Erdélyt nevében támadhassa meg. S midőn a bíbornok-fejedelmet egy raguzai nemes értesíté e fondorlatokról, az pedig számadásra szólítá fel a vajdát, ez egy perczig sem habozott hűségi esküt igérni a fejedelemnek. Alkudozása ennek követeivel Ravazdyval és Vitézzel nem tarthatott sokáig, jun. 26-án ő és a legelőkelőbb tizenöt bojárja megesküdtek az evangeliomra, hogy a minémű hűséggel, igazsággal, engedelmességgel voltak Zsigmond fejedelemhez, azzal lesznek Endrehez is.

IV.

Eddigelé minden jól ment s a bíbornok-fejedelem nem látta a feje fölé tornyosuló fellegeket. Csak a római császárral nem egyezett még ki, de

Digitized by Google

midőn a törökökkel már kilátásba van kiegyezése, a lengyel barátja, a moldvai szövetségese, az oláh vazalja, kevésbbé félelmesnek tetszett feszült viszonya Rudolfhoz.

Pedig onnan fenyegette veszély. Évek óta nagy gondot fordított a prágai udvar Mihály lekötelezésére, minden évben nagy és tetemes összegeket szolgáltatván ki neki hadak fenntartására, ágyuval, lőporral látván el ez új és titkos hűbéresét, kit a török ellenében fontos előbástyának s Erdély fékentartására alkalmas kéznél levő eszköznek tekintett. Gyakran megfordultak a prágai udvarnál az oláh követek, kiknek elegendő okuk volt magasztalni a császár bőkezűségét.

Mihálynak követei a télen Bocskayékkal egy időben alkudoztak Prágában, s habár ezuttal a formaszerű szerződést nem erősítette is meg Rudolf, de április 8-ki leiratában százezer tallért igért a megelőző évben folytatott hadjáratáért, mely a már lefizetett összeg levonásával azonnal fizetendő, százezer aranyat a folyó évi hadjáratra; megtéríti a tatárköveteknek adott tizezer aranyat; s az esetre, ha a töröktől elüzetnék, családja számára menhelyűl neki Sléziában Königsberget. Végűl az erdélyi ügyek sikerűlése esetére ujabb jutalmazásokat helyezett kilátásba.

Mihelyt azonban a prágai udvarban az erdélyi változásról értesültek, még nagyobb gondot fordítottak Mihály megnyerésére, kinek futárjai azóta egymást érték a prágai udvarban, hova tudósítá-

Digitized by Google

sokat vittek az erdélyi ügyekről, felhatalmazást kértek a császártól, hogy urok Erdélyt megtámadhassa. A prágai udvar nem volt idegen az eszmétől, de mindent akkép akart előkészíteni, hogy az eredmény sikere biztosítva legyen. Izeneteit az udvar mindig szóbelileg küldte a követek által, a leiratok az általános biztatások keretében maradnak. Úgy látszik az első megbeszélés junius elején volt, s ennek eredményeként junius 12-én vitte haza a követség e biztatást: «Fortiter itaque pro republica christiana pergito, ac de nobis quidvis sperato». Hasonló biztatásokat vitt haza egy követség julius 8-ról s Örmény Péter egyik derekabb vezére julius 23-ról: mert Rudolf csak az alkalmas perczet várta, hogy Basta és Mihály által combinált támadást intéztessen Erdély ellen.

Bocskay Náprágyval együtt a májusi értekezletből küldve, még mindig Prágában volt, hol a bíbornoknak adott igéretéhez képest lépéseket tett, hogy a hűség eskűje alól a császár oldozza fel. De Rudolf august. 12-ki kiadványában ezt egyenesen és határozottan megtagadta, sőt ellenkezőleg külön kiadványokat intézett julius 23-ról Erdély főuraihoz, a megyékhez, a székelyekhez s a szászokhoz, melyekben a köteles hűség megtartására szólította fel ezeket s a visszatéröknek teljes bűnbocsánatot igért. Mindezek a már tervbe vett és részben előkészített hadjárat előzményei voltak, melynek elnapolását pénzhiány, készület-

Digitized by Google

lenség s egy nem várt esemény: a pápai széknek interventiója a bíbornok érdekében egy időre szükségessé s azután is módosítandóvá tette.

A bíbornok fejedelem a prágai udvar magatartásáról, «a császár és a vajda közös titkáról» — mint egy hivatalos emlékirat jellemzően nevezi, épen ez időben biztos értesülést vett: Rácz János a vajda titkára tett neki arról jelentést. Nem hitte el, de a gyanut még sem fojthatta el egészen, s midőn ekkép fenyegetve látta magát, elhatározá legalább a török támadás ellen biztosítékot szerezni. Augusztus elején azzal a hirrel jött udvarába Huszain csausz, hogy a juniusi országgyűlésből küldött feltételeit elfogadta a porta. Ez alap épen alkalmas lett volna a kiegyezésre — de a válasz szövege, mit Musztafa csausz s ennek kiséretében visszaérkezett követei Budai és Gávai hoztak magokkal, egészen másként hangzott: a szerdár Jenőnek és Lippának visszaadását követelte. Azonkivűl arról is értesült, hogy a szerdár Mihálynak zászlót és botot küldött. Ezek alatt a feltételek alatt ő nem alkudhatott: de nem szakított a portával. Aug. 14-én új követet küldött a szerdárhoz, kérvén, hogy módosítson feltételein, ne kivánja az adó beküldését, ne a két várat, s ne igyekezzék Mihályt a köteles hűség alól elvonni.

Alig ment el azonban a követség, midőn a véletlen a császár és Mihály közös titkának a kulcsát csaknem kezébe adta Endrének. Rácz

Digitized by Google

jelentése következtében a fejedelem szigorú felügyeletet rendelt el a Prága és Tergovistye közt járó postákat illetőleg. Épen ezen rendelet folytán Örmény Péter a vajdának és Petneházy István a császárnak Prágából jövő követei elfogattak s a fejedelem elé vitettek. Örménynél volt a császár julius 23-áról Mihályhoz irott levele, s egy más Mátyás főherczegtől. Bármennyire vigyáztak is rá, ez utóbbit sikerült megennie s az előbbit úgy elrejtenie, hogy midőn kutatták is, nem találtak nála semmit. A dolog végetlenül végzetessé vált ránézve: mert Rácznak egy ujabb jelentése a bibornokhoz Mihály kezébe esvén, elfogatta ezt s épen azon hét héten át, midőn a végzetes titok a kinyilatkozás pontjáig ért, fogva tartotta. A bíbornok-fejedelem megmaradt kételkedésében: Mihályt bizalmával halmozta el, s a császárral kibékülni épen nem volt idegen.

Ily gondolattal fogadta Malaspina casertani püspököt, Kelemen pápa követét, ki Lengyelországon át aug. 21-én estve érkezett Fejérvárra. A bíbornok-fejedelem a várostól félmértföldnyire elibe lovagolt s mindjárt másnap adott neki kihallgatást. A püspököt a pápa oly czéllal küldte, hogy a bíbornok-fejedelmet teljesen elvonja a töröktől, de oly határozott utasítással, hogy Rudolffal is kibékítse. A pápának ezen «kegyelmes atyai» intésével Rudolf udvarában is megfordult a nuncius: de a császárt igen kellemetlenül érintette a dolog s csak egyedül a szent

Digitized by Google

atyára való tekintetekből nyugodott bele, hogy ő ez irányban indítsa meg alkudozásait Fejérvártt.

Mindjárt az első kihallgatáson hozzáfogott küldetése teljesítéséhez. Elmondta a bíbornoknak megbízatását s szóba hozta a prágai egyességet, melyet Rudolf és Zsigmond kötöttek. Én — mondá a bíbornok — oka nem vagyok, hogy azt végre nem hajtották. «De, felelé a nuncius, még is kétszinű eljárás volt, szövetkezést színlelni a császárral, practicálni a törökkel s Mihály vajdát hitszegésre nógatni.» «Ezt én nem tettem, felelé a bíbornok nyugodtan, megbizonyítom leveleimmel. Nem alkudoztam másként a törökkel, mint a császár is szokta tenni, nem fogadtam el zászlót tőle, sőt midőn Mihály elfogadta, ráizentem, hogy visszaküldje, különben lefoglalom erdélyi birtokait.»

Malaspina most fordított a dolgon. Hosszan kezdte fejtegetni, mennyi nehézsége lesz a bíbornoknak s ráakarta venni, hogy mondjon le a fejedelemségről. A bíbornokot ez ajánlat felháborítá, boszusan elfordult a nunciustól, ki látva e hatást, ismét fordított a dolgon s a császárral leendő szövetkezést hozta szóba. Ezt Endre nem utasítá vissza, bár megjegyezte, hogy ez az országgyűlés jogkörébe tartozik. De midőn Malaspina emlegetni kezdte, hogy jó volna, ha bíbornok nehány erődjébe császári őrséget fogadna, láthatólag felháborodott s véget vetett a kihall-

Digitized by Google

gatásnak. Első napi eredménynek ez is elég — irá Malespina a császárnak.

Habár az első kihallgatáson ily nagy mérvű ellentét mutatkozott is köztök, a bíbornok Rómába szánt követét Bogáthy Miklóst Prágába küldé, biztosítni a császárt, hogy nincs szándékában elállani a keresztyénség ügyétől. Mindamellett igen lassan haladtak a dolgok, mert a fejedelem a Moldvával s Lengyelországgal kötendő szövetség eszméjétől nem könnyen vált meg s álmaiban a lengyel korona elnyerését tekinté e szövetség végeredményének. Hetek teltek el, míg végre kiegyezésre jutottak, s a föltételek felett, melyek jobbadán Báthory Zsigmond első prágai szerződésének pontjai voltak annyi módosítással, hogyha a bíbornok után nem maradnának férfiutódok, szálljon Erdély kormánya a női ágra. Követté Kakas István neveztetett ki, de a levél, melyet szept. 14-ről tőle magával vitt Prágába, nyomtatékkal emelte ki, hogy a bíbornok-fejedelem a szentatya közbenjárására elhatározta magát, hogy a felséges ausztriai ház érdekében közmegegyezéssel és mindenki megelégedésére fogja kivinni azt, mit korábban csak zsarnoki erőszakkal lehetett keresztül hajtani.

Endre bíbornok-fejedelem ez alkudozások daczára is azt hitte, hogy Magyarország felől fenyegetve van, nemcsak Basta, hanem Bocskay részéről is, kinek, mint tudjuk, aug. 10-kéig kellett volna magát fölmentetni a Rudolf részére letett

Digitized by Google

hit alól s ugyanakkor letenni a hűség esküjét Endre részére. De Rudolftól nem kapván meg erre az engedélyt, oly állást foglalt el Endre irányában, melyet ez egészen ellenségesnek magyarázott. Ugyanis Görgényből minden ágyut és lőszert átvitetett titokban a részekben levő váraiba, az ezekben levő őrséget pedig nem eskette fel az Endre iránti hűségre. A bíbornok tehát először Kolozsvárra hadfölkelést hivott össze, utóbb azonban ennek helyét Szász-Sebesre tette át s egyszersmind Fejérvárra okt. 18-ára egyetemes országgyűlést hirdetett. Megidéztette e gyűlésre Bocskayt is, mint hűtlenségi perben marasztandót két indítványnyal: mint árulót a közügyigazgató vádjára s mint Báthory Boldizsár halálának okozóját a Báthory István vádjára.

Ez idézés mutatja, hogy a komolyabban fenyegetett nem Endre, hanem Bocskai, mert míg az utóbbi idézés az Endre által letett eskü után teljesen jogtalan, az előbbi is legalább ildomtalan volt épen abban az időben, midőn már megindultak a béketárgyalások közte és a császár között. De ekkor már élére volt állítva s a csalfa és kétszínü játék, melyet az alkudozásokkal folytattak, végéhez közeledett. S különben is Endre Magyarország felől nyugodtan lehetett. Az a meleg közbelépés, melyet a pápa érdekében annyi jó akarattal és hévvel tett, az a komoly buzgalom, melylyel ügyét felkarolta s Rudolfot kedve

Digitized by Google

ellen is békeegyezkedésre kényszeríté, erős garantia volt, hogy magyarországi oldalról nem fognak semmiféle nyilt támadást intézni sem a pápa által védett személye, sem országa ellen, s legkevésbbé fogják a félszázad előtt lezajlott alvinczi tragédiának ismétlését megkisérteni. E hatalmas pártfogással szemben, melynek a török háboruban oly sokkal tartozott a prágai udvar, mulhatlanúl úgy kelle inscenirozni a bíbornok megbuktatását, hogy a gyanunak még érnyéka sem eshessék az udvarra, mintha keze a játékban volna. Ez fejti meg, hogy a szathmári kapitány követe által említett «közös titok» valóban Prága és Bukurest közt maradhatott még akkor is, midőn a két udvar közt egy félévnél ez ügyben tovább tartott a levelezés és követváltás.

Még Bastának sem volt sejtelme arról. Szept. derekán Mihály követei Székely János és Pribék Mátyás megfordultak nála Kassán. Jelenték, hogy a vajda készen áll Erdély határán s nyomon be akar ütni. Küldjön hát hadakat, vagy ha ezt nem teheti, küldjön pénzt a vajdának. Ugyanakkor bizalmasan azt is tudatták vele, hogy a szultán uroknak zászlót küldött s felajánlja neki Moldvát és Erdélyt is, de uruk még nem fogadta el. Másnap, szept. 15 én, még követelőbbek voltak Székely és Pribék: röviden és szárazon kijelenték, hogy ha most sem kapnak segélyt, ők nem fognak többet alkalmatlankodni, hanem uruk szövetkezni fog a szultánnal, miért aztán a felelősség

Digitized by Google

egészen Bastát fogja terhelni. Basta meg akarta nyugtatni a követeket: hogy hadak még nem mentek alá annak az az oka, mert legujabban bejött sléziai lovas- és gyalog csapatoknak rendeltetését nem tudja, erre nézve bevárja a császár parancsát. Ő felségének arra is lesz gondja, hogy Ungnad által pénzt szereztessen, csak a vajda is maradjon meg a köteles hűségben.

Basta azonnal jelentést tett Mátyás főherczegnek, de nem nagyon hizelgőt Mihályra nézve. Neki úgy látszik, írá, hogy ez csalfa és hazug ember, ki a bíbornoknak már meghódolt, megesküdött, szövetkezett is vele; s csak hogy ő felségét áltassa, vak lármát csap az Erdélybe rontással. Pár héttel utóbb pedig Mihály kincstárnoka, mint követ a prágai udvarnál, Basta ellen kelt ki. Ez az ember azért nem küld urának segélyt, mert titkon Báthory Endrével tart, kitől kétezer aranyat kapott s kivel egyezkedik is. Urának pedig már nehezére van, hogy hadkészen áll Erdély határán, sőt ezenfelül a Báthory Endréhez hajló 3000 kozákot is 15 ezer talléron zsoldjába fogadta s maga hűségére eskette, még sem kezdik el a vállalatot. Ha az ő szolgálata nem kedves ő felségének, jelentsék ki, mentsék fel a hűség esküje alól, úgy is rég molestálja már őt a török: az ugyan tárt karokkal fogadja.

Az udvari tanács október 4-dikén egyszerre kezdte tárgyalni ezeket a dolgokat azzal a jelentéssel, melyet a Malaspina s a bíbornok közt

Digitized by Google

megállapított kiegyezési feltételekről kapott. Ez a kiegyezés épen nem volt inyére, azt akarta volna, hogy Endre mondjon le. De a pápa iránti tekintetekből nem vethette vissza egyenesen. El kelle tagadnia, mint végső resultatumot bizonyos esélyekre nézve, ha t. i. Mihálynak mindenesetre koczkáztatott vállalata roszúl ütne ki.

S a mint az udvari tanács ezt a két kérdést: a fegyverszünet megkötését Endrével, s ugyanezen Endrének megtámadását Mihály által az írt okt. 4-iki ülésben megoldotta, az egy kis diplomatiai remekmű. Semmi, a mit határozott, egy szó sem költheti fel azt a gyanút, hogy tudomása volt a Mihály vállalatáról, hogy az: «közös titok». A tanács úgy vélekedett, hogy Mihályt okvetlenül különösen pénz dolgában, ki kell elégíteni, s így megtartani ő felsége hűségében. De meg kell értetni vele, hogy az ő helyzetén se a törökökkel, se a bíbornokkal folytatott tárgyalások nem változtatnak semmit, s az oláh követtel hazabocsátásakor bizalmas embert kell küldeni, ki élő szóval világosítsa fel az ügyek valódi állásáról.

Malaspinára nézve pedig azt határozák: tudatni kell vele, hogy jobb szerette volna ugyan ő felsége, ha ő megmarad alkudozásában «in ersten terminis», de ha már a dolog eddig ment, megadja ő felsége e fegyverszünetet azon feltétel alatt, ha a bíbornok megszakit a törökökkel minden összeköttetést, visszautasítja a zászlót, sergét

Digitized by Google

az ő felségééhez csatolja, vagy Szolnok alá küldi, vagy oda, hova Mihály vajda is a magáéit küldeni fogja. De úgy kösse meg a nuncius e feltételeket, hogy ne ő felsége legyen a bíbornoknak, hanem a bíbornok ő felségének lekötelezettje; kösse meg pedig mennél előbb, legkésőbbre november végeig, mert a fegyverszünet csak addig tart.

S az expeditió Malaspinára nézve ily értelemben hajtatott végre, de nem az oláhot illetőleg. Egy rövidke levelet kapott, nehány hó alatt a tizennegyediket, mely, mint a megelőzők, szóbeli izenetről tesznek említést, csak hogy ez utóbbi, melynek átadásával a vajda követe mellé rendelt Marino János bizatott meg, egy kötelező igéretet tartalmazott: «et a nobis perpetuam protectionem, quicquid evenerit expectatis».

Mi volt ez a szóbeli izenet? az események kibonyolódása valószinüvé teszi ugyan, hogy ez az oláh támadására vonatkozott, de erre nézve a bizonyosságot egy későbbi expeditióból nyerjük. A bíbornok megveretése okt. 28-án történt, az első hirt Mátyás főherczeg Bécsben nov. 15-én kapta, s mégis Rudolf, ki erről napokkal utóbb értesült, Pilsenből november 6-áról írja Bocskaynak, hogy miután az oláh elvetette a koczkát, megkisértendő a háborút a bíbornok ellen, nem lévén békés kiegyenlítésnek többé helye, menjen be Erdélybe a császár érdekei képviselése végett.

Ezt a koczkát pedig Mihály elébb elvetette, mint a császár várta. Jól tudta, hogy a vajda

Digitized by Google

okt. 18-ára országgyűlést hirdetett, melyen a császárral a kiegyezést hivatalosan szóba hozandja, s hogy ezenkivül a hadfölkelést is elrendelte. Úgy hitte, hogy vállalata sikerét csak az biztosíthatja, ha megelőzi a bíbornokot. Különben is a császár pénzén kitartott hadai harczkészen álltak s bármely pillanatban könnyű volt azok összehivása. A mint hát hozzáfogott az előkészületekhez, egyes ügynököket küldött a szászokhoz s különösen a székelyek közé, hogy amazokat beütésre előkészítse, ezeket pedig régi szabadságaik emlékének felidézésével forradalomra s a Báthoryak ellen boszura ösztönözze. — Aztán kiadtá a rendeletet, hogy Ploesthez gyűljenek az egyes csapatok, melyek közt sok volt a magyar, székely, a csapatparancsnokok pedig jobbadán magyarok voltak: a gergiczei csapatok kapitánya Makó György, hadnagyai Tárkányi István, Tamásfalvi János, Nagy Demeter, Kiss Gergely; a floresti katonák kapitánya Nagy Bálint, hadnagyai Horváth György, Kis János, a beszliák hadnagya Petneházy István. A zsoldosok pedig a ráczok, kozákok, hajduk s a kurtányok valóságos keleteurópai nemzetközi serget mutattak. E készülődésre vonatkozólag Mihály azt hiresztelé, hogy mint a mult évben, Bolgáriát akarja véletlen támadással megsarczoltatni s egy bizalmas emberét Bánt el is küldé Endréhez, kinyerni tőle az engedélyt ezen hadjáratra — ki aztán, hogy e vajdához egymásután

Digitized by Google

küldött három követsége: Csomortányi, Senynyey, Kornis megnyugtató válaszokat hoztak, ágyukat, lőport, dobokat, zászlókat küldött neki. S mikorra minden el volt rendelve, okt. 11-kén Mihály hadait felállittatá részint Ploest előtt, részint a városban a piacztól egészen lakásáig, kiment közéjök s megeskette őket, «hogy minden utaiban jelen lesznek vele, főképen a mostani útban igazak és hivek lesznek» s kezet fogott velök. Okt. 15-én egy péntek napon kiadta a parancsot, hogy meginduljanak..

A bíbornok-fejedelem ezalatt felkonczolt testvére számára koporsót faragott s emléket készittetett. Okt. 18-ára együtt voltak a rendek s meg is nyitotta a gyűlést a fejedelem. A Malespinával folytatott alkudozásokat a rendek elé terjeszté s azok ezt és az alkotandó törvényeket tárgyalásba vették. Ez napon Mihály már Bodola és Prásmár közt állott táborával. Makót, Thamásfalvit, Dömölyit és Havasallyt a székelyek közé küldé, hogy gyüjtsék őket össze s igérjék meg régi szabadságaik megújitását. Oda hivatta a brassai oratort Hirschlert s ezzel levelet iratott a bíbornok-fejedelemnek, hogy azon a vidéken minden csendes. A posta 20-án érkezett meg Fejérvárra, mikor javában tárgyaltak a rendek, s a futár a levelet Kornisnak, a fejedelem generalisának adta át, de minthogy Kornis mit sem kérdett, ő sem szólt a brassai ujságokról. Hanem annál keservesebben panaszkodott a csapszékekben, hogy dulják már

Digitized by Google

a kurtányok Bárczaságot, s a hir csak másnap jutott el a fejedelmi udvarba.

Tanácskozásról többé szó sem lehetett. A fejedelem még az napon okt. 21-én felfüggesztette az országgyűlést, futárokat küldött szét általános fölkelés hirdetésére s maga megindult a táborral Mihály ellen. Írt Jeremiás moldvai vajdának is, kérve őt, hogy siessen segélyére — mert könnyen elnyerheti most azt, mit neki igért. De a levél okt. 24-én Mihály kezébe esett, kivel a székelyek lerombolván Várhegyet, már egyesültek s ki hadával már ekkor három oszlopban nyomult elé. A fejedelem még mindig lehetőnek tartá a kiegyenlítést, s okt. 25-én Malaspina által tetetett nála lépéseket a differentiák kiegyenlítésére. A püspök követe a sárkányi úton találkozott Mihálylyal. «Én az én kegyelmes uram császárom ő felsége parancsára jövök» felelé. Okt. 26-án már túl volt Fogarason, midőn magától a fejedelemtől hoztak levelet hozzá, de ez sem tartá fel s okt. 27-én egy mértföldnyire volt Szebentől, midőn maga a pápai nuncius jött hozzá.

Miért jött nagyságod haddal a bíbornok ellen, kérdé a nuncius, hiszen a szent atya közvetítésére már csaknem meg van kötve a béke ő felsége és a bíbornok közt.— Három okból, felelé a vajda, mert nekem ő felségétől erre 14 parancsom van, melyeket elé mutathatok, s ezenkivül a törököktől is engedélyt kaptam rá. Mert tudom, hogy a lengyelek, moldvaiak s erdélyiek közt szövetség

Digitized by Google

van, hogy a két császár közti nagy küzdelemben semlegesek maradnak; s harmadszor mert bíbornok megirta nekem, hogy hagyjam el országomat, különben a török fog abból kizavarni. Különben e közvetítés is eredménytelen maradt. A vajda egyetlen feltételt tüzött ki: mondjon le Endre a fejedelemségről, s minden, a mit Malaspina elért, annyi volt, hogy ez fegyverszünetet engedett a következő éjtszakára.

Rácz János, a vajda volt titkára, kit ez magyar katonai közvetítésére szabadon bocsátott, még ezen éjjel átszökött a fejedelemhez s részletes közléseket tett a vajda hadairól. Másnap korán reggel még egyszer Malaspina átment a vajda táborába, rábirni őt, hogy egyenlítse ki az ügyet keresztyén vér ontása nélkül, de ismét eredménytelenül. Kilencz órakor Szent-Erzsébet és Sellenberk közti téren kezdetét vette az ütközet, mely délután négy óráig tartott. A vajda seregei kétszer futamodtak meg, de a fejedelem nem tudta felhasználni ez előnyt, igen korán menekült, s midőn Kornis és Ravazdy elfogattak, a csata sorsa eldőlt. Ez utóbbi azonnal felkonczoltatott, de Kornisnak semmi bántódása sem lett. Az erdélyi tábor egész éjjelig együtt maradt, de akkor minden készletet hátra hagyva, megszaladt. A vajda roppant zsákmányra tett szert: a sátrak, hadi készletek, 45 ágyú, sok öltözet, ló estek kezébe. Az erdélyiek közül 2927 halottat olvastak meg a csatatéren s ezernél többet fog-

Digitized by Google

tak el. Kézre került Rácz János is, kinek aztán a vajda kezét, lábát levágatta s a megcsonkított törzsöt úgy hagyta kínlódni késő estig. Megölette utóbb Iffju Jánost is, a vajda unokaöcscsét.

A bíbornok Moldvába akart menekülni. Hiveinek az a kis csapata, mely vele ment, utolsó emberig kétségbe esett védelmet fejtett ki, de hasztalanúl. Már csaknem elérte Moldvát, midőn Naszkalát hegyen a moldvai határon, a székelyek felismerék, s visszaszerzett szabadságuk utolsó akadályát is el akarván hárítni, okt. 31-én meggyilkolták. S ezzel a hosszú török háború legeszesebb, de egyszersmind legvakmerőbb kalandora, Erdély urává lett.

Utját minden nyomon vér és erőszak jelölék, s minden tette egy-egy merénylet volt egyesek vagy az alkotmány ellen, keserű bűnhődés kezdete volt ez az elbizakodott és sűlyedésnek indult nemességre, a mely régi erkölcsöket török szokásokkal és olasz bűnökkel cserélte fel. Még rettenetesebb folytatása következett: Básta-szekere, mely ellen a felébredt hazaszeretetnek sok kinos és eredménytelen küzdelmet kelle kiállania, mígnem Bocskay tapintatának és bölcsességének sikerült új és biztos alapra fektetni az ősi alkotmányt.

Digitized by Google

EGY RÉGI „ÁRULÁS“ TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Az a régi «árulás», melyről egyet-mást el akarok mondani, nem egyéb, mint — *a bécsi béke.*[1] Úgy van, az 1606-ki bécsi béke, egyike nevezetesebb alaptörvényeinknek, melyet századokon át egyforma előszeretettel idéztek komoly államférfiak és heves vérü politikusok; s bár néha keményen ostromolták is, de akadtak szenvedélyes védői, abban pedig kivétel nélkül megegyeztek támadók és védők, hogy korának legfontosabb s legkihatóbb alkotásai közé tartozik. Bölcs mérséklettel, átlátszó tisztasággal, szaba-

[1] Gróf Batthyány József köpcsényi levéltárában van elhelyezve Illésházy István levelezése és irattára, mely jelen értekezéshez az adatokat szolgáltatta. E levelezés 1605—8. közti része megjelent a *Történelmi Tár* 1878. évi folyamának I—IV. füzetében.

Digitized by Google

tosan formulázva, körvonalozza Magyarország viszonyát az uralkodóházhoz, egy «modus vivendi» alapja az örökös tartományokkal, melynek gyakorlati értékét a következő évek mindjobban kitüntették.

De mikor még nem volt multja s még jelenje is alig volt, épen azt a pártot nem elégítette ki, melynek érdekében hozatott. Nem csoda, hogy a hosszas küzdés alatt felkorbácsolt szenvedélyeknek mérséklete, a titkos aspirációkkal elteltéknek pedig szabatossága nem tetszett. S a gáncsolók magát az alkotót támadták meg.

Az alkotó pedig Illésházy István volt, a számüzött, jószágait, uradalmait vesztett, nótán marasztott s hazafiságáért bujdosóvá lett Illésházy. Politikai okokból viselte keresztjét, s az becsületére vált. I. Rudolf király már 12 év óta folytatott háborút a törökkel s ő ebben jó szolgálatokat tett urának; Erdély leigázásán 1597 óta fáradozott s Illésházynak azokkal sem volt semmi összeköttetése, kik ez ország függetlenségeért küzdöttek. Dynasticus érzelmű ember volt, kihez még gyanú sem férhetett, hogy a háborus viszonyokat akarja kizsákmányolni. Azonban azok közé tartozott, kikről tudta Rudolf államtanácsa, hogy a magyar alkotmány felforgatására czélzó terveit soha sem fogja elősegítni. El akarták fogatni: sürgős államügyek ürügye alatt Prágába hivták — de ő neszét vevén a tervnek, menekült.

Digitized by Google

Ettől fogva Illésházy Lengyelországból szemlélte, hogy minő rendszeres következetességgel dolgozott Rudolf kormánya ura és maga megbuktatásán, s hogyan kényszeríti Magyarországot lázadásra «az kamara az, — mint Illésházy írá 1605. jun. 6-ról — ki az országnak minden törvényét, szabadságát elrontá, az papi tanács, az ki lölkünkben, hitünkben fegyverrel és nem tanítással kergete, ő fölsége kapitányi az, kik elrontának, dulának, fosztának bennünket». Érdeklődéssel kisérte a mozgalmat, mely épen a hajdani erdélyi részekben tört ki s megnyugvással látta, hogy az idegen kapitányok tapintatlansága Bocskayt kényszeríté annak élére állani.

Óhajtá a sikert s bizott is abban. Annak jeléül némi jegyzeteket küldött mindjárt a forradalom elején Bocskaynak s ez azonnal a mint azok kezéhez jutottak (1605. febr. 10.) meghivta, hogy «kicsiny sőt nagy kárával is nem gondolva» azonnal keresse fel.[1] Illésházy elfogadta a melegen nyujtott jobbot; de nem azonnal a rokonszenves meghivást. Érezte, hogy más hivatás vár reá e nagy küzdelemben. S épen ennek érzetétől áthatva, visszautasitá «a német párt» ajánlatát, mely csatlakozásáért az összes uradalmaival háromszorosan felérő Hodolinnal kinálta meg.[2]

[1] *Tört. Tár.* 1878. évf. 7-ik l.

[2] U. o. 297-ik l. V. ö. Fraknói czikkével Győri F. III. 163-ik l.

Digitized by Google

Csak azután, hogy Mátyás főherczeg mint közvetítő fellépett, Thurzó György egyengette az alkudozás útját, s Forgács Zsigmond e czélból Kassára jött, érkezett oda jul. 17-én Illésházy is.

II.

Illésházy ekkor 64 éves volt. Csallóközi régi nemes családból származott, mely azonban előtte csak a megyén szerepelt. Atyja jó gazda lehetett, mert az ősi vagyont szépen megnevelte,[1] s ő örökölte e tulajdont atyjától. De nemcsak birtokait szaporítá: a közéletben is emelkedett tekintélye és befolyása, s nem sokára a nagyságosak (azaz főranguak) sorában találjuk őtet. De igazi szereplése csak most kezdődött, midőn ellentéteket kiegyenlíteni, azokból új helyzetet teremteni, s azután ezen az alapon organizálni, építeni kellett.

Ez volt az ő valódi hivatása, s Bocskay nagyságának nem legutolsó bizonyítéka, hogy e tulajdonait felismerte és hasznosítá. Midőn a küzdelemnek kezdetén, de már kivívott sikerek után 1605. február 10-én meghivta, sokan közelebb állottak szívéhez: régi barátjai Nyáry és Rhédey, Gyulafy és Rákóczy Zsigmond, s mindenek fölött az ifjú Homonnay, kit fiaként szeretett, s utód-

[1] Följegyzései a köpcsényi levéltárban.

Digitized by Google

jának szemelt ki. De neki több kellett barátnál, fiunál, s már akkor is úgy hivta meg: jöjjön, mert édes atyjának fogja tartani, jelezni akarván ezzel, hogy tanácsában a legfőbb hely az övé leszen.

S a fejedelemnek csakugyan olyan emberre volt leginkább szüksége, ki a prágai udvart s a főherczegek udvarait jól ismeri, kinek éles szemét a külsőségek káprázata nem ámítja el, hanem belát a dolgok mélyébe, ki itél józanúl és higgadtan a helyzet felett s az egyoldalusságtól tapasztalatainál fogva is ment, szóval ki a csatatéren kivívott sikereket a diplomatiai hadjárat sikerével koszoruzza meg. Barátai s az ezekhez csatlakozó főurak Bosnyák és Czobor, Rákóczy Lajos és Mágocsy és fogadott fia, jók voltak a munka első felére: a fegyelmezetlen, féktelen, rabló hajdukat, a dulni és fosztani kész hadnagyok csapatait hazafias és eszméért harczoló sereggé alakitni, sőt nem egy közülök a török hatóságokkal folytatott tárgyalásoknál is jó szolgálatot tett. De a szenvedett sérelmek érzete ezeket elfogultakká tette, s a gyűlölet, még ha a legjogosabb alappal bír is, nem alkalmas az engesztelődés művének fölépitésére. Aztán a diplomatia terén tapasztalataik sem voltak. Bocskay birt azokkal. Gyermekkora óta az udvar légkörében nevekedvén, tudta, mi nehéz megállani annak sikamlós padlóján. S épen ezért a munka legnehezebb részével

Digitized by Google

csak olyant kivánt megbizni, kit már szerzett tapasztalatai is ajánlanak.

Ilyen volt Illésházy. Leveleiben, melyeket bujdosásában irt Bocskayhoz, ez mint tükörben láthatta lelkét, ezt az elemző, taglalni szerető, a pillanatnyi sikerek által el nem ámított, a körülményekkel, viszonyokkal számolni akaró, a jövőbe látni tudó lelket. Érezte és felismerte értékét, mint a multból már megtanulta becsülni hajthatatlan jellemét, megtörhetetlen akarat-erejét, mely simul a viszonyokhoz, de nem alkuszik az elvekkel.

S csakugyan csak ők ketten állottak ez erős elkeseredett tusában a helyzet magaslatán, csak ketten ismerék a végczélt: egyensúlyba hozni a német és török hatalmat magyar közvetítéssel s ennek értékét mindkettő előtt óhajtottá tenni; a minthogy egyikök sem téveszté azt el szem elől, az érte folytatott hosszas és kitartó küzdelem legszerencsésebb fordulata alkalmával sem.

A minthogy nem is érték azt el könnyen. Attól fogva, hogy a fegyveres békét tényleges háború váltá fel, aránylag több erőt és gondot fordított a prágai kormány Erdély és a részek megszerzésére s megtartására, mint a hódoltság visszafoglalására. Nem akarta belátni, hogy a szövetséges Erdélynek több hasznát veszi, mint a lázongó és elégedetlen Erdélynek, hogy ennek forrongása megbénítja dunamelléki sergének működését is, s hogy addig míg Buda, Eger,

Digitized by Google

Temesvár török kézben vannak, uralmát fölötte nem teheti állandóvá. Nem hitt tapasztalatainak: nem a helyzet kényszerüségének, hanem az erdélyi főurak perfidiájának rótta fel, hogy a visszaszerzések csak havakig tartottak, s a mint egymásután kezébe kerítette, mindig fokozatosb szigorral és erélylyel kormányozott a szerencsétlen országban. De terrorismussal sem ért czélt: ellenkezőleg oda kényszerité, hogy az elszakadásnak legbiztosabb, sőt mondhatni egyetlen biztos útjára lépjen.

Valahányszor Erdély magában kelt fel, s úgy próbálta a részeket visszaszerezni, ez soha sem sikerült neki. De a mint a támadás a részekből indult meg, a siker sem maradt el, daczára hogy annak intézője a legnépszerűtlenebb, nótán marasztott, jószágait vesztett ember, Bocskay volt. Rudolfot és a szenvedély által elvakított kormányát még ez sem józanítá ki: «A császár — írá Illésházy 1605 jun. 6 — úgy megkeményítette szívét az igazság ellen, hogy nem akar békességet; ha elveszti is minden országát, azt mondja, boszút áll a magyarokon».[1] Illésházy az Isten kezét látta ebben: azért keményítette meg szívét, hogy megmutassa hatalmasságát rajta, mint Faraón. A mi pedig a császár szívét megkeményíté, a bosszúvágyon kivül hatalmi állásának féltése is volt. Midőn a lengyel királytól Bocskay

[1] *Tört. Tár.* 1878. évf. 9. l.

Digitized by Google

ellen segélyt kért, figyelmeztette ezt, hogy minden uralkodó ellen kezdhetnek lázadást alattvalói: szükség azért, hogy a többi uralkodók is segélyt nyujtsanak a magyarok eltörlésére «példa legyen egyebeknek is».[1]

Eleinte csakugyan szóba sem akartak állani a lázadókkal. Csáky István és Rákóczy Zsigmond tették az első közvetitési kisérletet. Mind Bástát, Rudolf hadvezérét s felső-magyarországi parancsnokát, mind Bocskayt hajlandónak találták rá, s ez utóbbitól hitlevelet is eszközöltek a küldendő követek számára. Reménnyel eltelten mentek Bástához, de alig kezdék elmondani Bocskay feltételeit, hogy ez az alkudozás alapjául Erdélyt és részeket jelölte ki — Básta visszaadta a hitlevelet.[2] «Ha Erdélyt kívánja, mondá, az lehetetlen. Így nem lesz béke.» (1605. jan.) Básta dölyfe és ridegsége mélyen bántá Bocskayt; s ez nem is késett hasonlóval fizetni vissza a kölcsönt. Midőn pár héttel utóbb régi barátai Náprágy Demeter püspök és Forgács Zsigmond jöttek hozzá Mátyás főherczeg engedélyével ugyan, de megbizó levél nélkül, Bocskay épen nem ereszkedett tárgyalásokba velök, maga elé is alig bocsátá őket, annyival kevésbbé közölte vele feltételeit.[3]

[1] *Tört. Tár.* 1878. évif. 11. l.
[2] *Tört. Tár.* 1878. évfolyam 824. l.
[3] Istvánffy Taib. XXXIV. 505-ik l. V. ö. Fraknói czikkével a bécsi békéről *Győri füzetek* III. k. 160.

Digitized by Google

Pár hó mulva azonban, midőn már Bocskayt Szerencsen fejedelemmé választák, s ennek viszonya a portához mind bensőbbé vált, kezdék az udvarnál is belátni, hogy a forradalmat karhatalommal nem fogják lecsendesítni. De abban, hogy a béke helyreállítására megtegyék a lépést, urok hatalmi állásának megcsorbítását látták — úgy akarák tehát intézni a dolgot, hogy az első lépést Bocskay tegye meg. Illésházynak visszaadták morvai jószágait, mert eleinte őt akarták Nyáryval Bocskayhoz küldeni. Illésházy ekkor messze volt, Krakóban, s így csak Nyáryt bocsáták el, hogy «mind ijesztéssel s mind igérettel azon legyen, hogy Bocskay s a magyarok kérjék a békét; s mindent kivánságok szerint fog cselekedni a császár». De hogyan hihette volna Bocskay, hogy a császár megtartja azt, mit Nyáry által igér, midőn eddigelé saját fogadását, igéretét sem tartá meg? neki más biztosítékok kellettek.[1]

Komolyabb fordulatot vett a dolog, midőn a főherczegek legyőzve legalább pillanatra a császár bizalmatlanságát, hosszas alkudozás után kicsikarták tőle az engedélyt, hogy Mátyás főherczeg léphessen fel mint közvetítő a béke érdekében a császár és Bocskay közt, ennek alapján ellátta őket a teljhatalommal az alkudozások megkezdésére, s menedéklevelet adott, hogy az általa kötendő

[1] *Tört. Tár.* 1878. f. 9. l.

Digitized by Google

békét meg fogja állani. Ez már némi biztosítékot nyujtott arra nézve, hogy az ország sérelmei hosszú sorát komolyan akarják orvosolni, s a főherczegek is elfogadják azt az alapot, melyen legjobban kiegyeztethetők az ellentétes érdekek, s melyet Illésházy már ebben az időben oly helyesen megjelölt. «Bizony dolog az, írá Bocskaynak, hogy az békességnél semmi nem volna jobb, mert a török ha fölséged erejével meggyőzi is a németet, Bécset megveszi, s felülkerekedik Magyarországon, az sem lesz jó a magyaroknak, mert a török nem tartja meg hitét; és ő másnak országot nem veszen, társat, szabadságot nem szenvedhet; ha pedig a győzelem a németé lesz, egy magyart se hagynak élni. Legjobb lenne talán ha a törökkel is, s felségeddel is megalkunnának.»[1]

Legjobb is lett volna: de még nem mondtak le Rudolf és tanácsosai az eszméről, hogy a törökkel megalkudhatnak a Bocskay háta mögött és ennek kijátszásával is, nem hagytak fel a gondolattal, hogy magában Bocskay pártjában is szakadást idézhetnek elő s e czélból egyszerre alkudoztak a magyarországi basákkal s Bocskay egyik leghatalmasabb hivével az ifjú Homonnay Bálinttal.[2] Még Bocskay sem szakított merész

[1] Illésházynak 1605. jan. 19-én irott levele u. o. 14-ik l. V. ö. a jun. 6-ik levéllel.

[2] L. Homonnay Naplóját *Tudománytár* 1839-ik évf.

Digitized by Google

ábrándjaival, melyek élénken foglalkoztatták lelkét, hogy mint hajdan a nagy király, két koronát egyesítend fején: a magyart és a lengyelt. Azonban míg ő e fényes, e szép álmokért a jelennek egyetlen biztos, bár sokkal szerényebb vívmányát sem áldozá fel, a főherczegek is el voltak tökélve útját állani a császár bosszúterveinek még megbuktatása árán is. Mialatt tehát Bocskay egy csapata a Morváig hódított, egy más a Dráváig kalandozott, követei Konstantinápolyban bemutattattak a szultánnak, s ettől olyan athnamét nyertek, mely minden korábbinál jóval több kedvezményt foglalt magában: Mátyás főherczeg Forgács Zsigmondot és Pogrányi Benedeket kinevezte követeivé, hogy keressék fel Bocskayt főhadiszállásán s kezdjék meg vele az alkudozásokat. És megbizta Thurzó Györgyöt, hogy ő is siessen támogatásukra.[1]

Bocskay julius elején Kassán fogadta a követeket, s ez alkalomra egy rövid országgyűlést hirdetett oda, hogy feltételeit a rendek megegyezésével állapitsa meg. Napokon át tartottak a tárgyalások s nem volt más eredményök, mint hogy a követek a fejedelem követeléseit vitték magokkal. Ez pedig, hogy nagyobb nyomatékot

258-ik l. Közbenjártak Básta és Kollonics is «igérve mindent az czigányok, még azt is, a mit nem adhatnak».

[1] Turzó, Forgács, Pogrányi jelentései az Akadémia birtokában.

Digitized by Google

adjon követeléseinek, folytatta fegyverkezését: Homonnay Bálintot julius 12-én Felső-Magyarország főgenerálisává, Illésházy Istvánt pedig ugyancsak Felső-Magyarország polgári kormányzójává nevezte ki, maga pedig julius 26-án leindult Kassáról Erdélybe, hogy e háborgó országot személyes jelenlétével lecsendesítse, s hogy míg hadai oda fenn küzdenek, ellenséget háta mögött ne hagyjon.

Le is csendesítette. A székelyek meghódoltak, majd Szeben a többi szász városokkal, Fogaras megadta magát, Rádul a havasalji vajda hűséget esküdött neki, mint elődjei tették a Báthoryaknak, s Rácz György is kapitulált. A megyesi országgyűlésen megesküdt az alkotmányra s fogadta Ahmed csauszt, ki a szultán részéről zászlót, botot és kornyétát hozott neki. S azonnal visszaindult.

III.

Ezalatt Magyarországon a dolgok roszabb fordulatot kezdettek venni. A német hadak egész erőfeszítéssel szedték össze magokat, s támadólag próbáltak fellépni. A csehországi s morvai had, mintegy harminczezer ember közeledett. Básta Komáromnál volt táborban mintegy 8000 emberrel, ott volt Kolonics Seifrid is, ki titkon kezdett alkudozni a törökökkel.

A megrémült Csallóköz német pártra kezdett

Digitized by Google

hajolni, Szakolczát, Sasint, Holicsot, Berencsét feladták. Dengelegi hada visszafordult.[1]

A hajduk mintegy érezve Bocskay távollétét, zsarolták a föld népét, «kivül jártak a táboron kóborlani», zajongtak s szidták Illésházyt a «főfizetőmestert» ha nem kapták elég korán a zsoldot. A többi had semvolt jobb, kóborolt, viszálkodott, nem akart sánczba menni. Sok bajt csinált a szövetséges török is. «A vezér basa — irá Illésházy — Magyarországot jött rontani, nem a németeket», az élelmi szereket elszedte a néptől s Budára szállitá, a helyett, hogy az örökös tartományok ellen sietett volna, Esztergomot kezdte ostromolni, s Érsek-Ujvár alá is, melyet Bocskay egyik vezére, Rhédey ostromlott, hadakat szállita.[2]

Illésházy a legroszabbtól tartott. Úgy tetszett neki, hogy a németek kimélik a törököket, s tervök az, hogy a mint ez sz. Demeter nap után leszáll a táborból, egész erejével meg akarják támadni a magyarokat, s akkor ezek rovására békealkudozást kezdeni a törökkel. De vigyázatának, éberségének, helyesen alkalmazott óvórendszabályainak sikerült egymásután elfordítni a fenyegető veszélyeket, távol tartani a morvai hadat, megmenteni Ujvárt, szóval a miben

[1] *Tört. Tár.* 1878-iki folyam 295 l.

[2] *Tört. Tár.* 1878-iki f. 21-ik l. Ujvárra nézve, melyet okt. 15-én adtak fel, l. ennek naplóját s Bosnyák Tamás igen érdekes leveleit a *Tört. Tár.* 828. s köv. ll.

Digitized by Google

Bocskay hagyta «abban megtartani az ottani állapotot». De Bocskay jövetelét türelmetlenül várta és sürgette. Kérte, hogy hagyja ott Erdélyt, azt úgy is megtalálja. «Ez az Erdély, irá szept. 25-röl egészen elkeseredve, sokszor ártott Magyarországnak, de nagyobbat nem, mint most fog ártani, ha felséged föl nem siet onnan; az Isten előtt és ez világ előtt is nagy számadása lészen fölségednek, ha így fog elveszni Magyarország.»

Már ekkorra megjött Forgács Zsigmond a válaszszal Bocskay feltételeire. Illésházy olyanoknak tartotta, melyeken «csak igaz szívvel értsék» meglehet alkudni, s annyival inkább sürgette a fejedelem jövetelét: «arra nézzen fölséged, hogy ne lopják a nyarat hijában tőlünk az németek; a török a mi köntösünket ne vonja magára». Úgy hitte, hogy sietni kell a frigygyel, «a magyarok megmaradásának és békességének fundamentoma a törökkel való békesség, a nélkül hijában békélünk a némettel.»[1]

Bocskay maga is sietett a feljövetellel, «szép hadakat» hozván ki Erdélyből. Okt. 5-én Szentjóbon volt, okt. 6-án Sárospatakon, hol Mehemet tezkercsitől átvette az athname ünnepélyes példányát, s honnan oda, a hol lesz, tábori országgyűlést hivott össze, hogy a rendekkel egyetértve végezhessen «ilyen nagy dolgokról az két császár között állapotunknak és frigyünknek véghezvite-

[1] Illésházy szept. 8-iki levele. U. o.

Digitized by Google

léről«. Mátyás követei is Forgács, Pogrányi, vártak rá. Magokkal hozták a pontokat, melyek alatt a főherczeg hajlandó lett volna megkötni vele is a békét, s elfogadni közbenjárását a két császár összebékéltetésére is.[1] Mielőtt azonban ezekkel értekezett volna, a Rákosra ment találkozni a fővezérrel. — Találkozása itt Lalla Muhammeddel (nov. 10.) ünnepélyes volt, ez értékes kardot kötött oldalára, jobbjába királyi pálczát adott, s fejére koronát tett. — Innen Korponára ment (nov. 16.) tárgyalandó az összegyült rendekkel Mátyás pontozatait. Illésházy is itt volt, ki ezeket a tárgyalások megkezdésére alkalmasaknak találta, s kérte Bocskayt, hogy inkább «a közönségre s békességre» törekedjék, «hogy nem maga javára» remélve, hogy a személyére vonatkozó pontokban is előbb fognak menni. Bocskay s a rendek nem úgy gondolkoztak: azok közt mit ők el akartak érni, s mit Mátyás hajlandó volt megadni, még sokkal nagyobb volt az ür, hogysem eredményt lehetett volna elérni.

De végleg meg sem szakíták az alkudozásokat. Elhatározták, hogy Bécsben fogják folytatni, hova Bocskay felküldi követeit, s az alkudozások tartamára fegyverszünetet határoztak. Mind két fél várta, remélte, hogy talán valami eshetőség

[1] *Ribini Memorabilia* A. C. után kiadták Horváth és Szalay is. 18 pontból áll, melyek közül a legtöbb tagadó. De volt annyi megadva, hogy jövőre alapúl szolgálhatott.

Digitized by Google

jön közbe, melynek hatása alatt a másik fél enyhíteni feltételeit. Főként Rudolf és környezete, kik Mátyás főherczegben úgy sem biztak s szerették volna kikerülésével végezni be az ügyet, Molard s Althan által külön tractáltak a budai basával, arra számítván, hogy ezeket elvonhatják a fejedelemtől. Ha ők külön békét köthetnek Bocskay közvetítése nélkül, akkor természetesen uraivá lehettek volna a helyzetnek. De ezek a biztosok nem boldogulván az alkudozásban, felhivták a fejedelmet, hogy vagy küldjön maga is meghatalmazottat Komáromba «az törökkel való tractatusra» vagy értesítse ezeket, hogy a béke már létrejött köztök. Bocskay egyiket sem tette:[1] addig míg Mátyással nem jött tisztába, nem akart a császár érdekében közvetíteni a töröknél.

IV.

Kolonics az Illésházy sógora, neje után nagybirtokos Felső-Magyarországon, ki mint ilyen maga is szorgalmazta a békét s ennek érdekében közbenjárt, deczember 4-ről Bécsből megküldte Korponára Mátyás főherczeg menedéklevelét Illésházynak s «azoknak, kik vele oda rendeltettek», az Istenre kérve, hogy «mint eszes ember, látván az mi nyomorodott országunknak

[1] *Tört. Tár.* 1878. évf. 38-ik l.

Digitized by Google

és az szegénységnek és földünknek pusztulását», siessen azonnal Bécsbe.[1] De Illésházy nem mehetett azonnal: a hajduk fellázadása pár hétig visszatartá,[2] s csak deczember 26-kán kelhetett útra Trencsinből. Szilveszter napján érkezett meg Bécsbe követtársával Horváth Péterrel s titkárjaival és irnokjaival hat kocsin és ötven lovas kiséretében.[3]

Illésházy a hangulatot hajlandónak találta békére. Molárd egyezkedési kisérlete a budai basánál kudarczczal végződött; a tagadó választ, mit magával hozott, habár a kisérlet magától a császártól indult is ki, az udvar és főurak annyival inkább szégyenlették, mert Illésházy már az első kihallgatáson mit a főherczeg adott, szemrehányást tett. Szerették volna úgy tüntetni fel a dolgot mintha hatáskörét túllépte volna, s ezért visszahivatták Molardot és társait. De Bocskayt kevéssé bántá a dolog. A portáról visszatért követe értesité, hogy a fővezér megkapta az utasitást, hogy mindenben a fejedelem akaratához alkalmazkodjék, különben is a rákosi találkozás alkalmával jövendő eljárásuk részleteit megállapiták. S e tekintetben annyira biztosnak érzé magát, hogy ez egyetértését a portával még nyomásúl sem akarta felhasználtatni az alkudozásoknál.

[1] *Tört. Tár.* 36-ik l.
[2] Forgács decz. 19-iki lev. U. o. 843. V. ö. 49-ik l.
[3] U. o. Illésházy lev. 42-ik l.

Digitized by Google

Annál inkább keresték a kifogásokat Bécsben. Daczára az egyezkedési praeliminároknak, melyek mindkét felől fegyverszünetet rendeltek el, a császár hadai nemcsak raboltak, hanem támadásokat is intéztek a végházak ellen. Másfelől pedig azt követelték: Érsekujvárt engedje vissza Bocskay ugyancsak a praeliminárek értelmében; mit ez szemben a németek portyázásaival csak azon esetre ajánlott meg, ha ők ennek fejében Váradot visszaadják, mely különben is annyira fogyatkozott állapotban volt a hosszas ostrom miatt, hogy benne «Pecz uram is fűrjhus gyanánt egeret» evett. Méltányosabb kívánság volt az, hogy terjeszsze ki Bocskay a fegyverszünetet a törökökre is: s ez azonnal meg is tette a fővezérnél a szükséges lépéseket.[1]

Végre rá került a sor az egyezkedések megkezdésére. Január 7-kén tartották az első ülést. A főherczeg részéről tíz magyar és német főur, s püspök, s két titkár jelent meg. A megnyitó beszéd egész éle a «támadás» ellen volt intézve, de a koronás király ezt nem fegyverrel, hanem kegyelemmel akarja lecsendesíteni. Ilyesmit büntetlenül nem lehetett az Illésházy szemébe mondani. Nyomon válaszolt, saját és mások esetével kimutatván, hogy ők támadták meg fegyverrel a magyarokat. S ha bár az ország törvénye meg is engedi a fegyveres ellenállást, nem éltek vele, de

[1] Bocskaynak jan. 9-iki l. 49. s köv.

Digitized by Google

hogy életöket s hazájukat megtarthassák, kényszerítve voltak a törököknél keresni segélyt. A főherczeg biztosainak ez az egyenes szó nem igen tetszett, s visszatorlásúl Illésházyék megbizó levelökben kerestek hibát: minthogy azt csak a fejedelem, s nem az ország adta. «Ha nem biztok bennem, mondá Illésházy, szivesen elmegyek.» A dolgot a főherczeg elé terjeszték, s ez érvényesnek fogadta el a megbizást. E kötekedés boszantá Illésházyt. «Több kétszáz événél — mondá nekik — hogy vérünk hullásával, szép országunk romlásával szolgálunk nektek, s megtartjuk hazátokat, s ti ezt azzal hálájátok meg, hogy maradék hazánkból is ki akartok veszteni, s ki is vesztettetek volna ha az Úristen nagy ellenségünkkel, a törökkel nem oltalmaz meg. Ne várjátok azért, hogy a török jó akaratját, s segítségét eltaszítsuk: mi nem fogunk ugyan a török ellenére valamit végezni, de ha őszintén jártok el, titeket is ki fogunk békéltetni a törökkel.»[1]

Ily hangulat mellett, gondolhatólag, lassan haladott az egyezkedés, s annyival lassabban, mert a császár és a főherczeg nem értettek egyet. A meghasonlás köztök már csaknem a szakadásig élesedett s mert Mátyás annak szükségességéről meggyőződvén, őszintén kivánta a békét, Rudolf ellenezte, hátráltatta s öcscse törekvését kompromittálni akarta. Jártatta embereit a ma-

[1] *Tört. Tár.* 1878. 48—49. ll.

Digitized by Google

gyarországi basákhoz, levelezett velök, s ezek közül «egy falka» a Bocskay kezébe esett, melyekből kitünt, hogy Váradot a töröknek igérte, azon feltétel alatt, ha Bocskayt kirekeszti a békességből.[1] Minthogy pedig azon «erős frigy» mellett, mely Bocskay s a porta közt létezett, e kisérleteknek semmi más eredménye nem lett, mint hogy a fejedelem szánó mosolyát vonta magára, legalább vontatni akarta az időt. Mennél tovább tartott ez a fegyveres béke, melyben voltak — minthogy Bocskay a fegyverszünet miatt nem használhatta hadait, de a bizonytalanság folytán le sem szállíthatta azokat — úgy hivé, annál válságosabbá lehet az Bocskayra nézve s ő vagy «maga erejétől megemésztődik, vagy egyéb alkalmatosság által megoszlatik».

Az idővontatásban, ha nem ezen okoknál fogva is, Mátyásnak is része volt. Ő komolyan alkudozott, még abban a tekintetben is, hogy mennél többet le akart alkudni Bocskay követeléseiből. Nagy segítségére volt e tekintetben, hogy a diplomatiai hireket terveire nézve kedvező alakban közölhette Illésházyval. Minthogy Bocskaynak főtámasza a porta volt, arról akarta Illésházyt meggyőzni, hogy a porta ez idő szerint kevés hasznára lehet. Közöltette vele a hireket «a tengerentul a császárra támadott hadaknak» t. i. előmeneteléről, a tömösvári basa átszökéséről,

[1] *Tört. Tár.* 1878-ik évf. 72-ik l.

Digitized by Google

de Bocskay csakhamar megnyugtatta, hogy Csigalogli tönkretette a Kazul hadát, s figyelmeztette, hogy ha az ő költött hireik alapján folytatja alkudozásait s a következmény a fejedelem híreit igazolná, ez eljárásához nem fogna mentséget találhatni.[1]

De ha voltak is hatással Illésházyra e hírek, alkudozásait nem intézte, engedményeit nem szabta azokhoz. Maga is meggyőződve a béke szükséges voltáról s ezért kész volt az engedményekben a szélső határig elmenni, melyeket a haza érdeke s az alkotmány biztosságával összeférőknek tartott. Magának az alkudozásnak nem lényegére, hanem folyamára hátrányosabb volt, hogy Bocskay irodájában volt a császárnak egy kémje, (valósinüleg Káthay az egyik titkár) ki az ő udvarában történtekről híreket küldött Bécsbe; «valamit hova ír fölséged, mit jártak most ott az török követek, azt is tudják az németek» panaszlá Illésházy egyik levelében s vigyázatra inté.[2]

Hanem lassanként mégis haladtak. Január 16-ról tudatta Illésházy a budai basával, hogy a fegyverszünet jun. 24-ig megköttetett, s hogy abba a törökök is be vannak foglalva. Három nappal Illésházy és Horváth már feleltek Mátyás biztosai válaszára, s ugyanannyi éllel, mennyit

[1] *Tört. Tár.* 1878-ik évf. 58-ik l.
[2] Illésházy febr. 9-iki levele U. o. 1878-ik évf. 74-ik l.

Digitized by Google

azok használtak irataikban.[1] Bocskaynak sohasem volt szándéka a küzdést odakeserítni, hogy a kibékülés lehetetlen legyen. Sokat forgott az udvarban, tudta, hogy mennyit adnak ott a császár személyének szentségére. Maga is érezte a magyar király sérthetetlenségét s személyét nem vonta be a tusába. Most ezt a gyöngédséget ellene fordíták — s úgy tüntették fel, mint ki maga is elismerte a császár ártatlanságát. Egy másik már inkább gyanúsítás mint vád volt, hogy Bocskay Füleket, Nógrádot, Szécsényt s több végvárakat a töröknek igérte volna, s ezt nemcsak kifakadásokra használták, hanem a területrendezés kérdésében saját javukra akarták kizsákmányolni.[2]

Legkönnyebben átestek az alkotmány kérdésen, azaz az ország kívánságain, melylyel febr. 1-ig elkészültek.[3] Csak a szabad vallásgyakorlat kérdése okozott nagyobb akadályt, mely kétszer is szőnyegre került: és másodszori alkalommal is öt napnál tovább vitatkoztak felette s nem tudtak megállapodásra jutni, minthogy a német tanácsosok sehogy sem akarták megengedni, hogy ez articulusba foglaltassék. Még élesebb kérdés volt «Bocskay contentatioja» azaz a

[1] Mind három irat a magyar akademia levéltárában. Terjedelmes kivonatban ismertette Fraknói *Győri Füzetek* 246 s köv. ll.

[2] *Tört. Tár.* 1878. évf. 65-ik l.

[3] U. ott 63-ik l.

Digitized by Google

neki átengedendő terület kérdése. Annyit akartak neki adni, mennyivel Báthory Zsigmond birt, sőt Erdélyt is egy titkos pont által csak mint Magyarország hűbérét akarták átadni, s hogy e részben engedékenyebbé tegyék, Mária Krisztierna főherczegasszony kezét is kilátásba helyezték.

Január végén a gráczi herczegasszony fiával Maximiliánnal s Mária Krisztiernával Bécsbe érkezett. Azonnal hivatta Illésházyt, kit Bocskay azzal is megbizott, hogy puhatalódjék, ha nem nyerhetné-e meg ő a volt erdélyi fejedelemasszony kezét? A herczegasszony nagy leereszkedéssel, megelőző nyájassággal beszélgetett s fiával és leányával kezet fogatott vele. Csak Styria pusztításáért tett szemrehányásokat s kivánta, hogy Bocskay büntettesse meg Németi Gergely hajdu-kapitányt a pusztító csapat vezérét. A herczegasszonynyal «mások által» már tudatta Illésházy, hogy a részben is meg van bizva egyengetni az útat, hogy a fejedelem Mária Krisztiernát nőül nyerje, s midőn ő a kihallgatáson erre czélzást tett, a fejedelemasszony épen nem mutatta magát idegennek, s levelet is írt Bocskaynak. «Én a dolgot — irá Illésházy, átküldvén a levelet neki — jó állapotban hagytam és jó sollicitatort hagytam rá. Isten után fölségeden fog állani.»

Tört. Tár. 1878. f. 80-ik l. V. ö. 64-ik l.

Digitized by Google

Erdélyre nézve azonban életkérdés volt, hogy a részekből annyi területet birjon, mennyi nyomatékot s tisztességes állást biztosít neki a két császár közt, s bár kimutatta a fejedelem, hogy az «erdélyi dáma (azaz Mária Kr.) kezét sokra becsüli, őrömest oda igérte Fogarast, ha hozzá megy s majd minden levelében küldé idvözletét — de olynemű áldozatra, mely eddigi vivmányait koczkára vetette volna, nem volt hajlandó «ő felségektűl teljességgel securusok akarván valóban lenni» s e kérdésben határozottan és komolyan nyilatkozott. «A mi életünknek — írá Illésházynak — jobb részét immár eltöltöttük, a mi hátra van benne, az igen rövid s ha mind öröm lenne is, vagy ha mind keserüség és bánat lenne is, nem sokat tenne. A mely táska egyszer a mi nyakunkat és a magyar nemzetség nyakát igen megcsíszolta vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semmiképen nyakunkra azt bizony ismét ujolag nem vehetjük. Készek vagyunk inkább egy nap s egy órában mind azt s mind a többit is egyszersmind földhöz ütnünk, hogysem ujolag azon táskát nyakunkba vennünk. A halál csak egy halál, s arra a nélkül is reá kell mennünk. Inkább akarjuk pedig ez életünket oly helyen s okokért elfogyatni, a kivel hite, nemzete s hazája szerető embernek örök emlékezete megmaradhat, hogysem csak ingyen a nélkül is kimenni a világból. Meggondolhatja kegyelmed mit mondana jövendőben is a posteritas mifelő-

Digitized by Google

lünk, ha az én magyar nemzetemnek ilyen hozzám megmutatott jóakaratját, kire már választattam, Istennek ennyi szép áldását, hogy ilyen szép tartományokat és erősségeket kezembe adott, magamról mód nélkül leráznám.»[1]

Illésházynak is meg volt e részben kötve a keze. Csak úgy meg volt ő is győződve, mint Bocskay, hogy Magyarország alkotmányosságának védbástyája Erdély, «míg Erdélyben — írá egy izben — fejedelem vala, nem mernek vala a németek így dühösködni a magyarokon». De azt is tudta, hogy csak akkor nem lesz Erdély a visszafoglalási kisérleteknek kitéve, ha kellő védelmi képességgel bir. Másfelől a két szabad uralkodó választást nagy veszedelemnek tartá, s különben is nem volt a koczkáztatások embere. Fontolgató természeténél fogva mindig minden eshetőséget figyelembe vett. «A jó szerencsét — írá egyszer urának — nem jó sokszor megpróbálni, nehezebb is vele birni, hogy nem a gonosz szerencsével.» Úgy vitte tehát az alkudozást, hogy az ellentétes érdeket kiegyenlítse, s Mátyással szemben is nem annyira mint alkudozó, inkább mint közvetítő és békéltető lépett fel. A területkérdésben is a Bocskay által utasításba adott három alternativa közül egyszerre a harmadikkal, a legutolsóval lépett ki, de a mellett erősen állott. S ez meg is hozta a sikert. De az

[1] *Tört. Tár.* IV. f. 72-ik l.

Digitized by Google

alkudozás már több nap óta állott, a német biztosok nem engedtek — végre február 9-dikén Mátyás hivatta Illésházyt, s kijelenté, hogy mind a vallás, mind a terület kérdésében elfogadja álláspontját.[1]

Ettől fogva gyorsan és könnyen ment a tárgyalás, csakhamar véget ért az, s február közepén Illésházy haza indult Trencsénbe, annyi concessiót vivén magával, mennyit a körülményekhez mérve, midőn a császár úgyis ellenséges indulattal nézte az alkudozást, lehető volt kivívni.

V.

Illésházyval Mátyás is küldött megbizottat Bocskayhoz: Lippay János személynöket. Úgy hitte, hogy ezeknek ketten könnyebb lesz a fejedelmet engedékenységre hangolni, s azokra a pontokra nézve, melyeket a bécsi értekezlet visszautasított valami közvetítőt találni. Márcz. 16-án estve érkezett meg Kassára, 17-én már fogadta a fejedelem. Szivesen és barátságosan bánt vele, egy párszor ebédre is meghivta, de a mit tulajdonkép elérni akart, hogy az Illésházy által elfogadott pontokat azonnal erősítse meg, arra nem volt hajlandó. Hosszas tárgyalások után

[1] Katona Hist. Eris. XXVII. 495,

Digitized by Google

márczius 28-án ereszté el, Lippay előterjesztésének minden egyes pontjára megtevén válaszát.[1]

Lippay elbocsátásának valódi oka az volt, hogy az eredmény nem elégítette ki Bocskayt, nem főként azért, mert nem találta eléggé szabatosaknak, félremagyarázhatlanoknak az alkotmányra vonatkozó pontokat, nem volt meg benne a szabad fejedelemválasztás s a szabad vallásgyakorlat úgy, mint ő kívánta. Különben is hátra volt a legfőbb kellék, az, hogy az erdélyi s a magyarországi országgyűlések elfogadásukkal szentesítsék. Ez volt a legfőbb ok, melylyel magát a fejedelem Lippay előtt a bécsi pontok meg nem erősítéséért menté — nem akarván, mondá, úgy cselekedni, mint Báthory Zsigmond tett a prágai pontokkal; valóban pedig ezzel meg volt adva az eszköz is arra, hogy a nem tetsző pontok ujakkal cseréltessenek fel. S nem tagadhatni, az országhangulata ellene volt. A szájasabbak nyiltan izgattak ellene — akadt, ki azt hiresztelte, hogy Illésházyt Bécsben 200 ezer frttal vették meg. »Szerettem volna — mondá Illésházy ennek — hogy igaz legyen, mert a németek többet elvettek annál«. Az erdélyiek Kolozsvártt április 3-án, a magyarországiak Kassán április 24-dikén tartott országgyűléseiken vitatták meg a Bécsből lehozott válaszokat. Az erdélyiek a szabad fejedelem-

[1] Lippay küldetésének részletes leirását lásd Fraknóinál *Győri Füzetek* III. 255 s köv. ll.

Digitized by Google

választás kimondását s az unitaria vallás szabad gyakorlásának a pontok közé igtatását kivánták. A magyarországiak követeléseiknek szabatosabb formulázását: Magyarországnak magyarok által kormányoztatását, a szabad vallásgyakorlatot, a nádorság betöltését követelték. A kassai gyülés zajos volt, ápril 28-án kezdte tárgyalni a resolutiókat. Azok nem tetszettek s Illésházynak éles szavakkal hányták szemére, hogy az ország jogait nem védelmezte meg kellően, sokat feladott azokból. Még arról is volt szó, hogy félbeszakasszák az alkudozásokat — de Illésházy «az békesség útjához szólott», a többség is belátta a szakítás veszélyeit s határozatba ment, hogy a bécsi pontokat reformálni, kiegészíteni kell s e czélból új követséget választották Bécsbe. Annak élére ismét Illésházyt tették, s követtársaivá Vizkelety Tamást, Ostrosich Andrást, Apponyi Pált választották.

Illésházy nem akarta elfogadni a választást.[1] Boszantotta az, hogy Kassán hat hétig vontatták az időt, egyes hevesebb vérüeknek kifakadásai, egyes higvelejüeknek gyanúsításai kellemetlenül érinték. «Vajon — kérdé — kin tett a császár nagyobb gyalázatot, nagyobb kárt mint én rajtam? avagy nem tudom-e én az ő istentelen és tyrannus birodalmát s főképen a szegény magyar

[1] *Tört. Tár.* 1878. évf. 296. A gyülés leirását l. *Győri F.* 78. II. 126.

Digitized by Google

nemzeten?»[1] De a szenvedett sérelmek jöttek légyen bár a császártól jószágai elkobzása, vagy saját honfitársaitól gyanusítgatások alakjában, nem hagytak szívében fulánkot, midőn arról volt szó, hogy hazájának szolgáljon. Ha végig tekintett az országgyűlési szónokok névsorán, kik megtámadták s azokén is, kik nem védelmezték a pontokat, egyet sem talált kiről feltette volna, hogy azon szellemben fogja folytatni az alkudozást mint ő megkezdte: t. i. hogy ne csak Mátyástól csikarjon ki engedményeket, hanem Bocskaytól is. Lehet hogy Nyáry és Homonnay a török segítséggel háta megett többet csikarna ki — de valószinübbnek tetszett előtte, hogy félbe fogják szakítni a tárgyalásokat.

Az első esetben a béke jövőjét féltette, tudván, hogy az első kedvező alkalmat fel fogják használni annak megdöntésére — a második úttól az ország kimerültsége, elpusztultsága, a törökök álnoksága miatt tartott, «ki társat nem tür, sem urat, sem nemes embert» s pártfogását saját hasznára fogja kizsákmányolni. «Inkább viselné ő felsége konyhájának gondját — mondá — hogy sem külső nagy dolgainak, s birodalma öregbülésének» — de mégis elvállalá. Az utasítás készítésben a sok lárma daczára is a békésebb elem győzött, Bocskay is elfogadott minden «türhető conditiot», előnyös helyzetének daczára. De világ-

[1] *Tört. Tár.* 1878-ik évf. 84. l.

Digitized by Google

gosan megmondá Illésházynak, hogy «nem akar egyszersmind a két császárral madarászni, hogy meg ne sujthassa a madár szárnyával», s az őszintébbel fog tartani.[1]

Az előny pedig, melyre Bocskay támaszkodhatott, az volt, hogy a török egész erővel készült, a vezér nagy sereggel közeledett, mely utasítva volt, hogy egészen a Bocskay működési tervéhez alkalmazkodjék s kérdést is tett nála, hogy Belgrádból merre felé vegye útját. De fenn voltak az ő hadai is, s a hajduság, hogy kéznél legyen, a kassai országgyűlés határozatához képest «Pozsony felé a Duna mellett való szép tágas réten» szállásoltatott el.

VI.

Midőn május 15-én a teljhatalmat Bocskay kézbesité Illésházynak, az utasítás mellé még egy elmélkedést is adott át a helyzetről: hogyan kell vigyázni ez évben a hazának, s a magyar nemzetnek megmaradására? Csak kevés idő van arra, hogy a békesség mind három részről véghez vitessék. A török a mekkora erővel jön, mindkét félnek is képes lesz megfelelni. Talán gyanakszik is a megkezdett tárgyalásokért — de akár merre megy is, s habár a császár ellen megy is, min-

[1] *Tört. Tár.* 1878. évf. 275.

Digitized by Google

denütt Magyar- vagy Horvátországot éri. Valószínű, hogy a német ily körülmények közt «nagy reménységet mutat» a békére — de csak huzni akarja az időt, hogy azután ha a török visszatért, egész erővel támadhassa meg Magyarországot. Azért hát gyorsan kell megbékülni; mert ennek «gloriájával» visszatérne a vezér Konstantinápolyba, s nem adna időt a németeknek halogatásra.[1]

Illésházy Bécsben jobb fordulatot várt azután, hogy az április 25-kén tartott családi gyűlés Rudolf helyett Mátyás főherczeget tette a család fejévé, mint a milyent talált. A főherczeg tanácsosai — irá — «nem egyeznek, egyik másikra irigykedik, veszettűl vadnak». De még veszettebbűl voltak Prágában. Rudolf Fülepet belső komornyikját úgy elverte, hogy feküdt bele, Slavatat elűzte, elűzte Rabust is a haditanács vezetőjét, Prainert udvari marsalját kitiltá az udvarból. A követ Popel megbolondult s Baruitznak félszeme kifolyt.[2] Mindamellett volt módja ennek a felháborodott államtanácsnak zavarólag hatni a béke tárgyalások folyamára. Csapatokat csempésztek be a végvárakba, s megújíták a mult évi ármányokat: meghasonlást idézni elő a fejedelem s a törökök közt. S Bécsben is nehezen haladt az alkú: itt is felébredt a gyanú, hogy

[1] *Tört. Tár.* 1878-ik évf. 273.
[2] *Tört. Tár.* 1878-ik évf. 282. l.

Digitized by Google

Illésházy «egy istentelen s a törökkel szövetkezett férfiú» kezére dolgozik, s a bizalom, melyet a télen maga iránt ébreszteni tudott, egészen megingott. Akadtak a magyar és nem magyar tanácsurak közt, kik egyenesen megbüntetését hozták javaslatba, mint olyanét, ki gúnyt űz a császárral: mert meg voltak győződve, hogy a befejezett békeügy revisiójára vonatkozó kassai határozatban benne van az ő keze is.[1] Megbüntetésre természetesen gondolni sem lehetett, de a bizalmatlanság következményei csakhamar érezhetőkké lettek. Napok teltek napok után, a nélkül, hogy a fontosabb kérdéseket eldöntötték volna. Kassa átengedéséről hallani sem akartak, nem engedtek a vallásszabadság kérdésében s épen felháborodtak Mátyás biztosai, midőn Erdély szabad fejedelem választása került szóba. A császárt, mondák, senki sem hurczolta szakállánál fogva. A Forgács által felvitt pontokban (1605-ben) Bocskay lemondott Erdély s a részek szabad választásáról, hűséget igért ezek részéről s beleegyezett, hogy halála után visszaszálljanak a magyar koronára; s most, folytaták, Illésházy mást beszél.

Erre könnyű lett volna a felelet: miért nem fogadták el akkor? De Illésházy maga is ellene volt ennek, s remélte, hogy halasztással Bocskayt is másra téritendi: «Semmi sem lehetne — irá —

[1] Istvánffy XXXIV-ik k.

Digitized by Google

veszedelmesb a szegény magyaroknak fölséged holta után, mintha két szabad electio maradna köztük, Erdély a részekkel külön s Magyarország ismét külön választana fejedelmet. E miatt veszni kellene az országnak, magok levágnák egymást. Gondolkodjék erről felséged s nézzen a szegény nyomorúlt ország megnyugvására.» Biztatta Rudolf halálával (másfelől viszont a bécsieket biztatta Bocskay halálával) hisz az országnak szabad választása van. Biztatta a lengyel koronával: «az istennél semmi nincs lehetetlen. Ha fölségedet vinné az Úristen oda, bátor mint a franczia király reámenne a misére a szegény Magyarországért, mert ha egygyé lehetne Lengyelországgal sem némettől, sem töröktől nem félne.»

De Bocskay úgy találta, hogy ábrándokért a jelenből semmit sem áldozhatni fel. «Ne mutogassanak neki karón varjat». — Kössék meg a békét az ő feltételei alatt: de gyorsan, mert ha sokáig halogatják, akkor fogják vele megkínálni, mikor már nem lesz módja az elfogadásban. De annak műve még sem haladt: ellenkezőleg olyan hirek kezdtek forgalomba jőni, melyek Bocskayban felkölték a gondolatot, hogy a tárgyalásokkal csak az időt vontatják «igen heven akarnák a forrót alája önteni». Illésházyt pedig mindenfelé a németekkel czimborálás gyanújába keverték. Híre járt, hogy a hadakat oda fenn igen eloszlatta, leszállította azon ürügy alatt, hogy szolgálatukra többé nincs szükség; sőt leveleket

Digitized by Google

is irogatott haza barátaihoz, «hogy immár senkinek az hadakozástól nem kell tartania».

S a mint a hir különböző alakban határozottabban kezdett fellépni, a mint akadtak emberek, kik úgy mondák, hogy ők olvasták is e leveleket, melyek kézről-kézre adatnak, az emberek egymást kezdék tüzelni, az ingerültség fokozatosan növekedett. A hajdukapitányok zsibongtak, forrongtak, s arról kezdtek tanácskozni, hogy fegyverrel fognak ellenállani. Egyik-másik főúr árulásról beszélt, visszavonulással fenyegetőzött: ha már minden örökét koczkára vetette, nem azt érdemelte meg, hogy az ellenség boszújának kitegyék. Szerencsétlenségre Bocskay ez időben oly súlyos beteggé lett, hogy a körülötte levők halálától tartottak, Bécsben pedig s a vidéken holt hírét beszélték. Ez még növelte a réműlést, mert annak következményét mindenütt kiszámíthatatlannak tartották. — Eleinte a tanácsurakat kezdték ostromolni, azután a mint jobban lett, magát a fejedelmet, hogy vegye elejét azoknak a híreknek.

Bocskay sem hallhatta ezeket a híreket egészen közömbösen. Kiváló gondja volt mindent kerülni, mi a török előtt gyanússá tehetné, mi ellentétben áll igéretével, hogy nálok nélkül nem békél meg, s épen ezért terveiből csak azt közölni a németekkel, mit ezek nem fordíthatnának ellene. Eszébe sem jutott egy embert is elbocsátni, míg nincs a béke biztosítva, s csak a

Digitized by Google

puszta hir is, hogy tette Illésházy, annyira felzavarta a kedélyeket, hogy Bocskay a legroszabbtól tartott. Eleinte csak kérdést s figyelmeztetést intézett hozzá «hogy az ilyen idő előtt való leszállításokkal s oszlatásokkal» nemhogy békességet szerezne, ellenkezőleg polgárháborút, belső véront ást idéz föl. De midőn a hírek mind bizonyosabb alakban léptek fel, junius 6-ról meghívót bocsátott szét az urakhoz, szabad városok, vármegyék követeihez és kapitányokhoz, hogy azonnal jőjjenek Kassára országgyűlésre. Hogy pedig a kedélyeket teljesen megnyugtassa, Basódyt felküldé Illésházyhoz oly világos rendelettel, hogy azonnal mint e levelét veszi, szüntesse meg a béketárgyalásokat, s egyszersmind megigérte, hogy mind e rendeletének okait, mind pedig ezután teendőire nézve az utasításokat Rimaytól felküldi.

Nagy hirtelen összejöttek a főurak és rendek. A fejedelem bár kívül a veszélyen, súlyos beteg volt még mindig. Senki sem gyanítá, hogy betegsége mérgezésből származott — s ez szerencse volt, mert a kedélyeknek ezen különben is rendkívüli izgatottságában kiszámíthatatlanok lettek volna következményei. Így is rendkívül zajosan folyt le a gyűlés, kétségkívül nagy részben azért, mert Bocskay annak irányt nem adhatott. Erős kifakadások, kemény szók voltak hallhatók Illésházy ellen. Senki sem kételkedett abban, hogy azért irta a leveleket, szállította le a hadakat,

Digitized by Google

hogy ne legyen módjokban a rendeknek visszavetni azokat a pontokat, melyeket ő ottan elfogadott, s eljárását épen ezért szenvedélyesen és élesen megtámadták.

Felhozták, hogy bár a legnagyobb titoktartás volt meghagyva neki, mégis közönségessé lett, hogy Bocskay Erdélyt s Tiszántúlt fogja csak megtartani s a többit visszabocsátja.

Ma még urai a helyzetnek, mert a végvárak nagy része kezökben van, mert Bocskay szerződése a szultánnal biztosítá azt nekik: de ha ez az egész vidék, ez a Felső-Magyarország visszaszáll a németre, ez az egyszer elvetett igát ismét nyakokra veti, s boszút fog azokon állani, kik a haza szabadságáért fölkeltek. S hogy ez nem puszta agyrém, felhozták az esztergomi szigeten történteket, hol ez idétt már alkudoztak az ő biztosaik német és török biztosokkal. A német biztosok ott ugyanis sürgették, hogy a két császár külön békét kössön az ő kizárásokkal, s titkon ezért nagy összegeket is ajánlottak, sőt ezenkívül visszaigérték a most Bocskay kezén levő, s a béke után visszacsatolandó végvárak egy részét — ezenkívül elég vigyázatlanok voltak kibeszélni, hogy a római császár a «változásért» a magyarokon boszút fog állani. Ime, kérdék, mi lett ennek a következménye? a végeken levő hadak összeesküdtek, hogy inkább «hogy sem az németnek többé alá adják magokat» készek a várakat török kézbe adni.

Digitized by Google

Sok kifakadás és sok expectorátió után rá kelle terni a tanácskozás komolyabb oldalára: hogyan fordítsák el a keletkező veszélyt, mely a porta elidegenítését s a hajduk fellázadását vonná maga után? Se a bécsi alkudozások megszüntetésére, se Illésházy visszahívására nem gondoltak — de igen is arra, hogy Illésházy kezét megkössék s alkudozásainak oly irányt biztosítsanak, mely igényeiknek, követeléseiknek jobban megfelel.

Erre csak egyetlen módot láttak: ha az Illésházynak adott májusi utasítást megváltoztatják, helyesebben pótlék-utasítással látják el. Annak minden, az új pontokkal nem ellenkező pontját helybenhagyván, azt kivánták:

1. ezentúl ne egyezkedjék a «római császár» a törökökkel a fejedelem közbenjárása nélkül;

2. a végházakat, inkább hogysem azok idegen kézbe essenek, a fejedelem kezéből semmiképen ki nem ereszti;

3. a békét csak akkor fogják ratifikálni, ha a porta is helyben hagyja.

Rimay — kit Bocskay előbb kijelölt Illésházyhoz és Bécsbe küldendő követségre — megbetegedvén, Dezsőfi Jánost választák helyébe. Minthogy érezték, hogy az alkudozások felfüggesztése nem kis zavart csinálhatott Bécsben, megbizták Dezsőfyt, hogy mind Mátyás főherczegnél, mind Illésházynál, mind a külföldi követeknél mondja el őszintén annak okait. Az

Digitized by Google

utasítást számára julius 14-én készíték el s azonnal aláirták, a főurak: Báthory Gábor, Czobor Mihály, a két Homonnay, Mágócsy, Széchy, Thurzó Kristóf, Forgács Miklós, tanácsurak, főispánok, követek s a kapitányok közül Rákóczy Lajos, Szilassy, Kuthy, Fekete, Németi, számszerént 37-en, s ellátták pecsétjeikkel. Két nap mulva Bocskay is írt Illésházynak s e levéllel és utasítással ellátva Dezsőfy fölindult Bécsbe.[1]

VII.

Kassa messze volt Bécstől: a levelet gyors posta hét nap alatt vitte el, máskülönben 10—14 nap alatt értek oda, s ez idő alatt míg Basódy útban volt, Illésházy mit sem sejtve a kassai mozgalmas napokról, nyugodtan folytatta tárgyalásait, melyek a tanácsurak bizalmatlansága miatt épen nem haladtak előre. De ő szívos ember volt, s abban mit hazájára nézve jónak üdvösnek tartott, nem engedé magát az akadályok s nehézségek által megtántoríttatni. Hitte, hogy végre is lesz eredménye becsületes működésének, végre is meg fogja győzni Mátyás környezetét eljárása őszinteségéről — s épen ezért mindent került, mi

[1] Az erre vonatkozó s történetünkben eddig teljesen ismeretlen adatok Illésházy és Bocskay leveleiben. *Tört. Tár.* 1878. évf. 283. s köv. ll.

Digitized by Google

az alkudozások felbomlását vonhatta volna maga után. Junius 16-án látva, hogy a megkezdett, de még mindig lassan haladó alkudozásoknak nem lesz akkorra vége, meddig a fegyverszünet határideje tart — intézkedett, hogy az sz. Iván naptól sz. Jakab napig hoszabbíttassék meg, és ennek érdekében felhívást intézett a vezérhez s tudósítást küldött Bocskaynak. Azonban megérkeztek Bocskaynak első levelei, melyek czélzásokat foglaltak magokban az I lésházyról keringő hirekről.

István úr nem tudta mire vélni a dolgot, s válaszában élesen nyilatkozott rágalmazóiról. — De csakhamar nyilvánossá lett minden előtte: midőn Basódy felérkezett a rendelettel, hogy szüntesse meg a békealkudozást s még inkább, midőn két nappal Dezsőfy felérkezése előtt Trautson már tudta mivel jő.

A dolognak nem várt hatása lett. A kassai zaj s határozott fellépés gondolkodóba ejtette a német tanácsurakat. A nagyvezér felérkezése s egyesülése Bocskayval s a tárgyalások félbeszakasztása válságossá lehetett volna rájok nézve: ezt hát minden áron kerülni akarták. Azután az Illésházynál levő instructió nem volt oly szigorú, mint az, melyet most Dezsőfy hozott. Jobbnak tarták a régi alapon egyezni meg, addig míg az új követ fel nem jő.

Illésházy is kész volt megragadni a kedvező alkalmat. Hat napig várt Basódy megjötte után az új instructióra, s azalatt is folytatta a tár-

Digitized by Google

gyalásokat, sőt egyenesen megirta, hogy miután mind az ország, mind Bocskay teljhatalommal látták el az utasításon belől, nem szakasztja meg a tárgyalásokat. S okát is adta miért. Ne biztassák — irá a fejedelemnek — azzal magokat, hogy a császárnak nincs pénze: nyilván nem hagyták Magyarországon, sőt a mit ott találtak, elhozták azt is. Neki nem fér fejébe, hogy ha a császár kivonná lábát, hogy tartanák el a Dunán innen és túl levő s a tótországi végházakat. Módjuk sincs benne, hogy hadat tartsanak; az országot most a hajdúk birják, ez rabol s fizetteti magát — ez úton ha se török, se német nem bántja is, tönkre jut az ország. Gondolják meg, hogy két császár birodalma közt vannak: a török nem vesz másnak országot, várat, megfizetteti magát, a német pedig télen lesz nyakukon. Ha tehát a császár most megadja igaz kivánságaikat, — ő nem utasítja vissza. [1]

És nem is utasította vissza, mert csak egy becsületes békében látta az ország megmaradását. A mily lassan haladtak elébb a tárgyalások, oly gyorsan láttak most hozzá. Egymásután letárgyalták a még függőben levő kérdéseket s junius 23-án már készen volt a magyar alkotmány egyik legnevezetesebb alaptörvénye: a bécsi béke. Illésházy azonkívül a hajdúk leszállítására a főherczegtől 55 ezer tallért kötött ki,

[1] *Tört. Tár.* IV. k. 293-ik l.

Digitized by Google

oly módon, hogy a mely nap Bocskay ratifikálja a békét, 20 ezer tallért készpénzben lefizet s 35,000 tallér értékű posztót ad az Illésházy kezébe, s az erre vonatkozó térítvényt is aláirta.

Midőn Dezsőfy felérkezett, már jó részt minden el volt végezve. Küldetésének fő részéről tehát a tárgyalások félbeszakasztásáról s új alapon folytatásáról szó sem lehetett. Az utasítás három pontja közül az utolsót, mely a béke ratifikálását a porta beleegyezésétől teszi függővé, minthogy ez az ország s a fejedelem eddigi szavaival, munkáival, irásaival ellenkezik, egyszerüen mellőzte. A többi pontok: nádorság, vallás, területi kárpótlás már «az elébb beadott irásban» is meg voltak: ezek feleslegesek. A mi ezen kivül volt, azt az utasításból kiszedte Illésházy és Dezsőfy beadta Mátyás főherczegnek. Mit sem változtatott az a dolgon s Illésházy mielőtt Bécsből elment volna, julius 4-én a fejedelemtől s rendektől neki adott teljhatalom alapján ratifikálta, megerősitette a béke pontjait, addig is míg azt a fejedelem s rendek is megerősitnék s ezeket azok megtartására kötelezte.[1] Valószínüleg Mátyás is állitott ki hasonló terítvényt addig érvénynyel birót, míg a császár-király megerősítése bekövetkeznék.

Dezsőfyt hamarább hazabocsátotta «felelettel

[1] Illésházy kötelezvénye *Tört. Tár.* 1878-ik f. 304. l.

Digitized by Google

az instructióra». Illésházy élestollú ember volt, gyakran használta az irónia, a gúny fegyverét még jó embereivel szemben is, ha ezek vele ellenkeztek, s ellenfeleit sohasem kimélte. A meggyőződés erejével s a hazának tett jó szolgálatai érzésével czáfolta az instructiót pontról pontra, mely nem volt egyéb, mint egy éles és elburkolt vád: hogy ő alkudozásaiban feláldozta a haza érdekét akkor, midőn leszállította a hadakat s kifecsegte az alkudozás titkait. De egyik sem volt igaz: ő csak eltiltotta a hadnagyoknak, hogy teleltetésre «ne többítsék kész erőkkel hadaikat». Jó lett volna annak az árulónak, ki engem beárult, meggondolni, hogy nem fejedelem az, a kinek országa nincs, s nem arat a ki nem vet. Arra is kell ügyelni, hogy egymást ne vágjuk, mert arra hamar akad segítség a németben. A titkokat sem árulta el ő — hogyan is lehetne azt elárulni mit egy ország végez? De azt kérdem én attól a bolondtól, a ki rám ezeket hazudta, ki mondta meg Trautsonnak mivel jő Dezsőfy Bécsbe? az a harminczhét pecsét fecsegte ki, mely utasításán van. Önérzettel szólott s szólhatott is eddigi működéséről, ingyen szolgálatairól, mert mindeddig egy fillérnyi jutalmat sem vett, — már ezek lánczolata is kizárja az árulás lehetőségét. Ne irigyeljék hát ha atyjától kapott örökét nem itta meg bolondul, hanem szaporította. Végre kívánja, hogy nevezzék meg «azt az áruló maga gondolatlan bolondot s állítsák törvény

Digitized by Google

elé». Ő tisztességgel aggott meg, jámborúl s jól szolgálta és szolgálja most is hazáját.

S midőn végre mindent teljesen befejezett, úgy hogy már csak a ratifikálás volt hátra, Illésházy a béke életbeléptetését ezzel kapcsolatosan kivánta elintéztetni. Terve szerint Bocskaynak egy főurakból álló bizottságot kellett volna Becsbe küldeni, mely a végrehajtás módozatait megállapítsa, az átengedendő várakba bebocsátni Mátyás kapitányait, leszállítani a hadakat és a törökökkel a békealkudozáshoz így kezdeni. Bocskay nem így akarta. Azon, hogy Illésházy Basódy felmenetele után is tárgyalt, nem ütődött meg — csak azt kivánta, bár mint a következmény megmutatta, későn kivánta, hogy a mit végezett, az új utasítás szerint reformálja. A frigynek szent Jakab napig megállására nem kötelezte magát, mert a feljött török hadnak nem parancsol. Annyival kevésbbé gondolt olynemű végrehajtására mint Illésházy: «mert hogy először oldalunkról fegyverünket letegyük, mellénk jövő segítségünket leszállítsuk, az uraknak az nagyját oda fölküldjük, az végvárakat el hagyjuk foglalni, nekünk úgy tetszik, hogy nem ezek az előljáró dolgok, ha jó fundamentommal akarjuk helyreállítni dolgunkat». Nem bizott a bécsiek őszinteségében, nem látott a vele közlött pontokban «bátorságos előmenetelt, csak félelmet és rakva lehet az alja suspicióval». Megfordítva kivánta a dolgot: hozza le a pontokat, hadd lássák a ren-

Digitized by Google

dek, ha elfogadhatják-e, aztán könnyü lesz a végrehajtás módozatait megállapítni.

VIII.

S csakugyan a dolog épen nem volt elvégezve, sőt a munkának legsanyarubb része volt hátra: az elfogadtatás egyfelől Rudolffal, más felől Bocskayval. A megalkuvás nem a statusquo alapján történt, azon nem is történhetett. Felső és nyugoti Magyarország nagy darabja Bocskay kezén volt, ezeket vissza kelle bocsátni: s a rendek, kivált az érdeklettek beleegyezését ebbe megnyerni nem volt könnyü. De magának a kiegyezésnek is volt két olyan pontja, melybe nem nyugodott bele a fejedelem: a vallás ügye, mely nem volt szabatosan formulázva, s a szabad fejedelemválasztás Erdélyben, mely nem volt kimondva.

Azonban megvolt a remény, hogy ezek az utolsó nehézségek is el fognak oszlattatni. Rudolfot illetőleg Mátyás cselhez folyamodott. A császár ugyanis augustus 6 án csak egy záradekkal ellátva erősítette meg a junius 23-iki szerződést, melyben ki volt mondva, hogy a vallásra vonatkozó pontokat csak akkép erősíti meg, hogy azok a koronázási esküvel ne ellenkezzenek. Napnál világosabb volt, hogy ez az egy záradék az egyességet halomra dönti. Mátyás tehát az

Digitized by Google

1606. márczius 6-kán kelt okiratnak (melylyel Rudolf a február 9-iki szerződést hagyta jóvá) keletét augustus 6-ra változtatta, s ezen záradék nélküli példányt küldte el Bocskaynak. [1]

Más nemű nehézségekkel kellett Bocskaynak küzdeni. Nem a legkisebb volt ezek között visszatartani a szerdár hadait, melyek mind előbb-előbb nyomultak, hogy támadólag ne lépjenek fel, s megőrizni az országot a tatárok pusztításaitól. Első volt a fegyverszünet meghosszabbítását kieszközölni: julius 15-én Illésházy biztosai Ornay és Tattos, Mátyás biztosai Caesar Gal és Nigron András a budai basával Budán három napi értekezlet után ujabb 32 napig tartó fegyverszünetet hoztak létre, melyet azonban a basa csak azon esetre fogadott el, ha a magyarok is megtartják; «ha pedig az magyarok megindulnak, ők is megindulnak az németre.» [2]

Augustus elejére Bocskay ismét összehivta a rendeket Kassára, az újabb bécsi pontok megerősítése végett. Illésházy Bécsből visszatérte után Trencsénben tartózkodott, s e gyűlésre ő is megindult. A fejdelem sürgetően hitta: «ilyen terminusok — irá — még előttünk nem állottanak; ha valaha nemzetünknek javára egyenlő értelemből kellett valami jót végeznünk, szintén most az

[1] L. Fraknói kitünő értekezését a bécsi békéről *Győri Füzetek* IV-ik k. 195-ik l.

[2] *Tört. Tár.* 1878. évf. 949. l.

Digitized by Google

van és lesz előttünk». Jól ismeri a hangulatot, mely épen nem volt az elfogadás mellett, s nagy akadályt látott abban, hogy a császár még sem erősítette meg azt. Meg volt győződve, hogy némelyek csak önhaszonlesésből ellenzik, «azok forgódnak és engem is fenyegetnek — irá — de velek levén az én Istenem, nem félek tőlök, eleikben rakom hitöket, megmaradásokat, veszedelmeket.»

A gyűlés, mint előre látta, csakugyan zajos volt, valódi folytatása a juniusi kassainak: csakhogy ezen jelen volt maga Illésházy is, küzdött, harczolt velök. Szemére hányták, hogy elvesztette az ország szabadságát: hát mit fog érni a szabadság, ellenmondá ez, ha elvesz az ország? Azoknak, kik el akarták vetni a kiegyezést, felhozta, hogy a törvényeket s országos végzéseket időnként módosítni, változtatni szokták, lehet ezeken is javítni. Midőn a vita mind hosszabbra nyult, intőleg felszólalt, hogy nézzenek a haza megmaradására, ne akadozzanak pókhálóban. Leginkább azok voltak a béke ellen, kik a visszaeresztendő területen laktak — ezek az ellenfél boszújától tartottak, s legjobban is lármázták, hogy végök lesz nekik, ha ő felsége visszatér és cserben hagyja őket. Végre mégis kivitték, hogy a béke leginkább ellenzett pontjainak megváltoztatására újabban felküldik Illésházyt s mellé rendelik Mágocsyt, Thökölyt, Homonnay Györgyöt, Hoffmannt s Horvát Pétert.

Digitized by Google

A vallás ügye, Erdély fejedelemválasztási joga voltak a főbb pontok. Továbbá a Bocskaynak adandó czím megállapítása, biztositó levél számára. A kassai generalisság ügye, melyet Bocskay szeretett volna Homonnay Bálintnak megszerezni, s az erdélyi adósságok megtérítése.

A dolog elintézése sürgőssé vált, mert a szerdár augustus 27-kén már Budára volt egész nagy hadával érkezendő. Illésházy követtársaival csak szeptember elején mehetett fel Bécsbe, s kezdhette meg az alkudozást. Még jól hozzá sem fogott a tárgyalásokhoz, midőn hirét vette, hogy a béke ellenzői ismét izgatnak, s hogy különösen Czobor Mihály a fejedelmi tanácsban hevesen kikelt s protestatiót intézett ellene. Ez a boszantás teljesen kihozta sodrából. Különben is ingerült, és az egy év óta tartó folytonos megfeszített munka, s az örökös küzdés által elcsigázott kedélyét ez annyira felizgatta, hogy komolyan beteggé lett.

Mindamellett hamar összeszedte magát s folytatta és bevégezte az alkudozásokat. A junius 23-ki békéhez pótlékul Mátyás szeptember 23-ki leiratával biztositá a vallásszabadságot, Rudolf pedig szeptember 24-iki nyilatkozatával Erdély s a részek szabad fejedelem választását. Rudolf csak feltételesen erősítette meg a bécsi békét — Mátyás ez okiratot kicserélte más feltétlen megerősítéssel, s ugyan e békét Magyarország s az örökös tartományok követei kölcsönösen kicserélt oklevéllel biztositák.

Digitized by Google

Még Bécsből felhivta Illésházy a fejedelmet, hogy nevezze ki a bizottságot, mely közvetítse a magyar király béketárgyalásait a portával. Bocskay sietett is e felhivásnak eleget tenni, s azonnal kinevezte Illésházyt főkövetnek, mellé Nyáryt, Czobort és Hoffmannt. Sulyosabb munka, nehezebb feladat várt most Illésházyra. Az eddigi békealkudozások alatt is saját álláspontot foglalt el, mely lényeges dolgokban eltért a Bocskayétól; el mindjárt a főpontban, midőn ő Erdély s a részek függetlenségét mennél szükebb határok közé akarta szoritni, míg ellenben Bocskay azt teljessé akarta tenni. El abban is, hogy Bocskay inkább a törökökre támaszkodott, míg Illésházy az uralkodóházat akarta lekötelezni. S épen e felfogásának adott kifejezést, midőn Bécsből távozta előtt «olyan végezést tött», hogy ha a törökök túlzott kivánságai miatt a béke ezekkel nem jöhetne létre, «a magyarok» fölbontván vele frigyüket, támadólag fognak fellépni. Bocskay ezt nem fogadta el: jelentse ki — irá Illésházynak, — hogy ebbe biztokban képtelen conditiókat ne tegyenek, s ne tegyék lehetetlenné a békét, mert ő a töröktől el nem áll.

Mátyás biztosai: Molart, Althan, Thurzó György, Istvánffy, Kollonics, Batthyány, Erdődy csakugyan tettek «conditiókat», melyeket a fejdelem túlzottaknak tartott, Illésházy nem. Itt is néha inkább a fejdelemnél kelle közvetítnie, s s tette azt néha oly kemény hangon, hogy «sze-

Digitized by Google

rencséjének gyalázatos fölfordulásával és országának, jámbor főhiveinek reá támadásával» fenyegette. S ha az őszinte szó olykor megtette hatását, Bocskay abban mit műve koronájának tartott, nem engedett. A zsitvatoroki béke «a két császár közt egy országos fejdelemségnek vetette meg alapját», mint ezt ő maga találóan kifejezte.

* * *

Valóban tanulságos egy történet ez a bécsi és zsitvatoroki béke megkötésének története. Az erdélyiek mint árulót nótán marasztanak egy embert, s midőn az inség és megaláztatás teljes mértéke fejökre zudul, hozzá fordulnak mint szabadítóhoz; fejedelmökké választják, s ez kivivja függetlenségöket. Rudolf a magyar király üldöz, számüz, s hűtlenségben maraszt el egy másikat, s ez kibékíti vérig sértett alattvalóival, ki országának ama töredékével, mely az ő hibája miatt szakadt el tőle, ki hatalmas ellenségével, mely 14 év óta folytatott háborut ellene. Az ország pedig, saját hazája, melyért annyi üldözést szenvedett, gyanakodó, s olykor ellenséges indulattal nézi küzdelmes és fáradságos munkáját: hogyan görgeti Sisyphus követ, s olykor ha a kő legördül, tapsol örömében. Az erős meggyőződések embereinek sokszor kelle erőszakot tenni elvein, nehogy megbuktassa a művet, melyről tudta, hogy azon idő szerint utolsó bástyája

Digitized by Google

hazája alkotmányának. S mégis, hogyan újongottak a rövidlátók, ha valamikor ingadozott az alkotás, s hogyan szítkozódtak, ha egy lépéssel haladt az elkészülés felé. Mintha mindaz nem ő értök, nem javokra történnék. A számüzésből mint a legnépszerübb ember jött haza, híva, diadallal huzva. Minden szem rajta csüng, mint az egyetlenen, ki visszaadhatja hazájának a békét. De mennél tovább halad alkotásában, annál inkább veszti népszerüségét — és jön olyan percz, midőn az összes közvélemény ellenére kell a megkezdett müven tovább dolgoznia.

Akkor is tovább dolgozik, mit sem törődve az ellenséges áramlattal. Öntudata tisztasága védi a rágalmak, a szitkok ellen. De azok is megadják az elégtételt neki, kik legélesebben megtámadták. Jön egy percz, midőn a fáradtság s felindulása a méltatlanságokon súlyosan beteggé teszik. Minő rémület és ijedtség van akkor támadói táborában! Minő elégtétel neki, hogy ugyan az, kinek éretlen protestatiója betegségét okozá, bűnbánólag irja neki: «hogy az én protestatióm volt oka az kegyelmed nyavalyájának, azt szívem szerént bánom, mert nem kegyelmed személye ellen szóltam. Nem is köteles senki, hogy annak a mit mondtam consentialjon. Sőt az is használhat olykor efféle tractatiókban, ha valaki efféle erősségeket mond, melyet objiciálhatni a más atyafiaknak. Mindazáltal mert értem nehézségit, kegyelmedet követem róla, ne magyarázza

Digitized by Google

gonoszra; bocsássa meg; gondolja meg, hogy az éretlen gyümölcs nem ér az jól megérttel, nem adták egyaránt az talentumokat.»

Később még fényesebb elégtételt nyert: két év mulva nádorrá lett; a bécsi és zsitvatoroki békék életképességét pedig a következő idők mind jobban kitüntették.

Tantae molis erat! .... az idők változnak s a történet nem ismétli magát. De az emberi szenvedélyek mindig ugyanazok, s Remigius szavai gyakran ismétlődnek: «imádni fogja holnap azt, mit ma megkövezett».

A rágalmakat s gyanusításokat, melyekkel a bécsi békét illették, magok a rágalmazók feledték el leghamarább, s annak árnyában, a visszaszerzett atkotmány alatt igen jól érezték magukat.

Őket és utódaikat az évek hosszú során át védte és táplálta ez a megtámadott mű.

Digitized by Google

BOCSKAY HALÁLA.

Ludit in humanis . . .

Hány nagy terv, mely talán országok sorsának adott volna más irányt, nem esett áldozatúl egy kis véletlennek, hány nagy eszmét, mely talán népek történetét változtatta volna meg, nem buktatott meg orgyilkos vasa vagy mérge!

A hugenotta IV. Henrik úgy találta, hogy Páris fölér egy misével s az európai államok olyan coalitióját tervezte, melyben a Habsburgháznak nem jutott korona. A kálvinista Bocskaynak épen ebben az időben, 1606 nyarán, azt tanácslá a lutheranus Illésházy: «ha fölségedet vinné az úristen a lengyel királyságra bátor fölséged, mint a franczia király rá menne a misére a szegény Magyarországért!» Magyarország és Erdély fejedelme — mint ekkor czímezé magát Bocskay, — csakugyan meg akarta magának szerezni a lengyel koronát, s ez ország határán

Digitized by Google

úgy voltak elhelyezve hadai, hogy alkalmas perczben átléphették volna azt. Aztán Rudolphus beteges volt, mindennap várták halálát, Magyarországnak meg volt szabad királyválasztási joga, s a fejedelmi székből a királyi székbe csak egy lépés vezetett.

Ime a mit Henrik akart, s a mire Bocskay törekedett, mindkettő annyira egy czél felé vezetett, hogy ha nem tudnók, hogy az első terveinek Ravaillac gyilkos vasa, az utóbbiénak Kátay mérge szabott határt, bámulva kellene kérdenünk: hogyan nem jutott ez a két uralkodó arra az eszmére, megújítni a szövetséget, mely elébb már létezett II. Henrik és Izabella királyné közt, s melyet utóbb Thököly és XIV. Lajos megvalósítottak?

«Felix Austria» jelmondat akkor gúnynak tetszhetett. Soha nem volt borongósabb láthatára, jövője kétesebb. Ennek a Rudolphusnak makacssága és oktalansága családját az örvény széléig vezette. De a jelmondat mégis igazolta magát. Bocskay támadása Rudolf bekövetkezett bukása által a család javára fordúlt, s az a gratzi herczeg, kinek Bocskay sógorává szeretett volna lenni, a különben háborgó trón birtokába jutott.

Bocskay épen tizenkét év előtt fordult meg mint leánykérő Gratzban ugyanannál az udvarnál, hol a főherczeg, az utóbbi II. Ferdinand, növekedett. Ugyanennek a Ferdinandnak nővérét Mária Krisztiernát kérte meg Báthory Zsigmond

Digitized by Google

számára; meg is nyerte és mint fejedelmének meghatalmazottja, a gratzi székesegyházban megtartá vele a jelképes menyegzőt. A házasság nem volt boldog, elválással végződött. A fejedelemasszony becsülte Bocskayt, ki őszinte részvéttel kisérte sorsát, egyizben ki is békité férjével s rokonszenvvel vált meg tőle, midőn végkép elhagyta szenvedései szinhelyét.

Midőn Bocskay Báthory Zsigmond utódjává választatott, s azonfölül fejedelemségéhez hozzá foglalta Magyarország nagy részét: azt hitte, hogy ha Páris fölér egy misével, az mit ő visszaad Rudolphusnak, az is megéri legalább egy főherczegasszony kezét. Nem ő kereste a békét, hanem a király s méginkább Mátyás főherczeg. Hatalmában volt feltételeket szabni, mert birta tényleg az ország nagy részét, mert nem nyerhetett, csak adhatott. A békealkudozások vezetésével megbizott követe: Illésházy egyik feladata volt, puhatolódni, ha nem nyerhetné-e meg «az erdélyi dáma» kezét. A gratzi herczegné (t. i. az anyafőherczegné) Ferdinanddal és Mária Krisztiernával felment Bécsbe, hivatta és a kihallgatáson gyermekével együtt fogadta Illésházyt, s annyira kegyes volt, hogy Illésházy a legjobbat remélte. Megadni a tagadó választ azonnal, s mint utóbb tették, a kassai biró leányához utasítani, nem tartották tanácsosnak, mert azt hitték, hogy ennek reményében Bocskay enyhítendi feltételeit, s midőn Illésházy a biztató jelenségeket

Digitized by Google

közölte vele, ez egész örömmel és tréfásan írá követének: «az erdélyi dámának örömest odaadjuk Fogarast, ha hamar ide jű hozzánk, de ha sokáig késik, bizony mi is másnak adjuk Fogarast». (1006. febr. 3.)

Tudjuk, hogy az első bécsi tárgyalásokból olyan föltételekkel tért haza Illésházy, melyeket se a fejedelem, se a kassai országgyűlés nem fogadtak el. Hat hétig tanácskoztak, vitatkoztak, sok jó időt haszontalanúl elprédáltak s végre májusban ismét felküldik Illésházyt. A házasság kérdése nem volt elejtve s Bocskay komolyan csüngött azon. De alig ment föl Illésházy, midőn még abban a május hóban egyszerre a fejdelem oly súlyos beteggé lett, hogy felgyógyulását sem ő, sem mások nem várták, sőt Bécsbe s másfelé is holt hírét vitték.

A dolog nemcsak otthon okozott általános réműletet, hanem Bécsben is a Mátyás udvarában, a bizonytalan jövőtől való rettegés miatt megdöbbenést okozott. Senki sem tudta megmagyarázni, hogyan tört ki egyszerre oly gyorsan s oly acut jelleggel a kór, — de senki sem gyanakodott. Növelte a zavart, hogy Bocskay betegsége alatt a túlzó elemek kerekedtek felűl, s Illésházy nyakára Bécsbe oly utasítást küldtek föl, mely az egész béke művét koczkáztathatta volna. Azonban Bocskay erős természete győzött a kóron s május 24-kén legalább annyira jobbra fordúlt, hogy remény lehetett életéhez.

Digitized by Google

De gyógyulása fölötte lassan haladt s bár ismét átvette az államügyek vezetését, majd minden levelében panaszkodik. Illésházy egy izben előhozta a házasság kérdését, s Bocskay egész keserű tréfával felelé neki: «jó neven vettük, hogy arra munkálkodik, de attól félünk édes apám uram (a kor szokása szerint így hívta,) hogy abban csak hiában munkálkodik, mert fölötte igen betegessé válánk, sőt ha hamar nem bánik kegyelmed a dologgal, attól félünk, hogy egy nap csak fiú nélkül marad kegyelmed.»

Valamennyire jobban lett a nyár folytán, de teljesen nem gyógyúlt meg. Hanem a békemű szerencséjére ez úttal életben maradt. Illésházy mielőtt harmadízben Bécsbe ment volna, aug. hóban egy gyógyító asszonyt küldött hozzá, ki legalább enyhűlést szerzett neki. «Úgy ismerjük, hogy még efféle orvosok közűl ennél tudósabb hozzánk nem akadott, magunkat is igen biztat szemtől szemben, hogy minden kétség nélkűl meggyógyít». A mit óhajt az ember azt könnyen el is hiszi, de nála a remény mellett kétségek is maradtak fenn. Komolyabban kezdette halála eshetőségét számításba venni, gondolt arra is, hogy mi lesz művéből halála után. Alkotását erős alapra akarta építeni, s utódról is gondolkodott.

Már ekkor tudta, hogy betegsége mérgezésből származott, s a gazok egész czimboraság vesztette el, kik legközvetlenebb környezetéhez tar-

Digitized by Google

toztak. Még a télen figyelmeztette Illésházy, hogy akárhogy s mint van szervezve cancellláriája, de Bécsben, Prágában minden tárgyalásait, alkudozásait azonnal tudják. Még jobban világosságra jött ez, a nyári tárgyalások alkalmával s nem lehetetlen, hogy ezek vezettek nyomra. «Kegyelmed emlékezhetik rá, — írja szeptember 7-ről Illésházynak, — mit értett ezelőtt Kátay Mihálynak sok különb-különbféle ártalmas practicai felől, hogy a mi mostani nyavalyánknak nagyrészint, hogy fő autorának vagy köztársnak találtatott. Mi örömest, mint eddig tűrők, még tovább is várakozunk vala, de oly hallatlan iszonyú dolgainak mentünk annak után is végére, kit tudnak a körülöttünk levő tanácsurak, hogy tovább nem állhatták, sem szenvedhették annyi sok gonoszságát, hanem öcscsével s több ahhoz való, egyértelemben való czinkosaival megmotozták s most fogva vannak. Fogsága után is számtalan iszonyú dolog, a mennyi sok afféle ártalmas kötéseket és praestigiumokat találtak.»

Kátay még 1605-ben korlátnoka s egyik bensőbb embere volt. Úgy látszik, Rudolf környezetében voltak a nyomorúlt embernek összeköttetései s talán erős gyanúokok miatt elvesztette ura bizalmát, mígnem a gyanú terhelőbbé válván elfogatott s törvényszék elé állíttatott czinkostársaival együtt. Vallomásai, mint Bocskay leveléből következtetni lehet, mert azok, fájdalom, elvesztek, napfényre hozták bűnét, — de az,

Digitized by Google

hogy már tudták Bocskay betegségének okát, mit sem változtatott a betegség lefolyásán.. Ereje folytonosan hanyatlott, bár úgy látszott, hogy néha jobban van. Október 23-án ismét érezte gyógyulását, «a békó is ódodzik lábunkról» — írá Illésházynak, s tréfásan kérdé tőle «ki az a leány a sok pénzzel» kit neki szánt.

Bocskay ekkor már az orvosasszonyt egy zsidó doktorral cserélte föl; de azzal sem volt megelégedve. Pécsy bizalmasan kérte Illésházyt, hogy mennél elébb küldje a nagyszombati doktort s Illésházy csakugyan rábírta ezt a hozzá menetelre. Reménykedve várta, hogy ennél «nem kell az előbbi doktornak negligentiájától tartani», majd csak jobban lesz. Beteg embernek az is ad reményt, ha hanyatlását, vagy lassú javulását a hibás gyógykezelésben, az elhanyagolásban keresheti. «Nem tagadhatjuk — írá nov. 22-ről — elég sok lator ember forgódott körülünk, kik életünket el akarák fogyatni, és Isten ránk bocsátotta volt őket, kiknek alattomban való cselekedetök napról napra az napfényére kinyilatkozik és az egész világnál nyilván kell lenni». Már ekkor fekvő beteg volt, s betegségének leírását írva küldte Illésházynak, hogy a bécsi orvosokkal közölje s jőjjön alá hasznos orvosságokkal. Ne féljen, közel sem oly veszedelmes a «körülötte forgolódás» mint némelyek elhitették vele.

Digitized by Google

Bármennyire sujtotta is a kór: szellemét, akaraterejét, munkaképességét nem bénította meg. Minden lelki tehetségének teljes birtokában volt, csak úgy mint valaha. Csak úgy és annyit dolgozott, mint régen, csak úgy vezette a kormányzásnak minden gépezetét, mint midőn a mozgalom élére állt, a diplomatiai alkudozások minden szálát, mint midőn teljesen egészséges volt. Pedig egészséges emberhez mérve is óriási munkát kelle végezni: évek hosszú sorára megállapítani hazája jövőjét. Egy félremagyarázható szó, egy elsietett lépés nagykövetkezményű lehetett, — s ember soha jobban nem érezte felelősségét, mint ez a beteg, szenvedő, ágyhoz kötött ember. A lélek harcza volt ez a testtel, a lélek diadala a test fölött.

Érsekújvárból, Zsitvatorokból csak úgy jöttek a jelentések, s mentek naponkint a hosszú ívekre terjedő válaszok Kassáról, melyeket ő tollba mondott. Meg kelle kezdenie a hajdúk leszállításának óriási munkáját, az ehhez szükséges csapat-elhelyezésekről intézkedni, — ennek szálait is kezében tartá. Levelezés a török hatóságokkal és a bécsi és zsitvatoroki békék következményeinek életbe léptetése hasonlóan gondjai közé tartoztak. Mindez egészséges ember erejét is fölemésztette volna. S ez a beteg ember egy egészséges erejével végezte.

De a csillag kialvó fényben volt. Csak a vágy, hogy művét befejezve lássa, hogy alkotását bete-

Digitized by Google

tőzve hagyhassa utódjára, tartá még benne az életet. November végén utolszor csillámlott föl meggyógyulásának reménye: épen ebben a napokban hívta meg deczember 13-ára Kassára a rendeket, hogy művét betetőzhesse.

Ez volt utolsó öröme az életben. Deczember 17-én elkészíté végrendeletét, s azután tett szóbeli intézkedéseket is. Ereje láthatóan hanyatlott, s deczember 29-én péntekre virradóra öt órakor elhúnyt. Körülötte voltak tanácsosai Szécsy, Nyáry, fogadott fia Homonnay Bálint, Alvinczi Péter ref. pap, Örvendy, Pécsy a testamentomos urak; s az elsők Kassán állottak a dolgok élére, míg Illésházy a bécsi udvarral fenforgó ügyek elintézésének közvetítését vállalta el. Halálát egy pár napig még titokban tarták, de 1607 január 3-án már szétbocsáták az azt tudató körleveleket.

A nap három fontos kérdése: a visszaengedett végvárak visszabocsátása, Tündérországnak — mint Illésházy gúnyosan nevezte Erdélyt — jövendő sorsa s a már egyszer leszállított hajdúk újra összegyűlése egy perczre háttérbe szorúlt az általános nagy fájdalom mellett, melyet e halálhír, bármennyire el voltak is arra készülve, minden körben fölkeltett.

Első következménye volt a vérboszú. Nyáry Pál, a higgadt Nyáry, Bocskay régi barátja ekkép írta meg Illésházynak, s nincs okunk egy szavát is kétségbe vonni: «írhatom azt is kegyelmed-

Digitized by Google

nek, hogy összeconspirálván itt benn mind az egész, fejedelem udvari népe és az gyalogok, mind kicsintől fogva nagyig egyben csoportoztanak, kik majd ezernél is többen voltanak, egyenlő akarat szerint, tegnapelőtt 12 die januárii, öt órakor éjszaka virradóban csak hajnal előtt, szintén rárohantanak Kátayra a hol fogva tartották, kivonták az házból és keseredett lélekkel lévén, kivitték az pelengér alá és konczról konczra, darabra vagdalták; kit hitem szerint írok kegyelmednek, egyikünknek sem volt hírével; mert én nekem az volt szándékom felőle, hogy onnét más helyre vitessem s törvényig tartassam, valamit rá az törvény pronunciált volna, abban procedáltunk volna. Tudom, hogy az törvény sem mentette volna meg életét.» Tetemeit neje, kivel alig nehány hó előtt kelt össze s kit maga «okosnak, szépnek, gazdagnak» vall alig tudta összesepertetni.[1]

Bocskay úgy intézkedett, hogy tetemeit a fehérvári templomban helyezzék el öröknyugalomra. Ő Homonnayt hagyta utódjának, de halála már szabad útat nyitott nagyravágyó terveknek.

[1] L. *Történelmi Tár* 1879. évfolyam 814 l. «Kegyelmed — írja 1606 április 5-ről — oly házas társat kiván nekem ki . . . legyen virtute Minerva, divitiis Juno corpore pulchro Venus; Istennek hála nekem úgy tetszik, hogy ezeket mind megtaláltam. Az erdélyi kronika melyet kegyelmed nekem küldött nálam igen kedves, mert valamire nekem, mindenre szerencsés.

Digitized by Google

Báthory Gábort fölindította Imreﬁ, Kátayt is ki akarták szabadítni, de látva, hogy ott nem boldogulnak, a hajdúkra vetették magokat. Azalatt az erdélyiek, magok intézkedtek sorsuk fölött: Homonnayt semmi áron sem akarták s fejedelmökké választák kormányzójukat Rákóczyt.

Már bevégzett ténynyel állottak szemben a testamentomos urak, midőn végre február 3-kán déli 11 órakor nagy és fényes isteni tisztelet után Kassáról megindultak, Mágócsy Ferenczet s Hoffmannt hagyván ott hátra a dolgok elintézése végett. Fényes volt a temetési menet is: vele voltak Homonnay, Nyáry, Szécsy és sokan a főurak közül, a megyék követei, részben oly utasítással, hogy Károlyig, részben hogy Erdélybe kisérjék. Kísérte 200 lovas s ugyan annyi gyalog feketében, fekete lobogós kopjákkal; az egész udvari nép; a kék darabontok; előttök a többi lovas csapatok, ez előtt fekete lovasok, öt vezeték ló fekete bársonyban, s három zászló: a Bocskay, az erdélyi s a magyarországi czímerekkel. Homonnay útközből visszatért, az onnan kapott hírek miatt, tanácsúr társaival megelőzően értekezletet tartván. Visszahozta magával a koronát, társzekereit, 70 lovát s kincseit. Erdélyben az ország hada eléjök ment Kolozsvárig, s ott a menethez csatlakozott. «A templomba — írja egy szemtanú — bevivén a fejedelem testét, ott volt Rákóczy Zsigmond is, kit harmadnap előtt megesküdtettek az erdélyiek, és ott volt

Digitized by Google

harmadnapig az templomban; kit mind az harmadnapig sirattanak az feje fölött, miképen követte meg Magyarországot és az Erdélyországot. Annak fölötte az egész városi nép véne és ifja, mind az harmadnapig siratták és megszabadító fejedelemnek siratták. Onnan kiindulván a testtel három egész hold hosszan az egész városi nép siratván kísérték és mind megszabadító fejedelmöknek siratták. Onnan mentünk Tordára, és onnan is előnkbe kijöttenek és ott is azon módon siratták megszabadító fejedelmeknek. Onnan mentünk Enyedre és ott is megháltunk vele. És ott is az szerint megváltó fejedelmöknek siratták. Az erdélyiek választott fejedelme Rákóczy Zsigmond mindenütt az test előtt járt szekerével. Fejérvárra, hogy bevittük, a fejedelem palotájába vittük, és ott csináltak helyet neki s harmadnapig ott állott.»

Valóban ott «állott» mint csendes ember nyugodva a ravatalon — a palotában, melyhez annyi emlék csatolta. Mint mindenható miniszter Báthory Zsigmondnak oly sokáig gyűlölet és rettegés tárgya, politikai szerepe nagy részét e palotában játszta le; itt írták alá hűtlenségen marasztaltatását, ide tért vissza mint fejedelem . . . s Magyarország fölszabadításának bevégzése után is idetért vissza, mint halott. Körüljárták ravatalát s megsiratták azok is, kik hat év előtt száműzék. Innen csak egy útja

Digitized by Google

volt még — a templomba, hol János király fia mellé temették.

Ez a régi és fényes templom mauzoleuma volt még utána is Erdély fejedelmeinek. Oda temették Bethlent, I. Rákóczy Györgyöt, Bocskaynak méltó utódait, kik folytatták és fejlesztették művét. Alig egy félszázad múlva vad hordák szétrombolták az egyházat, hamvaikat kiszórták belőle. Azóta megszűnt e templom fejedelmek mauzoleuma lenni; de összetördelt emlékeik márványdarabjai most is benne vannak: részint szétszorva a czinteremben, részint oltárokká alakítva át.

Nem joggal mondjuk-e, ha akár ez emlékek romjait szemléljük, akár Bocskay nagy művére gondolunk:

Ludit in humanis divina potentia rebus!

Digitized by Google

RÉVAY PÉTER ÉS A SZENT KORONA.

Révay Péter — írja Bél Mátyás azon előszóban, melylyel ennek «De Sacra Corona Regni Hungariae commentarius» című munkáját harmadik kiadásban sajtó alá rendezé, — «bis praeclari custodis munere perfunctus est: altero, dum singulari cura in Sacrae Coronae custodia excubat; altero dum geminum de illa opus conscribit.»

Úgy van. Révay Péter mint koronaőr a tettek mezején becsülettel megállta helyét, mint iró kora annalistái közt kiváló helyet foglal el. Hivatalában missiót látott, mely nagy felelősséggel jár — s hogy e missio fontosságának elismerést szerezhessen, és utódaiban ébren tarthassa annak érzetét: megírta a szent korona történetét. Előszeretettel fogott hozzá, tanulmányokat tett s mint Berger Ilyés találóan mondja róla: «mira brevitate, ab ovo ad poma» elkészíté művét «fata,

Digitized by Google

inclyta facta, decora et merita S. Coronae» s 1613-ban Augsburgban kinyomatta. De a külföldön készített, különben igen díszes nyomtatás nem volt ment a sajtóhibáktól; s ő 1616-ban elhatározá ismét kiadni. De nem mint egyszerű második kiadást, hanem újra dolgozva. 1618-ban el is készült e munkával: «De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuriae Septem,» mely tulajdonkép Magyarország története, tekintettel a szent koronára, az első kiadásnak teljes és gyökeres átdolgozása s 1618-ig, II. Ferdinánd koronázásáig, folytatása. A munka csak 40 év mulva látott világot, kiadva Nádasdy Ferencz, s javítva és bővítve Jongelinus Gáspár magyar historiograph által. E munkának ez az egyetlen kiadása, de az előbbenit a Commentariust másodizben 1723-ban, egy bevezetéssel a Révay-nemzettségről s a korona történetét azon időkig lehozva, Nagy-Szombatban kinyomatták, mígnem Bél Mátyás magának Révaynak javításaival és bővítéseivel Schwandtner *Scriptores*ei II-ik kötetében harmadízben tette közzé.

Valószinű, hogy Révay nagyobb munkájával az elsőt feledtetni akarta. De a sors nem adta meg neki ez örömet. 1818 után már nem volt ideje sem kiadni azt, mi elkészült, sem folytatni a munkát. Pedig viharosabb és változatosabb története soha sem volt a koronának mint az azután következő években s több eszély és hazafiság soha sem kivántatott koronaőrtől, mint

Digitized by Google

tőle épen ezen időkben, midőn a korona már nem volt a koronás király tulajdona — a mi aztán szükségessé tette, hogy ő ne csak egyszerűen conservatora, őrzője, hanem megőrzője legyen annak.

Hogyan oldotta meg Révay Péter e feladatát: a feleletet megtaláljuk b. Révay Simonnak kisselmeczi levéltárában, mely nagyszámú történelmi becsű kincsei közt a koronaőrnek összes levelezéseit és irományait is őrzi, s melyet a tulajdonos szivesen megnyit az azt használni kivánó történetbuvároknak. Ennek köszönhetem én is, hogy a szent korona történetének ez érdekes episodját új világításban mutathatom be.

I.

II. Mátyás uralkodásának kezdete és vége közt kiáltó ellentét, betölthetetlen űr van. — Az elveken, melyeknek ő trónját köszönte: az alkotmányosság és vallásszabadság elvein, Magyarországon s az örökös tartományokban, államférfiai, a midőn csak alkalmok nyilt rá, egyet a más után, elegendő rést ütöttek, de azokból a király utolsó éveiben már annyit sem volt képes megmenteni, mennyit a belbéke érdekében mulhatlanúl fentartandónak hitt. Aggúltan, elbetegesedve, a mint Ferdinánd főherczeget utódjává tette, egymásután siklottak ki kezéből hatalmá-

Digitized by Google

nak eszközei; s végre már önmagának árnya, nem volt annyi hatalma, hogy kegyencze Khlesl bukását elfordítsa, nem annyi befolyása, hogy Ferdinándot a csehek iránt engedékenységre, eszélyességre bírja. Megérte még, hogy a cseh tartományokban a lázadás lángja mindent elborított: de halála (1619 márcz. 20.) megkímélte a látványtól, hogy az utraquista sergeket Bécs kapui előtt campirozni lássa, s a bécsi csőcseléket a Burg ablakai alatt ordítozni hallja, (1619 jun. 6.)

Bethlen Gábor másfél évig tényleg néma szemlélője volt az eseményeknek. De komoly államférfi, azok után, miket vele tettek, hogy kivessék székéből s azon időben, mely kínálta neki az alkalmat, hogy e szék birtokában megszilárdítsa magát, hihette-e, hogy e várakozás egyéb volna az alkalmas percz bevárásánál? Mert már akkor ő volt a helyzet ura otthon s a szomszédos helyeken: a két nagy-szombati béke Mátyás alatt s a nagy károlyi értekezlet Ferdinánd idejében az ő javára, előnyére ütöttek ki. Ki beszélt volna már akkor az ő ellenjelöltjéről Homonnairól, daczára, hogy ennek akkor, midőn hadat vezetett ellene, kettős kilátása volt a sikerre: a török által, ha Jenő átadását Bethlen megtagadja, s a fejedelem népszerűtlenné létele által, ha Jenőt feladja a töröknek.

Bethlen feladta Jenőt, s még sem lett népszerűtlenné. Az ügy, melyet ő védett, s személyével

Digitized by Google

azonosítni tudott, a protestantismus ügye, az elv, melyet ő képviselt, az alkotmányosság elve volt népszerű. Mert valóban ez volt azon kor felfogása róla. Hijában mondotta ki a bécsi béke a vallásszabadság elvét, ez akkor lehetetlenség volt. Azon idők vallásos fanatismusa, türelmetlensége természetes fejleménye volt a dolgoknak. A tiszai megyék Erdély állam-souverainitása mellett nyilatkoztak minden alkalommal szóval, tettel, midőn módjokban volt; semmi mandatum nem birhatta rá, hogy Erdély ellen felüljenek, s a megyegyülések zajos jelenetek, éles protestatiok színhelyeivé lettek, ha ilyesmi került szőnyegre; ellenkezőleg kis biztatás is elég volt arra, hogy Erdély mellett táborba szálljanak. Az Ausztriával határos megyék, már fekvésöknél fogva is erre utalva, Ausztria szövetségében tekinték a szétdarabolt magyar korona összeforrasztásának lehetőségét, s épen ezért a vallás kérdése nálok politikai tény is volt. De ellenkezőleg mint Európa többi államaiban, ezt soha sem azonosították az absolutismus ügyével.

Forgács bíbornok, ki rendkívüli tehetségeivel, fényes eszével, alkunni nem akaró hajthatatlanságával s pihenni nem tudó tevékenységével a megindulni készülő ellenreformatiónak előidézője volt, míg élt (1615. okt. 16. †) nem csak szítá, de vezette a mozgalmat, melyet testvére a kassai generalis, s utóbb nádor akárhányszor compro-

Digitized by Google

ttált, Dóczy és Homonnai pedig mindannyi-
or megbuktatott.

A Bethlen ellen intézett támadások e három
zetője együttesen sem mérkőzhetett Bethlen-
el. A generalisban több volt az elbizakodottság,
Homonnaiban több a nagyravágyás s Dóczyban
több az önzés mint a tehetség: hanem e két
utóbbiban bőven volt elvetemültség s gonoszság
is, míg a generalist ilyesmivel nem lehet vádolni.
Ő szolgálni akarta az ügyet meggyőződése szerint
becsületesen, melyet a két kalandor becstelenül
kizsákmányolt. Mindketten kiszakadva család-
jokból, örökösen viszályban és perben élve roko-
naikkal, ellentétben állva megyéikkel, váraikkal
s a kormányzatukra bízott néppel, nem a pártos-
kodás, hanem az elszigeteltség szomorú képét
nyujtják. A rokonság kötelékénél (mert Homon-
nai anyja Dóczy Fruzsina volt) jobban össze-
fűzte őket terveik és czélzataik közössége, mely-
hez a főlépcső Homonnai fejdelemsége lett volna.
Ha nem hiszszük is el, hogy oly veszélyes lett
volna a Dóczy pohara, mint a milyennek egy
kortársa irja,[1] de a közvélemény nyilatkozványá-
nak vehetjük ezt, mely őt még a méregkeverés
bűnére is képesnek tartá. A nélkül is senki sem
volt pártjokban, kit erkölcsi sülyedés tekintetében melléjök lehetne tenni.

[1] Sepsi Laczkó *Kronikája* 164. l., ki Simonyi hajdú-kapitány megmérgezésével vádolja.

Digitized by Google

Bethlen Gábor ügyének kétségtelenül
nált e közvélemény, mert ha Báthory eljátsz
Magyarországon népszerüségét, [1] Bethlen
volt az midőn Szkender fegyvere vezette Erdély
De még kevésbbé pártolták Dóczy aljas út
Homonnai üres ambitióját s erőszakoskodását
és ha eleinte megelégedtek azzal, hogy e
nagyrabágyót nem segítették, alig két év mu
már többre mentek: akadályokat vetettek útj
elé. Hijába rendeltek ezek hadfelkelést, (161
a megyék nem szálltak táborba, s Bethlenber
volt annyi ildom, hogy Széchy György kérés
visszavezette hadait Magyarországból, hova e
támadása készteté beütni.

Ő soha sem veszté el mérsékletét, nem
uralmát. S épen ez kellett ezen időkhöz; mer
kedélyek márfel voltak izgatva, a politikai szer
vivők vére már forrongott, s országgyűlésen
megyék zöld asztalainál, barátí lakomákon
családi összejöveteleken már mérkőzni kezdet
a pártok. Az izgatottság, mely Németországa
átcsapott ide is: a protestansok üldözésrő
jóval a háború kitörése előtt szemlélhető v
törvényszegésről, a katholikusok sérelmekrő
gúnyoltatásról panaszkodtak. S midőn Né

[1] «Ha a keresztyénekhez gonosz igyekezettel vo
magyar nemzetnek javára lett ilyen véletlen halá
mondja Thurzó nádor 1613. november 13. Dóczyl
levelében. Kamarai levéltárban.
Történeti rajzok.

Digitized by Google

ütött a báború lángja: egy szikra fellobogjon itt is. De Bethlen még érkezettnek az időt, hogy e szikrát a lóba vesse — s pártfeleit is fékezni azok se vessék idő előtt bele.

zéchy György a hatalmas és erős ár leste a perczet, hogy a hit és szamére síkra szállhasson, s mellékea hűtelen pápista urak vagyonára zét: ő a felsővidék egyik leggazdatans főurával Perényi Ferenczczel zívvel-lélekkel Bethlené volt. Az ifjú Thurzó Imre, a wittembergi egyerég hazatérve, hitéért meggyőződése zen állt szablyát vonni. Kortársa örgy kevéssel előbb lépve a közélet , pezsgő vérétől ösztönöztetve még a mérsékletet és ildomot, melyek ira jellemzék: pataki várában már a vallásos eszmék áramlata nem etlen a higgadt és nyugodt kedélyű Nyáry Istvánt, nem a megfontolásra n hajlandó Illésházy Gáspárt, a fenmagas miveltségű Révay Pétert, az rzó Szaniszlót, Thököly Istvánt, Jaást, a két Nádasdyt, Szunyogot, a felsőmagyarországi főurak egész kik részben türelmetlenül várták

Miklós nádor élete. Pest 1863. 67. l.

Digitized by Google

az események fejlődését, ő részbe
túl lakók, Széchyvel és Perényive
ták Bethlent, hogy ha ők segélyé
ségei ellen, ő is «segítse meg őke
gükben, hitök szabadsága mellet

Nem e biztatások folytán, ne
mek visszatorlásáért, hanem hog
teremtett helyzetet, melyet Máty
kormányai sokkép kiforgattak,
Bethlen csakugyan készült ekkor
értekezleten, hol Ferdinánd vé
Erdély fejdelmének, Dóczy által f
járását a cseheknél, s a pozsonyi
gyűlés után, hol még a protestan
tudott többet elérni, mint hogy
kért segély helyett közbenjárást
ően hadfölkelést ezek ellen eltilt
midőn Ferdinánd ügye határozot
latot vett, (julius 9-én) ságora
által, — ki azonban inkább szító
mint hozzá [2] — megizente, hogy
mokkal kellene élni ő felségének
leszállításában», felajánlván con
tása szerint «kedveskedő jóakar

[1] Bethlen G. levele Révay Péterhe
styávnicskai levéltárban.
[2] Esterházy a pártok állásáról egy
ebben Károlyit a kénytelenségből me
mítja. *Eszterházy élete* 67. l.
[3] *Pray Epist. Proc.* III. k. 330 s Bet
megyéhez. *Eszterházy élete* 60. l.

Digitized by Google

i a felelősséget magától azokért,
tett.
volt, hogy «minden dolgoknak min-
l csak kellett és kivántatott, jó fun-
vetett».[1] Mialatt Zmeskál a cseh
yengette a jövendő szövetkezés útját,
iczet nagy követűl junius 21-én a
lé felhatalmazást kérni Magyarország
sára. A nagykövet julius 9-én már
dolgot a nagyvezérrel s a felhatalma-
émi megszorítással, kinyeré.[2] A «jó
om» már alkalmasint meg volt vetve,
usztus elején Pozsonyban új ország-
lt meg, zajosabb, elkeseredettebb és
elenebb a megelőzőnél, mely már mu-
y az út a békéhez csak fegyveren át
a rendek haza értek, Ferdinánd már
fosztva a cseh koronától, — de fel volt
z imperiumi koronával: — jeléül, hogy
nek, békés elintézésnek többé helye

mutatta az is, a mi Magyarországon

iusi pozsonyi országgyűlés megtiltotta
hadszedést és hadfelkelést a csehek ellen,
pás» urak — így nevezték a Ferdinánd-

len levele Révay Péterhez. Debreczen szept.
tyávnicskai levél a tárban.
Mikó: *Erdélyi történet-adatok* II. k. 174. l.

Digitized by Google

pártiakat — kiknek ama végzés nem volt
nyiltan, sőt némi osten tatioval kész ülöd
oszlott el a gyűlés s a nádor és egy pár p
rögtön megkezdte a toborzást a cseh
menő hadak számára. A mint pedig az
tusi gyűlés megnyilt s az előbbinél is
elkeseredettebb vitákban tört ki, cons
hogy az ellentét a pártok közt már is áth
lanná lett: Alaghy Menyhért szerelni
várait, Esterházy Miklós a dunáninneni
főkapitánya s Homonnai György országi
örökös fejedelemjelölt, a felső megyéken h
fogadtak a csehek ellen és Dóczy a kassai
ralis, Lónyay András a kállai kapitány á
személyesen is a hajdúkapitányok megnyer
felültetésén munkált, s hogy a megyéket
félemlítse, a leglármásabb megyét Zem
el akarta némítani, haddal jelenvén meg e
Terebesen tartott gyűlésén.

Bethlenre nézve az, mi szomszédjában
tént, nem lehetett közömbös, legkevésbbé
hogy a csehek ellen az 1608-iki confoed
széttépésével magyar hadak vezéreltessenek
könnyü volt neki kiszámítni, hogy a csehel
rése esetére minő sorrenddel fogja Ferd
végrehajtani Magyarország leigázását s
megbuktatását. De a sikernek egyetlen val
kilátása, sőt annak egyetlen biztosítéka a
hogy meg ne előztessék, s ezért mennél n
ban szervezkedtek a Ferdinánd-pártiak,

Digitized by Google

alanabbul készült Bethlen — sőt készült el
szen. Széchyvel, Rákóczyval, «kik a várme-
k akaratjából és consensusából» hitlevelet
ldtek neki, egyetértésre jutva gyüjtötte, sze-
te sergeit s szólította fegyver alá a mezei
dakat, úgy hogy az augusztusi gyűlés ered-
énytelen eloszlása őt már harczkészen találta.
ert a gyors elhatározás után még gyorsabb
tióba lépés szerezhette meg a diadalt s annak
ső feltétele volt kiütni addig, míg a csehek ellen
borzott hadak táborrá nem egyesülnek. Ezt
eggátolni a Felső-Magyarország több pontján
gyszerre kitört fölkelésnek volt feladata. Szept.
lején Fáy Péter a cserháti és hernádmenti ifjú-
ággal s hajdúkkal Jászót, Nyáry István a leleszi,
gy más csapat a szepesi káptalant, a hajdúk
zerenye várát lepték meg, prédálták fel, vagy
oglalák el mindnyájan egyszerre. Ugyan ez
apon Rákóczy György Terebest, Homonnai
árát s főtoborzási helyét megakarta támadni, de
dai egy része nem jött el a rendes időre s
monnai Lengyelországba menekült.
Rákóczy most Kassa ellen fordult. Dóczyt a
eralist, a király képét» kicsiny, nagy gyü-
a maga városában, hol ő volt a legnépsze-
bb ember, s távolról sem sejté, hogy

nagy gondba esik, eszébe veszi, hogy visszava-
sával» - - - mondja Sepsei Laczkó Máté. Mikó:
k. 219.

Digitized by Google

Rákóczy és a biró Reyner az ő l
teljes egyetértésre jutottak. A tan
húzott össze a városba a szomszéd he
biró ágyúkat szegeztetett a Dóczy háza
nem Rákóczy hadával megérkezett, kit «so
után» bebocsátottak. Ibrányi Mihály Rákócz
bizásából Dóczyhoz ment: «nagyságod az
foglya és az erdélyi fejedelemé, hanem ol
nagyságod az oldaláról a fegyvert». —
oldom én, mond Dóczy, mert a római
kötötte az én oldalomra a fegyvert, azér
ki oldja el.» De a fenhangú szó nem has
Ibrányi leoldotta s Dóczy fogva vitetett
Ez ídétt már Bethlen is útban volt.
Mindannak, mi Magyarországon
csomóját e rendkivüli ember tartá kezei
egy a csehországi felkeléssel combinál
tot tervezett. Nem nagy haddal, mer
zömét a magyarországiaknak kellet
indult s érkezett Debreczenbe. Itt vol
állapodási pontja. Itt adta ki, innen
felhivásait a főurakhoz, megyékhez
hoz,[1] s az európai közvéleményhez

[1] Mindenikhez némely pontokban
egészben még is sokban eltérő felhivást te
ramegyéhez intézettet kiadta Szalay (
59.) s részben közölte Horváth nagy mu
v Pétérhez intézett meg van a styávni
Beszterczebányára küldött ezen váro
ában.

Digitized by Google

zatát, a *Querela Hungariae*-t. Néhány napot tölte ott — mialatt a felsőmagyarországi urak az ő segélye, hadai közreműködése nélkül meghódoltatták a Tiszavidéket, Kállót a kállai hajdúk Lónyay András kapitány letartóztatásával megadták, Alaghy Regécz ura színleg a felkelőkhöz állott s Rákóczy Szendrőt, Tornát, Szádvárát (Pethétől), Széchy Gy. és Bakos János Murányt, Jeszenőt, Rozsnyót, Fileket, Szécsént, Dévényt, Palánkot kardcsapás nélkül bevették.[1] Itt várta be, hogy a felkorbácsolt szenvedélyek és fanatismus első viharа, melynek néhány pap s gyülölt «pápás» áldozatává lett, s melyeket úgy sem lett volna ideje vagy ereje fékezni, kitombolja magát.

Aztán megindult. September 17-én Kenészlőnél átkelt a Tiszán s Patakra Rákóczyhoz ment, honnan Dóczyt, a nélkül hogy fogadta volna, Fogarasba küldte. Innen Kassára vette útját, melynek polgárai szeptember 20-án lelkesedéssel fogadták s más nap megnyitá az országgyülést, melyen őt a rendek «fejökké, előttök járójokká» választák s ez idő szerint teljhatalommal látták el, Rákóczy Györgyöt felső-magyarországi generalissá és kassai kapitánynyá tették, követeket jelöltek ki Lengyelországba s a portára, átalános hadfelkelést rendeltek, az országból megszöktek-

[1] Leopold főherczeg levele Ferdinándhoz. Bécs szept. 11-röl. Hatvani: *Brüsszeli Okm.* IV. k. 154. l. s Sepsei Laczkó kronikája szétszórt helyei.

Digitized by Google

nek a hazatérésre 15 napot engec
a vallásügyi kérdéseket. Mire (sz
lést bezárta, a keletéjszaki me
városok és várak (Munkács kivételé
kezén voltak s ő szervezve a hadak
rád mentének vette, és bámulatos
«nem úgy mint a had szokott
ahhozképest postaképen» folytatt
gen, Liptón át Trencsénbe, hor
október 1-ről választ a lengye
szemrehányására, hogy hivatlanú
tolakodott. «Hogyan — felelé — 1
szen Pozsonyon s a Dunántulon
megye, vár sincs, mely kezemen n
nap mulva Nagy-Szombat tárta fe
Itt fogadta a cseh-morva rendel
gyönyörű had élén, mely ezeket m
lyek közül tizezeret, Rhédey Ferer
kapitány vezérlete alatt, Morvába
pedig tovább ment Pozsony felé.

II.

Ferdinánd helyett — ki még 1
országban volt — az ügyeket Leo

[1] *Az erdélyi Archiv des Vereines.* Uj
s Hatvani i. h. 154. l.
[2] Schallendorf az egyik követ szavi
nagy munkája 202. l.

Digitized by Google

ámadása s még inkább a gyor-
önyomult, és a készség, mely-
indenfelé, meglepte őt. Szept.
a nádor nála s ezt Magyaror-
hogy a veszélyeztetett haza
úveivel tanácskozzék.[1] De a
eménye szeptember 21-én új
birá, kik Breiner Siegfried és
toktanács» voltak,[2] s midőn az
követek se a fizetetlen várőr-
eladásától, se a főurakat az
kénytelen hódolattól visszatar-
okt. 12-én Teuffenbach Rudolfot
hogy őket hívja meg tanácsko-

országiakon s főpapokon kivül
n, mindössze öten (Esterházy
yi, egy Bánffy, két Pálffy) voltak.
agy gyorsan engedélyt kérve az
így a jövőt biztosítsák, vagy e
ségesnek sem tartva, Bethlen
k.

nának őrei Révay Péter és Pálffy
Bethlen közeledtének hírére az

eg levele Révayhoz. Bécs 1619. szept.
levéltárban.
anahoz. Bécs 1619. szept. 21. a styáv-
1.
anahoz. Bécs. 1621. okt. 12. a styáv-
1,

Digitized by Google

első épen útban volt Szklabiny[1]
rögtön Pozsonyba a korona sz
kérve Forgácsot a nádort, hogy
gel s őrséggel megrakásáról gondo
felszólítá a megyéket, de eredm
király helyettesét, ki Pozsony
külvárosokba csakugyan küldött
mazkodjatok a körülményekhe
Leopold főherczeg aggodalmas
ezeknek csakugyan nem volt má
Bethlen Gábor, kihez a pozsony
által előre beküldte hódolatát és
14-én kitűnően felszerelt hadá
alatt állott. Hajnal hasadta el
dőn az egész város aludt, s a k
ről senkinek sem volt sejteln
egyszerre rohanta meg a külv
az egész «egybeszokott, tanult»
romjait a nádor beereszté a vá

Bethlen még az nap két l
Pétert s egy erdélyit — a
egyezkedés megkezdése végett.
felhatalmazásához alkalmazko
rába ment s hamar kiegyezett:
ben az ország s Pozsonyba Sze
országgyűlést hirdetett az 1
törvényczikk értelmében.

[1] Igy nevezi Bethlen egy Alvincz
Századok II. k. 230. l.

Digitized by Google

minden eshetőségre a koronát is
ani: Pécsy Simon korlátnokát s
zet a koronaőrökhöz küldé. Ezek-
ása volt hitlevelet venni a korona-
se a várat, se a koronát nem
iggyülés megtartása előtt «idegen»
koronaőrök letett esküjökre hivat-
letes nevet kell nekünk utódainkra
it sem kiván a fejdelem, mi ezekkel
», mondák a biztosok s végre is a
k meg kelle adni a hitlevelet, hogy
ik a koronát a míg esküjöktől fel
s annak elidegenítésére a közelebbi
g mit sem próbálnak. Pálffy pedig,
:ól jelentést tegyen, Bécsbe utazott.
gyorsasága ez úttal is döntő volt.
pold herczeg érezve, hogy a korona
an, okt. 15-én felhivta azokat, hogy
Bécsbe s e czélra hadak küldését is
nire a koronaőrök e levelet megkap-
n állott módjokban s talán kedvök
ideletét teljesiteni.[1]
és a korona ekkép biztositva lettek
hogy az összejövendő országgyülést
s nevezetes fegyverténynyel állitsa
cs ellen indult. Ekkor a császár is
rökös tartományaiba, s az ő alkunni

[1] főherczeg levele október 15-ről Révayhoz a
evéltárba.

Digitized by Google

nem tudó, meg nem törhető lelkülete a véde
rendszert új karba helyezé. Tiltakozott az orsz
gyűlés ellen, megmaradt híveinek a meg n
hódolást rendelé, Dampierret Magyarország el
indítá s Bouquoit Bécs védelmére küldte. Beth
nov. 26-án Schönbrunnál táborozott, s csak eg
csapatának pontatlanságán múlt, hogy a csás
el nem fogta,[1] de Bouquoit ütközetre nem
hatva, még inkább a hírre, hogy Rákóczy
homonnai csatamezőn a Homonnai által b
zott lengyel hadak szétverték, visszafordult, t
ban 9 ausztriai vár hódolatát s október 30-
Sopronét fogadta. A következő hó elején
Pozsonyban volt, hadai egy részét Széch
Rákóczy segélyére küldvén.

Csakugyan mióta Ferdinánd visszatért,
akadtak Bethlen ügyei s ennek lelke egész
lyére volt szüksége, hogy az egyensúlyt he
állítsa. Az országgyűlés megnyílt, de a re
lassan gyülekeztek. Ferdinánd tiltakozá
lengyelek rablóhadjárata, kik egész Szere
pusztították a vidéket, nyomasztólag hato
kedélyekre. De lassanként még is gyülekez
a kik együtt voltak túlnyomólag Bethlen-p
(bár a főbbek ezek közül: Rákóczy G
Széchy, Perényi Ferencz, Melith Péter,
Batthyány, Nádasdy Pál, különböző hada

[1] «Minthogy a császár is csak alig szalada be
ink előtt» irja Bethlen. Magy. Tört. Tár, IV. k.,

Digitized by Google

voltak) Bethlen megválasztásán gondolkoz-
Ennek előkészítése végett a rendek Beth-
bizták «az koronának gondviselését» s e
ól Forgács Pétert a várba küldték a korona-
nez, hogy egyikök, Révay másnap reggel hét
or jöjjön le a rendek közé. «Halálunkig a
na mellett kell maradnunk, azt e harczi
an el sem hagyhatjuk — aztán még nincse-
is mind együtt a rendek» — felelék ezek.
Nov. 19. már egész követség ment fel hozzá-
: Rákóczy Zsigmond, a György testvére, Ja-
sith András főurak, Szerdahelyi Mihály, Amade
ván megyei és Tánczos Pál városi követek.
ost se hajoltak: «Minket eskü, és törvény köt,
unk alatt valami eshetnék a koronán, s ha a
ndek megmaradnak a kényszerítés mellett, ők
nnepélyes protestatiót fognak tenni».

Nem így akarák a rendek. S most Thurzó
Szaniszlót, Ocskay Gáspárt, Fáncsy Ferenczet,
Gyürky Benedeket, Amade Istvánt, Pertenger
Jánost — főurakat s követeket — küldék hozzá-
jok: Isten mentse őket, hogy a korona veszélyét
akarnák, csak jöjjenek bátran, ők küldenek be
őrizetet, 200 embert, kik addig a korona mellett
maradjanak.

Most hát világosan állt a koronaőrök előtt,

[1] Bethlen idézett levelében: «a rendek propositumokat
arák promovealni és de electione mea 18 conditiokat
dének».

Digitized by Google

hogy «az ország praesidium
bocsátni» azaz, hogy tulajdon
megszállása van czélba vévé. «Cs
dunk a koronaőrségről biz-zuk más
Estve újra felment Forgács Péter a v
egyezett velök, hogy másnap Pálffy Istv
a rendek közé.

Nov. 20-án Pálffy lejött, s most vi
elébe terjeszték a kérdést: fogadják be a k
ságot, kit a rendek küldenek a korona őr
«Tiszttársam nélkül nem adhatok választ»
ez, s a rendek Perényit, Jákusithot, Ocskait
lót a várba küldék. «Mentsék fel őket az
alól» felelték — s a hevesebbek, Dóczy Is
Kállay, Amadé most keményebb fellépést sü
tek. «Legalább engedjék meg, hogy a császá
irhassanak s adjanak nekik menedék leve
kérték végre. Meglesz, mondák a rendek, s n
a két Thurzó, Zichy György, s Rákóczy Zsigm
főurak és négy követ mentek hozzájok. — «I
nem nagyobb-e a korona biztossága — mon
ezek — ha magyar hadak őrzik? hát nem szolg
urai vagytok-e ti a rendeknek, hogy így dacz
tok? ügyeljetek, mert rohammal fogjuk bevenni

Csak e szót várták a conservatorok. Mi cs
kötelességünket akartuk teljesítni, s nem daczo
a rendekkel — hanem ezek is biztosítsák ők
utódaikat, hogy hírökben, becsületükben fog
kozást nem fognak szenvedni, s egyikük mi
kész lesz a rendek közé ezek parancsára lem

Digitized by Google

ovember 22-én az ország biztosai: Thurzó
zaniszló, Dóczy István, Rákóczy Zsigmond,
laghy Menyhért főurak, s Szerdahelyi, Bogdány,
ancsi, Fulló követek kétszáz főből álló hadat
onoki Miklós és Mérey Gáspár vezérlete alatt
bocsáttattak a várba. Révay pedig nov. 26-án
ivatott a rendek közé, kit ezek Pálffyval együtt
lag koronaőrré választottak, (XII. t. cz.) s a
gvárba magyar hadaknak küldését törvénybe
tták (IX. t. cz.) [1]

Ekkor már szép számmal össze voltak gyűlve
ndek: 57 főúr, 4 püspök, a megyék, városok
ei: kiknek nagy volt az ingerültsége a meg
elentek, — nagy épen Esterházy ellen, ki
ra, hogy neje még eltemetlenül a halottas
feküdt,[2] legmunkásabb volt a Bethlen ellen
t mozgalmak vezetésében s kit épen ezért
la személyében megbántott Thurzó Imre
megtámadott az országgyűlésen, emleget-
rmazását, házasságát s fiát Hágár fiának
n. «Kit honnan vett kegyelmed — vála-
i, azt maga tudja... mert nemcsak ezt,

ánd decz. 23-ról nagy elismeréssel irt Révay
artásáról, s hiszi, hogy ezután sem követ el
quod vel officio tuo derogare, vel certe etiam
uae in dispendium aliquod vergere valeat».
ai levéltárban.
használnát sem látom kegyelmednek, hogy még
lévén meghidegedett tetemeit ezzel ruházza»
ázy decz. elején.

Digitized by Google

hanem ezenkivül kettőt is ado
Isten szegény atyámfiával» — s
szóért adós ne maradjon, épen e
lent «török feltartott, nevelt rabn
pucsi basának» nevezte.[1] E felláng
lyek, e kiegyezhetlennek látszó e
vállalkozott a nádor a békéltető
szerepre.

Bethlen nem volt idegen at
országgyűlés megnyilta előtt kijelen
Tamás egyik dunántúli kapitányi
szár e részben puhatolódással bízo
ban bár épen nem kedvező hírek jö
hol nem szívesen nézték, hogy «r
hágott Magyarországnak, hanem k
a határszéli basák rezgelődtek, nem
áron békülni. Nagy súlyt fektetett
lés véleményére, melyen két áram
A kik Esterházy szerint «kételens
tak Bethlennek, támogatták a nád
szerepében, a kik «hítták vagy ke
királylyá akarták választani — 1
Ferdinánd letételével. Már decz.
hozták a detronisatiót s csak két r
Liptó és Szepes — mely nem látott
okot.[2] Bethlen maga sem akarta e

[1] *Esterházy nádor élete* 80. l.
[2] Esterházy jelentése a császárhoz. Ea
95. l.

Digitized by Google

ása alatt egyeztek belé a rendek,
l követeit az országgyűlés kezeki. Egész a hónap végéig folytak
ez ügy módozatai felett s nem
3z. 27-én cseréltettek vissza a köve-

gyűlés ismét zajossá lett: Bethlen
i az éjszakkeleti urak hányták vetetkat, éles szavakat és kifakadásokat
rdinánd ellen, a sérelmeket hánytorin nyelven tíz ív papiron írták össze
, melyekért meg kellene vetni a király-
békepártiak e zajos napokban kevés
lyel dolgoztak, a nádor közbelépése
asznált, s egy időre el kellett némulndek elkészítették a választási feltételpontban, melyek közt «illetlen semmi
», s felterjesztették Bethlen elé, sürgy koronáztassa meg magát.[2]
len nem adott azokra választ, hanem int, hogy 1620. január 2-án a formaszerinti
ás kezdetét vegye. A követek Meggau és
, Lépes és Nádasdy bemutatták előterjeszt — de meg sem akarták őket hallgatni. Ők
álasztottak magoknak új királyt, «nem
i tisztességek, hogy örökké való gyalázat-

Iatvani: *Brüsszeli Okmánytár* IV. k. 173. l.
Bethlen levele Alvinczi Péterhez. *Századok*. II. 230.

Digitized by Google

jokra egyszeri végzéseket retrac
az ő resolutiojok, küldjék fel a c

Ekkor jött a Bécsben levő tús
mely a dolognak új fordulatot ad
jött — írák ezek — a portáról,
fennen hirdette, hogy a nagyvezér
térését — minthogy ez akaratja
elrendelé». A fejdelmet s az ország
megzavará» e hír, s az első taná
rúl forgottak, hogy ha a porta is
sok ellen támad, minő állást fog
De csak hamar megnyugodtak s
tást végre akarták hajtani.

E gondolattól borzadt Esterl
szent és sérthetetlen korona ilyer
kezés által szentségteleníttessék,
félelem tette Ferdinándot engedé
gyorsan és meglepő feltételeket
Bethlen is habozott, mérlegelte a
a dolog következményeit, mely n
lépést tűrni, a portai viszonyoka
gyűlést a királyválasztás elhala
Január 8-án azonban a rendek
fejedelmévé választák s e czímet
vette. Nyolcz nap múlva a fegy
békealku praeliminareit, úgy mint
benyújták, mely két siléziai herce
magyar megyét örökösen és nyc
biztosíta neki, elfogadta Bethlen,
az országgyűlést, 19-én aláirta a c

Digitized by Google

etség diplomáját s korlátnokát Pécsyt
landó példányok átvételére hátra-
e czélból Bécsbe két követet küldve,

ratificálás fennakadt, Ferdinand oly
akarta azt eszközölni, mely ellen
kozott. A hír Szent-Benedeken érte
ő Thurzó Szaniszlót rögtön vissza-
Révayt pedig elővigyázatra inté. Cselt
ogban, félt, hogy ott nem létét a csá-
na kézre kerítésére fogja felhasználni,
a pozsonyi várban lakását nem tartá
ak «sok okokra nézve,» — ha azon-
en confirmálta volna, a békét csak
várban.[1] A confirmatio február 4 én
nélkül — történt meg: a mit zára-
t tenni, azt levélbe foglalta.[2]
koronának most már kétféle őrei
égiekből megmaradt idegen csapat, s
hajdú, kiket az ország küldött be.
l sok baj volt: azok Bécsből húzták
a hajdúk pedig fenn kezdték orrukat
k összeütközésre adott alkalmat a két
: a fizetetlenség, engedetlenség s egy
ijgó, morgó legény», kik a zavarok
oltak. A katonai fegyelem rendbe
t, s Révay Péter maga is visszaútaz-

[1] evele Révayhoz Sz.-Benedek 1620. jan. 25.
Okmánytár. IV. k. 106.

Digitized by Google

hatott Szklabinyára, hol neje é
feküdtek.[1]

Hosszabb tárgyalásra adott a
csapatok ügye. Bethlen Kassára
összehívta[2] a főurakat tanácsko
dés s más ügyek végett. Újabb h
a lengyelek beütési tervéről s e
tették az intézkedéseket azok
A fegyverszünet fegyveres béke
a császár annak pontjait nem
volt más oka, minthogy egész
akarta mérni, kik viszont Betl
támaszt.[4]

Bethlen ily körülmények köz
tercze-Bányára hirdetett ország
dönteni fogott az ország sorsa fe
a korona biztosságáról, mely
nevezetes szerepet volt játszandó
a német őrséget akarta a várból
20-ról felszólítá a két koronaőrt,
nak ezek eltávolítására vonatkoz
tsák végre. Írt Dóczy Istvánn
administratorának, ki a fejdelem
tön közölte is a Hévvízen levő Ré
meg Révay, hogy már Pálffy is n

[1] Thurzó Révaynak Sempte 1620 f
[2] A Rákóczyhoz küldött eredetije
12.) a m. k. kamarai levéltárban.
[3] Thurzó Szaniszló levele Révayho
[4] Belety Mátyás Révaynak Pozson

Digitized by Google

rendeletet, itt kapta meg Thurzó
ivását, hogy siessen Pozsonyba. Mire
volna, ápril 24-én és 25-én a német
ltöztek Pozsonyból, s a várszolgálat
a magyar hajdúkra maradt, kiknek
ség miatt elég okuk volt a panaszra,[1]
megbízhatóságában ez idő szerint leg-
volt oka kételkedni.

III.

sztercze-Bányára hirdetett országgyülés
je május 31 volt. Előre látták, hogy az
pokban az alkudozásokhoz hozzá sem
kezdhetni, mert egyelőre Ferdinánd nem
et, csak biztosokat fog oda küldeni.
junius 19-én tartá bevonulását,[2] s mint-
valóban nem követek, csak biztosok (a
i cz. püspök, Teuffel és Laminger) jö tek,
nyitás tovább haladt. A tárgyalás ezekkel
rözte Bethlent, hogy a fegyverszünetből
ú lesz — s julius 2-án a négy leghatalma-
úrral (Szécsy, Rákóczy, Thurzó Imre, Illés-
az ország szabadságáért s megmaradásáért

Bethlen és Thurzó levelei 1620 márczius 20— ápril
ízt.
Besztercze-Bánya története Ipolyitól. Századok. 1874.
am. 704-ik l.

Digitized by Google

hittel összekötelezte magát».[1] totta a gyűlést s leküldte pro közé, küldött menedéklevelet a számára, de ezek megérkezte elé magához a gyűlésre megjelent kezében volt a junius 22-én k ajánlá a rendeknek, hogy «sajá vénye s rendtartása szerint» l nak magoknak.[3]

Erre czélzott Bethlen.

De nem Ferdinánd letételév nak saját fejére tételével. Na alapja az önmérséklet volt: s b sebbek, a vérmesebbek sürgettél szándéka mellett. Latba vetette melyek a hagyományos formák téka volna. A vallás kérdését ner nyen megoldhatónak, s aztán ki a szent jelvényt, midőn az esz épen akkor nótázták? Csak ann volt historiai előzménye János jában, nem többet. Még csak intéz a koronának Pozsonyból elhoza

[1] Bethlen G. szövetségei történetéh sító. 21. l.)

[2] A 165 pecséttel s aláírással ellátot Tár. IV. k. 215. l.

[3] A ferman egykorú fordítása a ner 515. fol. 1. Megjelent a Török-Magyark tár. I. k. 22. l.

Digitized by Google

leletet, itt kapta meg Thur
t, hogy siessen Pozsonyba. Mi
ia, április 24-én és 25-én a néme
k Pozsonyból, s a várszolgálat
agyar hajdúkra maradt, kikn
iatt elég okuk volt a panaszra
izhatóságában ez idő szerint le
oka kételkedni.

III.

-Bányára hirdetett országgyülés
s 31 volt. Előre látták, hogy az
az alkudozásokhoz hozzá sem
i, mert egyelőre Ferdinánd nem
biztosokat fog oda küldeni.
9-én tartá bevonulását,[2] s mint-
em követek, csak biztosok (a
ök, Teuffel és Laminger) jö tek,
ibb haladt. A tárgyalás ezekkel
lent, hogy a fegyverszünetből
julius 2-án a négy leghatalma-
sy, Rákóczy, Thurzó Imre, Illés-
szabadságáért s megmaradásáért

urzó levelei 1620 márczius 20— április
ya története Ipolyitól. *Századok*. 1874.

Digitized by Google

hittel összekötelezte magát».[1] M
totta a gyűlést s leküldte propo
közé, küldött menedéklevelet a Fe
számára, de ezek megérkezte előtt
magához a gyűlésre megjelentek
kezében volt a junius 22-én kelt
ajánlá a rendeknek, hogy «saját sz
vénye s rendtartása szerint» kirá
nak magoknak.[3]

Erre czélzott Bethlen.

De nem Ferdinánd letételével, r
nak saját fejére tételével. Nagys
alapja az önmérséklet volt: s bár h
sebbek, a vérmesebbek sürgették, ő
szándéka mellett. Latba vetette az e
melyek a hagyományos formák mell
ték volna. A vallás kérdését nem lá
nyen megoldhatónak, s aztán ki tett
a szent jelvényt, midőn az eszterg
épen akkor nótázták? Csak annyit
volt historiai előzménye János Zsig
jában, nem többet. Még csak intézkec
a koronának Pozsonyból elhozatal

[1] Bethlen G. szövetségei történetéhez-
sítő. 21. l.)
[2] A 165 pecséttel s aláírással ellátott ok
Tár. IV. k. 215. l.
[3] A ferman egykorú fordítása a nemze
515. fol. l. Megjelent a *Török-Magyarkori*
tár. I. k. 22. l.

Digitized by Google

kezőleg rendelkezett annak Pozsonyban biztosítására.

Jó és hű kézben volt az ott — a Révayéban. Egy saját kezű irattal Ferdinánd május hó 1-éről felhatalmazá, vagyis inkább felkérte Révayt, hogy menjen el a beszterce-bányai gyűlésre, — de Bethlen másként intézkedett. Kívánta, hogy Révay és Pálffy, a korona mellett Pozsonyban maradjanak, a várostól ne távozzanak, s minthogy Dóczy István az administrator s Thurzó Szaniszló a gyűlésre hívattak, nemcsak a várra, hanem a városban levő őrségre is ők viseljenek gondot.[1] S hogy pedig «valami véletlen szerencsétlenség» — nem várt roham a császár-pártiak részéről — ne találja, a gyűlés julius 27-én értesíté, hogy a vár őrségének erősítésére s a korona őrzésére a fejdelem 200 harczost küld oda, kik tőlök függjenek s úgy lesznek megesketendők mint a korábbi őrség.[2] Révay megunta a zaklatott állapotot, egészsége hanyatlott, s hivatala e kényes időkben nem engedé, hogy fürdőre, jószágaira menjen. Beküldé lemondását a koronaőrségről az országgyűlésre. Aug. 17-én tárgyalák a rendek, de nem fogadák el; «bízunk hazafiságában,» hogy saját kényelmét a közügy kívánalmának alárendeli.[3] Révay maradt.

[1] Ferdinánd Révaynak 1620. máj. 1.
[2] A kis-selmeczi levéltárban.
[3] A rr. tárgyalása u. ott.

Digitized by Google

Épen ez napon — aug. 17-ke
békeértekezlet ügye is. Bethlen
őszinteségének csak egy biztosí
Ferdinánd a cseheket is befoglal
ennek bekövetkezését annyira ne
nűnek, hogy intézkedéseit a nem
ségeihez alkalmazta, s a biztosok
már a cseh-osztrák-magyar uni
különbözött egy véd- és daczszö
a hajdúk is — a magyar koronán
vehetőbb hada — július 28-ikán
Már ekkor folyt az alkudozás a
gyűlés s Ferdinánd biztosai kö
király követe, s aug. 1-je óta
XIII. Lajos franczia király meg
Ferdinánd érdekében közvetítettek,
kérdés — a csehek kizárása — meghozta
kadást, s Ferdinánd biztosai aug. 17-én tila
távoztak. Aug. 25-én a gyűlés Bethlen
magyar királylyá választá, aug. 28-án az
rendek külön 12,000 harczos kiállításának köte
lezettsége mellett beléptek az unioba 2 s 29 é
bezáratott a gyűlés.

A királyválasztás utolsó fellángolása volt
szalmatűznek. A magyar urak, kik magok vágt
el a béke útját, sóhajtva tekintettek a béke hú
fazekaira. Bethlen nem úgy folytatta a ha

1 Szilágyi: *Bethlen Gábor szövetkezései* 22. l.
2 Ugyanaz u. o. 26. l.

Digitized by Google

enhez ők voltak szokva, zsoldosok á
l, magok honn maradván. Ő személyes je
ket követelte, fáradságokat sőt még v
tását is, gyors meneteivel, merész támad
l. Már szept. 9-én Érsek-Újvárnál tábor
zept. 17-én Nagy-Szombaton volt, szept. 30-
edig Hainburg alatt állott.

Ferdinánd magyarországi hadainak v
Dampierre ez alatt a Huszár és Petneházy
ostromlott Lakompak felmentésére ment, elűz
alóla Bethlen vezéreit, egy merész és nagy hord
erejű fegyverténytt tűzött maga elé: Pozsony é
a korona elfoglalására sietett. De Bethlen erős
keze visszaragadta a harczi szerencsét. Az okt.
9-én Pozsony ellen intézett rohamban, Dampi-
pierret Rákóczy egy hajdúja lelőtte, s két nap
múlva Petronellnél Colalto teljesen megveretett.

E diadal nem volt képes Bethlen aggodalmát
a korona sorsa iránt megnyugtatni. Egy váratlan
fordulat sietteté elhatározását: a fordulat, melyet
a csehek fehérhegyi tönkre veretése (nov. 7.),
királyuk megszaladása, kinek nem volt bátorsága
bevárni Bethlent s Mansfeld segélyét, az unio
megrendülése vonta maga után. Mindaz, mit
Bethlen tett és még tehetett volna érettök egy-
szerre feledve lett, titkon egyezkedni kezdének a
ádorral, mások «Kain módjára, kétségbe esvén
Istennek ereje és irgalmassága felől», keresett
gy alatt haza mentek, fizetett népével s
lyi híveivel hagyva a választott királyt,

Digitized by Google

«mintha azzal — írá Bethlen
e napokra — immár magok
az német előtt hogyha
következett volna is».[1]

Bethlen nagysága e két
gott legfényesebben: Bou
hatodfél hónapig tartózta
korona biztosítására gond
újabb támadás, s a koronát
Bethlen tanácsosaival Pozsony
kozást kezdett a koronánál
szállítása ügyében. A koronaő
tak mondani, hogysem ebb
Révay kijelenté, hogy ő ott
életét is elfogyatni a korona
azt? mondák a tanács urak,
dása nem menti meg azt,» s B
ség külformájához is szigorúa
fogadta el. Végre a tanácsurak
annyi engedékenységre bírta
át a korona lakhelye
A koronaörök Nyitrát akarták
lyomot, s végre a két ős és Ill
rényi Gábor csakugyan elkísér
vésű s építészeti tekintetben i

[1] Bethlen Gábor levele Alvinczy
1868. évf. 228-ik l.

[2] Závodszky Katonánál (XXX.
az elvitel napját, de az, mint Forgá
1620 nov. 21-én írt levele mutatj

Digitized by Google

yom nem volt annyira megerősít[ve],
obb ostromot ki tudott volna állani.
en támadástól sem volt egészen biz[ton]
rt a Hainburgban 1621 febr. 1-én meg[kötött]
békealkudozások daczára csak e hel[yen]
Szombat, a Bethlen székhelye, közt vol[t]
zünet — a többi helyeken megszakadá[s]
olyt a háboru. Nagy-Szombatban épen —
rországgyűlés volt, s Révay Péter Zólyom[ba]
r. 9-éről Féja Pétert az országgyűlésre
hogy terjeszsze elé a várnak fogyatkozásait
lyekről, irá, különben Pálffy István s azok
osok, kik a koronát oda hozták, adhatnak
igosítást. Ha tovább is ott akarják tartani:
sék meg a várat, szaporítsák az őrséget s
ék ki, hogy megtámadtatás esetére honnan
atnak össze csapatokat? De Féjának más
bízatása is volt: ha a rendek azt határoznák,
y a koronát az országba beljebb vitessék,
ntse ki a Révay lemondását, ő beteges, gaz-
ága tönkre megy s nem győzi a munkát.[1]
rendek csak ugyan utasították a szomszéd me-
éket, hogy megtámadtatás esetére nyújtsanak
ályt a koronának.[2]
úlyos napok következtek Bethlenre: a meg-
tatás napjai. Magyarországi pártja feloszló

Egy erre vonatkozó jelentés a kis-selmeczi levél-
a koronát közjogunkban mint «egyén» szerepel.
y utasítása a kis-selmeczi levéltárban.
y március 20-iki levele u. o.

Digitized by Google

félben volt. Lelkéne
hogy megmentse m
hegyi csatavesztés
gai mészárlás híre n
az örökös tartomány
tása a meghódolás g
midőn Németország
helyzet ura, nem bíz
ban, és nem akarták
mit szerződés által
mert a felség-levél s
ők fognak csinálni o
dal, melyet ez nem.
ben széttépni. Egész
értekezlet sikerét s
lázas tevékenységet f
nem akarta: Ferdiná
akart elbánni Bethle
sel: Bethlen pedig é
protestantismus ügyé
hogy neki a dolgok
dolgozni. De a mir
reménye tünedezett,
Legelébb a nádor fogl
Széchy egyezkedett Es
Pál, Pálffy István, Bo

[1] «Mint állottam
nak. *Századok*. II.
ápril 19-ről. Mikó: A

Digitized by Google

— végre pedig 112 úr és nemes Bouquoival, kit Bethlen még mindig feltartóztatott, érintkezésbe ette magát, hogyha hadaival a Morva folyamoz ér, csatlakozni fognak vele — Bethlen ellen.

Bethlen korán értesült e törekvésekről s rossz övetkezményeit elhárítá. Mindenek előtt a korona iztosságáról gondoskodott: híre járt ottan, hogy erdinánd a szolgálatában levő kozákok egy csaatját Zólyom ostromára küldi, oly megbízással, ogy a koronát kézhez kerítsék, s hogy e tervnek álffy is meg volna nyerve. Révayt, Bethlen igyázatra inté, meghagyván, hogy se Pálffyt, se zolgáit a várba ne ereszsze.[1]

Ugy volt. Ferdinánd márczius 9-én Balogh stvánt mint biztost Felső-Magyarországra küldé, lőkészíteni a bányavárosok meghódolását, Révay étert megbízta, hogy e «zavaros időkben» igyázzon a koronára, a beszterczebányaiakat edig, hogy puskás gyalogokat bocsássanak renelkezése alá.[2] Balogh el is ment: de Muránynál em mehetett tovább az útak bizonytalansága iatt, — itt tartózkodott Széchy Györgynél. Mind mellett próbát tett megoldani feladatát s ápril 3-án a bányavárosoknak írt, hogy Bethlen kato-

[1] Bethlen levele Révayhoz márcz. 24-ről a kis-selmeczi véltárban.

[2] Ez azon levél, melyre Bethlen czéloz ápril 25-én rgácshoz írt levelében (*Esterházy Élete.* I. k. 197. l.) alogh Istvánnak a beszterczebányaiakhoz írt levelének atjai az kegyelmed igazságát megbizonyítják». stb.

Digitized by Google

náit be ne bocsássák, s hogy Révaynak, vánná adjanak hadat.[1] Úgy látszik, remén ezt megnyerhetni Pálffyval közös actióra. Révay becsületessége biztosítékot nyújtot lennek, hogy a koronát «véletlen megl nem fogja érni.

Ily körülmények közt, elhagyatva ma szági híveitől, egyedül erdélyi erejére támo hatva, Bethlennek vissza kelle vonulnia. tehetsége fényesen ragyogott ez útjában i tosítá a háta mögött maradt nagyobb erőss s április 25-én Szent-Kereszten volt, innen s hányásokkal telt levelet intézett a nádorh értelmű magatartása miatt, kijelentve, h bár most is kész a tractára, de nem az ő járásával. Hallja, hogy generalisságot «mely ha leszen, igen örülöm és kegye bizony vig szívvel elvárom»— írá neki ner den czélzás nélkül 1611-iki kudarczára.[2]

[1] Ferdinánd levele Révay Péterhez 1621. má a besztercze-bányaiakhoz ugyane napról. Balogh *besztercz*eiekhez, Murány április 18-án küldi máso felsége parancsát Révay Péterhez, hogy ha ettől tatnának, adjanak neki segélyt: «Gabrielem quoq len, sed neque milites suos cuiuscunque ordinis i civitatem vestram non intromittentes. Quod si in omnibus privilegiis permansuri. Dom. Vrae li persuadere possunt maiorem quoque gratiam a sarea R. Matte recuperaturi atque accepturi». A st kai levéltárban.

[2] *Esterházy Élete.* I. k. 198. l.

Digitized by Google

Három nap múlva Bethlen Zólyomba ment a rona átvételére. A helyzet itt aggasztó volt. örség e várban másfélszáz emberből állt, de bányavárosok megtagadták, hogy Zólyomnak gítséget adjanak, mert ők is egy hajóban evez- k velök, «kívántatik, hogy kiki maga lakó elyére, feleségére, gyermekeire gondot viseljen». ttól is tartottak, hogy Szécsy egy fényes tény- yel bebizonyítandó a maga hűségét, Zólyom llen támadást intézend.[1] A kozákok beütésének ire is még tartotta magát — körülmények, me- yek lehetetlenné tették Bethlennek, hogy a oronát háta mögött hagyja.

Révay előre látta ennek bekövetkezését, de el volt határozva egyelőre tovább nem menni. Hiában figyelmeztette egyik híve, hogy neki kötelessége el nem hagyni a koronát: «hogyan fog nagyságod az ország, hogyan saját lelkiismerete előtt számolni? hiszen ha ellenségkép vinnék el s nagyságodnak módja volna benne — úgy is vele kellene menni, hát most midőn ő felsége bona fide akar az koronának providealni szabad e elhagyni?»[2] szándékán ez mit sem változtatott. «Nekem, mondá Bethlen ellenvetéseire, mint a korona legfőbb őrének conservatorának, gondoskodnom kell annak biztosságáról. Hogyan szá-

[1] Révayhoz intézett jelentései Zmeskalnak április 10, 11, 28. — a kis-selmeczi levéltárban.

[2] Április 28-án kelt jelentés a kis-selmeczi levéltárban. *Okm.* XXV.

Digitized by Google

molhatnék be a rendeknek, l
engemet, felelé Révay, a rer
köt». — «Jó, felelé Bethlen,
hatalmammal intézkedem.
gyelmed nyugodt: a hazáb
tetni, és sorsa felett a legköz
által fogok intézkedni.»[1]

Bethlen a koronával Ka
Eperjesre junius 1-ére orszá
De mielőtt oda ért volna, m
Ferdinánd (május 2-ikán) az
lóknak amnestiát hirdetett:
kik május 30-ig Apponyinál,
házynál vagy Széchynél je
erős csapás volt a Bethlen
a határozottabbak is ing
tek meghódolni. «Mely bol
mondja Bethlen — ha é
által egyedűl nem állok vala
tem volna elvételét annak a g
szabadságoknak az által va
tandó gratialevélnek: bizony
tak volna eddig a morvaia
ausztriaiaknál».[2] Hatása az
folytán az eddigi elpártolások

[1] Bethlen bizottság levele Révr
selmeczi levéltárban.
[2] Bethlen levele Alvinczy hoz.
Az amnestia terjedelmes kivo
201. lap.

Digitized by Google

ett, de az Eperjesre jun. 1-ére hirdetett ország-
yűlésről is elmaradtak a megyék, s Bethlen azt
lassára akkori tartózkodási helyére, hova még
május 14-én megérkezett, tette át.

Vele volt a korona is. Sok főúr jelenlétében
helyhezték a koronatartó ládába, s lepecsétel-
k. Most már ott volt a Bethlen kincses házában.
ár nem «lakott» ott, mint Zólyomban, a fényes
vagteremben, nem álltak előtte őrt a korona-
rabontok, nem czirkált körülötte a két por-
láb, nem volt mellette a hű őr Révay. El volt
va a sötét kincses házban, együtt az arany és
zerhalmazakkal a fejedelmi hadak őrizete
t, kik közül egyik sem esküdött meg különösen
i. De legalább biztosságban volt — s a feje-
m is mint Révaynak megigérte, ügyét a
ek elé terjeszté. Junius 11-én elhatározták a
ek, hogy a korona vitessék Ecsedre, annak
bi őrizését ismét Révay Péterre bízták s
határozattal felszólíták ezt, hogy elegendő
ettel ellátva kísérje oda.

háború tűze az amnestia határidejének
után ismét élesebben fellobogott. A nádor
te az ország zászlóját s az meghordozta-
németek közt is. Ezek csapás után csapást
a Bethlen hadaira. Pozsony, Fülek a
városok elestek s Forgács Bouquoival
Újvár ellen ment, keményen víva ez erős-
a Bethlen által annak felmentésére kül-
dakat két ízben is visszaverve. Sőt Fer-

Digitized by Google

dinánd hadai Putnokig jutottak s es
Kassa ellen igyekeztek. E hírre Bethlen
tette az ország zászlóját, rendkívüli erélyek ig
gyorsasággal, milyet nagy veszélyek id
kott kifejteni, pár nap alatt hadsereget
s már junius 18-án kiindult Kassáról.

E hadi útjában, — valójában diad
az, mely Újvárt felmenté, s Bouquoi
hozott — gondoskodott a korona
Gönczről junius 20-áról felszólítá Révay
hogy az országgyűlés határozatához ké
déktalanúl siessen Kassára, hogy me
héten megindulhasson a koronával
megbizonyítván ezzel hűségét az
keresztyén indulatját a koronához, s
hozzá.

Révaynak azonban aggodalmai, kövi
voltak s ő ezekkel Féja Györgyöt és
Gáspárt a sztubnyai fürdőből, hol ez idétt
kodott, julius 9-éről Bethlenhez küldé. Mi
felett családját óhajtá biztosítni, s Oszlán
kének dézsmáját (cultellus decimae Oszla
kérte. A vitézlő nép fizetése szolgálta
pontosan, s Kincsi Pál neveztessék ki
porkolábbá. Ecsed várának egész őrsége e
sék fel a korona hűségére, s szükség eset
deltessék neki elegendő segély. Adassék
korona kincseivel a törvényszabta mód

Bethlen Érsek-Újvár alatt julius 25-é
e föltételeket, s elfogadta minden nehéz

Digitized by Google

sak az oszláni dézmának felét inscribál-
neki (másik fele Bossányié volt), s mert a
úval el van foglalva, az ünnepélyes átadást
ztá visszatértére. Révay belenyugodott: a
iát Révay Péter, az őrző, a porkolábok,
pontok ünnepélyesen, a megyék kíséretével
dre szállíták, ezen a láp közepébe épített, öt
ival ellátott, falakkal, bástyákkal és tornyok-
körülvett erődbe, melynek főerejét mégis a
részet alkotá.

De mégis volt elég fogyatkozás. Az ecsedi
itányt sérté az, hogy ő a koronának új hitet
yen le, az őrségre a jövedelem nem volt elég, s
re Bethlen okt. 3-iki rendeletével a sérelmek
roslását elrendelé, új fordulat állt be.

Bethlen diadalmasan nyomúlt elő, Felső-
agyarország nagy része már neki hódolt s ő
orvába tette hadát. «Most az ideje békélni,
ert mi szabhatjuk a föltételeket» mondák
agyarországi hívei. De Bethlen erre nem látta
ég eljöttnek az időt, s tovább folytatta a hadat.
)kai nem győzték meg a magyar urakat, s most
nár ez évben másodszor eloszlának mellőle.
Legelőször Rákóczy György ment haza, «feleség-
gének fejefájására, avagy partusára,» utána a
többi. E tapasztalat Bethlent más gondolatra
birta, most ő komolyan fogott a békealkudozás-
hoz. Strazniczáról okt. 3-károl tudósitá Révayt,
hogy a békealkudozással megbízott követei ez
nap indulnak Rabensburgba.

Digitized by Google

Nem itt — hanem Nickol
az meg. Annak egyik pontja
szent korona az ékszerekkel
ott ő felsége biztosai megvizsg
ról meggyőződvén, átveszik a k
temben, a Bethlen kíséretével
szállítják, honnan majd a le
gyűlés alatt Pozsonyba az
helyre visszaviszik.

Úgy történt. De az egészség
az élesebb felsővidéki égaljhoz
is beteges Révaynak nem vált
1622 tavaszán Kassára ért v
hírét terjeszték.

Még nem volt igaz. De Rév
nejét Forgács Máriát végetlen
el a hír, s kitörő örömre lelkes
folása. «Megszolgálom kegyeln
írá 1622. márczius 18-kán F
S a jó hír abból állt, hogy fér
közelebb jön hozzá.

Révay csakugyan Kassára
s erről, valamint eddigi eljárá
Ferdinándnak. A király érdem
merése mellett május 3-án kel
őt és Pálffy Istvánt bízta m
őrzésével s Trencsénbe szállítás
a vár ura, Illésházy Gáspár,
teljesítni a mire felszólítják.

A koronát csakugyan elszá

Digitized by Google

g átvette Révay — de ez volt az utolsó
t, melyet a szent jelvénynek tett. Az
Istene megadta neki az örömet, hogy
ta a perczet, melyben kegyelefének tár-
sza fog vitetni oda, honnan ő soha sem
megengedni, hogy elvitessék, s honnan
zívvel követte hosszú másfél éves zarán-
sán át. Látta, de nem érte meg — mire a
ii országgyűlés összeült s határozott a
a sorsa felett, ő már meg volt halva. Fer-
d junius 28-kán kelt leíratával s Thurzó
szló a nádor ugyan ez nap írt levelével
ték a gyászoló özvegyet: hogy Pyber János
li püspök, Czobor Imre, Ostrosith István s
nyi Pál vannak megbízva a korona átvételé-
Pozsonyba szállításával.
Az átvétel Trencsénben julius 5-én a bánatos
gy jelenlétében megtörtént. Ezek négyen
ffy Istvánnal és Peck Leopolddal kiállították
elismervényt, hogy a szent koronát, melynek
évay tizennégy évig és holta napjáig hű con-
vatora volt» átvették, Sopronba az országgyű-
helyére szállítás végett.

* * *

És most, midőn búcsút veszek tárgyamtól, s
g egyszer elvonulnak előttem ama viharos
r nagy alakjai, önkénytelenül megújúlnak em-
emben ama napok, midőn Kis-Selmeczen, «

Digitized by Google

Révayak ősi kastélyában a vendé
gazda kalauzolása mellett tárgyamh
kat a családi levéltárban gyűjtötte
gyönyörű parkját egy hosszú völgy
nek végében Szklabinya vára tűn
emlék az ősidőkből. Ez volt Révay
helye, itt pihente ki magát szerető
karjaiban, ha a harczok és államügy
fáradalmai és gazdasági gondok meg
írta munkáját a szent koronáról. E
szavát egy idézet teszi a szent írásb
nem magára alkalmazott, de melyet
mondhatott magáról, midőn küzdel
végén révpartba vezette a szent kor
nevezetes harczot megharczoltam -
elvégeztem, a hitet megtartottam -
eltétetett nekem az igazság koron
megád nekem az Úr, amaz igaz bíró -

Digitized by Google

ALVINCZ ÉS ÉGER.

1875. augusztus

hország éjszak-nyugati határszéléről Éger –
ourista, ha épen kedve tartja, kétsze
négy óra alatt Alvinczre, Erdély dél-nyu
élére mehet: a helytől, hol egy viharo s
allenstein szívébe döfték a hellebard t,
egy hideg téli reggelen Martinuzzi fejére
a halálos csapást. Hanem — hála Isten
nem kétszer huszonnégy óra, han em
b idő alatt sem vállalkozik touriszt ily
őségre».

s teszi; mert Égerben szerzett élm nyei
erű családásra ébredne Alvinczen. A mott
lbel-féle házat nagy fáradság nélk il fel
esni; megmutatják a szobákat, m elyek
ndi termei voltak, s melyek közt l egy-
z gyüjtemény van a herczegre vo atkozó
ből: arczképe, melyről az ör erősen
ogy ez a legjobb, s ha jól em lékszem

Van Dyckének mondja, mert csak ugyan a
alföldi iskolához tartozik, egy tableau
megöletését ábrázolja, fegyverek, helleb
köztök az is, melyet Devereux mellébe
S aztán elvezetnek a friedlandi hálóter
melyre a kívülről alkalmazott csigalépcső
tett felmenni. — A várban már végre volt
a véres tett, midőn Devereux néhány kat
onnan a város sötét, szük utczáin a Pach
háznak vette útját, s a csigalépcsőn történet
felé. A herczeg épen fürdőt vett s le akart fek
Pohárnoka arany császéban már átadta nel
álomitalt, midőn a felrohanókkal találko
Még ki sem mondhatta, hogy ne lármázzanak
dőn a katonák őt is megsebeztek: «lázadó»
tással. Wallenstein egy ingben, mint volt
ablakhoz ment, tán az őröket akarta kiál
az ir kapitány betörte az ajtót s «áruló,
ember!» szavakkal rontott rá. Egy aszt
támaszkodva ajkait mozgatva, de egy h
sem ejtve ki, kiterjeszté karjait, mellét a
bard elé tartá, melylyel Devereux épen
találva őt keresztül szúrta. Tetemeit vörös
tóba takarták s a várba vitték a többi me
koltak mellé.

E vár ma rom, de bástyái, szobái, m
tisztán kivehető s még látható a felvonó híd
melynél Schiller (*Wallensteins Tod*) a F
szájába e jól festő szavakat adja:

Digitized by Google

Er ist herein; ihn führte sein Verhängniss.
Der Rechen ist gefallen hinter ihm.
Und wie die Brücke, die ihn trug, beweglich
Sich niederliess, und schwebend wieder hob
Ist jeder Rettungsweg ihm abgeschnitten.
Bis hieher Friedland, und nicht weiter! sagt
Die Schicksalsgöttin. Aus der böhmischen Erde
Erhob sich dein bewundert Meteor,
Weit durch den Himmel einen Glanzweg ziehend,
Und hier an Böhmens Grenze muss er sinken.

S még állnak a hajdan fényes márványozott nagy teremnek falai, melyben a véres lakoma tartatott. Igen, már foglyok voltak mind, midőn e teremhe léptek ama végzetes estén (1634. február 24.), Trzka, Ilow, Kinsky és Neumann kapitány, a herczeg «tolla», s midőn az estebédhez leültek, melyhez Gordon hívta meg őket. Már a csemegék is fel voltak adva, s az éljenek hangzottak Wallensteinra, midőn a szolgák eltávoztak. Leszley kezéhez vette a felvonó híd kulcsát, s megizente a Buttler ezredesének: «jöhet». Az ezredes hat kiválasztott irrel a szomszéd szobában volt, s «Viva Kaiser Ferdinando» szavakkal az étterembe rontott, míg több ir a többi ajtókon rontott be. Gordon, Leszley és Buttler hasonló felkiáltással feleltek, s mielőtt az áldozatra kiszemeltek kardjokhoz nyúlhattak volna, — csak Ilownak volt annyi ideje, hogy Gordont párbajra hívta, — már le voltak gyilkolva. Azóta elpusztult a vár s termei romban vannak; de meg vannak védve a további pusztulástól s az

Digitized by Google

emlékezetes esemény minden epizódjá
helyét biztosan ismerik.

És Alvincz?

Alvincz nem oly nagy város, min
nem is oly nagyvárosias kinézésű. I
emeletes házai, gázvilágítása, jól be
vendéglői, melyek a touristának kény
nyugalmat biztosíthatnának, csak gyöny
lemes vidéke van, mely csinos földszinte
ban a tulajdonosoknak, vagy azok venc
a lakást kellemessé teszi.

A várral, a kastélylyal keveset törő
egészen megbámultak, midőn elmondá
én e kastélyt akarom megtekinteni. «Az
fog menni, — jövendőlék nekem, — m
szonbérlő fürdőn van». Pedig könnyen
mert a haszonbérlő derék neje szívesen
kenyen megadta az engedélyt, vezetőt
mellém, s ott a kastélyban fiával találkoz
is szívesen kalauzolt.

Épen úgy, mint Éger büszke vára,
kedvencz kastélya is rom. És még
lönbség. Ott a rom fentartatik, itt
szeresen hanyatlik, pusztul. Még
— úgy mondák — volt valami be
tak a falak, melyekben a barát lak
pinczéje van meg. Amott kérdeni
denre biztosan megmondák:
tént. Itt... hijában kérdeztem
idejében a palotának első,

Digitized by Google

püspök kedvencz nyári lakhelye volt, de a Martinuzzi-féle lakosztálynak csak falai állottak. Azóta a falak is le vannak szedve s egész bizonyossággal csak a kaszatömlöcz helyét mutatják.

A kastély négyszög volt, falakkal, bástyákkal, árkokkal jól ellátva : ezek már be vannak temetve, de azokból itt-ott még van valami. A kapu is áll régi czímerrel, ódon alakban. Talán azon jöttek be a bíbornok és Castaldo egy kocsiban, a végzetes úton, hol Kruppay az udvari bolond figyelmeztette urát, hogy tartózkodjék a generalistól, miért aztán szegény Kruppay megkorbácsoltatott. A restauralt püspöki lak emeletében egy folyosórészlet még épen úgy van meg, mint a XVI-ik században volt. Talán e folyosón járkált *Castaldo* izgatottan, aggódva várva, míg a véres tett végrehajtatik.

1551. decz. 17-ének reggele volt. A bíbornok podgyásza már indult Vásárhelyre, *hova* országgyűlésre volt menendő, midőn a spanyolok észrevétlenül ellepék a bástyákat, őrszobákat, folyósokat. A gyilkosságot Pallavicini intézte; néhány olasz és spanyol tiszt ment vele a bíbornok előszobájába, honnan egy levéllel *Ferrari* Mark Antalt küldék be.

A bíbornok asztalánál állott már nyusztprémes háló ruhában. Középtermetű ember, bal szemén kis forradással, vörös hajjal, *hosszukás* orral, erős, izmos termettel s fején vörös papi baretummal. A mint fölpillantott s *meglátta*

Digitized by Google

Ferrarit, intett, hogy lépjen be. Ferrari n
habozás után engedelmeskedett, de csak a
tartott ez, míg a levelet átadta, s midőn a bí
nok az asztalhoz ült, hogy aláírja, a tí
kiránta tőrét s nyakán és mellén megsebzé
az izmos férfiú megragadta s földre terítet
gyilkost és most a zajra berohantak a többie
Pallavicini Sforza kardjával rontott rá, Mu
pisztolyát sütötte el, a többiek tőreiket márt
testébe: s a bíbornok «Jézus Mária» szav
rogyott össze.

De az ő tetemeit nem takarták vörös
tóba, mint a Wallensteinéit; — hetven
hagyák temetetlenül, s csak azután szállí
a gyulafehérvári templomba. «Omnibus m
dum est»! ez egyszerü szavakkal jelölék a
hova örök álmát alunni elhelyhezék.

«Omnibus moriendum est!»

Igaz, csakhogy végzetes dolog, így
közepén, nagy tervektől és világra kiha
méktől forró agygyal, bizonytalan gy
esni áldozatúl, mint a friedlandi és a bar
És minő eszméknek! «bevégezni a
németországi háborút, a vallásbékét —
lítvén az ellentétes érdekeket, melyek
idézték — helyreállítni és a német bi
integritását fentartani», mint ezt — R
fogása szerint — Wallenstein akará;
hozni az állandó békét a törökkel, bizt
ország sorsát és egyesíteni Magyar- é

Digitized by Google

ország elszakadt koronáit, az érdekek koczkáztatása nélkül» mint ezt — Horváth Mihály szerint — Martinuzzi tervezé.

És hogy ily tervek mellett mégis bukniok kellett, annak természetes oka van. Nagy eszméik érdekében mind ketten ellenséggel alkudoztak: svédekkel és szászokkal Wallenstein, a törökkel Martinuzzi. Önállóságra törekedtek ők s a gitim jog sérelmét tekinték ebben kortársai. indkettőt idegenek ölték meg: irek a herczeget, aszok és spanyolok a bíbornokot. «Viva Fernando» monda Devereux csakugy, mint Pallaini, s egyik úgy mint a másik császári érzelmű nkosokat keresett. De egyik Ferdinand sem ott arról, mit Castaldo és Gordon előkészítet-, hanem mindkét Ferdinánd utólagosan mavá tette a bűntényt. És mindkét helyen főként anyol érdekeknek tettek szolgálatot, mely a yar királyi udvarnál befolyását biztosítottnak ta tudni. És a két áldozatnak abban is közös sorsa: hogy mindkettőjükkel eszméiket is ették, s mindkettővel el a békekilátásokat is. rmincz éves háború lángjai ujra fellobogtak eri vérnap után, Erdélyt pedig Ferdinand öt em mondhatá magáénak deczember 17. után. hogy mindkettőnek megvoltak nagyravágyó k, önző szándékaik is, s ennek megvalósía mód is meg volt nekik adva; mert ttő nagyobb hatalmat nyert uralkodójánt mennyit egyszerü alattvaló nyerhet

anélkül, hogy félelmessé
van, hogy bukásuk oka ne
tettek, hanem annak mege
jokban lett volna tenniök.

Az égeri vérnapot az a
év választja el; de a két si
és gyanúsítások homálya sz
tartá. Az új idők vizsgáló
homályt s mindkettőnek iga
Hanem míg az égeri esemé
történeti emlék, lehetőleg é
az alvinczit romlani, pusztu

Valóban az alvinczi kas
tetben mitsem nyujthat a ré
egy donjont, egy művészie
szép kápolnát sem, s az egye
mit mutatnak: az oltárkép
Az valóban nem több, mint

Aldana egyszer (1551. s
val tett egy kirándulást s é
irá meg, hová; de a mit
«cum ab ipso conductus fu
nak — super montem, un
omnes Maldaviae, Transalp
loniae et Turciae confinia
est tanta montis eminentia
incredibiliorem nec viderim

[1] L. *Ranke Wallenstein*-ját
tinuzzi-ját.

Digitized by Google

: ipsum plaustris et cociis ascenditur,
, quod mecum non habuerim pictorem

.»

:mészet szépsége ma is megvan, de a történ-
lék kegyeletet követel. E hely tulajdonosa
kben kifogyhatatlan, bir történeti érzék-
in csak agg kora áll gátúl annak restau-
)an. Tán el is feledé, mert rég nem fordúlt
)ttan, hogy mily paradicsommá varázsol-
azt, mit a természet oly pazarúl áldott
hogy viselje kettőjök nevét: a Martinuzziét
Fogarasyét.

Digitized by Google

THURZÓ GYÖRGY

Az Illésházy-féle Köpcsényben levő jegyzések, számadások, le

Nem volt Magyarországo elején gazdagabb és befolyás Györgynél — egész a nádo «Bethlenfalván» éltek, s csak kétszázadtól fogva kezdtek egy század előtt is kereskedő hivatalnokok voltak. A család nek ő is tagja, vagyonát na rezte — de esze, fénye, dics nált egy erős meggyőződésü, higgadt gondolkodásu férfiú latokat tett hazájának, s biz udvarral is. Ő maga is egye ját túlélte, ő is egyetlen fiút — Imrét. De hét élő leány négyet még maga adott fér tized óta az előkelők közé Ferenczben sem látta senk

Digitized by Google

dékát, — ennek neje a szigeti hősnek Zrinyinek leánya volt, — annál kevésbbé fiában, ki előbb Forgács, azután Czobor leányt vett nőül, s az ő leányai kezéért is a legelőbbkelő családok tagjai vetekedtek.

Ezek pedig fiatalon, s azon sorrendben mentek férjhez, a mint születtek: közülök négy még az ő életében.

Első: Thurzó Zuzsánna, György urnak Forgács Zsófiától született leánya, kit 1602-ben jegyzett el s 1603 április 20-án vett el Perényi István ugocsai főispán, fia Perényi Jánosnak, hasonlag ugocsai főispánnak.

A második: Judit, hasonlag első nejétől 1589 november 20-án született leánya, kit 1606 decz. 31-én jegyzett el Jakusith András, s a menyegzőt 1607 november 25-én ülték meg.

A harmadik már a hőn és sirig imádott Czobor Erzsébet leánya, az 1595 márczius 25-kén született Borbála, kit 1612 április 12-én Bécsben jegyzett, s még azon év szeptember 30-kán vett el Erdődy Kristóf.

A negyedik az 1597 julius 31-én született Ilona, kivel 1613 julius 28-án váltott jegyet, s 1614 február 9-én kelt össze Illésházy Gáspár.

A többi három lány halála után ment férjhez: Mária 1618-ban Vizkelety Istvánhoz, Katalin 1620 márczius 1-én Thököli Istvánhoz, Anna Szunyog Jánoshoz. Ezeknél is megtartatott a hagyományos fény, ezek is gazdag hozományt

Digitized by Google

vittek magokkal, de egyik nás**za**. sem
azokkal, melyeket még az ör**eg** Gyö
tott, s ezek közt is a legfény**es**ebb k
Borbáláé volt, az elsőé, kivel in**ná**dott
ajándékozta meg, s az első, m**el**yet m
ünnepelt.

E menyegzői ünnepélyek kivéte
Bicsén tartattak, egy erős és **na**gy kit
várban, kedvencz lakhelyén, **hol** legtöb
tózkodott, mert fényes, csaknem **fej**edelmi
számára kényelmes helyet **ny uj**tott, s
helyet talált benne roppant kincsei számá
vár csakugyan gyakran fényes **la.ko**mák szi
volt, sok előkelő vendéget **fog**adott be
sohasem annyit, mint a legnagy**obb** családi
pélyek, a menyegzők alkalmával.

Midőn legidősb leányát, Zsuzsánnát f
adta, már Árva örökös főispánja, a Dunáni
részek tábornoka, érsekujvári **fő**kapitány,
hárnok s tanácsur volt. A világ **ez** időben fo
gott. Már több mint egy tized **óta** folyt az
«hoszu török **háboru**» sok áldozatot követ
sok szerencsétlenséget árasztva az országr
semmi kilátással a szerencsés megoldásra.
volt elég, hogy a hosszú küzdés az ország
gazdaságát a tönkrejutás széléig juttatá, tör
és német zsoldost hozván nyakára, hogy a vér
faiból is kivette részét: már alkotmányában
megtámadták. 1602-ben az országgyűlés all
mával Illésházy István ellen felségsértési

Digitized by Google

Rudolf, ellenére a hazai törvények-
többségének, irásban felküldött véle-
án, Prágában akarta ellene kimon-
marasztaló itéletet. Illésházy mene-
de az igaztalan üldözés, a jogtalan
és csak nevelte az ingerültséget, s az
bruár 24-ére Pozsonyba hivott ország-
ıény szavakkal követelte a sérelmek
és egy bizottságot küldött Prágába
l. A küldöttség eljárása épen oly
volt, mint meddő maradt az ország-
y április 15-én záratott be.
ıal utóbb április 20-án ünnepelték Bí-
ó Zsuzsánna nászát Perényi Istvánnal.
lások előbb megtörténtek Prágában
Az előbbi helyen leginkább ékszere-
egy 101 aranyat nyomó aranyláncot,
észtése 6 aranyba került, egy köves
vetőt, mely «hajnyomtató is lehet»,
ca (zubbony) szára 20 nyusztbéllést,
, egy nyakbavetőt, egy lánczot és 20
ısszesen 2413 frt s 45 denáron. Bécs-
öngyös köves koronát 225 frton, ezüst
ét 8 frtért), kék, aranyszínű, fekete és
ı testszínű bársonyt (rőfét 5 frt, 4 frt
) összesen 60 rőföt, fekete aranyos-
rszínű aranyos-vörös, kék, zöld atla-
t 50 d.), vörös kamukát, ezüstszínű
ös tafotát, két vég bagaziát, egy vég
agaziát (r. 2 frt 50 d.), vont aranyat

Digitized by Google

(r. 8 frt), dufla tafotát, egy
igen fínom gyolcsot 16 frt)
ugyanannyi spring-selymet (
gyolcsot stb. 858 frt értékbe
(240 frt), két arany övet (32(
fekete prémet, három verdiga
vörös tábitot, 100 nyúlbőrt, 4
prémet, csipkét, czipellőket,
tükröt (7 frt 50 d.), egy «ki
383 óntálat, 150 tányért, 25
aranyos botokat, kötő-kapc
tartót (12 frt), 32 arany-g
boglárt (120 frt) különböz
egy télit (ez egy 100 frt), 1
frt), 3 poharat (47 frt), egy
kanalat, villát, 2 sótartót (9
stb. összesen több mint 2
vásárolták be a füszerszár
100 font bors, 50 font gyön
4 font szerecsen dió, 80 fon
czitrom, 6 tonna fige, egy
ugyanannyi rizs, 80 font
czukor (99 frt), 500 nara
kaperlin, mézes pogácsa,
borostyán-levél, szerecsen d
4 font sáfrán, czukor-gandl
tum, parmazán, rainfolt,
nagy mennyiségben; kris
szövetneket 26-ot s 48 fo
mintegy nyolczszáz forint

Digitized by Google

écsi vásárlások 4837 frtot, s a kettő (bécsi és
rágai) 7220 frtot tett ki. Bécsben fogadták meg
zenészeket s ezeknek 70 frtot fizettek.
Ez azonban a hozománynak csak egy részét
tte, sokkal több volt az, mi a házi kincstárból
t ki: egy nyakba vető, 20 rózsával, s öt öreg
ámánttal, 3 pár függő, «melyek közül egyben
: szent János nyakavágásának historiája»,
más, melyben fehér galamb van, egy harma-
melyben egy angyal veri át a sárkányt, négy
y láncz, két karperecz, egy hajnyomtató,
rága gyürű; ezüstnemük: mosdómedenczék,
, tányérok stb. 17 bársony- és atlasz-szok-
tíz drágábbnál drágább aranyos paszomán-
rsony vagy atlaczsuba, 8 aranyos gyémán-
, gyöngyökkel boglárokkal kirakott fejkötő,
na, három párta hasonlag arany szemekkel,
ökkel, boglárokkal kirakva, hat épen oly
üveg. Arányban állott ezekkel a fehérne-
záma: ezek közt aranynyal, ezüsttel,
nel kivarrott «orczatakarók» (fátylak),
, török varrásos kézrevaló taczlik, atlacz
, nyakba való fodrok — ide nem szá-
lepedőket, ingeket, párnahajakat stb.
így a külföldön vásárolt füszerek és
is a menyegzői lakomának csak egy
ezék: a legtöbb és a fő az uradalmak-
, melyek a vadaktól, halaktól kezdve a
ojásig beszolgáltattak a szükségeseket.
Bicsén tartatott meg, számos kül- és

Digitized by Google

belföldi vendég és barát, magyar, ro
lengyel főúrak jelenlétében, s
s másnap április 21-én az egész
tott Perényi Istvánnak, Forgá
czellár és püspök, Zrinyi Miklós
mond, Forgács Zsigmond és
jelenlétében, kik az átadást alá
tökkel bizonyíták.

Egészen más világ volt
midőn Thurzó György második
férjhez: már Bocskay kivívta az
nyának helyreállítását, a törökkel
tett a béke, s Rudolf már meg
nevezetes 1606-ik év legutolsó
három nappal Bocskay halála
meg a kézfogó, s kilencz hóval
nyegző, az elsővel arányban áll
mánynyal, s fényben és pompában
latosan.

A harmadik menyegzőig k
mire felnőtt a második házasság
lány Borbála. Thurzó már
közszeretetnek örvendő férfiú,
nek mondhatni tetőpontján áll
év végén a Báthory Gáborral
nagy szerencsével folytatott
kötéssel bevégezte. Az 1612
látszik családjával Bécsbe me
a magyarországi protestans
kedvencz lányát a buzgó

Digitized by Google

rdődy **Tamás horvát** bánnak s tár-
, és **április 12-én Bécsben** eljegyezte.
elvégezték **Bécsben** az összes vásár-
erekben, **szövetekben**, ruhaneműek-
közökben **8721** frtot adtak ki, míg
485 frtot.

tthon az **uradalmakra** vetették ki
költségeket. Az apróbb részjószágo-
három **nagy uradalommal** birt, az
avaival s **bicseivel**, melyekre az állo-
együtt **kivetettek** 60 tehenet, 140
bárányt, 200 **disznót**, 16 szalonnát,
400 **kappant**, 400 ludat, 6000 tojást,
és fogoly-**madarat**, 400 nyúlat, 30
asokat és **vaddisznókat** — mondja a
— adni fog az Isten»; 2500 pisztg-
galacsát, 400 **menyhalat**, 1000 fehér
gyobb 120 kisebb csukát, 15 pulykát,
kot, 30 bölényt, 20 pávát, 100 köböl
öböl zabot és 100 szekér szénát: vaj,
ezet a belső gazdagságból telvén ki.
kra ezen kivül még az ezek részéről
lalmi költségek fejében 1500 frt vet-

ozzá fogtak a vendégek meghivásá-
külföldre félszáznál több levél küld-
tyás **királyhoz**, Ferdinánd főherczeg-
gyel **királyhoz** és fiához, a szász
a **brandenburgi** őrgrófhoz, János
ziléziai, **Károly münsteri** herczegek-

Digitized by Google

hez, Dietrichstein, Khlesl
alsó, a felső ausztriai rendek
tanácsokhoz, a gnezeni, a
a krakói palatinushoz, a cseh
tinokhoz, Molarthoz, a lengyel
több más főurhoz, kiktől mindny
s részint követek küldését igértek
gács Ferencz bíbornokot, a lengyel
Jánost, fia Welopolskyt, Ferdinánd
Maximilián Zrinyit, a szász
tert, a brandenburgi őrgrófot
sziléziai herczeg Balassy Zsigmondot
burgi őrgróf Schellendorfot, stb.

A menyegző napjára csakugyan
sereglett össze a vendégeknek. A
Morvaországból 7, Lengyelországból
4, Erdélyből a fejedelem követe, s
delmi követek; az esztergomi, s a k
kek, Erdődy Tamás nejével, az ör
nyitrai püspök, Osztrosith András, Cz
Jakusith András, Thurzó Szaniszló,
Révai Péter, Nádasdy Tamás és Pá
Szigfrid, Keglevich nejével, két Bala
Dóczy, (egyik nejével), két Forgách
Benedek. Zay, Prinyi, Szunyog, s né
a nagyságosok közül, Illésházy Gáspá
nyi István, Nyáry Istvánt, Loránti
Horváth Gáspár, s kivülök még 47
részben követeik által, 4 konventne
nyolcz megyének, 1 városnak, a v

Digitized by Google

áraknak és kapitányuknak követei: összesen
324 lóval és 2621 inassal és cseléddel. Ezek
ind a városban voltak elszállásolva, csak az
ikelő vendégek és ezeknek fő bejárói kaptak
llást a várban.

Gondolni lehet, hogy ily tengernép elhelyhe-
s és ellátása a felszolgálással együtt nem kis
ka volt. S valóban mindenre külön felügye-
nevezettek ki. Első volt a főasztal, itt a fel-
lettel 6 urfi bizatott meg, kik ülve, s 8 más,
lva gazdálkodtak, ezen kivül még 13 gazda
hozzájok kinevezve az urfiak (Pogrányi,
yi, Madochany) közül, s négy a leány-
yokhoz. Volt kilencz felügyelő a konyhára,
lásosztó, tíz gazda a városban elhelyhezet-
hat szolga a pohárszékhez, tíz a borhor-
három ajtónálló a felső, három az alsó
z. A patantyusok felügyeletivel a lietavai
bizatott meg, s a várkapuhoz 50 gyalog
fel, mindnyájan a lietavai egyenruhá-
k gyalogok a vár előtt állíttattak fel,
ra a bicsei had mellé, Árvából és Lieta-
két száz gyalog rendeltetett fel. Ezeken
k a kulcsárok segédei, a tálakra fel-
az uraim étekfogói és borhordói,
környék kisebb nemesei, s az ura-
k és cselédek sorából, oly számmal,
ányban álljon a vendégekével, —
népvándorlás jött volna össze, osz-
r családi örömében.

Digitized by Google

Ily roppant nagy volt a
huszonegy szakács készített.
234 köböl liszt, 649 akó bor,
20 akó eczet, a beszolgáltatot
ságok, halak és vadak nevez
náltatott; ezen kivül felhaszná
12 font gyömbért, negyedfél
négy font fahéjat, 48 font rizs
lát, 4 tonna figét, fél mázsa c
lozsa szőlőt stb., mi nem vo
meggondoljuk, hogy egy font
1 font rizsé 14 dénár 1 font te
1 font mandoláé 50 dénár, 1
dénár, 1 font czukoré 65 dén
szőlőé 30 dénár, 1 font szekfű
recsendióé 2 frt 50 dénár, 1
dénár volt.

A mint a menyegző me
György, nyolcz főur tanu:
Osztrosyth András, Thurzó S
Gáspár, Pogrányi Benedek, Ke
helyi M., Ocskay G., jelenlét
kézbesítette leánya nász-hozom
szerint, melyet legalább főbb
tatunk itt olvasóinknak:

«Az arany és ezüst mivek és
nak és egyéb marhának száma,
relmes leányunkkal, az Ngos
elházasításának idejéig adtunk.

Digitized by Google

Az arany mivek száma.

Egy nyakban vető, melyben vagyon rosa tizen-
nyolczában mindenikben, négy-négy gyöngy-
egy-egy gyémánt, kezében mindenikben egy-egy
gyémánt, négy kicsiny gyémánt, az nyolczadik
melyen az násffa függ, melyben vagyon egy
gyémánt, apró gyémánt tizenhat. Azon nyakba
y násffa, melyben vagyon öreg gyémánt öt,
mánt tizenhat, az végén három öreg gyöngy-

odik násffa, Cupido vagyon rajta, melyben
émánt tizenhárom, rubint negyvenegy,
a tizenhat.
adik násffa, az melyen egy madár vagyon,
n gyémánt négy, rubint tizenegy, gyöngy-

dik násffa, melyen vagyon egy fejér
adár, vagyon rajta öt, rubint tizenegy,
om gyöngyszem.
násffa, az melyben vagyon egy öreg
nés rubint, az végén gyöngy helylyel,

Arany láncz ok száma.

arany láncz, melyben vagyon korsó
osszában két-két rubint, az hosszában
reg gyöngyszem, nyom aranyat nro 63.
arany láncz, melyben vagyon smaragd
tő, pésmás korsókban és gyöngyszem
at. Mind kövestül, gyöngyöstől nyom

Digitized by Google

3. Harmadik arany lá
mes, vagyon benne korsó
gyöngyszem három, kic
tizenkettő, mindenikben
nyolcz. Mind pésmástál és
nro 69.

4. Negyedik arany lá
lánczocskák, mindenik kors
mind gyöngyöstül nyom ara

5. Ötödik arany láncz ig
szerben, nyom aranyat nro

6. Hatodik arany sinór
aranyot nro 50.

7. Hetedik arany láncz s
zománczos, nyom aranyat n

8. Nyolczadik arany lán
semmi zománcz rajta, tiszt
nro 30.

Egy arany öv, nem zo
nro 100.

Hét pár kézre való külön
aranyat nro 31.

Gyűrűt tizenhármat adot
gyémántokkal, rubintokkal
fekete zománczosokat, tová
övöt, ezüst láncz övöt, egy
denczét, kilencz poharat, me
«szép mesterséggel csinált, 1
az mely pohárban vagyon
csinálva, nyom girát nro 6»,
tormás tálat, tizenkét ezüs
sávosan aranyzott kést és

Digitized by Google

dó medenczét, aranyozott födeles poharat, ɔejáró aranyzott vert kupát, szőlő gerezdalaku arat.
De folytassuk az összeirást.

Az szoknyák száma.

Egy megyszinü sima bársony szoknya, fejér ngyös perémmel, az alja két renddel, az elei ygyel prémezett, ahoz
Egy fekete bársonyvirágos hosszú janker, virágos t ezüsttel béllelt az uja és az elei, melyen vagyon ár nyolczvannégy, mindenik boglárban egy ru-, s két gyöngyszem.
Egy sárga virágos vont arany szoknya, hosszu két renddel paszománnal prémzett.
Egy szederjes virágos vont arany szoknya, hosszu arany szövéssel szedett.
Egy vont ezüst szoknya, arany virágu, hosszu arany paszománnal prémzett s egy király szinü gos bárson szoknya, hosszu uju u. i. ezüsttel nzett.
Egy feketе virágos bárson szoknya, hosszu uju, y paszománnal prémzett.
Egy vörös virágos bárson szoknya rövid, az ynek az alja atlacz, arany paszománnal prémzett, lja öt rendel s az elei nyolcz renddel.
Egy szederjes virágos bárson szoknya, arany :ománnal, az alja hét renddel, s az elei tizze nzett.
Egy tengerszinü virágos bárson szoknya rövid, y paszománnal, az alja hét renddel, az elei zczal prémzett.

Digitized by Google

Egy testszinü sima k
prémmel verschliessen p
Egy tengerszinü sim
uja, arany szövéssel szeg
Egy testszinü metélt
ezüst paszománnal prémz
Egy fejér atlacz szokn
mánnal prémzett.
Egy hajszinü metélt at
nyal varrott, széles prémn
Egy levendula szinü n
arany paszománnal prémz
Egy kék atlacz metélt
mánnal prémzett.
Egy vörös atlacz rövid
nal prémzett.
Egy husszinü atlacz sz
prémzett.
Egy fekete virágos ta
serczli bomezzel együtt.
Egy fekete dupla tafot
szoknya fölibe, való.
Egy megyszinü nyomta
trezot prémmel prémzett.
Egy testszinü virágos k
kötéssel prémzett.
Egy tengerszinü kamu
mánnal prémzett.
Egy vont arany, egy fe
fekete bárson bomez.
A vele adott *subák* szán
gyöngyös, virágos, nyusztt
nyos bárson és hét nyár

Digitized by Google

tlacz- Azonkivül három *stuczli*, fejér gyöngygyel s
rany nyal tüzött, bársonból vagy atlaczból, kilencz
gyöng gyös fökötő, arany boglárokkal, rubinokkal éke-
sítve, közülök egyik csillagmódjára csinált. Volt hét
kopet (fejdisz), hajszinü, gyöngyökkel, boglárokkal,
rubinokkal kirakott, zöld zománczos virágu pántli-
kákkal diszítve, hat kövekkel, boglárokkal kirakott
süveg, s egy egész sereg fehér ruha, aranynyal varrott
selyem lepedők, fátyolok, selyem kamuka abroszok,
számszerint 66, 190 asztalkendő stb.

A három menyegző, melyet György úr egy tized lefolyása alatt tartott, sok ékszert s ezüstnemüt kivitt a bicsei tárházból — de azért meg sem látszott rajta. A mint a lakadalomnak vége volt, összeiratta tárháza kincseit, s úgy találta, hogy oka lehetett azzal megelégedettnek lenni.

Volt benne 5 nyakban vető függőkkel egyetemben: a leggazdagabban volt 91 rubint, 62 gyémánt s 48 gyöngy; a legkevésbbé gazdagabbak 4 gyémánt, 4 rubint, 12 smaragd s 32 gyöngyszem. Volt ezekhez még külön 17 függő 10—2 gyémánttal, 37—6 rubinnal 52—8 gyöngyszemmel kirakva.

Volt 25 arany láncz, spanyol módra csinált, fekete zománczos, különböző kövekkel, korsó módjára csinált boglárokkal ékített, egész sor gyöngyökkel — melyekben kisebb-nagyobb 800—60 szemig volt — gyémántokkal, rubinokkal, smaragdokkal kirakva, köztük egy pogány pénzből készítve.

Volt benne az ifjú asszony 10 gyűrűjén kivül

Digitized by Google

41 rubin, gyémánt, zafir, sm
chrisolitussal kirakva: két abro
szítettve «orvosság van bele csi
Kézrevalók — brazlette — 1
több páros, némelyikben orvossá
pedig pogány pénzből készült.
Boglárok száma: 14 gyémán
részben zománczosak.
Övek száma: 13 fehér és
angyal képekkel ékesítve, végél
ellátva, köztök 100 aranyat nyom
Korona — diadem — 14, e
gyémántokkal kirakva.
Süveg 8, gyémántokkal, ru
rokkal és függőkkel kirakva.
Kupa 54 dupla s 4 fél: öss
20 lat ezüstöt nyomó.
Kivert fedeles pohár 79, ha
nált pohár 40, hajogos és szől
pohár 13, virágos kupa 21,
mosdó-medencze 17, aranyzott
rak 21, palaczk aranyozva 5
sávossan aranyzott palaczkk
sávossan aranyzott vagy másk
tartó, 93 ezüst, részben aranyz
ben aranyzott villa, 73 részben
120 kisebb-nagyobb ezüst tál
1415 gira ezüstöt tett ki-
Ezeken kívül voltak a dís
hal, csiga, szarvas, ökör- peli

Digitized by Google

vu, mak módjára csinálva, egyben-
k, ezüst kalamárisok, füstölők stb.
ak.
következtek a katona-szerszámok:
allosok, hegyes török, botok, lószer-
ábrágok, nyergek, kárpitok, divánszö-
ér szőnyegek, asztalra való szőnyegek,
elyem és paraszt-paplanok, párducz-
perlatok, óneszközök, rézművek —
ly bőségben, mintha egész raktár lett

mennyi értéket képviselt e kincstár, azt
meghatározni nem lehet, miután a
, gyémántok és kövek mérete nincs
annálfogva hiányzik a biztos támpont.
ságáról fogalmat ad az, hogy csak ezüst,
élkül 2000 márkát, azaz: száz mázsát
olt benne. Abban az időben egy márka
15 frttal számítottak — tehát ez 30,000
z ki akkori pénzben. Ezen adatot véve
kincstár értékét megközelítőleg legalább
ióra lehet tenni.
incstár tetemesebben a nádor életében
szer: leányának Ilonának és fiának Im-
akadalma alkalmával volt igénybe véve
kétszer a megelőzőkhöz hasonló arány-
fenmaradt összeírások, számadások mu-
hogy az egyes lakadalmak költségei s az
ozományok közt tetemes különbség nem
öt magok az egyes tételek is hasonlítottak

Digitized by Google

egymáshoz — úgy hogy azo
melyben e menyegzők megt
változott. Ugyanazon ruhan
diszítések fordulnak elő min
áramlatait épen az egyes r
vüli drágasága zárta ki, azokn
feleslegessé. Midőn például e
gyös és 40 gyöngy nélküli l
adtak zöldvirágos bársony, fek
virágos, síma vont ezüst prén
arany paszománttal, testszínű
kék bársony, vörös bársony, fek
likán színű, síma kék, zöld at
vörös átvert vagy hatféle ka
ugyanannyi bársony és atlasz gyö
paszománttal prémezett subát,
kötőt, ugyanannyi süveget, m
gyökkel, kövekkel kirakva, az éve
lehetővé volt téve a változatos öl
magok a ruhák is színeikre, anyag
seikre nézve rendkívül változatos
repelt a versaillesi, igen a spanyo
mezések fölött egész gyöngysoro
volt a síma, még több arany, ezi
kirakva. Éva mai leányainak ruh
mögötte marad az akkoriaknak ért
tosság tekintetében.

Mert valóban e ruhák is rendk
képviseltek, melyeket csak az olya
fedezhettek, milyennel Thurzó Gyö

Digitized by Google

ik részét tette a hozománynak, jóval
ől mondhatni fő volt az ék szerek
y nem a vásárlásból, hanem a kincs-
lt ki. Ezeknek megközelítőle sem
tat, s ez a hozomány értékének biztos
zását lehetlenné teszi. A vásá lások
ozománynál 7—800 frt közt vál akoz-
ni a mai értékhez viszonyitva 7— 8000
Ezt véve alapul — miután egy ilyen
n egy lánccnál több nem szerepel t, egy
ban pedig 10-nél kevesebb nem ada-
y hozomány összes értékét némi való-
el biró számítás szerint, melynek a apját
ek akkori árának a mai emelked tthez
ása teszi, 100—150,000 frtra b csül-

egy-
ajdan fényes hely, a bicsei vár, ma ozott
zdasági lak; tárházából a felhalm sa és
kincsek, termeiből, szobáiból a pe gaz-
önyegek, a drága kelmékkel bevont zab-
anyozásu butorok, fegyvertárából a ékes
ardok, török, buzogányok, botok, t és
puskák, a várfokról a család színe yek
eit viselő katonák, a kert, a gyűjtemé
ek.
ges est, ubi Ilion fuit.

Digitized by Google

A „GAZDASSZONY H

Gyönyörü szeptemberi nap
borútlan láthatárral. Jól eltaláltu
lyen Szebenből el voltunk indu
Fogaras földjén át Brassóba menj
tesen állomást tartván a régi urad
ben: a «gazdasszony házában». C
szerü idők, mikor még a fejed
csak gazdasszony, s a vár is csak

Pontban két órakor megállt a p
rihrer» előtt, egy szives isten l
tunk barátainknak, kik eljöttek l
és a kocsi végig vágtatott a disz
«Bretter-promenadon». Az a m
emelkedő havas, melynek körvo
távolból tünnek elő ragyogó tii
megaranyozva, egyik oldalukon,
nyat vetve a másikon, s most r
távolban látszik .... néhány c
előttünk fog feltünni. És ez a b

ás sötét színű Szurul, mely most is
tá-rs ain, s az egész Veres Toronyig nyuló
biz onnyal, e megragadó panoráma,
e sé tányról végig néző szem megtörik
hoz zánk fog még ma feltünni.
, igen nézzük meg még egyszer jól!
égy na pig túrtuk és kutattuk a gazdag
levé lt árak és gyüjtemények mohos, meg-
kincse it, melyeket oly szives vendég-
ettel tár tak fel előttünk tulajdonosaik, oly
lező biz almassággal bocsátottak egészen
lkezésü nk alá, s ez egész idő alatt alig két-
bontako zott ki a Szurul a sűrű felhő-lepel-
Felleg, eső és köd takarta mindig, akármikor
tünk ki a sétányra, reggel mielőtt a napi
ukához kez dtünk, vagy estve ha már abba
fáradtunk. De most, midőn e megragadó
ványtól meg akarunk válni, előttünk áll felleg,
d és eső nélkül. Nézzük még egyszer, legel-
sük rajta szemeinket — ritka tér láthatárát
rja el ehhez hasonló hegylánczolat, mely nem
gymásra emelkedő hegyek hátán nő az ég felé,
anem egyszerre tünik fel.

Azután mind közelebb megyünk hozzá....
egész addig, míg a gazdasszony házának egyik
tornyából bámulhatjuk. Igen, de addig is változó
alakokban, ezer különféleségben tünik fel, az
egész fél napi uton át, melyet a vár egykori ura-
dalmán át teszünk. S minő uradalom ez! minő
gazdag tért, minő termékeny földeket, minő szép

Digitized by Google

sikot szegélyez **ama hegyláncz**, mely
havasok **nevét viseli ! A rengő** kalász
tály **tiszta patakok hasítják át**, mind
útban **paralell folyva egymással** s
alább is egy egy **falu házai közt** veszv
Mikor e **helységek még mind** e zá
dalom tartozandóságai, népei annak
népe voltak, s a **vár ennek központjá**
Mikor e helyen **a büszke Mayláth**
azután a **megtörni nem akaró Békes**;
Mihály az oláh **vajda igtatta** be nejét
jogon; mikor **itt őrizték** a szép Kath
cseit, melyekkel **férje Európa** egyik
gabb asszonyává **tette**; mikor itt téritge
az erőslelkű és **türelmetlen** Lorántfy
mikor itt **csörtette** lánczait Béldi é
mikor itt tartotta **végzetes** consultatiói
magyar fejedelem, ki valóban és nem
leg volt az. **Mennyi tragédia** emlékét
e mohos falak !

Az első **században** erős ambitiók
a másodikban a **fejedelmek** nejeinek tö
silag megerősített bírtokát képezte, s
dikban egyszerű **laktanya**, mely a régi
ből alig **tartott meg** valamit. Mint
százados tükre **volna** Erdélynek !

Emlekedéséhez, alakulásához száz
tak. Az a **hegyláncz**, mely Oláhorszá
lasztja uradalmát, oly természetes ha
melyet nehéz volt áttörni. Épen ezér

Digitized by Google

oláh hospodárok birtoka volt, melyre az
is vágytak, hogy legyen biztos menhely
szultánok kiforgatják hospodárságokból;
királyok szívesen adták nekik, hogy h
annál inkább biztosítsák. Igen régi ol
már a XIII-ik századbeliek, mint várról e
nek róla s az oláh hospodároknak, hc
hordhassák kincseiket, érdekökben állott
jobban megerősítni, mennél szilárdabb
Az uradalomhoz tartozó nép attól fogva, l
és fejedelmek alatt bőven kapta a kivált
katonáskodási, várőrzési és erődítési szo
fejében, s még bővebben, midőn országo
ajándékká lett a fejedelemasszonyok sz
De e nép nem mind oláh volt: gyakran
tettek oda egyes csapatokat a fejedelmi se
hoztak egyes kiválóbb tiszteket, kik az ura
falujához, inscriptiot nyertek — elég magy
van a bojárok és közönséges oláhok közt,
s amazok (a bojárok t. i.) még ma is s
emlegetni, hogy ők «magyar nemesek»; de
ség, mely egészen magyar volna, egy s
magyar nemesség is kevés.

Valójában csak Fogaras városa magya
az sem egészen, mert erős szász és oláh ele
küzd. Mindamellett őrzi és fentartja túl
magára a városra és lehetőleg még a vidék
mely régen mint katonai kerület, egészen
állt, tőle függött, melyre befolyását azut
megtudá tartani, hogy a katonai reminisce

Digitized by Google

körül a «vidék» neven kívül egyebe
Jó hogy a név is után fog menni a kat
niscentiáknak. Mit is keres a «vidék»
a «kerület« név a modern politikai kö
eszmék közt? A mai hajdú, székely
fogarasi nép nem katona többé, ne
őrsége; ha minden átalakult, mért
fel a nevét, mely ma úgy sem jele
mint közigazgatási kerületet.

Maga az a vár is, mely legtöbb
léket őrzött meg, mennyi átalakulás
Az az erőd, mely a hospodárok
ezekről a Gerébek birtokába ment, a
nagyobbodásával mind gyengébbnek
Midőn Mayláth kezébe került, az felis
vése fontosságát, messzeható tervei tám
koczkáztatott vállalatai közt biztos
akarta tenni, s kijavíttatá, megerősíttetté.
oldalon messze elterülő mocsár, s a nem messze
hömpölygő Olt biztosíták ostrom és roham ellen.
De a termékeny gazdag róna, mely többi oldalain
elterült, felette szükségessé tette a mesterséges
erődítést: s ő felemeltette az egy emeletesné
nem nagyobb várkastélynak falait, bástyáit
megnagyittatá a sánczokat s a mély és szél
árkot, mely azt körité. Sógorával Nádasdy
együtt nyerte, kivel egyszerre kezdte meg pál
ját Mária királyné udvarában — mindketten
közép sorsú, de nagyratörő lélekkel s
tehetséggel megáldott emberek. Aztán

Digitized by Google

madikkal Szalayval, fiatalkori barátjokkal együtt kapták meg: a Fogaras föld örökös úra, büszke czímét. De az igazi fogarasi örökös úr mégis csak Mayláth egyedül volt.

Egy merész, egy valódi forradalmi tett a népszerüség olyatén varázsával vonta körül, melyet idő és későbbi bünei sem tudtak enyésztetni. Midőn a bitor Gritti Czibakot megölette, felültette Erdélyt és ellene vezette Medgyes alá. Ki hitte volna, hogy a gőgös dogefinak egy egyszerű bojárfi, a leghatalmasabb szultán mindenkitől rettegett kegyenczének egy igénytelen erdélyi zászlós úr fejét merje vétetni, kincseit el merje kobozni. S ő megtevé: meg még többet is. Néhány év mulva maga akart Erdély vajdájává lenni, ugyanazon szultán kezéből véve hatalmát, kit annyira vérig sértett, s ugyanazon úra ellen lázadva fel, kinek annyit köszönhetett. Jó menhely volt akkor Fogaras, midőn királya ellene ment. S azután, hogy e király elhunyt, az ő merész tervei még határozottabb alakot öltöttek s már-már kezében hitte a hospodárságot. A messze rónán dél és kelet felől fényes török, oláh, magyar sereg volt felállítva..... ezek kezéből várta a fejedelemséget, midőn meghivást kapott, hogy jöjjön ki várából közéjek. Ha nem is gyanutlanúl, de habozás nélkül kiküldte őrsége egy részét s oly fényes sátrakat vonatott fel a vár alatt, hogy a törökökéit egészen elhomályosítá. Hogy ne? hiszen telt a Gritti kincseiből. Azután

Digitized by Google

ő is felrakta magára a Gritti kincs
ragyogott a gyémántból és drág
kiment. Egy nap lakomák közt te
nap már saját övével kötözték ö
küldték a jedikulába. Soha se szaba
tíz évi szenvedéseinek a halál vetet
Fogaras családja kezén mara
sokáig, mert fiától egy másik parve
kit hasonlag oláh bojárfinak tartott
nem közvetlenül ugyan, de oly csel
aligha ben nem volt keze. Békes G
Zsigmondra nézve nélkülözhetlenné
tenni. Egymásra nyerte az uradalm
gokat kitüntetéseket — de még egy
Fogaras földe. Mayláth Gábor elhi
török, atyja miatt életére tör, s hogy
sem őtet, sem jószágait nem lesz
védni. Elhitte és Fogarast potom
János Zsigmondnak — és János Z
adományozta kornyáti Békes Gáspá
De mintha Fogarassal együtt
fejedelemségi aspiratió is, alighogy
mondot eltemették s mert család
sarja volt, hamvai felett felfordítot
daczára hogy Erdély rendei me
fejedelmükké Báthory Istvánt, B
praetendensül. Természetes követk
hogy uradalmait elkobozták és F
ostrom alá vonták. De bármily szi
is Fogaras falai s mélyek árkai, n

Digitized by Google

ttek benne egy praetendensnek? Tudta Békes,
y ha itt marad, elfogják, de ha menekül meg-
utheti magát. Báthory hadai kevésbbé védve. Egy napon
gattak, s a várnak csak az a része, mely előtt
ocsár terült el, volt kevésbé Békes. A főkapunál,
ésre tett intézkedéseket dobok, szól-
y a keleti térre nézett, peregtek
a trombiták, nyerítettek a harczi ménék.
ejedelmi had csakhamar harczkészen ez oldalra
nult várva a kiütést. De az elmaradt . . . a
elyett az átellenben levő kiskapu nyilt fel.
Békes és kiséretének egy része halkan és csende-
sen ez oldalon kivonultak. A lovak lábain a patkók
bőrrel voltak bevonva, hogy azok kopogása arra
ne vonja a figyelmet. A mocsáron át, a legdrágább
kincseket magához véve, észrevétlentül elvonult
a kisded csapat. Békes sógorához Harinayhoz s
onnan Magyarországba menekült. De Báthory
táborában sejtelmök sem volt a vezéreknek, hogy
mi történt a nyugati oldalon. Gyulai Pál még
19 napig védte vitézül a várat — s azután fel-
adta. Csak akkor tudták meg, hogy az eredmény
még sem volt az, mit reméltek, mert a verseny-társ
nem volt a foglyok közt.

Az uradalom most a Báthoryak kezére került.
István úr unokaöcscsének: Boldizsárnak hagyta,
s midőn ezt Báthory Zsigmond lefejeztette, ismét
a koronára szállt.

E jogon Báthory Zsigmond, nejének Mária
Krisztinának jegyajándokul kötötte. De mintha

Digitized by Google

átok terhelte volna e komor fal
delemasszony sem volt boldog
Midőn e szerencsétlen asszony
Erdélyt, az új fejedelem Báthor
vette meg tőle. Endre jóformán k
magát benne. Egy vesztett csat
fejedelemségét, életét; legyőző
pedig nejének adományozta.

Végr e a Bethlen Gábor kez
tokot képezett. Ő megnagyíttat
ladozó erődeit, épületét felemel
négyszegben kiépítteté. Az vol
kincsei egy részének lerakóhely
szor megnősült — Brandenburg
scribáltatta az országgyűlés ált
menyasszonyi ajándékban.

De a könnyüvérű, szerelmi
Katalin nem becsülte meg fény
mit férje hagyott s a temérdek
örökölt, s melynek egy része
elhelyezve: aranyban 50,000, u
ban, s ismét annyi új ötpénzes
ismét 20,000 forint aranyban, s
pénz, mind szépen zsákokbar
varrva. Aztán ékszerek, lóra való
serlegek, drága kövek, melyel
értéknél többet képviseltek.
gyámoltalan asszony a roppar
hirnevével? őt egészen Csá
foglalta el .... búsulhatott

Digitized by Google

garasi kapitány, hogy mind e kincs csaknem
ákmánnyá lett: egyfelől Csáky hordatja a
ejedelem asszony engedelméből s akaratjára,
násfelől mások bitangolják; — nem állott mód-
jában megváltoztatni a dolgot.

Katalin napjai meg voltak számlálva. Egy
rendkivül érdekes okirat maradt fenn, magának
Katalinnak saját vallomása, hogyan használták
fel a pártok saját czéljaikra a kincset, melyet
férje neki hagyott. Kemény János és Kapiné,
Prépostváryt ajánlák neki, hogy oltalmát nála
találhatja fel — s Prépostváry maga is törekedett
a fejedelemségre. Kornis, Stocker, Csáky, Sennyey
ezereket csaltak ki tőle a Fogarasban letett
pénzből, hogy hadakat fogadnak, saját jószágai-
kon tartják az ő támogatására — pedig valóban
egy embert sem fogadtak. S viszont Kapy és Mikó
egymásnak szerzettek adományokat s mindketten
ellene fordultak. Ily körülmények közt kötelezte
magát Katalin Rákóczynak 1630. okt. 29-én —
de hitlevelét maga sem vette komolyan. Saját
gyengesége, bűnei buktaták meg; végre az eper-
jesi tracta megmentette neki a mi még menthető
volt, s ő ez uradalmat 70,000 forint összegben
Rákóczy Györgynek engedte át. S most 1634-ben
a rendek az uradalmat 80,000 forint összegben
Lorántfy Zsuzsánnának inscribálták.

Így lett Fogaras a «gazdasszony házává»,
így az uradalom annak birtokává. Egyik ked-
vencz tartózkodási helyök Erdélyben, hol sok

Digitized by Google

boldog napokat töltöttek. Tágas termei, szá
lakszobái gyakran fogadtak be vendégeket,
szor vonult oda a család pihenni. Midőn ifjú
kóczy György saját szíve után indulva, s a
ellenzése daczára elvette a «pápista» Bát
Zsófiát s az ifjú «gazdasszony» férje iránti
relemből át is tért a protestans vallásra:
vitték, hadd erősödjék, hadd «vastagodjék
hite tanaiban. Állandó udvara volt ottan
dotált pap, előkelő iskola, nagy számu cseléd
egész csapat fraj (Frau), kikkel fonatott otta
saját takácsai, kik ezek fonatait feldolgozák.
«ház» mindennel el volt látva: és a béke e tá
és szép napjaiban csak bástyái mutatták, l
erőd, hogy vár, minden, a mi benn volt, való
«ház»-nak tünteté fel.

De e napok sem tartottak soká: a Rákóc
elvesztették Erdélyt, el a fogarasi uradalmat
új fejedelem, Apafy, nejének Bornemisza A
nak inscribálta: úgy látszott, a szép napok
tatása következik. Mert Bornemisza Anna
házát rendbe tartó gazdasszony volt. De A
nem volt Rákóczy s a politikai villongások
nagyobb tért nyertek. Apafynak sok álmatla
okoztak a gondok és képzett vagy valóságos
delmi vágytársak s ezek közt a legrettegett
egyike volt Béldi Pál. 1676 tavaszán Apafy
delmi tanácsot hivott össze Fogarasba.
23-án megérkezésök napján nagy ebéd v
Apafy zordon tekintete elárulá, hogy

Digitized by Google

részül. Az «egy pohár köszöntésen kívül» egy szót sem szóla — s estve Béldi és Bethlen Miklós elfogattak. A börtön, melybe vitettek, ma is megvan: ma katonai raktárúl használják — de a kő, melyhez lánczoltattak, ma is eredeti helyén áll. Csakugyan kiszabadultak, de Béldit addig üldözék, míg valóban lázadóvá lett. A megrémült Apafy, éjjel fáklyafény mellett utazott Fogarasba, hol teljes biztosságban hitte magát: a mozgalom azonban leveretett s Béldi a jedikulában veszett el.

Béldi bukása azonban nem biztosítá a fejedelemség napjait: ez már kezdete volt az agoniának. Az az állandó bizottság, mely itt tartá a consultatiókat, ugyanazon nagy és tágas teremben, mely az 1666, 1678, 1682, 1683, 1684 és 1687-iki években az ország rendeinek tanácskozási helyül szolgált, már a fejedelemség megszünésének módozatait készíté elő: s midőn Apafy 1690 április 15-én Fogarasban elhúnyt, az önálló erdélyi fejedelemség tényleg sirbaszállt vele. Fia birta még egy ideig az uradalmat, de magvaszakadtával ismét a fiscusra szállt s a «gazdaszony házának» országos jelentősége megszünt.

Fenn maradt azonban politikai jelentősége; központja egy gazdag és szép vidéknek s egyetlen emporiuma azon a magyarságnak és magyar nemzetiségnek.

Digitized by Google

A ZRÍNYIEK TÖRTÉN

I.

A Zrinyiek ősi fész

«Felséges uram, most Zala-vé
kertjébe értünk.»

E szavakat Ferencz császárn
királynak akkor mondá Zalame
midőn az uralkodó az ő kiséret
határát átlépte. A figyelmessé tet
rűlnézett a gyönyörű és gazda
lombos erdők, virággal himzett
kalászok s az ezeket áthasító Mu
ivánsiczai, horvát és stájer-hegyek
gazdag és változatos képpé ol
A hatás alatt, melyet a szép pan
egész elragadtatva mondá az ural

«Több ez, grófi — ez Magya
kertje».

Az én szives és barátságos há
Csáktornyán nehány vidám n

Digitized by Google

akkor beszélte el ez adomát, midőn a csáktornyai vár egyik bástyájáról egy szép meleg őszi napon elragadtatva legeltettem szemeimet e megkapó képen, s annak szépségével betelni alig tudva, inkább érezém, mint mondám, hogy «a királynak igaza van».

Valóban jó, hogy e büvös táj halmaival, erdőivel, ezüstös folyóival leköti, elvarázsolja, megbűvöli a szemlélőt s kitöröl minden keserű érzést szívéből annak, ki a mult századok történeti hagyományai ellen folytatott irtó háborút nem veszi közönyösen. Ah, de a szem végre is betelik a nézéssel, utoljára a nap is lenyugszik s annyival kellemetlenebb az ébredés, midőn a csáktornyai vár termeiből alakított czukorgyár kormos és piszkos romjain áthaladva, e sötét szurtos zugokban nem leli föl a szem a természet buja zöldjét, mely figyelmét ezektől elvonná.

De hát kihalt-e a kegyelet e maroknyi Magyarország szívéből, mely e helyen megmaradását azon emlékeknek köszöni, melyek ellen tán nem is sok tized előtt irtó háború kezdetett? Oh nem. Nincs vidéke Magyarországnak, mely hazafi kötelességét a mult és jelen irányában becsületesebben teljesítné, mint ez. Csáktornya nemcsak egész szivósséggal, hanem egész ostentatióval ragaszkodik magyarságához. Soha sem feledem el, hogy az első szivaros boltba, hova bementem, a németül kért szivarokat magyar «tessék választani»-val nyujtották át. Vendég-

Digitized by Google

lőben, utczákon elég magyar
családoknál, hova bevezettek,
salgási nyelv, az épen ott levő
nem panaszkodtak részvétlensé
vel akármerre jártam, még a
is, akármi történelmi nevezet
emlék esett utunkban, pont
tudott adni.

És a csáktornyai vár romja
és a Zrínyi Miklósok lakszobá
potjukban mégis ronda lomtára
nok fényes lépcsőterének
mutatják: «Itt volt a hely, hol
Marianna grófnő elfordította a M
alkotmányfelfüggesztés egy k
vezetőm, a mint a belső vár cz
kított helyiségein áthaladtunk.

Itt volt a hely? hisz Ho
jeiben egészen máshová teszi
is eléggé mondaszerű, hát n
emlékében él!

A bécsi udvarnak a mu
III. Károly idejében, szépségb
szellemben két kiváló csill
nyol Pignatelli-Belriguardo M
csillagkeresztes hölgy, gr. Alt
gyapjas vitéz neje s «a szép I
bécsiek hivták, Strattmann ud
s gr. Batthyány Ádám özvegy
tak, vigkedélyű, mulatni sz

Digitized by Google

A bécsiek úgy tudák, hogy Mariannaért Károly kiolthatatlan lánggal ég, s a szép Eleonora iránt Savoyai Eugen nem maradt érzéketlen.

A herczeg épen Pécsett táborozott, honnan látogatásra Bécsbe készült. De nem mehetett el: titkos császári parancs tartá vissza, tervbe volt véve a pragmatica sanctiót Magyarországon rendeletileg életbe léptetni. A herczeg helyett levelet kapott a szép Eleonora: «nem mehetek — írá az — minden előterjesztésem hasztalan volt, maradnom kell, hogy Magyarországot német lábra állithassák». E levéllel a holtra rémült Eleonora Mariannához sietett, közölte vele aggodalmait, kérte, hogy vesse magát közbe, s az okos asszony hamar határozott. «Estére, mély gyászba öltözve, jöjj el hozzám, útikocsid pedig álljon a hátulsó kapunál».

Károly estve, a szokott órában Mariannához sietett, de nem kevéssé volt meglepetve, midőn a két gyászba öltözött nőt meglátta. Kérdéseire könyözönnel válaszoltak, Károly térdeihez borultak, átölelték azt és kegyelmet kértek Magyarország számára. «Az én gyermekkorom, mondá Eleonora, polgári háború iszonyai közt telt el, s felséged azt ujra fel fogja idézni.» És a két nő esdeklései közben felemlité a királyi esküt, melynek megszegése a bizalom utolsó csiráját is megingatja; fel Angliát és Hollandiát, melyek ismét halászni fognak a zavarosban. Mielőtt a végzetteljes lépést megtenné, kérdezze meg a diadalmas

Digitized by Google

Eugent, kit annyiszor kertültek már meg ro
öntudatra mutató mohósággal tanácsosai.

Károly meghatva engedett, nehány sort
Eugennek s Eleonora azzal haladéktalanúl felü
oda rendelt útikocsijára s még a viharos éje
elindult Eugen táborába s őt Bécsbe visszahivt
Az alkotmány-felfüggesztés terve ezzel elejtete
s a pragmatica sanctio az 1722-ki országgyűl
elé terjesztetett. Az allegoriai kép, mely e jelen
tet megörökité — mondják az *Anémonen* — m
is Csáktornyán őriztetik.

A helyi monda megtartá Hormayr előadás
nak főrészleteit: csak a jelenetet Bécs helye
Csáktornyára teszi. A mint Marianna közbejár
sát Eleonora megnyerte, felsietett az Althan
félkör alakú udvari kápolnájába, — egyetlen por
melyet a czukorgyári átalakítások megkiméltе
bár ez is az elhagyottság szomorú képét hord
magán — s hoszszan és buzgón imádkozo
A lépcsőházat gyászszal vonatta be s az előcs
nok márványát is fekete posztó takará el. A m
Károly — a ki akkor a stájer hegyekből jött
Muraközbe — megérkezett, a két gyászba ö
zött asszony a lépcsőház előtt fogadta. «Mié
mély gyász?» kérdé a császár. «Csak fels
oszlathatja el azt.» — «Hogyan?» — «Eskü
meg, hogy eloszlatja.» S oly buzgón és elle
hatlanúl kérték, hogy Károly megesküdö
abban a kápolnában, hol Marianna imádk
Károly megtartá esküjét.

Digitized by Google

És e jelenet emlékeül Mari[illegible]na az előcsarnok
ára, fresco festéssel egy allegoria képet feste-
t, mely Savoyai Eugent, Bellonat (s ez volna
ga Marianna) Károlyt furiákat s [illegible]onosz szelle-
ket legyőzött küzdelem után állí[illegible]a elő. A mi-
n — körülbelül egy századnegyed [illegible] előtt — az
thanok ékes, de mit sem jövedelm[illegible]ező termeit
ukorgyárrá változtatták, s a pater B[illegible]dekovich
tal (a Natale Salum I. kötetében) an[illegible]ira ma-
asztalt rendkívül széles és hosszú lépc[illegible]k, gyö-
yörű, arany és márványnyal díszített te[illegible]mek a
asznosság és jövedelmezőség áldozataivá[illegible]ttek,
fresco is eltünt a falról, de allegoriai tart[illegible]má-
stették. Azonban a kegyelet nem sokáig v[illegible]ra
ndját: csakhamar bedobták egy piszkos l[illegible]te
rba — talán még ma is megvan ott. A kép n[illegible]
gyon szép, az eszme barock s bizonnyal
onda is, mely hozzá van kötve, a történet-
apból ki van vetköztetve, (mert hisz tudva van,
gy gróf Althan Mihály 1720. febr. 12-én igtat-
ott Muraköz birtokába, s a kastélyt azután
észen ujra építtette — tehát neje aligha fogad-
tta oly gyorsan azután ott Károlyt) de ennél
gis jobb sorsra volna érdemes: mert tudva
, hogy Savoyai Eugen soha sem helyeselte a
merő terveket, melyek Magyarországot alkot-
yától voltak megfosztandók, s ha felteszszük
ogy politikai bölcsessége és belátása tartotta
a e sikamlós úttól, még sem vonhatjuk meg a

Digitized by Google

valószinűség külszínét attól, hogy a s
grófné ez elhatározásaiban megerősítet
lomtárban heverő allegoriai képnek
jelentősége.

És maga a vár is, Magyarország
ünnepeltebb nemzetségének csaknem
zadig fészke, nem jobb sorsra volna.
Az Ernusztokról Keglevich Péterr
azonban csak bitorlója s nem jogos
volt a gazdag muraközi uradalomna
nánd ötvenezer forint adósság fej
Miklósnak engedte át, ki ezeket is
foglalta el a bitorlótól. De ettől fo
nemzetség tragikai bukásáig mindig a
maradt.

Fénykorát Zrínyi a költő idejében élte. Eg
egykorú levél csoda-dolgokat beszél fényéről
pompájáról: «ékes és díszes a csáktornyai vár,
jól megerősítve a törökök ereje ellen, majdnem
minden oldalról tóval köritve, melylyel sánczait
elzárta. Csak egy oldalát, a várossal szemben
levőt nem borítja víz: s ennek erődje annyival
szilárdabb». Csodálkozik, hogyan lehet ily barbár
népség kellő közepében oly fényes épület, oly
választékos cselédség, gazdag butorzat s minde
felé oly választékos fény. Az előcsarnokban f
voltak függesztve a török zsákmányok: íj, teg
buzogány, paizs s más e nemű fegyverek, sze
ezeknél sokkal díszesebb damascen
Némelyiknek markolatja arannyal, ezü

ítve, mások hűvelyén a sok drágakő
a szemet. A pítvarban török zászlók
a rájok tapadt vér nem könnyű és vért
t jelzett. Harmad-negyed napon, be
, bevezettek a könyvtárba, mely
vekben gazdag, s onnan a fegyver
járúl a gazdag tárház, díszes szekrényny
aságok és ritkaságok nem megvet
al, többi közt gazdag érem-gyüjtem
agy Sándor arany és ércz, Otho ez
s, Ovidius, Horatius, Pescennius Nig
rmei. Királyok arczképei, hires emb
műben, mint gyanítom vésve. Me
uther Mártonnak s nejének Katalin
szes arczképeit. Innen a gróf ker
k, melynek fényét, díszét szóval ki
het. «Tán hozzá vethetsz, ha A
zemed elé állítod», Ime, ily elrag
t Tollius Jakab a Zrínyiek ősfészkéről,
g akkor fennen hirdeté «Zrínyi az éneklő
almi vezér» választékos izlését, európai
gét, művészet és tudomány szeretetét:
v nem sokkal utóbb már hanyatlásnak
andó-
ásik szemtanú, Bethlen Miklós, ki
eg volt lepve Csáktornya fényétől és
l, mely a magyar fényüzést, olasz
izlést, s a német házi asszony kedve-
szokásokat egyesíté, látta a hanyat-
ját. Az volt a nap, melyen Zrínyit a

Digitized by Google

vadkan összemarczangolá. 1664. nov
volt, szép őszi nap. Zrínyi egy órajár
kursaneczi erdőbe ment ki vadászni ve
Bethlennel, Zichyvel és Witnyédyve
népével, Páka vadásza, Guzics kapitán
egy savoyard, Angelo olasz, apródjai
Az erdő síkon terűl el, lombos, vast
még akkor mérföldeket borított. Már
vadászatnak, melyben Zrínyi elejte
kant s épen haza készültek, midőn egy
Páka, újabb zsákmányra hívta. Zrínyi
vadászszal a sebzett kant elejteni. Nyo
mentek az ifjú Guzics, Majani, Angelo és
de mire hozzá értek, rettenetes jelenetnek
tanui; Zrínyi a földön hevert s a kan az ő há
Páka pedig egy horgos fán remegett. Majani
kanra lőtt és ez elszaladt, de Zrínyi vére felta
tóztathatlanúl elfolyt a három mély seben á
melyet a kan rajta ejtett.

Fia, Ádám, vagy talán testvére, Péter emlék-
oszlopot emelt a helyre, mely Magyarország
egyik legnagyobb fiát meghalni látta, s mely ma
is, bár az idő viszontagságai által kevéssé rongál
állapotban, épen azon a darab földön áll, me ye
azon idők legnemesebb vére áztatott, hol elm
múlt örökre. «A lant, koszorutlan bár Viola
kezétől» s hol ketté tört «a rettenetes szabl
sok ezernek ölője.»

«Sors bona nil aliud medis servavit in arm
Erupuit fato, sors mala nil aliud»:

Digitized by Google

ti ez emlékoszlop mohos felirata, melyet ma
csak egyesek kegyelete őriz meg a végpusz-
s veszélyétől, s tart fenn egy jobb időnek,
ly talán kegyeletesebb leend és buzgólkodóbb
rténetünk egyik legkiemelkedőbb alakja emlé-
ének megőrzése körül.

Addig pedig őrizze tovább is, és tartsa fenn
a mura köziek, főként a csáktornyaiak kegyelete
ez emléket ott a regényes kursaneczi erdő lom-
bos fái közt, ama kis tisztáson, hol magyar em-
ber sohasem fog a megindulás fájó érzése nélkül
megállani.

És ne engedje a csáktornyai vár szomorú
sorsára jutni, melyet Zrínyi Miklós és Péter bal-
esetei, s fiaik Ádám és János halála után — mint
Bedekovics mondja *Natale Solum*ában — a királyi
iscus legértékesebb és legbecsesebb kincseiből
ifosztott, s a Rákóczy-felkelés feldúlt. Azonban,
int erőd, továbbra is fentartatott: de a «nagy
alota», melyben az udvari nép, s a «kis palota»,
elyben Zrínyi családja étkezett, a könyvtár, az
ctuarium, a termek hosszú sora katonák és
lédek lakházaivá lettek, a kert elpusztult, a
ök fegyverek eltüntek az előcsarnokból, — az
kastély kaszárnyává lett.
Ez így tartott mind addig, míg Mura köz gróf
annak adományoztatott. A regényes fekvésű
ás helyet, uradalma gyöngyét ez lakhelyéül
elte ki, s katonai erődből úri kastélylyá
tatá. A termek alacsonyak, a szobák szűkek

Digitized by Google

Digitized by Google

Csak egy pár czímer, egy régi felirat: (Benedica Domine Domum istam et omnes habitantes in eo 1569) a Zrínyi- s a Pignatelli-kápolnák romjai, sz. Jeromos porlepte képe, egy pár csúcsíves ablak s ez sem egészen tiszta góth stylban, Malikóczynak 1603-ból való s másunnan ide hozott féldombormű siremléke — mind az, mi a régi kastélyt hirdeti. Egy terem, egy szoba nincs fentartva a birtokosnak — egy családi kép nincs az ősök közül. Az I. Zrínyi Miklósnak, a szigeti hősnek kitünő képe s másik két arczkép, mely Pignatelli Mariannának gyönyörű vonásait és férjét ábrázolják, s ma a pribiszlaviczi ízlésteljes kastély családi képei közt őriztetnek, valószinűleg innen kerültek oda.

És mégis bármily elhanyagolt, romladozott legyen is a csáktornyai kastély fekvésénél, a környék szépségénél s emlékeinél fogva is, lehetetlen, hogy mély hatást ne gyakoroljon a szemlélőre. Lehet, ma rom és pusztaság — de minden kelléke megvan, hogy mint phönix harmadizben is díszes kastélylyá emelkedjék ki poraiból.

Digitized by Google

Zrínyi Ilona Munká

(A fejedelemasszony sa

A hagyománynak j
A nép kegyelettel őrzi
hagyja azt s ha sok ré
van fűzve, a nemzedék
nyúl is, de lényegében
történet alakja a mond
eszményi alakká válto
dani, hogyan lett Zr
tudatában a magyar
Leánya egy «lázadóna
zett el, neje egy «fels
követett s anyja egy «
ben halt meg: mind
a kor, mely szakítot
család lételét és vag
szelidebben mondva,

Digitized by Google

És még sem úgy volt. Ha buktak is az eszmék s az emberek, kik azt képviselték — de nem vesztek ki a nemzet tudatából, sőt az áldozók emléke is megmaradt, áldva, szeretve s az idealizmus gloriájával bevonva. Új idők, új emberek állottak elő, új eszmék hevítették a nemzetet ... annyira eltérők a régitől! És mégis Rákóczy a hazaszeretet és Zrínyi Ilona a magyar nő eszményi alakjai maradtak. Nem kérdezte, nem kereste senki, hogyan. Az apa úgy mesélte fiainak, ez úgy vésődött be emlékébe és — senki sem hitte, hogy az másként is lehessen.

A történetirás kritikájának kevés köze van e hagyományokkal. Irányt nem vehet azoktól s nem engedheti meg, hogy megvesztegessék. És még sem tekinti közönyösen, ha kutatásai eredménye találkozik azokkal. Én is érzém ez örömet, midőn 1879 nyarán a gr. Telekiek marosvásárhelyi levéltárában Zrínyi Ilonának néhány eddig ismeretlen levelét olvastam. Mennyire igazat ad e levelek minden szava, minden sora a hagyománynak, midőn e nőt a női erények, a hazaszeretet, a hősiesség, a türelem és lemondanitudás, a hűség és odaadás magasztos alakjaként állíták elő! És pedig e leveleket, ha életének nem is legválságosabb, legzordabb napjaiban írta, de igen is azokban, midőn a legsúlyosabb megpróbáltatásokat állotta ki, midőn nemcsak női és anyai kötelességeit kellett teljesítnie, hanem midőn férje helyett kellett megállania helyét;

Digitized by Google

szóval Munkács hősies véd
jában.

Próbáljuk meg vázolni azo
történetét.

* * *

Thököly ügyei 1685-ben fordultak. Zrínyi Ilona, a mint kül fogadta elébb a dicsőség és úgy nyugalommal és méltóságg egymást követő csapásokat. C előtte elviselhetlennek, hogy i időre elszakasztassék. «Az én neki e miatti aggodalmában,— n hogy az én édes uram nélkül ak ságos várban vagy helyben megn hessem. Én azt nem kivánom : vagy halál — semminémű félele rúság engem kegyelmedtől el nen épen kegyelmed el ne hagyjon, é kész vagyok elmenni, valahun medet lenni.»

És pedig a mitől félt, az elsza bekövetkezett és a hol szerelmén épen oda nem mehetett el. Thök őt nagy veszély fenyegeti, látt vonulni feje fölé: pártja kezdett

Digitized by Google

törökbarátság meghidegülését érzé s lépten nyomon egy-egy lesre akadt, mit a német tábornokok vetettek elibe. Ekkor egy kétségbeesett gondolata támadt: mostoha fiát Rákóczi Ferenczet túszúl adni Konstantinápolyba.

Egy szerető szív sok áldozatra, még a legnagyobbra is kész ... de az anyai érzés mégis erősebb a szerelemnél. Ilona habozott egy perczig, de midőn visszanyerte nyugalmát, nem habozott többé: volt ereje megtagadni férje kívánatát s ez egyedűl útazott a nagyváradi pasa táborába. Ott aztán elfogatott.

Még csak ez támasztott igazi zavart a kuruczvilágban! Még csak most kezdett igazán zülleni Thököly pártja! Harag és félelem, méltatlankodás és csüggetegség fogta el a szíveket. Már nem hitték lehetőnek a győzelmet, már csak menekűlni vágytak. Petneházy ment példával elől s utána sokan átállottak a császár pártjára.

Hanem Ilona nyugodtan fogadta a hírt s nem csatlakczott a kegyelemkérőkhöz s alkudozókhoz. De bár férje nem sokára az év végén visszanyerte is szabadságát, még sokáig nem láthatá. Ugyanabban az időben, midőn ő szabadlábra helyeztetett, Munkácsot, rendes tartózkodási helyét, ostrommal fogta körűl a német had. Ez 1685 deczember végén volt. A nagy, erős várban, melyet háromszoros fal s mély árkok vettek körűl, 2—4000 ember volt, Radics Endre főkapitánysága alatt. Benszorultak még Thököly

Digitized by Google

nénje, Semsey Istvánné s Nádasdy István. A zárolás lassan haladt előre s a vár közlekedése a külvilággal nem volt elvágva. A csatározások folytak ugyan s olykor tisztek és előkelő emberek is estek fogságba, de ezek csakhamar kicseréltettek. Hanem midőn márczius 10-én Caprara megérkezett, a zárolás rendszeresebbé s az ostrom hevesebbé lett. Első volt, hogy a vadaskertnél kezdett sánczot befejeztette s másnapra viradólag abba két ágyút vonatott s német gyalogságot helyhezett el benne. Egyenesen a fejedelemasszony ablakainak irányozták a lövéseket, ki válaszúl erre, kétségbeesett védelme jeléül, márczius 15-én kitűzette a vörös lobogókat, ezzel jelentve, hogy végsőig kész védeni a várat, — pedig ekkor ép áldott állapotban volt.

És miután Caprara felhivásaira, hogy adja fel a várat, elküldötte tagadó válaszát, összehivta a várőrséget, felmutatta nekik az ostrom ideje alatt férjétől kapott leveleket s megeskette őket: Radicsot, Absolont, Madácsot, Sándort, Lessenyeit, Kellemesit s mindazokat, kik e vészes napokban sorsukat az övével összekapcsolták, hogy utolsó csepp vérükig fogják védelmezni. De jó példával maga ment elől; megjelent a bástyákon, falakon, vizbe áztatott bivaly- és ökör-bőrrel oltatta a helyeket, melyek tüzet fogtak; s a védelem szivóssága megfelelt az ostrom hevének.

Mert Caprara nap-nap után hányatta a tüzes bombákat, forgó golyókat, granátokat, melyek

Digitized by Google

ha gyújtottak s romboltak is, de emberéletben kevés kárt tettek. Egy-egy hajdú, Nádasdyné egy varróleánya, egy pár lovász s Thökölynek egy kedvencz lova estek áldozatul. Márczius 30-dika a súlyosabb napok közé tartozott: e nap a fejedelemasszony lakosztályának padlását négy bomba törte be, egy másik a falon lévő órácskát s viszont egy más a leányok lakásának boltozatját rombolta szét. Április 14-ike is kemény nap volt. Ekkor már 63, 120 és 173 fontosokkal lődöztek s ez nap Gyürky lakását egészen szétrombolták s az elfogadó terem boltozatát betörték. Másnap a magyaroknak volt jó napja: a németek a palánkbeli árokban lyukat fúrtak, hogy a vizet leereszszék, de egy hajdú átuszta az árkot s betömte annak lyukát.

Így folyt ez egész április 26-ig, midőn három német trombítás «parolára» a vár alá érkezett, felkérendők azt. De ki sem hallgatták. S most nagyobb hévvel újúlt meg az ostrom: egy 191 fontos bomba a «kisasszonyka» (Rákóczi Juliánna) szobájának boltozatát is betörte. Már alig volt ép lakosztály a várban, de csüggetegség vagy félelemnek sehol semmi nyoma, daczára, hogy ez a folytonos, az ostrom alatt leghoszszabb tüzelés már másfél nap óta tartott és az őrséget talpon tartá.

A vár április 26-diki felkérése s a másfélnapi lőtetés Caprarának, 49 napi szoros ostroma után (maga az egész négy hónál tovább tartott) utolsó

Digitized by Google

kisérlete volt. Összesen 716 bombát és forgó golyót s egy sereg granátot, követ és tüzes labdát lőttek a várba, palánkokba. Emberben nem sok kárt tett: mert nyolcz férfi [1] esett el mindössze s egy lányka; sebesült sem volt több tizenkettőnél; de annál többet az épületekben. A torony, a felső lakosztályok s a többi épület mind erős sérüléseket szenvedtek, csak a hálóház s aranyos palota maradt épen.

Az ostrom hirének megfelelt a védelem kitartása, sőt a mennyivel nehezebb volt a szoros és mindig lángban levő helyen, annyival felülmúlta is azt. Magok látták, hogy a várból kevés lövést tettek hiába: «omlott olykor sorján a német» s ha ők nem kiméltek a munkát, a vár védői is hasonló munkát tettek; «vigyázó serénységgel híven megállottak a hun kellett». Nem is volt Ilonának senkire panasza: «igaz hívek voltak, jól viselték magokat, kinek mi tiszte és hivatalja volt, abba eljárt». S ha volt kit a folytonos munka elfárasztott, annak helyét mással pótolta. Az ő helyét azonban, az övét, ki a veszély napjaiban férfi tudott lenni s megmutatta «igaz hűségét férjéhez, hazájához», az ő helyét senki sem pótolta volna. Egy pár sora, az egyetlen, mit a védők kiemelése után magáról ir, lelkébe hagy pillantanunk: «senki sem engemet, sem két

[1] Dobay Zsigmond szerint tizenkettő volt az elesettek száma.

Digitized by Google

gyermekemet megijedt állapottal bizony nem látta. Valamint elején, úgy a dolog folytán készek voltunk fejünk fennáltáig a várat megtartani életünk letételével is. Lássa immár, kikkel tett fel az ellenség, ha asszony-ember vagyok is, Munkácson meg mertem várni őket, vigyék hirét máshuvá is». Szép «vitézi oskola» volt ott, s hosszantartó, mely alatt a bajnokok «jól összeszoktak s összeesküdtek».

E kitartó védelem megmutatta Caprarának, hogy feladással a várat nem veheti be. S minthogy az ellenállás egy gyenge asszony részéről váratlanúl találta, de másfelől Thököly előnyomulását és sikereit s a törökök készülődéseit is hallotta, elhatározta felhagyni az ostrommal. A másfélnapi heves támadás csak távozási szándékát fedezte; nem akarta magát kitenni az eshetőségnek, hogy elvonuló seregét a védők hátba támadják. De azért a visszavonulás nem ment rendesen. «Nagy confusióval ment el a vár alól» Caprara; «az Isten — mint Ilona írja egyik levelében, — maga rémítéssel vitte el» onnan ellenségét. April 27-én történt az. Másnap első dolga volt a várbelieknek Isten tiszteletre menni, s a hálaadás végeztével nehány legény kiment a sánczokra, megvizsgálni a tért. Következő nap hozzá fogtak az ellenség sánczainak betöméséhez, felégetéséhez, s e munka közben, midőn már a Latorczán túl való sánczokat is felégették, a cserjében egy német csapatra akadtak, melyet

Digitized by Google

megszalasztottak. Az ellenség utócsapata még mindig az erdőkben volt; de nem várta be az őrség támadását, hanem miután a várost, a templomot felégette, eltakarodott Kassa és Szatmár felé.

Május elsején az egész őrség kivonúlt, élén az ifjú Rákóczy Ferenczczel, megkerülte a várat s a Latorcáig ment. Visszatérve a sereg, a kapu előtt rendbe állt s a herczeget üdvlövéssel köszöntötte; ő pedig a kapitányokat s hadnagyokat maga elé hivatván, megköszönte «igaz hűségeket». Másnap künn a réten megvendégelte Ilona a tiszti kart.

A mint korábban a védelem, az első napokban a javítási munkálatok vették igénybe Ilona egész tevékenységét. Csak midőn az javából rendben volt, s az ellenség elvonulásáról teljesen meggyőződött, május 5-én irta férjének első levelét, egyszerű és keresetlen hangon, de a szerelemnek s odaadásnak legigazabb hangján. «Elsőben is legyen hála a szentháromság egy Istennek, ki az ártatlanok pártfogója s az eltökélteké. Megtalálta kegyelmedet is édes kedves uram s az én méltatlan személyemet, másodmagammal lévén, oltalmazta kétségbeeséstől». S leirván a vár védelmezésének részleteit, áttér arra, mi szívét nyomta. «Nem tudom — írá — mikor kell várni új vendégszámot, nem is tudom, tarthatom-e veres superlátra; de az Istenért, édes szivem uram, akkor, ha lehet, legyünk együtt, hogy igaz szere-

Digitized by Google

tettel s hűséggel átadhassam gyermekimet, a várral s bennevalókkal együtt; ha hótam (halálom) történnék is, könyebb leszen lelkemnek.»

De férje nem jöhetett s ez mélyen szomorítá az aggódó nőt. Az ostrom alatt a gondolat, hogy megtartsa a várat férjének, erőt adott neki. «Az ellenség félelme miatt — írá öt nap mulva, május 10-én — senki busulásomat nem látta; de Isten ellenségeimet mióta maga rémítéssel innen elvitte, csak sirással töltöm kevés számú óráimat, sok, nehéz az én boldogtalanságomat kigondolni is, annyival nehezebb kiirni». Aggodalommal várta férjét, kérte, rendelkezzék a várról, legyen gondja az ő két gyermekére. «Míg én élek, senki ne féltse Munkácsot, de óránkint nem tudom, mi éri fejemet. Adja Isten, oly szerencsés lehetnék, édes szívem, örvendeztethetném magam életemnek letételével és fiú magzattal.»

Ezalatt valaki hírt vitt férjének, hogy lebetegedett. Május 31-dikén írt soraival sietett megczáfolni. «Ha Isten azt az órát elhozza, akkor kereszteljünk, elébb nem.» Azután is mindig várta férjét. «Rongyos várban jó szívvel látnánk mindnyájan kegyelmedet», — irta neki. De ő nem jött s úgy látszik a keresztelő is elmaradt: szerencsétlen szülés következtében. Utóbb sem jött el férje: más felé tarták vissza gondjai,

Digitized by Google

s Munkács védelmének terhe továbbra is, az újabban bekövetkezett ostrom alatt Zrínyi Ilonára maradt.[1]

[1] A gróf Telekiek levéltárában Maros-Vásárhelytt ez időből Zrínyi Ilonának öt levelét őrizik 1686 máj. 5-ről, 10-ről és 31-ről egyet-egyet s junius 4-ről kettőt. Ama körülményből, hogy ezek a Teleki Mihály irományai közt vannak, nem valószinűtlen az a következtetés, hogy e levelek elfogattak s úgy kerültek Telekihez.

Digitized by Google

EGY ERDÉLYI UDVARHÁZ REGÉNYE.

Bethlen János, Erdélyben a XVII. század derekán kanczellár és történetiró, komoly, szigoru, erkölcsös ember volt. Kétszer nősült s a főúrnak első házassága a családi hagyományok gőgjét tagadta meg — egy gazdag polgárleányt vett el kincses Kolozsvárból, Váradi Borbálát, kivel 60.000 frtot kapott nászhozományúl. Mint jó gazda, számitni tudó ember maga is tetemesen szaporitá az ősi birtokot, de mint iró és államférfi kétszeresen érzé a tudományok becsét s ha máskülönben kerülte az oknélkül való költekezést, gyermekei nevelésétől ugyan semmit sem vont meg.

Legidősb fia Miklós volt, ki később maga is kanczellárrá lett. Miklós úrfi tanulását Fehérvárott kezdte a hires collegiumban, melynek fődisze Kereszturi Pál, a fejedelem udvari papja volt, ki maga is részt vett a tanításokban. Onnan Kolozs-

Digitized by Google

várra ment át, hol egy ifjú tudós, Apáczai Cséry János lángbuzgalmával és merész újításaival elhomályosítni készült a fehérvári iskola hagyományos fényét. Épen 19 éves volt, midőn végezte az itteni tanfolyamokat s atyja ekkor a külföldi egyetemekre küldé. Az erdélyiek e században Hollandiába és Angliába szoktak járni, mert ez államokban voltak a reformáltaknak leghiresebb egyetemeik. A kanczellár is odaküldte fiát, s ez három évet tanulással, egyet utazással töltött el. A negyedikben Párisból gyorsan és váratlanúl vissza kelle indulnia; Turenne tábornagy egy levelet adott át neki, hogy azt mennél hamarább kézbesítse a fejedelemnek — Apafi Mihálynak.

Bethlen Miklós testben, lélekben kifejlődve, tapasztalatokkal gazdagon megrakodva, a theologiai és classicai tudományokban az akkori tudás szinvonalára emelkedve, világlátottan s az önteltségig terjedő önbizalommal eltelve érkezett haza. A hollandi és német városokban, Párisban, Londonban, Leidenben annyira más világhoz szokott, hogy a mit itthon látott, szinte visszásnak kezdett előtte tetszeni .... Minő mások voltak az erdélyi udvarházak szük és alacsony szobái, mint a vindsori palota vagy Versailles? a nők nyakig begombolt viselete, mint a német nők ruhái, melyek a hófehér vállakat fedetlen hagyják? S épen ezért eleinte szívesen visszavisszajárt Magyarországra, s lehetőleg közel a német határokra, s onnan átment Velenczébe,

Digitized by Google

melynek márványpalotái, farsangi vigalma ellenállhatlan vonzerőt gyakoroltak rá.

Végre innen vissza kellett térni. Utját Felső-Magyarországnak vette s itt Kassától nem messze az Osztroithok kastélyában egy szép és gazdag árvalányka megtetszett neki. De szerelme viszonzatlan maradt, s a mély és erős benyomásokra nem igen hajlandó ifju hamar feledett és hamar talált kárpótlást. Thököly Istvánnak Késmárkon oly fényes udvara volt, mint senkinek Magyarországon: egy hétnél tovább maradt nála, s ez idő alatt az orgiák tánczczal és zenével, s a vadászat egymást váltották fel. Innen Murányba ment a nádorhoz s őszig ott tartózkodott. A lakomák után egy kis harczi kaland következett: Balassa Imre egy török rab felett összeveszett a nádorral, s ez, miután Balassa ellen kimondatott a főbenjáró itélet, hadat küldött Divény alá. Ezzel a haddal volt Bethlen Miklós is; ott «peczkelődött», mint maga irja, megkezdetvén az ostrom; azután folytatta az alkudozásokat az őrséggel, melynek vége a vár feladása lett.

Őszszel haza került: kigyógyulva a szerelmi mámorból, de még mindig fogékonyan a szerelem iránt, megjelent Fogarasban az udvarnál. Az öreg tiszttartó, barátja és czimborája, épen nem volt otthon. Annyival szivesebben látta neje — egy 19 éves menyecske, s a szerelem ismét kész volt.

Mély vallásos érzése még elég jókor fellázadt

Digitized by Google

keblében a titkos viszony ellen s mert észrevette magában »az idővel és testi erővel a bűnnek nevekedését» házasságra kezdett gondolni. Intették barátai is, de legkivált atyja, ki bizonnyal nem e léha korhely életnek nevelte, melylyel hazatérte óta idejét vesztegette. Már elérte 25-ik évét, bejárta az ismert világot, egy csomó külföldi nyelven beszélt s a francziát és latint oly correctül irta, hogy egészen el volt készülve a diplomatiai szolgálatokra. Atyja, a korlátnok mellett kitűnő iskolát találhatott volna, hogy begyakorolja magát az államügyekbe, de «a curiositas, a megszokott, édesedett vándorló nyughatatlanság» még eddig nem hagyák pihenni. Talán, gondolá az öreg Bethlen, egy gondos szerető nő lelánczolandja s rábeszélte, hogy induljon el leánynézőbe.

Kettőt ajánlottak: Béldi Pál leányát Zsuzsannát s Kun István leányát Ilonát. Atyjának egyik régi barátja, Nemes János háromszéki főkapitány indult el vele 1667. martiusban Fogarasból. Előbb a gazdagabb és előbbkelő Béldihez akartak menni Bodolára, de minthogy ez nem volt otthon szüleinél, Zabolára tértek be Basa Tamáshoz, kinek nővére első neje volt Kun Istvánnak, s kinél ekkor Kun István látogatásban volt.

A vendégeket jól fogadták s marasztalták. Ilona valóban szép leány volt. Egy nagy betegség, melyből csak nem rég kelt fel, az inláz, halványnyá tette arczát, s érdekességben attól csak

Digitized by Google

nyert. Aztán testvérét Pétert gyászolá, de a fekete ruha jól állt a karcsu deli termeten. Miklós gyulékony szive már lángra kapott, s úgy látszott, a leány sem maradt érzéketlen a daliás termetü szép ifju iránt. Azonban esti 6 órával elkövetkezett a vacsora ideje, s a láng még nem égett Miklósban oly erősen, hogy a vidám poharazás ne foglalta volna el legalább azon időre.

Még ekkor a régi jó idők lakomái voltak divatban. A palotában (azaz nagy teremben) a fal mellett béllelt padok állottak, s előtte a felterített négyszegű asztal, kivül karosszékek. Már fel volt terítve s a czipó a főhelyre téve, betakarva szép fehér kendővel. Elől kijöttek a férfiak, azután a nők: miként doboghatott Bethlen szive, midőn a szép halvány Ilonát belepni látta! Most a pohárnok eléállott a mosdó medenczével, s a vendégek sorban megmosták kezeiket. Aztán az udvari pap elmondotta asztali áldását, a nők helyet foglaltak a padokon s a férfiak a karosszékeken. Az első fogás étek már ekkorra fel volt téve az asztalra: az asztalnok levette a tálak fedőit s átadta a csatlósnak. Az urak mögött ott állottak inasaik s ezektől átvevén késeiket, (az asszonyok zsinórral öveikhez kötve hordták) kiki a mit szeretett, abból evett.

Ősi szokás volt leitatni a leánynézőt, s e tréfát Bethlen sem kerülhette el. Pedig ő számított erre, s feltette magában, hogy ha megkisértik, kijátszsza őket. Megparancsolta inasának, hogy az

Digitized by Google

ő borát gazdagon segítse kovásznai savanyúvízzel, s adtak is neki palaczkot a mennyi kellett — csakhogy nem savanyúvízzel, hanem a savanyúvízhez hasonló színű szász borral töltve. Az asztal rakva volt ezüst kannákkal, serlegekkel, bor több féle járta. Bethlen poharát «Venus asszszony innyaadó inaskája Cupido töltögette» s ő nagy hegykén, nagyon sokszor fel-fel köszöntgette a teli serleget. A borral vegyített bor megtette hatását s mielőtt a vacsora véget ért volna, ki kellett osonnia.

Lefeküdt, kialudta magát, de bosszús, főfájós volt, s másnap ebéd után — az ebédet akkor még 10 órakor ették — tovább ment. Utközben Dániel Péterrel találkozott, ki «tisztességes» kisérettel volt, mintha maga is leánynézőbe menne. «Hova?» kérdi tőle. «Kun István uramhoz» felelé ez. A dolog szeget ütött Miklós fejébe — hátha míg ő Béldi Zsuzsannát nézni jár, Kun Ilont elütik kezéről? Perczig sem habozott: mert a megdöbbenés tisztába hozta előtte, hogy a szép halvány leány mélyen szivébe vágta magát, s egyik kisérőjét visszaküldte Zabolára megkérni a leányt.

Néhány hét mulva Nagy Tamás tanácsúrral s atyjával Osdolára mentek s ott eljegyzé a fiatal 14 éves leánykát: abban állapodván meg, hogy a lakodalom a következő évben fog megtartatni.

Most már eljöttnek látta az időt, hogy Miklós

Digitized by Google

államszolgálatba lépjen. Lemondott az udvarhelyi főkapitányságról s ezt fia nyerte el. Átadta neki jószágai egy részét is, többi közt a bethlen-szent-miklósi részjószágot Küküllő megyében. Az ifjú Miklós ezt nézte ki udvarházának. A régi avult épület, mely rajta volt, négy kis szobából s egy kis kamarából állt — ide nem vihette volna nejét. Elhatározá, hogy újat építtet helyette kedve és izlése szerint, s atyja megigérte, hogy segitni fogja.

Nagy hasznát vette, hogy külföldün járt, látta az ottani épületeket s tanulta az építészetet. Neki a franczia stil tetszett legjobban, mely Európa negy részében már hódításokat tett, de a mely Erdélyig még nem jutott el: ezt fogja ő itt meghonositani, — tette fel magában — s nyomban megcsinálta a terveket: hol fog állani, milyen lesz az emeletes palota, csarnokaival, termeivel, tanuló házával, vendégszobáival, milyen a park fasoraival. De a tervkészítés, az építési anyagok előállítása, nó meg a szerelem nem hagyták, hogy még ez évben munkához foghasson.

Ah az a szerelem! Ha sokszor ment is Ilont látogatni, de mindig nem lehetett nála, — ilyenkor leveleivel kereste fel. Jul. derekán Csernátonban volt, mátkájától oda hozának ajándékot neki: «Szokták mondani — irá jul. 15-kén — ajándékmarhának szőrit nem kell nézni; bizony nem is nézem édes kis angyalkám, elég az, ha tőled jött, becsületben lészen nálam. Én édes

Digitized by Google

szivem, egy kicsiddég rosszul vagyok, de helyreállok az te szerencsédre. Kérlek tudósits engem egészségedről, melyet az én Istenem virágoztasson, szívből kivánom. Ezek után, Isten hozzád lelkem! Kérlek ez háromra: Istenedet féljed, szüléidet becsüld, engem szeress.»

Arany tanácsok, melyben nem volt hiba. De azért a napok mégis hosszan teltek, s ő szeretett volna vele lenni. «Ha Isten kihozna asszonyom anyámmal, irá Teremiből (atyja egyik udvarházából, jul. 24-én) egész nyugtalanul, asszonyom anyámmat együtt, melyet adná Isten érnék hamar; mert csak már is meguntam-szabású, hogy te túl vagy az erdőn és én innét! Adja Isten szerelmes kis görliczém, hallhassak örvendetes híreket felőled s hamar láthassalak!»

De ha láthatta is rövid nap, mit ért az a szerelmes, megnyugodni nem tudó szivnek! Az ősz derekán Miklós Szent-Miklóson volt, s onnan irá — nov. 7-ről. — «Édes egyetlen egy gyönyörűségem! Mivel az a vak és bolond szerencse, vagy, hogy a pogányok istenit ne imádjuk vagy csak emlékezettel is, az dolgok úgy hozák, hogy az mikor tü egyik ország szegletében, én akkor az másikban lakjam, ha mikor közlebb esnénk is egymáshoz, mint most, én ismét eltávozzam; küldöttem, Édesem, Balog Zsigmond uramot látogatásodra; mert, Szivem, az jövő héten felmegyek Udvarhelyszék felé s oztán eltávozván innet, messzebb esem tőled; félek is, hogy karácsonig

Digitized by Google

nem láthatlak, sem látogattathatlak; de akkor ha Alamaron lennétek, talám oda mennék, kivált ha magad sütte kalácscsal gazdálkodnál; no adja isten, édes Lelkem, hogy akkor, vagy akármikor csakhamar lássalak örvendetes jó egészségben; addig is örvendetes híreket hallhassak, Szivem felőled.

«Az minémű kesztyűt kérsz vala, Zágonba küldtem Édesem; adja isten, egéssséggel viselhesd; ha isten módot ád benne, selyemből csináltatok egy bokrot; de megkivánom édes Görliczém, hogy rá szolgálj; az mit előbbe irtam, ird meg; az Bibliát szorgalmatosan olvasd, én nékem is igen szépen írj s tudósíts egésségedről, s arról is, mennyit irtál már s az Bibliát is meddig olvastad; arról bár ne tudósits, hány himet varrottál, vagy hány orsó fonalat fontál; mert az ugyanis talám gyertyabélnek volna jó, vagy annak sem, édes szerelmes kis nagyanyám.

«Megmondja Balog Zsigmond, csak kérdezd meg tőle, ki volt most vacsorán vendégem; de meg ne haragugyál; egy szó ne légyen mindjárt fülbemászó; mert csak bébotlott ide az házhoz az az jó ifiu özvegy asszony, be bizony hiában; már késő: mert te kis tolvaj mind elraboltad az szivemet még az tavaszszal; maradok is édes szerelmes szivem szép kis Görliczém

Holtig tökéletes szeretőd, igaz hű mátkád.»

Ezek egy őszintén szerető szivnek keresetlen bensőségteljes szavai voltak: de egy hosszú

Digitized by Google

év leforgása alatt elég alkalmuk volt azután váltani leveleket: mert csak hosszú megpróbáltatások után adatott meg nekik egymáséi lehetni.

Alig hogy megkapta Kun Ilona vőlegényének, Bethlen Miklósnak — 1667. nov. 7-kén kelt — levelét, sietett rá válaszolni. Dobonkáról nov. 7-éről írt neki — oly szeliden és szófogadólag, mint csak e szerelmes, engedelmes szívtől telt.

«Elmulatni nem akarám, hogy kegyelmednek ne írnék magam és asszonyom anyám ő kegyelme egéssége felől; most Istennek hála asszonyom anyám fenn vagyon; magam is Istennek hála jó egészségben vagyok az kegyelmed szolgálatjára, mely jó egészséget Istentől kegyelmednek is kévánok megadatni; az kegyelmed parancsolatját értem mind az írás és olvasás felől, kit eddig is az idő és alkalmatosság szerint el nem mulattam, ennek utána is azont elkövetni el nem mulatok; mint ilyen istenes intését, és egyéb parancsolatit is kegyelmednek engedelmességgel véghez vinni el nem mulatok. Kévánom Istentől: ez levelem kegyelmedet találja jó egésségben s jó szerencsés órában.»

Úgylátszik a tél összehozta őket s a boldog perczek után megint az epekedés napjai következtek. A öreg Kun Istvánnak alapos oka volt ellenezni az elsietett nászt, hisz Ilona még el sem érte 15-dik évét . . . . . de mikor hallgatott egy szerelmes szív az ész szavára? Már tavaszszal

Digitized by Google

(márczius 28.) csaknem kétségbe esve sürgette a nászt:

«Hogy minapi irásomra választ nem tettél, nem tudom mire vélni; hanem vagy ugyan vad görliczévé akarsz válni, vagy talám te is megunta d már csak egyedül az asszuágon ülni, s az én szómat magam látása nélkül hallani s nyegésemet távul szánni; vajha megundtad volna! mert úgy tudom, vagy társodhoz repülnél, vagy ha tőrben, avagy kalitkában lévén nem repülhetnél: legalább — a mint Isten az okos állatoknak megengedte, hogy egymás látása nélkül is egymáshoz való indulatjokat s akaratjokat megjelentsék — egy kis darab papirosat tőlem nem szánnál; de lássad kis feledékeny, vagy kis háládatlan! rám szorulsz még: oda kell hagynod apádat, anyádat; melyet adta volna Isten eddig is értünk volna; mert én igazán mondom édes szivem: ez ő Kegyelmek, a szüleid, hosszas halogatása miatt mindkettőnket igen nagy keserves szomoruságtól féltem; melytől mindazáltal Isten oltalmazzon és adjon rövid nap örvendetes és egésséges jó állapotban látnom: nem ugy mint tőlem távozó vadgalambot, hanem mint engedelmes, kiáltyura jönni kész Rárómat».

Ilona szerelmetesen és odaadással válaszolt, bocsánatot kérve az «kevés papirosról, hogy olyan kevés»; de fínom gyöngédséggel nem érinté a tárgyat, mi vőlegényének annyi nyugtalanságot

Digitized by Google

okozott, s ez Sárosról ápr. 25-ről még nyugtalanabbúl válaszolt:

«Édes szerelmes Ilonkám!

«Noha száma nélkülvaló szomoruságokat és bosszuságokat szenvedek miattad, melyeknek ugyan nem te vagy oka, hanem az Isten itéleti én rajtam; azért is nem kárhoztatlak tégedet édesem, hanem a szüleidnek is türök, szenvedek valamig lehet; de ugyan nem türhetem: szomorú szivemet kebeledbe ne öntsem. Egy egész esztendeje kötelességünknek, s még csak úgy vagyunk, mintha most láttuk volna egymást; de talán Isten végét adja; könyörögj is ő felségének velem együtt: ne jőjjön közinkbe észvesztő, s menjen — illetlenség és becstelenség nélkül — tovább való dolgunk végbe; azonban ha én bizonyos nagy okok miatt látásodra nem mehetnék is, avval kétségbe ne essél; mert nem hiszem, oly keserves legyen neked az én nem látásom, mint nekem a te nem látásom; de megadja, szivem, az Isten azt is.

«Most, édes Görliczém, Istennek hála jobban vagyok, noha még nem egész egésséggel.

«Az ajándékodat, szivem, kedvesen vettem; adja Isten Lelkem: szép csendes szivvel sokáig viselhessünk egymás ruházatjára gondot, nem ártott volna, ha az ing mellé egyebet is küldtél volna; azt is megtudtam volna én nemcsak köszönni, hanem megis szolgálni.»

A vágy, hogy szerelme tárgyát végre magáé-

Digitized by Google

nak mondhassa, tette Bethlent ily türelmetlenné és tegyük hozzá igazságtalanná. Hisz Ilona ekkor még alig töltötte be 15-ik évét, s ha mult évi nagy betegségét kiépülte is, de természettől fínom alkatu gyenge nő volt. Ezért s nem más «észvesztő» okokból kivánták a szülők a menyegző napját halasztani. Kun István uram végre engedett a gyermekek kivánságának s a menyegző junius elejére kitűzetett.

A kanczellár egész családja ezen időben Küküllő megye déli részében fekvő jószágain tartót kodott. April végén elindultak kis-sárosi jószágaikból, hogy a teremiben (Küküllőmegye felső részében) levő nagyobb és tágabb udvarházban töltsék a tavaszt. Az első nap Szent-Miklósra értek, mely már akkor a Miklósé volt, onnan Ozd felé folytatták utjokat. Egy éjet töltöttek az ottani udvarházba, reggelre azonban szomorú napra viradtak: leányuk Zsófia, Lázár Imre menyasszonya, itt megkapta a himlőt. A kanczellár nem akart itt a Pekri árvák nyakán maradni (az udvarház, hol megszálltak, ezeké volt,) mert abban az időben az urak nagy kisérettel, számos cselédséggel útazván, a vendéglátás költséges dolog volt, — tovább folytatta útját. Hideg, esős idő volt, a kór válságossá lett s május elején a fiatal menyasszovy meghalt. A gyász mélyen lesujtá a szerető családot s a kanczellár, hogy bánatát enyhítse s leánya emlékét fenntartsa, ennek anyai örökségéből az udvarhelyi collegiumot alapítá.

Digitized by Google

A temetési szertartások végeztével Miklós-Szt.-Miklósra visszament s május végén hozzákezdett az épitkezéshez. De biz az sok bajjal járt. A terv, melyet ő készített, sokban eltért az erdélyi udvarházakétól: ő franczia izlésű kényelmes kastélyt akart emelettel, tornyokkal ellátva — s ennek kivételére hiányzottak alkalmas dologhoz értő épitészek, kőmüvesek. Egy segesvári kőmüvest bizott meg a munkálat vezetésével, s praefectusát a felügyeléssel de a munkások a jobbágyok voltak s «ezek kezében soha sem volt sem csákány, sem kalán». Azonban megkezdették az alapok ásatását, s minthogy a menyegzőre kitüzött nap közelgett, neki távoznia kellett.

Bethlen hat pejlótól vont, kék bársonyos hintón ment Osdolára, hol junius 11-én megtartatott a menyegző. Sok vendég volt meghiva, s fényes nép gyült össze, köztök számos főur. A fejedelem képét Bánffy Zsigmond tanácsúr képviselte, ki ennek nevében nagy öreg virágos kupát nyujtott át. Képviselve voltak a szász városok is, melyek hasonlag elküldék ajándékaikat: hasonlag virágos kupákat. A menyegző napjára a család letette a gyászt, de annak elmultával ismét felvették azt.

Lakadalom végeztével az ifjú pár a szép kék hintón Szent-Miklósra hajtatott, hol ideiglenes épületek vártak rájok: szép gyalult tölgyfa deszkából emelve. Egy szoba az úrnak, egy az asszonynak — egy-egy ágygyal, négy-öt székkel, egy-egy asztalkával, bekárpitozva török szőnye-

Digitized by Google

gekkel, s elől tornáczczal ellátva, s kijárással a kertbe, az ebédlőbe s a cselédszobákba. Ez volt a nyári lak: télire szilárdabb, de épen ily kis épületek. Öt évet töltött a boldog pár e házban — s még elaggultan is megindulással emlékszik vissza Bethlen e napokra: «ez volt — mondá — az én életemnek legjobb és leggyönyörűségesebb része».

A mint haza értek, sürgetőbben fogták az épitést. A négyszeg épület alapja már meg volt ásva, sőt egy részén a közfalak is kiemelkedtek a földből. Az alapkövet most le tették ünnepélyesen a tanuló bástya alapjába: egy kis faragott követ, melybe a házasok neve, s az év és nap volt bevésve. A kőre egy aranyat és tallért tettek a mesteremberek számára.

De az épités még mindig lassan haladt; mígnem a galgoviczi határon egy régi vár romjaira akadtak, mely bőven szolgáltatott követ, s a kápolnai határon téglákhoz alkalmas földre nem akadt Bethlen. Teljesen csak öt év mulva készült el: emeletes nagy négyszeg épület, mindenik szögletén bástyával, gyönyörű kerttől körítve, a Kis-Küküllő jobb partján, a folyam mentében elvonuló hegykar aljában. A regény itt befejezésre talált: 17 és fél évet töltött a boldog pár együtt benne, míg nem 1685-ben neje meghalt 33 éves korában.

Bethlen ez alatt az államférfiui pályán mind elébb-elébb haladt; míg nem 1690-ben korlát-

Digitized by Google

nokká választák, 1696-ban már grófi czímert nyert; de meg volt tagadva, hogy öregsége napjait a szent-miklósi kastélyban tölthesse el csendességben. Nem volt eléggé hajlékony arra, hogy Erdély nyomorgatása s üldöztetése ellen fel ne szólaljon, s jutalma fogság és Bécsbe hurczoltatás lett. Azután is, hogy évek mulva visszanyerte szabadságát, nem tért többé haza Erdélybe; — Bécsben maradt 1716-ban bekövetkezett haláláig.

Szent-miklósi szép kastélya még ma is fennáll.

Digitized by Google

TARTALOM.

Mayláth István bukása 3
Báthory Endre fejedelem és bibornok bukása 1599-ben 29
Egy régi «árulás» történetéhez 59
Bocskay halála 110
Révay Péter és a szent korona 123
Alvincz és Eger 168
Thurzó György kincstára 178
A «gazdasszony háza» 197
A Zrinyiek történetéből:
1. A Zrínyiek ősi fészke 209
2. Zrínyi Ilona Munkácson 221
Egy erdélyi udvarház regénye 232

Digitized by Google

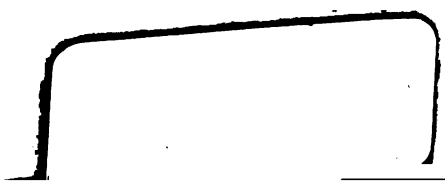

Digitized by Google